

28/1

FOLIA HISTORICA BOHEMICA

HISTORICKÝ ÚSTAV
PRAHA 2013

**FOLIA HISTORICA
BOHEMICA**

28

č. 1

Historický ústav
Praha 2013

Redakce:

Jiří MIKULEC (vedoucí redaktor)

Martin HOLÝ (zástupce vedoucího redaktora)

Pavel KŮRKA (výkonný redaktor)

Redakční rada:

Ivo BARTEČEK, Lenka BOBKOVÁ, Václav BŮŽEK, Zdeněk HOJDA, Tomáš KNOZ, Antonín KOSTLÁN, Václav LEDVINKA, Eduard MAUR, Martina ONDO GREČENKOVÁ, Jaroslav PÁNEK, Svatava RAKOVÁ, Tomáš STERNECK, Petr VOREL

International Editorial Board:

Joachim BAHLCKE (Stuttgart), Alessandro CATALANO (Padova), Marie-Elizabeth DUCREUX (Paris), Henryk GMITEREK (Lublin), James R. PALMITESSA (Kalamazoo), Karl VOCELKA (Wien)

ISSN 0231-7494

© Historický ústav AV ČR, v. v. i.

Praha 2013

I
STUDIE
MISCELLANEA

Mlada Holá - Martin Holý

**K ROZMNOŽENÍ CTI A CHVÁLY BOŽÍ
A KU PROSPĚCHU VLASTI**

**Mikuláš Walter z Waltersperku († 1578)
a jeho studijní nadace***

ABSTRACT

For Spread of God's Honour and Praise and the Nation's Benefit. Nicolaus Walter of Waltersperk († 1578) and His Educational Foundation

The essay is dedicated to the educational foundation of Nicolaus Walter of Waltersperk († 1578), which was established at the Prague Utraquist university as a response to his testament from 1577. The first part of the study, which is based on an analysis of extant official sources, concerns on personal aspects of the founder and circumstances leading to establishment of the foundation. The second part concentrates on the scholarship holders (eighteen persons registered by their names for the period of 1600–1614). Their geographical, linguistic-ethnic and confessional composition as well as their subsequent careers were analysed.

Keywords: educational foundation, Prague University, 16–17th centuries

1. Úvodem

Studijní nadace patřily v raném novověku k jedné z nejčastěji se vyskytujících forem vzdělanostního mecenátu. V českých zemích 16. a 17. století šlo přitom pře-

---

* Tato studie byla připravena v rámci projektu *Vzdělanostní mecenát v zemích České koruny v raném novověku* (Grantová agentura ČR; P405/12/P422) a Programu rozvoje vědních oblastí na Univerzitě Karlově č. P12 – *Historie v interdisciplinární perspektivě*, podprogram *Fontes. Prameny k českým dějinám*. Úvodní část názvu představuje upravený citát z testamentu Mikuláše Waltera z Waltersperku (viz příloha č. 1).

vším o podporu chudých studentů vzdělávajících se na některé ze soudobých latinských partikulárních škol. Dokladů subvence univerzitních studií v této formě¹⁾ je dochováno podstatně méně a většina z nich se vztahuje k době pobělohorské. Pro období před Bílou horou je k dispozici mnohem méně pramenů. Některá cenná dobová svědectví však přesto pro studium hmotné podpory obyvatel českého státu na vysokých školách u nás i v zahraničí v 16. a raném 17. století využít lze. Jedná se přitom jak o zdroje vztahující se k jednotlivým studijním nadacím, tak také o dobové či později vzniklé soubory pramenů či jejich komentované edice, které se snaží vzdělanostní mecenáš postihnout v širším měřítku, a to zpravidla ve vztahu k jednomu regionu či k jedné konkrétní vzdělávací instituci.²⁾

Pokud jde o pražskou utrakvistickou univerzitu, na níž se v návaznosti na dosud jen minimálně známou studijní nadaci Mikuláše Waltera z Waltersperku († 1578)³⁾ předkládaný příspěvek primárně zaměří, jedná se zejména o tzv. *Calendarium beneficiorum Academiae Pragensis* univerzitního mistra Jana Campana Vodňanského (1572–1622) z roku 1616, na něž domácí historickou obec – ovšem bez větší odezvy – upozornili již Karel Hrdina (1949) a znovu pak Josef Polišíenský s Janou Vobrátilovou (1963).⁴⁾

¹⁾ Na pražské univerzitě poskytovaly od 15. století možnost ubytování a stravy chudým alumnům studentské koleje. K nim srov. souhrnně i s odkazy na starší literaturu Michal SVATOŠ, *Koleje jako základní článek středověké struktury pražské univerzity*, in: Václav Ledvinka - Jiří Pešek - Olga Fejtová - Michal Svatoš (edd.), *Města versus katastrofy (dodatky); Univerzita a město - Praha a Univerzita Karlova (= Documenta Pragensia XX)*, Praha 2002, s. 351–365; František ŠMAHEL, *Scholae, collegia et bursae universitatis Pragensis. Ein Beitrag zum Wortschatz der mittelalterlichen Universitäten*, in: Týž, *Die Prager Universität im Mittelalter - The Charles University in the Middle Ages. Gesammelte Aufsätze - Selected Studies*, Leiden-Boston 2007, s. 85–102.

²⁾ Srov. alespoň pro Čechy *Studentenstiftungen in Böhmen die auch mancher Familie im Auslande zu statten kommen können*, Prag - Wien 1797; *Studijní nadání v Království českém*, I. svazek, Praha 1894. Viz též pozn. 4. K podobám podpory pražské univerzity Ivan HLAVÁČEK, *Zum universitären Mäzenatentum des Spätmittelalters und der Frühen Neuzeit (Am Beispiel der Prager Universität)*, AUC-HUCP 49/2, 2010 (= Universitäten, Landesherrn und Landeskirchen: Das Kuttenberger Dekret von 1409 im Kontext der Epoche von der Gründung der Karlsuniversität 1348 bis zum Augsburger Religionsfrieden 1555), s. 169–184.

³⁾ K nadaci Mikuláše Waltera srov. ze starší literatury především: Václav Vladivoj Tomek, *Geschichte der Prager Universität*, Prag 1849, s. 184; Zikmund Winter, *Děje vysokých škol pražských od secese cizích národů po dobu bitvy bělohorské (1409–1622)*, Praha 1897, s. 68; Týž, *O životě na vysokých školách pražských knihy dvoje. Kulturní obraz XV.–XVI. století*, Praha 1899, s. 5, 237, 239, 312, 426; Týž, *Život a učení na partikulárních školách v Čechách v XV. a XVI. století; kulturně-historický obraz*, Praha 1901, s. 91, 189, 266, 586, 627; František DVORSKÝ (ed.), *Paměti o školách českých. Listář školství českého v Čechách a na Moravě od l. 1598 do 1616 s doklady starší i pozdější doby*, Praha 1886, s. 105 (pozn. k č. 130). Viz též pozn. 6.

⁴⁾ Karel HRDINA (ed.), *Mistr Jan Campanus, Mecenáši Karlovy university*, Praha 1949; Josef POLIŠIENSKÝ - Jana VOBRÁTILOVÁ, *M. Jana Campana Kalendář dobrodiní, prokázaných pražské akademii*, AUC-HUCP IV, 1963, č. 1, s. 67–95 (tito autoři nerefletovali starší edici z roku 1949).

Řada jiných zdrojů, především pak pramenů úřední povahy, však zůstávala stranou badatelského zájmu. Některé z nich přitom umožňují poznat nejen základní obrysy jednotlivých nadací (informace o fundátorovi, jeho sociálním původu, o době založení, objemu podpory, jejím účelu či povinnostech spjatých s jejím používáním), ale zčásti také jejich skutečné fungování. Jen zřídka jsou však pro sledované období k dispozici bližší údaje o konkrétních jedincích, kteří ke stipendistům určité fundace patřili. Jednou z takových výjimek je právě již zmíněná nadace Mikuláše Waltera z Waltersperku z poslední třetiny 16. století.

2. Mikuláš Walter z Waltersperku

O samotném zřizovateli nadace se bohužel dochovalo málo pramenných údajů. Není známo ani jeho rodiště, ani rok jeho narození. Kolem roku 1550 se objevuje v české dvorské kanceláři, a to nejprve jako koncipista, později sekretář. V roce 1556 dosáhl pravděpodobně díky svému úřednímu postavení přijetí do českého rytířského stavu s predikátem „z Waltersperku“, a to nejen pro sebe, nýbrž rovněž pro své potomky. Formulace zápisu v deskách zemských odkazuje na jeho měšťanský původ.⁵⁾ Již v 50. letech 16. století se pak Walter uvádí rovněž jako rada Ferdinanda I. (1526–1564). Za něj, jakož i za vlády Maxmiliána II. (1564–1576), se pravděpodobně přinejmenším po část svého působení v české dvorské kanceláři zdržoval ve Vídni.⁶⁾

Pro 60. léta a 70. léta, kdy mu byla také dedikována některá v Čechách i v zahraničí vydaná díla (např. *Formy a notule listouv všelijakých* Mikuláše Šúda ze Semanína z roku 1567, v nichž se objevuje rovněž Walterův erb, či edice jednoho z rétorických děl Hermogena z Tarsu pořízená Janem Kocínem z Kocinétu),⁷⁾ dokládají

⁵⁾ Národní archiv v Praze (dále NA v Praze), fond Desky zemské větší (dále DZV), sign. 12, složka F 22. Viz též August SEDLÁČEK, *Českomoravská heraldika* 2, Praha 1925, s. 662; Vladimír KLECANDA, *Přijímání do rytířského stavu v zemích českých a rakouských na počátku novověku. Příspěvek k dějinám nižší šlechty*, Praha 1928, s. 95.

⁶⁾ František Ladislav RIEGER a kol., *Slovník naučný* 10, Praha 1873, s. 27; *Ottův slovník naučný* 27, Praha 1908, s. 135; Heinrich Otakar MILTNER – Josef NEUMANN, *Beschreibung der bisher bekannten böhmischen Privatmünzen und Medaillen*, Prag 1852, s. 686; Jaroslava HAUSENBLASOVÁ (ed.), *Der Hof Kaiser Rudolfs II. Eine Edition der Hofstaatsverzeichnisse 1576–1612*, Prag 2002, s. 319.

⁷⁾ *Formy a notule listuov všelijakých ... Přitom také jest i titulář stavuov ... V Starém Městě Pražském ode mne Jana Jičínského 1567* (NK ČR Praha, sign. 54 F 194); *Hermogenis Tarsensis, rhetoris acutissimi Partitionum Rhetoricarum liber unus, qui vulgo de statibus inscribitur, Latinitate donatus et Scholis explicatus atque illustratus a Ioanne Sturmio*, Argentinae 1570 (KNM Praha, sign. 59 E 10a).

dochované prameny jeho poměrně rychlý majetkový vzestup. Jemu podobně jako u některých jiných jeho současníků, kupříkladu u Jana Myllnera z Mylhauzu († 1618), rovněž sekretáře české dvorské kanceláře,⁸⁾ napomáhalo bezesporu jeho úřední postavení. Mikuláš Walterovi se podařilo postupně rozšířit nemovitý majetek nejen v Čechách, nýbrž i na Moravě, se kterou udržoval dlouhodobě styky, zejména s olomouckými biskupy.⁹⁾ Vedle domu na pražské Malé Straně se do jeho držení dostaly i statky Lochovice, Všeradice, biskupské léno Biskupice a ves Neumětely.¹⁰⁾

Málo pramenů je dochováno k soukromému životu Mikuláše Waltera z Walterperku. Jednou z nemnoha zpráv je pasáž v Březanových *Životech posledních Rožmberků* informující o jeho sňatku s dosavadní členkou fraucimoru „kancléřky“ Anny z Rožmberka (1530–1580), vdovy po nejvyšším kancléři Království českého Jáchymovi z Hradce (1526–1565), Alenou (Elenou) Puschovou z Michelsdorfu (Niklsdorfu) dne 1. března roku 1568. Svatby, která rovněž logicky zapadá do kontextu jeho úřední kariéry, se tehdy jménem panovníka zúčastnil v Jindřichově Hradci také Petr Vok z Rožmberka (1539–1611).¹¹⁾

Své choti, která jej přežila a krátce po jeho smrti se znovu provdala (viz dále), odkázal Mikuláš Walter také v první verzi svého testamentu z roku 1572 většinu svého majetku. Když však jejich manželství zůstávalo devět let bezdětné, přistoupil

⁸⁾ K němu srov. alespoň Josef MÜLDNER (ed.), *Jan Myllner z Milhauzu. Dopisy a činnost úřední II*, Praha 1934, s. 5–27; TÝŽ, *Pozemková a domovní spekulace doby rudolfínské. Příspěvek k místopisu pražského Hradu, Malé Strany a Nového města Pražského*, ČSPS 54, 1946, s. 81–102; Josef HEJNIC – Jan MARTÍNEK, *Rukověť humanistického básnictví I–VI* (dále jako RHB), Praha 1968–2011, zde díl III, s. 388n.; Magda DOSTÁLOVÁ, *Jan Myllner z Milhauzu, úředník rudolfínské doby*, in: Celostátní studentská vědecká konference Historie 1997, Brno 1998, s. 105–141; Martin HOLÝ, *Šlechtičtí vzdělanci z českých zemí a evropská res publica litteraria v poslední třetině 16. a v prvních desetiletích 17. století*, Historie – Otázky – Problémy 1, 2009, č. 1, s. 21–25.

⁹⁾ Viz Joachim BAHLCKE, *Regionalismus und Staatsintegration im Widerstreit. Die Länder der Böhmischen Krone im ersten Jahrhundert der Habsburgerherrschaft (1526–1619)*, München 1994, s. 176; Ondřej JAKUBEC, *Kultura a umění na pozdně renesančním dvoře olomouckých biskupů: jejich vztahy k rudolfínské Praze a dalším evropským centrům*, in: Studia Rudolphina, Bulletin Centra pro výzkum umění a kultury doby Rudolfa II. 4, 2004, s. 18. Walterův úzký vztah k olomouckým měšťanům dokládá i to, že zdejší městské radě odkázal 100 kop grošů na „*vychování lidí chudých*“ v tamějším špitálu; NA v Praze, sign. DZV 20, složka C 1r.

¹⁰⁾ NA v Praze, fond deskové listiny, inv. č. 511, karton 28 (7. 6. 1570 porovnání o věs Neumětely s Barborou z Chodův a na Lochovicích; viz i NA v Praze, DZV 60, složka E 4v; DZV 18, složka D 21r-v); Zemský archiv v Opavě, pobočka Olomouc, fond Lenní dvůr Kroměříž, inv. č. 3057 a 3060 (Misc. I/3 a I/4), karton 197 (léno Biskupice). K Lochovicím viz NA v Praze, DZV 60, složka H 27; DZV 17, složka K 10v; k Všeradicím DZV 61, složka G 16r-v.

¹¹⁾ Jaroslav PÁNEK (ed.), *Václav Březan. Životy posledních Rožmberků II*, Praha 1985, s. 406.

k sepsání kodicilu, v němž rozšířil okruh svých dědiců, a to i o některé instituce. Klíčové místo mezi nimi přitom zaujímá právě pražská utrakvistická univerzita.¹²⁾

3. Okolnosti založení Walterovy stipendijní nadace a první léta jejího fungování

Představitelům Karlova učení byla Walterova manželka zavázána jako hlavní dědička vydat po jeho smrti 1000 kop míšeňských grošů. Tyto nemalé prostředky měly posloužit k zakoupení komorního platu či k zajištění příjmů z některého selského gruntu. Z takto získaných peněz mělo být umožněno studium na univerzitě nejméně čtyřem chudým studentům, a to z řad chlapců pod obojí. Mikuláš Walter výslovně stanovil, že univerzitní mistři jsou povinni zajistit jim „*stravu vedle jiných svých discipulův*“, kteří byli na půdě Karlova učení rovněž ubytováni. Kontrolní pravomoc nad využíváním nadačního kapitálu, respektive z něj pravidelně plynoucích úroků, připadla panovníkovi.

I když dosavadní literatura přímo uváděla či alespoň předpokládala, že Walterův odkaz došel po jeho smrti 1. března 1578 brzkého naplnění,¹³⁾ ve skutečnosti to trvalo řadu let. Proč však byla odkázaná suma vydána univerzitě teprve v 90. letech 16. století (viz dále), není zcela jasné. Snad vyvstal spor s hlavní Walterovou dědičkou – vdovou po něm, která si ještě téhož roku vzala za druhého manžela Kryštofa Vratislava z Mitrovic († 1612).¹⁴⁾

Jasnější zprávy ve vztahu k Walterově nadaci jsou dochovány až z roku 1593, kdy bylo mistrům pražské utrakvistické univerzity na komorním soudě doporučeno, aby si na panovníkovi vyžádali relaci, podle které mohou z prostředků odkázaných někdejším sekretářem české dvorské kanceláře nakoupit svobodné statky, jež by jim byly následně zapsány do desk zemských.¹⁵⁾ Nicméně tehdejší rektor

¹²⁾ NA v Praze, sign. DZV 20, složka C 3r-v. Část týkající se studijní nadace je vydána jako příloha č. 1 (do své kroniky ji opsál i Marek Bydžovský z Florentina; TÝŽ, *Rudolphus rex Bohemiae*, NK ČR, sign. XVII G 22, fol. 22r-v). Za pomoc s dohledáním citace závěti, stejně jako odkazů týkajících se majetků Mikuláše Waltera v deskách zemských, srdečně děkujeme Mgr. Petru Marešovi z NA.

¹³⁾ Viz pozn. 3.

¹⁴⁾ Svému druhému manželovi odkázala Alena (Elena) Puschová z Michelsdorfu brzy po svatbě celý svůj majetek (DZV 20, složka Q 24v-28v). I on pak učinil odkaz ve výši 1000 kop ve prospěch univerzity; Archiv Univerzity Karlovy (dále AUK), fond Rukopisy, sign. A 44 (= Liber reddituum), fol. 40r; tamtéž, sign. A 13b (= rektorský manuál 1609-1612), fol. 84r; K. HRDINA (ed.), *Mistr Jan Kampanus. Mecenáši*, s. 25, 75. Urgence o vyplacení částky jsou doloženy k roku 1617, tedy pět let po jeho smrti – AUK, fond Rukopisy, sign. A 14a (= Manuale Academiae Pragensis), s. 374. Teprve v roce 1631 jeho dědici obnos odevzdali, tamtéž, sign. A 44, fol. 40r.

¹⁵⁾ AUK, fond Rukopisy, sign. A 48 (= Acta collegii Apostolorum alias Laudae), fol. 63v.

Karlova učení, mistr Marek Bydžovský z Florentina spolu s prorektorem Trojanem Nigelem z Oskořina († 1604) převzali od manžela Aleny Puschové z Michelsdorfu 1000 kop míšeňských grošů teprve 14. května 1595, tedy více než 17 let po smrti testátora.¹⁶⁾

Za jak dlouho nato začala nadace reálně fungovat, není zcela jasné. Na skutečnost, že prostředky byly využívány na podporu studentů nejpozději tři roky po převzetí uvedené finanční částky, poukazuje pozvánka, která je obsažena v jednom ze svazků Putzlacherových opisů významných univerzitních písemností. Děkan Václav Vlaverin Nosislavský († 1631) v ní oznamuje začátek výuky a zve na deklamace walteriánů, které se měly konat 28. srpna 1598 ve 12 hodin před standardními přednáškami. Podle rukopisu měly být obě události písemně oznámeny o dva dny dříve.¹⁷⁾ V dochovaném děkanském manuálu z té doby ovšem pozvánka evidována není.¹⁸⁾ Ani v pečlivých záznamech z dob dalšího zastávání děkanského úřadu mistrem Vlaverinem (1597–1600) její text zapsán není. Najdeme v nich teprve zprávu o veřejném proslovu tří walteriánských studentů a tří famulů „*in auditorio*“ dne 19. dubna 1599.¹⁹⁾

Veřejné studentské deklamace patřící v předmoderní době k běžné součásti každodenního života preuniverzitních i vysokoškolských vzdělávacích institucí byly zároveň jednou z obvyklých forem připomínky podpory některé školy.²⁰⁾ Co se týče pražské utrakvistické univerzity, jsou z počátku 17. století dochovány zprávy o tom,

¹⁶⁾ NA v Praze, sign. DZV 20, složka C 3r-v (viz příloha č. 2).

¹⁷⁾ AUK, fond Rukopisy, sign. A 17 IV (= Thomas Antonius PUTZLACHER, *Memorabilium universitatis Pragensis tomus IV. Continens intimationes et programmata publice in academia Pragensi edita ... ab Anno MDLXXXIV usque ad Annum MDCX*, [Pragae] 1768, s. 596–598). Deklamace mi měl být připomenut i odkaz dalšího dobrodince univerzity, a to bakaláře Bartoloměje Vodňanského z Löwenberku, po jehož smrti roku 1581 mistři získali v souladu s jeho poslední vůlí dům „u Štětských“ na Koňském trhu (Václavské nám.). Poté, co chtěli budovu roku 1602 mistři prodat, ohradila se proti tomu testátorova příbuzná Judita, která poukázala na to, že v kšaftu je výslovně uvedeno, že prodán být nesmí a obvinila je z nevděčnosti. Představitelé univerzity obvinění odmítli s tím, že po jeho smrti vydali sbírku smutečních versů (vyšla až 1588), objednali kámen pro náhrobek (ve skutečnosti začali otázku epitafu řešit až v červnu toho roku) a „*dobrodiní jeho jistými časy každoročně publicis declamationibus jako i jiných dobrodincův a předkuov našich milých se připomínají*“. F. DVORSKÝ (ed.), *Paměti o školách českých*, č. 187, s. 163n.; č. 189, s. 164 a č. 246, s. 222n. (souhlas Rudolfa II. s prodejem domu 1604); NA v Praze, fond Stará manipulace, sign. U 1/1/26.

¹⁸⁾ Tj. AUK, fond Rukopisy, sign. A 48.

¹⁹⁾ AUK, fond Rukopisy, sign. B 15 (= děkanský manuál 1599–1609), fol. 9r.

²⁰⁾ Vedle zde uvedených dokladů viz i F. DVORSKÝ (ed.), *Paměti o školách českých*, č. 644, s. 454n.: „*O potomcích našich nejsme jiné naděje, než že ... každoročně v jistém čase, jakž i nyní to činíme, in sollennitatibus aniversariis a declamationibus publicis dobrodince své připomínati sobě budou*“. Přípomínka modliteb i tamtéž, č. 86, s. 55n.; č. 672, s. 496.

že byly jednotlivé dary zapisovány do pamětních knih.²¹⁾ Zřejmě právě z nich čerpal Jan Campanus Vodňanský při sestavování svého již zmíněného *Calendaria benefactorum* vydaného tiskem v závěru roku 1615 a rozesílaného jako novoročenka k novému roku 1616.²²⁾

Co se týče správy financí Walterovy nadace, měl ji v prvním období jejího fungování na starosti univerzitní rektor. I když její účty nejsou dochovány, známe kupříkladu kvitanci tehdejšího představeného Karlova učení mistra Martina Bacháčka z Nauměřic (1539–1612) z roku 1603, ve které se tituluje „*správce peněz walteriánskejch*“. Z textu písemnosti vyplývá, že přinejmenším část Walterova odkazu (400 kop) byla použita v rozporu s jeho kšaftem. Namísto zakoupení komorního platu či poddaných byly totiž půjčovány na úrok.²³⁾ V excerptech z Bacháčkových účtů pořízených Zikmundem Winterem nalezneme pak k roku 1606 zmínku, že celkový výnos z hospodaření s penězi nadace činil přes 197 kop.²⁴⁾ Podobně jako u studentských kolejí docházelo tedy k tomu, že ve prospěch studentů nemusely být vynaloženy všechny prostředky.

Z neznámých příčin rozhodli však později (15. února 1607) univerzitní mistři, že finanční správu nadace bude nadále vykonávat místo rektora prorektor univerzity. Tehdy jím byl Jan Campanus Vodňanský (současně zastával úřad probošta koleje Všech svatých).²⁵⁾ K předání patřičných dokumentů o „*Valterianum interessa*“ přistoupil pak rektor Martin Bacháček z Nauměřic až o tři měsíce později.²⁶⁾

4. Walteriáni

Jak bylo zmíněno už výše, je nadace Mikuláše Waltera z Waltersperku výjimečná i tím, že lze na základě dochovaných pramenů, zejména úřední povahy (viz též dále), částečně poznat i její skutečný dosah, to znamená rekonstruovat okruh osob, které patřily mezi její uživatele. I proto jim bude v následujícím textu věnována výraznější pozornost. Tzv. walteriánů – v dobových dokumentech se nejčastěji objevuje výraz „*alumni valteriani*“ – se podařilo celkem identifikovat osmnáct. Je přitom evidentní, že se jedná o zlomek skutečných stipendiátů Walterovy nadace.

²¹⁾ F. DVORSKÝ (ed.), *Paměti o školách českých*, č. 589, s. 427. J. Polišínský uvádí, že mělo jít o sign. A 13b (TÝŽ, *M. Jana Kampana*, s. 72). Pod touto signaturou je ale dnes uložen rektorský manuál z let 1609–1612.

²²⁾ Viz pozn. 4.

²³⁾ AUK, fond Rukopisy, sign. B 18 (= rektorský manuál 1598–1609), fol. 200r, 204v.

²⁴⁾ Zikmund WINTER, *Mistra Bacháčka kolejní počty*, ČČM 69, 1895, s. 389 (udává, že šlo o příjem, ale vzhledem k větší částky není možné, aby šlo o roční výnos).

²⁵⁾ AUK, fond Rukopisy, sign. A 51 (= manuál probošta koleje Všech svatých), fol. 110v–111r.

²⁶⁾ Tamtéž, fol. 112r.

Prvním jmenovitě známým studentem, který prokazatelně získal podporu na studiích z Walterova odkazu, byl v polovině prosince roku 1600 Mikuláš Horatius (Fafek), syn Jiřího Horatia, rodák ze Slaného. Mohl se prokázat nejen přimlouvou slánských radních, ale rovněž doporučením rektora a akademického senátu lipské univerzity, na níž studoval od letního semestru 1597. Vedle toho předložil také vlastní suppliku. Po jejím kladném vyřízení, k němuž mu dopomohl tehdejší rektor Karlova učení, mistr Jan Adam Bystřický z Bochova (o několik let později o Horatiovi napsal: „*maje ode mne to dobrodiní ano i od akademie ... jest svého nic, jsa chudý; v kolleji neutratil, nýbrž sumptibus Gvalterianis živ byl*“),²⁷⁾ byl ubytován v Rečkově koleji. Na pražské univerzitě však studoval s podporou Walterovy nadace zřejmě nedlouho. Již 17. září 1601 získal bakalářský titul, načež byl ustanoven kolegou na škole v Jičíně, od svatojiřského termínu 1602 tam zastával funkci rektora. Již 3. května 1604 došl ale ve Vitemberku kněžské ordinace. Později působil jako farář ve Zvoleněvsi.²⁸⁾

Další dva walteriánští alumni byli v květnu roku 1601 umístěni po svém přijetí na karolinskou akademii do Loudovy koleje.²⁹⁾ Jednalo se o Matyáše Benátského ze Stříbra, jenž na univerzitu přišel z proslulé žatecké školy (předtím studoval ještě 1599 v Lounech), a Abrahama Russina z Nových Hradů, který navázal na předchozí studia v Kutné Hoře. Prvního z nich doporučil mistr Vavřinec Benedikt z Nudozher († 1615), tehdejší rektor žatecké latinské školy.³⁰⁾

Obdobně i druhý ze stipendistů se mohl prokázat přimlouvou, v tomto případě rekomendací kutnohorského školního správce, kterým nebyl nikdo jiný než pozdější rektor pražské univerzity Jan Campanus Vodňanský.³¹⁾ V obou případech s udělením stipendia souhlasili dle zápisu v děkanském manuálu všichni direktori studentských kolejí. Na sklonku září 1601 bylo rozhodnuto, že oba alumni mají mít v posluchárně v Karolinu veřejnou deklamaci.³²⁾ Její konání bylo oznámeno dva dny dopředu prostřednictvím děkanské intimace, přibité – jak bylo obvyklé –

²⁷⁾ AUK, fond Rukopisy, sign. B 15, s. 101; F. DVORSKÝ (ed.), *Paměti o školách českých*, č. 130, s. 105n. (záznam z března 1603).

²⁸⁾ Srov. k němu alespoň Z. WINTER, *Život a učení na partikulárních školách*, s. 189; Josef V. ŠIMÁK, *Studenti z Čech, Moravy a Slezska na německých univerzitách v XV.–XVIII. století*, ČČM 80, 1906, s. 528; Georg ERLER, *Die jüngere Matrikel der Universität Leipzig 1559–1809 als Personen- und Ortsregister bearbeitet und durch Nachträge aus den Promotionslisten ergänzt*, Leipzig 1909, s. 101; Ferdinand MENČÍK, *Dějiny města Jičína I*, Jičín 1906, s. 333; RHB II, s. 339; Karel BERÁNEK (ed.), *Bakaláři a mistři Filosofické fakulty Univerzity Karlovy v Praze v letech 1586–1620*, Praha 1988, s. 30, 77.

²⁹⁾ AUK, fond Rukopisy, sign. B 15, fol. 125v.

³⁰⁾ Tamtéž, fol. 126r.

³¹⁾ Tamtéž, fol. 128r.

³²⁾ Tamtéž, fol. 154r. Viz též Z. WINTER, *O životě na vysokých školách*, s. 426.

na dveře „collegii Magni“. Prinejmenším část svého proslovu pronesli ve verších.³³⁾

O dalších osudech Matyáše Benátského není mnoho zpráv. Dokdy studoval na Karlově učení, nevíme. K roku 1606 je doložen jako knínský měšťan, později (1613) zde působil jako člen městské rady.³⁴⁾ Podstatně více informací je k dispozici o třetím z doložených walteriánů, totiž o Abrahamovi Russiniovi (Rufinus). Ten před příchodem na pražskou univerzitu studoval na řadě partikulárních škol, nejprve ve svém rodišti (Nové Hrady), poté v Prachaticích, Praze, Hradci Králové, Jihlavě a konečně u Vysokého kostela v Kutné Hoře.³⁵⁾

Ani u Russinia není však jasné, jak dlouho walterovské stipendium užíval. Zřejmě jen krátce, v roce 1602 působil již jako správce školy v Klatovech, odkud však po stížnostech zdejší městské rady (Klatovskými byl považován za „v rozumu nedostatečného“) odešel zřejmě 1603 do Sedlčan, 1604 dále do Moravských Budějovic a dva roky nato do Třebíče. Na doporučení zdejšího děkana Jakuba Petrozelína (1571–1633) dosáhl v létě 1607 kněžské ordinace ve Vitemberku. Později (minimálně 1611–1612) působil jako farář v moravských Židlochovicích a dále v Mokropsích u Prahy (kolem 1618). Kdy Russinius, autor řady latinských básní a česky psané *Summy náboženství pravého*,³⁶⁾ zemřel, není jasné.³⁷⁾

Žádní další v pramenech doložení walteriáni ovšem mezi studenty rozdělované do jednotlivých kolejí již zapisování nebyli. Příčiny této skutečnosti, stejně jako i absence jakýchkoli zmínek o jejich deklamacích z několika dalších let, nejsou zcela zřejmé. Důvodem není ale pravděpodobně to, že by nadace po roce 1601 přestala fungovat.

Jasnější zprávy jsou v pramenech dochovány až pro rok 1605, kdy v manuálu tehdejšího děkana artistické fakulty Šimona Skály z Kolinice († 1617) nalezneme k poslednímu březnovému dni zmínku o veřejné deklamací dvou jménem neuvedených walteriánských alumnů. Konala se v přítomnosti jak univerzitních mistrů, tak také účastníků právě probíhajících bakalářských zkoušek.³⁸⁾

Bohužel opět bez uvedení jmen konkrétních stipendistů máme doloženy veřejné deklamacie walteriánů 30. září 1605³⁹⁾ a 21. dubna následujícího roku.⁴⁰⁾ Spojeny

³³⁾ AUK, fond Rukopisy, sign. B 15, fol. 155r.

³⁴⁾ RHB I, s. 179.

³⁵⁾ RHB IV, s. 384.

³⁶⁾ *Summa religionis verae ex Confessione bohemica excerpta. Summa Náboženství pravého z Konfesí České vybraná ...*, výtisk v Starém Městě Pražském u Pavla Sessia 1618 (www.knihopis.org; K15081).

³⁷⁾ F. DVORSKÝ (ed.), *Paměti o školách českých*, s. 231, 273, 293n., 351, 582; Z. WINTER, *O životě na vysokých školách*, s. 426; Ferdinand HREJSA, *Česká konfese*, Praha 1912, s. 516; Jindřich VANČURA, *Dějiny města Klatov I/2*, Klatovy 1928–1929, s. 1441n.; RHB IV, s. 384n.

³⁸⁾ AUK, fond Rukopisy, sign. B 15, fol. 273v.

³⁹⁾ Tamtéž, fol. 296v.

⁴⁰⁾ Tamtéž, fol. 326v.

byly v obou případech s dalšími obvyklými událostmi univerzitního života. V roce 1605 předcházely deklamacím učitelů vzorového gymnázia fungujícího tehdy při pražské utrakvistické univerzitě,⁴¹⁾ na jaře 1606 pak promócím licenciatů. V tomto případě nás děkanský manuál informuje, že přítomna byla veškerá univerzitní obec.⁴²⁾

Ze stejného pramene můžeme čerpat informace o konání veřejných vystoupení walteriánů i v následujících letech. Cenná je především skutečnost, že děkani artistické fakulty v tomto období do svých manuálů znovu pravidelněji zaznamenávali též jména konkrétních studentů. Dne 3. dubna 1607 před vyhlášením bakalářských zkoušek přednesli v auditoriu proslov tři stipendisté Walterovy nadace, totiž Matyáš Matthiades, Pavel Roubíček a Jan Luňáček.⁴³⁾

První z uvedených pocházel z Jaroměře, kde zřejmě absolvoval partikulární vzdělání. Od kdy přesně studoval na pražské univerzitě s podporou Walterovy nadace, není jasné. Doložena je až jeho uvedená deklamacie v dubnu 1607. Již 11. září téhož roku dosáhl bakalářského gradu. Od roku 1608 působil vedle studií zároveň jako rektor pražské svatohaštalské školy. Další zprávy o něm chybí.⁴⁴⁾

Druhý ze jmenovaných walteriánů, z Prahy pocházející Pavel Roubíček (Raubicius), který před příchodem na pražskou univerzitu studoval na latinských školách v rodišti (u sv. Jindřicha), v Brandýse nad Labem a v Nymburce, dosáhl 11. září 1607 bakalářského gradu. Již s tímto titulem pak v říjnu 1607 znovu deklamoval na půdě Karlova učení zároveň s dalším stipendistou Walterovy nadace Pavlem Černovickým z Německého (Havličkova) Brodu.⁴⁵⁾ Zřejmě v roce 1608 byl pak Roubíček ustanoven rektorem latinské školy v Kníně. Ovšem zůstal jím jen krátce, podobně jako řada dalších walteriánů se i on rozhodl pro duchovní kariéru. Již v květnu 1609 dosáhl ve Vitemberku kněžského svěcení.⁴⁶⁾

Ani u Roubíčka, ani u Jana Luňáčka (Lunacius, Lunecius) není s ohledem na zmíněnou absenci záznamů o jejich přijetí do některé z kolejí pražské univerzity

⁴¹⁾ O nich viz zejména Hermann BALL, *Das Schulwesen der böhmischen Brüder*, Berlin 1898, s. 135–139; Z. WINTER, *Život a učení na partikulárních školách*, s. 88–94.

⁴²⁾ AUK, fond Rukopisy, sign. B 15, fol. 326v.

⁴³⁾ Tamtéž, fol. 371v.

⁴⁴⁾ RHB III, s. 285.

⁴⁵⁾ AUK, fond Rukopisy, sign. B 15, fol. 400v. K Pavlovi, synovi německobrodského měšťana Jana Paulina Černovického, který na pražské univerzitě získal 26. 6. 1607 bakalářský titul, následně působil jako učitel na několika školách (vzorové třídy při pražské univerzitě, škola u sv. Štěpána v Praze, 1608 rektorem v Pisku), načež se obrátil k církevní kariéře (po ordinaci v Praze 1610 kaplanem v Pisku, 1611 mistoděkanem v Klatovech, od 1613 farář v Pacově, od 1617 děkan v Mladé Boleslavi, od 1619 farář v Dobrovici), srov. alespoň RHB II, s. 18–20 (zde i odkazy na další prameny a literaturu) a K. BERÁNEK (ed.), *Bakaláři a mistři*, s. 35, 84.

⁴⁶⁾ RHB IV, s. 297; K. BERÁNEK (ed.), *Bakaláři a mistři*, s. 36, 86.

jasné, od kdy patřili mezi walteriány. Stejně tak není znám ani druhý hraniční mezník, tj. termín, kdy tato podpora skončila. Podobně jako Roubíček i Luňáček se po několikaletém působení ve školské správě (již 1607, kdy 16. 7. dosáhl bakalářského gradu, vyučoval na škole v Klatovech, 1610 doložen jako rektor pražské svatoklimentské školy) rozhodl pro církevní kariéru. Dne 24. října 1614 dosáhl kněžského svěcení v Praze, kde do jara následujícího roku působil jako kaplan u Panny Marie před Týnem, následně jako děkan v Kourími. Zemřel neznámo kdy jako exulant v Sasku (zdržoval se mj. v Drážďanech).⁴⁷⁾

Někteří z walteriánů doložených v úředních manuálech děkanů artistické fakulty pražské utrakvistické univerzity však výhody vzdělání získaného i díky nadaci Mikuláše Waltera z Waltersperku nemohli při rozvíjení další kariéry využít. Takový byl případ Ondřeje Václava (Venceslaus) Unhošťského, který zemřel – zřejmě na morovou nákazu – ještě za studií v listopadu 1607.⁴⁸⁾

Další tři konkrétní stipendisté Walterovy nadace jsou doloženi pro duben 1608, totiž Mikuláš Sidarinus z Uherského Brodu, Jiří Dvorský a Matyáš Posthumus Poličský,⁴⁹⁾ kteří tehdy na pražské univerzitě deklamovali. První z nich, autor latinského veršovaného vyličení útrap Moravy za vpádu Bočkovců,⁵⁰⁾ patřil k walteriánům zřejmě již před rokem 1608. Ještě v tomto roce je pak doložen jako správce školy ve Dvoře Králové nad Labem a od podzimu 1608 pak jako rektor u sv. Vojtěcha v Praze-Podskalí. Nadále však studoval na pražské univerzitě, kde 22. září 1609 získal bakalářský titul. I on se věnoval později duchovní službě. Její přesné obrysy však neznáme.⁵¹⁾

Je-li walterián Jiří Dvorský (Staroziovinus) totožný s Jiřím Dvorským Trnavským, jak předpokládá Karel Beránek,⁵²⁾ pak studoval na pražské univerzitě minimálně od roku 1607, předtím zřejmě na staroměstské škole u sv. Jiljí. Dne 30. června 1609 dosáhl bakalářského gradu. Ve stejném roce je doložen jako učitel v Bohdanči, následně v roli rektora v Rakovnice. Zde se 1613 oženil, byl přijat za měšťana a stal se členem městské rady. Zemřel brzy po Bílé Hoře, a to ještě v zemi (vdova po něm odešla později s rodinou do exilu).⁵³⁾

⁴⁷⁾ František TISCHER, *Dopisy konsistoře podobojí z let 1610-1619*, Praha 1917, s. 284, 302; RHB III, s. 218.

⁴⁸⁾ AUK, fond Rukopisy, sign. B 15, fol. 410r: „*Andr. Venceslaus Aunhosstenus alumnus Valterianus decedit peste et ad D. Benedicti sepelitur*“.

⁴⁹⁾ Tamtéž, fol. 423v.

⁵⁰⁾ Nicolaus SIDARINUS, *Moravia lugens ... observantiae ergo consecrata*, Praegae typis Danielis Sedesani 1606 (Strahovská knihovna, sign. AA XIV 12, přiv. 10)

⁵¹⁾ Z. WINTER, *Život a učení na partikulárních školách*, s. 495; RHB V, s. 99n.

⁵²⁾ K. BERÁNEK (ed.), *Bakaláři a mistři*, s. 37, 88.

⁵³⁾ Z. WINTER, *Život a učení na partikulárních školách*, s. 309n.; František LEVÝ, *Dějiny města Rakovníka*, Rakovník 1896, s. 196, 202; RHB II, s. 93n.

Co se týče poličského rodáka Matyáše (či Matěje) Posthuma, jeho předchozí studia neznáme. Na pražskou univerzitu přišel nejpozději v roce 1608. Podobně jako řada jeho kolegů, i on souběžně se studiem působil jako učitel, v jeho případě na latinské škole u sv. Mikuláše v Praze. Dne 22. září 1609 dosáhl na pražské univerzitě bakalářského gradu, načež vyučoval do roku 1614 na škole v Rakovnicích. Zde se následně oženil, získal městské právo a opakovaně působil i jako člen zdejší městské rady. Po Bílé hoře pravděpodobně konvertoval ke katolictví. Zemřel po roce 1642.⁵⁴⁾

V říjnu 1608 veřejně vystoupili na půdě Karolina se svými deklamacemi dva další jménem známí walteriáni, Martin Arnoldus z Doupova, učitel na škole v Lito-měřicích (1608), později v České Třebové (od 1613), o němž je dochováno málo zpráv,⁵⁵⁾ a Pavel Svoboda (Libertinus), rodák z Písku.⁵⁶⁾ Na rozdíl od Arnolda dosáhl v průběhu studií na pražské univerzitě bakalářského gradu (28. července 1609). I on patřil mezi absolventy pražské univerzity, kteří se dočasně uplatnili ve školské službě, v jeho případě na škole ve Velvarech, kde byl nejprve jedním z nižších školních oficiálů, od roku 1610 pak rektorem. Podobně jako řada jeho bývalých kolegů opustil brzy nedobře honorovanou službu, oženil se, získal městské právo a nato zasedl v městské radě (1615–1616 a 1620 byl purkmistrem). Zemřel těsně po Bílé hoře, když byl 9. listopadu 1620 zabit polskými vojáky směřujícími přes Velvary k Praze.⁵⁷⁾

Deklamace dvou dalších walteriánů jsou pak doloženy po proslovu děkana artistické fakulty dne 2. dubna 1609.⁵⁸⁾ Prvním z nich byl Valentin Cuptiades (Koptiades) Přeštický, který se po získání bakalářského gradu (22. září 1609) stal rektorem školy v Poličce (později působil ještě v Pacově a Kouřimi),⁵⁹⁾ druhým Jan Malovicenus z Uherského Brodu, působící od března téhož roku jako famulus probošta Karlovy koleje Kryštofa Mathebea, ovšem zřejmě nedlouho, neboť již k termínu sv. Jiří 1609 měl odejít jako učitel na školu do Brandýsa nad Labem. Dne 22. září téhož roku pak získal na pražské univerzitě bakalářský titul. Následně, v roce 1610,

⁵⁴⁾ F. LEVÝ, *Dějiny města Rakovníka*, s. 219n.; RHB IV, s. 234n.; K. BERÁNEK (ed.), *Bakaláři a mistři*, s. 38, 89.

⁵⁵⁾ F. DVORSKÝ (ed.), *Paměti o školách českých*, s. 416 a 444; RHB I, s. 103.

⁵⁶⁾ AUK, fond Rukopisy, sign. B 15, fol. 451v.

⁵⁷⁾ Z. WINTER, *Život a učení na partikulárních školách*, s. 174; R. ČERMÁK, *Velvarské školství*, Velvary 1913, s. 5; RHB III, s. 160n. (zde i další odkazy na prameny a literaturu); K. BERÁNEK (ed.), *Bakaláři a mistři*, s. 37, 88.

⁵⁸⁾ AUK, fond Rukopisy, sign. B 21 (= děkanský manuál 1609–1613), fol. 30v.

⁵⁹⁾ Z. WINTER, *Život a učení na partikulárních školách*, s. 175, 262, 314, 346; TÝŽ, *O životě na vysokých školách*, s. 191; F. DVORSKÝ (ed.), *Paměti o školách českých*, s. 575 (zde zřejmě omylem uváděn jako rektor školy v Poličce už k roku 1604); RHB I, s. 459; K. BERÁNEK (ed.), *Bakaláři a mistři*, s. 38, 89.

působil krátce jako vychovatel u Jana Sazimy (!),⁶⁰⁾ poté (do 1613) opět jako učitel partikulární latinské školy, tentokrát v Lounech. Zde se také následně oženil a usadil. Zemřel 3. ledna 1638 na následky úrazu způsobeného v opilosti.⁶¹⁾

Pro léta 1610–1614 se údaje o walteriánech v děkanských manuálech znovu nevykytují. Snad to souvisí s tím, že veřejné deklamacce se postupem doby staly natolik pravidelnou a běžnou součástí výuky všech studentů pražské akademie, že je nebylo potřeba výslovně zaznamenávat.⁶²⁾ Nicméně na to, že byly walteriánské deklamacce nadále pravidelně pořádány, ukazuje doporučení rektora Martina Bacháčka, aby pozvánky k volbám nových rektorů byly vyvěšovány právě v den jejich konání, neboť se jich účastní rektori pražských škol se svými žáky.⁶³⁾

Poslední doklad o konkrétních stipendistech v předbělohorské době pochází pak z listopadu 1614, kdy byli za alumnus Walterovy nadace přijati Jakub Včelín (Wczelinus) a Samuel Wencelides Telčský.⁶⁴⁾ O něm víme pouze to, že 8. srpna 1616 dosáhl na Karlově učení bakalářského gradu.⁶⁵⁾ Jakub Včelín pocházející ze Lstiboře u Českého Brodu studoval na pražské univerzitě minimálně několik let. V roce 1616, kdy stejného dne jako Samuel Wencelides dosáhl bakalářského gradu, je zároveň doložen jako alumnus Karlovy koleje. Půl roku nato, 20. dubna 1617 byl promován na mistra svobodných umění. Tehdy se uvádí rovněž jako správce pražské svatohaštalské školy, na podzim téhož roku pak školy u sv. Mikuláše na Malé Straně. Přestože zde získal zřejmě v roce 1618 místo mladšího radního písaře, vykonával funkci školního správce i nadále, a to minimálně do roku 1619. Jako malostranský písař se uvádí ještě v roce 1622. Po Bílé hoře se po nějakou dobu zdržoval mimo Prahu (v Jihlavě), později však literárně činný Včelín konvertoval ke katolictví a postoupil v hodnostech městské správy (písař, později kancléř Starého Města pražského). V září 1634 byl mu za jeho zásluhy potvrzen erb a predikát z Lumenštejna.⁶⁶⁾

Ačkoli po roce 1614 již zprávy o walteriánských stipendiátech v pramenech chybí, není jasné, zda nadace Mikuláše Waltera z Waltersperku, která v dějinách praž-

⁶⁰⁾ Takto uvádí RHB III, s. 253.

⁶¹⁾ Tamtéž. Viz také AUK, fond Rukopisy, sign. B 21, fol. 26r; Z. WINTER, *Život a učení na partikulárních školách*, s. 165; M. KOVÁŘ, *Mikšovicova kronika lounská*, Sborník historického kroužku 10, 1909, s. 203 (zde se k 3. lednu 1638 o něm uvádí „ožera se mizerně zabil“); K. BERÁNEK (ed.), *Bakaláři a mistři*, s. 38, 89.

⁶²⁾ Srov. např. AUK, fond Rukopisy, sign. A 17 VI (= Thomas Antonius PUTZLACHER, *Memorabilium universitatis Pragensis tomus VI. Continens acta universitatis Carolinae et praecipue facultatis philosophicae... ab Anno MDXCVIII ad Annum MDCXXII*, [Pragae] 1768), s. 219, 223, 224, 226, 227, 259, 318.

⁶³⁾ AUK, fond Rukopisy, sign. A 13b, s. 432.

⁶⁴⁾ AUK, fond Rukopisy, sign. B 24 (= univerzitní manuál 1613–1616), fol. 181v.

⁶⁵⁾ K. BERÁNEK (ed.), *Bakaláři a mistři*, s. 45, 100. Viz též RHB V, s. 456.

⁶⁶⁾ RHB V, s. 447–450; K. BERÁNEK (ed.), *Bakaláři a mistři*, s. 45, 59, 100, 110.

ské utrakvistické univerzity 16. a raného 17. století představuje do jisté míry určitý unikát (odkazů pro Karlovo učení je sice z uvedeného období známo více, skutečně fungujících nadací však nemnoho),⁶⁷⁾ zaniká již tehdy zcela, anebo až v souvislosti s bělohorskými událostmi. Ani po roce 1620 o ní již žádné zprávy nejsou, podobně jako ovšem i o řadě jiných v předbělohorské době fungujících nekatolických studijních nadací. Zda za tím stála dramatická změna poměrů za třicetileté války (rekatolizace, exilové vlny, změny struktury vzdělávacích institucí atd.), anebo jiné důvody, není zcela jasné.

5. Závěrem

Předkládaná studie se pokusila poukázat na některé aspekty u nás dosud nemnoho zkoumaného vzdělanostního mecenátu. Ačkoli prameny dochované pro studijní nadaci Mikuláše Waltera z Waltersperku jsou velmi torzovité, umožňují poznat nejen základní charakter této nadace, ale rovněž alespoň částečně i její reálné fungování a hlavně její dosah. Analýza těchto pramenů tak ukazuje několik pozoruhodných skutečností.

Ačkoli nadace měla být určena výhradně chudým studentům, nelze vyloučit, že v některých případech byli k jejímu užívání přijati i chlapci/mladíci, kteří tuto podmínku pravděpodobně nesplňovali. To však v raném novověku není u podobných nadací nikterak výjimečné. Vůle testátora pak v případě Walterova odkazu nebyla zcela respektována ani v případě nakládání s nadačním kapitálem – namísto zakoupení komorního platu či poddaných byly peníze přinejmenším zčásti půjčovány na úrok.

Některé dílčí závěry přináší analýza geografické, jazykově-národnostní nebo konfesijní skladby sledovaných 18 walteriánských stipendistů. Pokud jde o jejich původ, pocházely takřka tři čtvrtiny z nich z Čech (13 osob, 72 %), jen čtyři z Moravy (22 %) a pravděpodobně pouze jeden (Jiří Dvorský) ze zahraničí (Horní Uhry). Ze Slezska ani z Lužic pocházející studenty mezi walteriány nenajdeme.

Podíváme-li se na konkrétní místa narození, zjistíme, že drtivá většina ze sledovaných osob pocházela z městského prostředí, v necelé polovině se jednalo o rodáky z královských měst (včetně měst věnných; celkem 8, tedy 44 %). Velká část walteriánů se pak pravděpodobně narodila v jazykově českých rodinách. V několika případech nelze zcela vyloučit ani německý mateřský jazyk, případně česko-německý bilingvismus. Z hlediska konfesijního šlo patrně ve všech případech o nekatolíky, byť lze předpokládat různá protestantská vyznání.

---

⁶⁷⁾ Odkazy pro karolinskou akademii nejlépe podchycuje uvedené *Calendarium* Jana Campana z roku 1616. Viz pozn. 4.

Sledujeme-li kariéry někdejších stipendistů Walterovy nadace, je zřejmé, že odpovídají obvyklým kariérním modelům absolventů pražské utrakvistické univerzity.⁶⁸⁾ Jejich součástí je zpravidla časově velmi omezené (většinou maximálně několik let) působení na některé z latinských škol v českých zemích ukončené nezřídka sňatkem v některém z (zejména královských) měst, který sebou většinou nesl i sociální a majetkový vzestup. Další možnost kariéry nezávislou na rodinném zkotvení představovalo uplatnění v městské či církevní správě (kaplani, faráři, měšťtí písaři apod.).

---

⁶⁸⁾ K tomu srov. vedle příslušných partií kolektivního díla Michal SVATOŠ a kol., *Dějiny Univerzity Karlovy I. 1347/48–1622*, Praha 1995 alespoň František ŠMAHEL, *Regionální původ, profesionální uplatnění a sociální skladba graduovaných studentů pražské univerzity 1433–1622*, Zprávy Archivu UK 4, 1982, s. 7–28; Petr SVOBODNÝ, *Sociální a regionální struktura literárně činných absolventů pražské univerzity v letech 1500–1620*, AUC-HUCP 26, 1986, fasc. 1, s. 7–36; Jiří PEŠEK, *Měšťanská vzdělanost a kultura v předběllohorských Čechách 1547–1620. Všechní dny kulturního života*, Praha 1993, ve vztahu k vychovatelům české a moravské šlechty i Martin HOLÝ, *Ve službách šlechty: Vychovatelé nobility z českých zemí (1500–1620)*, Praha 2011, s. 98–107.

PŘÍLOHY

1. ČÁST KODICILU KŠAFTU MIKULÁŠE WALTERA Z WALTERSPERKU TÝKAJÍCÍ SE JEHO NADACE PŘI PRAŽSKÉ UNIVERZITĚ Z 28. KVĚTNA 1577
2. JUXTA V DESKÁCH ZEMSKÝCH O ODEVZDÁNÍ 1000 KOP MÍŠEŇSKÝCH GROŠŮ ZÁSTUPCŮM PRAŽSKÉ UNIVERZITY KRYŠTOFEM VRATISLAVEM Z MITROVIC DNE 14. KVĚTNA 1595
3. PŘEHLED JMÉNEM ZNÁMÝCH WALTERIÁNŮ

Příloha 1

**ČÁST KODICILU KŠAFTU MIKULÁŠE WALTERA Z WALTERSPERKU
TÝKAJÍCÍ SE JEHO NADACE PŘI PRAŽSKÉ UNIVERZITĚ
Z 28. KVĚTNA 1577**

NA v Praze, sign. DZV 20, složka B 30r-C 4v

„Já Mikuláš Walter z Waltersperku, na Lochovicích a Všeradicích, Jeho [Milos]ti císaře římského rada a sekretář Království českého, známo činím tímto listem obecně přede všemi, kdož čten nebo čtůci slyšán bude. Jakož sem na mocný list někdy nejjasnějšího knížete a pana pana Ferdinanda, římského, uherského, českého, dalmatského, chorvatského etc. krále, infanta v Hišpanii, arciknížete rakouského, markrabí moravského, lucemburského a slezského knížete a lužického markrabí etc., jeho císařské a královské milosti pana mého nejmilostivějšího slavné a svaté paměti sobě danej jisté pořízení a kšaft o statku mém, kterýž mi Pan Bůh všemohaucí z milosti své svaté popřítí ráčil, listem na pergameně pod pečeti mau a jiných páňův stavu panského a rytířského pečetmi na svědomí učinil a v tomž kšaftu mém jisté vůli a v moci své a pozůstavil a zřetedlně sobě vymínil, abych mohl a moc měl, kdyžkoli po datum toho kšaftu mého načemžkoli a do jakékoli sumy osobám z přátel mých neb jiným společně neb obzvláště, nicméně také na milosrdné skutky mé i na to, v čemž bych vzdělání předkem cti a chvály Boží přitom také nějaký prospěch vlastní a národu svého býti uznal, [...] odkázati a poručiti komu co chtěl [...].

Jsauc pak také obzvláště k tomu nachýlen a žádostiv toho, aby také příčinau mau něco toho, což by k rozmnožení cti a chvály Boží slaužiti, přitom také nějaký prospěch vlasti a národu mého s pomocí pána Boha přinésti chtělo, z statku mého se naříditi mohlo, a spoznavšiho, kterak skrze nedostatek důkladů k učení mládeže lidí chudých mnozí dobré začátky a náchylnosti k tomu majice a toho samau příčinau takové nemožnosti a dražení bývají. A bych vždy nějakau, ačkoli skromnau, ale však s dobrým srdcem a aumyslem pomoc tomu učinil, protož poraučím a odkazuji páňům rektoru, děkanu, mistrům a direktorům učení pražského pod oboji přijimajícím nynějším i budaucím jeden tisíc kop mišenských na ten a takový jistý způsob, aby oni buďto plat komorní anebo lidi kmetčí s platem vypsali, a což by nejvíc takového platu za tu sumu objednatí mohli a již stržili, jakž by to vykonali budau moci často psané pany Alenie z Michlstorfu, manželce mé nejmilejší, šest neděli napřed o tom dáti věděti a oznámiti, o čemž manželka má tak již vědauc, aby byla povinna jim panu rektorovi, děkanům [!], mistrům a direktorovi [!] učení pražského sumu výš jmenovanu bez odporosti a tolikéž pod pokoutau s jedním komorníkem pražským v statek můj buď ve všecken neb na díle, tak jakž sem výše z strany odkázání jiným osobám o tom vyměřil, se uvázání vydati. Na ten pak plat tak kaupený, aby

oni páni mistři někderu osobu z mládeže, kteříž by tak dobré začátky majíce náchylnost k dalšímu učení měli, pokudž nejvíce možné a nejmíně do čtyř, však ne jiných, než takových, kdež by se uznalo, že rodicové a přátelé jich, ani oni sami na sebe od nikud žádného důkladu míti nemohau, stravau vedle jiných svých discipulův stále a vždy na budaucí časy jednoduše drželi a chovali. A jestli by pak toho tak řídití a vykonávati kdy pomijeli, tehdy aby jeho M[ilos]t císařská jakožto král český i budaucí jich M[ilos]ti králové čeští ráčili tu moc míti v to každého času poručiti, nahlédnauti a pokudž by se to našlo, že by tak to od nich pánům mistrům zanedbáváno bylo, to jinak aby takový plat na fedrunck té chudé mládeže pod obojí způsobau k učení náchylné a nikam jinam obracován a vynakládán byl, opatřiti. [...]

Jenž j[es]t psán a dán v auterý svatodušní léta Božího tisícého padesátého sedmadesátého sedmého.

Mi[kuláš] Walter, [manu] p[ro]pria
Vilém Kosoř z Malovic, [manu] p[ro]pria“

Příloha 2

JUXTA V DESKÁCH ZEMSKÝCH O ODEVZDÁNÍ 1000 KOP MÍŠEŇSKÝCH GROŠŮ ZÁSTUPCŮM PRAŽSKÉ UNIVERZITY KRYŠTOFEM VRATISLAVEM Z MITROVIC DNE 14. KVĚTNA 1595

NA v Praze, sign. DZV 20, složka C 3r-v

„Léta etc. devadesátého pátého v pondělí den Bonifácia rektor, děkan, mistři i direktorové učení pražského pod obojí přijímající v tomto kšaftu na proti psaným jmenovaní, vyslavše z prostředku svého s listem mocným pod pečeti jich ctihodnosti učené Mistra Marka Bydžovského z Florentynu, probošta koleje krále Václava, jinak Císařské, a rektora universitatis učení pražského, a Mistra Troiana Nigella z Oskořína, vicerektora téhož učení pražského. P[...?], že sau podle tohoto kšaftu od někdy Mikuláše Waltera z Waltspergku, na Lochovicích a Všeradicích, jeho milostí císařské na onen čas rady a sekretáře v království českém učiněného vzali a přijali sumu týmš kšaftem na proti psaným jim na způsob v témž kšaftu obsažiem [!], odkázán a náležitau, to jest jeden tisíc kop míšeňských, a to od Kryštofa Vratislava z Mitrovic a na Lochovicích, jakožto držitele dědin a statku po témž někdy Mikulášovi Walterovi a Aleně z Michlštorfu, manželce jeho zůstalého. Z kderýchžto jednoho tisíce kop míše[nských] jim tak odkázaných oni, napředpsaný rektor, děkan, mistři a direktorové učení pražského, jeho Kryštofa Vratislava z Mitrovic i dědice a budaucí jeho kvitují a propaustějí úplně a docela.“

Příloha 3

PŘEHLED JMÉNEM ZNÁMÝCH WALTERIÁNŮ

Pořadové číslo	Rok a semestr, kdy jsou doloženi	Příjmení a jméno	Místo narození	Dosažené grady na UK (s datem)
1.	ZS 1600	Horatius Mikuláš	Slaný	bak. 17. 9. 1601
2.	LS 1601	Benátský Matyáš	Stříbro	?
3.	LS 1601	Russinus Abraham	Nové Hradý	?
4.	LS 1607	Matthiades Matyáš	Jaroměř	bak. 11. 9. 1607
5.	LS + ZS 1607	Roubíček (Raubicius, Raubiczek) Pavel	Praha	bak. 11. 9. 1607
6.	LS 1607	Lunáček (Lunacius, Lunecius) Jan	Domažlice	bak. 17. 7. 1607
7.	ZS 1607	Černovický (Czernovinus, Czernovicus) Pavel	Český Brod	bak. 26. 6. 1607
8.	ZS 1607	Václav (Venceslaus) Ondřej	Unhošť	?
9.	LS 1608	Sidarinus Mikuláš	Uherský Brod	bak. 22. 9. 1609
10.	LS 1608	Dvorský Jiří	Trnava (?)	bak. 30. 6. 1609
11.	LS 1608	Posthumus Matyáš	Polička	bak. 22. 9. 1609

pokračování tabulky

Pořadové číslo	Rok a semestr, kdy jsou doloženi	Příjmení a jméno	Místo narození	Dosažené grady na UK (s datem)
12.	ZS 1608	Arnold Martin	Doupov	?
13.	ZS 1608	Svoboda (Libertinus) Pavel	Písek	bak. 28. 7. 1609
14.	LS 1609	Cuptiades (Koptiades) Valentin	Preštica	bak. 22. 9. 1609
15.	LS 1609	Malovicenus Jan	Uherský Brod	bak. 22. 9. 1609
16.	ZS 1614	Včelín (Wczelinus) Jakub	Lstiboř u Českého Brodu	bak. 8. 8. 1616, mistr 20. 4. 1617
17.	ZS 1614	Wencelides (Vencelides) Samuel	Telč	bak. 8. 8. 1616
18.	?	Virga Daniel ⁶⁹⁾	Hostim u Moravských Budějovic	bak. 1. 8. 1614, mistr 26. 9. 1617

⁶⁹⁾ Virgu neuvádíme výše v textu, v námi zkoumaných pramenech se nevyskytuje, jako walteriána jej uvádí pouze RHB V, s. 506.

Mlada Holá – Martin Holý

FOR SPREAD OF GOD'S HONOUR AND PRAISE AND THE NATION'S BENEFIT Nicolaus Walter of Waltersperk († 1578) and His Educational Foundation

SUMMARY

The study based on an analysis of official sources concentrates on the educational foundation of Nicolaus Walter of Waltersperk († 1578). The first part introduces the person of the founder, who briefly worked in the Bohemian court chancellery, and attempts to reconstruct circumstances leading to establishment of the foundation. Nicolaus Walter, who was knighted and granted the predicate Waltersperk in 1556, bequeathed 1,000 threescore of the Meissen groschen to Prague University. The amount was to be used for purchasing a yearly salary allowing university education to at least four poor students that received communion under both kinds. The amount, however, was handed to the university officials 17 years after the testator's death. Thus, the foundation did not start operating until the break of the 1590s. Its activity is documented by the second decennium of the 17th century. It probably perished because of the White-Mountain defeat of the Bohemian estates' uprising.

The second part of the essay concentrates on students known by their names, whose studies were financed by foundation. We have managed to uncover information on eighteen persons from the period of 1600–1614, although the number of the alumni, who were usually referred to as the Walteriani, was probably higher. They were analysed for their geographical, linguistic-national and confessional composition as well as their subsequent careers. In a supplement, the essay introduces an edition of a codicil of the testament of Nicolaus Walter of Waltersperk regarding his bequest to Prague University in 1577. Appended, there is a record on handing the bequeathed amount to the school representatives in 1595 and a list of Walters alumni.

Translated by Miroslav Košek

Josefína Matyášová

NORMY A KONFLIKTY

Přebělohorští hudebníci ve světle právních pramenů*

ABSTRACT

The Norms and the Conflicts. Pre-White Mountain Musicians in the Light of Legal Sources

The essay based on juridical sources is concerned with classification of musicians on the lowest and middle levels – it compares the municipal environment with musicians travelling through the Kingdom of Bohemia, who usually lacked the honour, i.e. the full rights. The pitch books captured a large number of offences committed by musicians with the right, thus enabling us a closer look at the share of these artists on the contemporary criminality. The criminal norms, however, were not the only norms that were violated – the standard music operation was clearly documented in instructions issued in the 16th and 17th century for municipal as well as private music ensembles.

Keywords: music, the early modern period, musicians, the law, criminality, trombonists, music guilds

Pohlédneme-li na raně novověké období kulturní historie se snahou vytvořit si o něm komplexní představu, dříve či později narazíme na jednu z jeho nejproblematičtějších složek – hudbu. Prameny, se kterými má současný badatel možnost pracovat, pochopitelně umožňují její rekonstrukci jen prostřednictvím vizuálních, a tudíž ze samé podstaty spíše nevhodných záznamů. I přes intenzivní pozornost, jež je dnes věnována poučeným interpretacím staré hudby, zůstane zvuková kulisa dobové kulturní atmosféry navždy skryta. Hudba ovšem byla nedílnou součástí ži-

---

* Tato studie vznikla v rámci Programu rozvoje vědních oblastí na Univerzitě Karlově č. P12 *Historie v interdisciplinární perspektivě*, podprogram *Společnost, kultura a komunikace v českých dějinách*.

totů společenské elity i prostých poddaných. Nechyběla při veřejných i soukromých slavnostních okamžicích na venkovské, městské i dvorské úrovni. Široké uplatnění jí poskytovaly církevní obřady od každodenních příležitostí a svátků v průběhu liturgického roku až po zásadní okamžiky běhu lidského života, odehrávající se v náboženské rovině. Mimo zábavní a do jisté míry duchovní funkce zajišťovali hudebníci také potřeby čistě praktické – v průběhu bitev přenášeli rozkazy zvukovými signály a z městské, hradní nebo zámecké věže ohlašovali časové údaje, hrozící nebezpečí požáru či příjezd hostů.

Společenské místo přidělené v předbělohorských Čechách hudebníkům přímo úměrně korespondovalo s pověstí, jaké se v daném prostoru a čase těšilo jimi ovládané „řemeslo“. Pohled na tuto profesi nebyl ovlivněn ani tak její kvalitou, jako spíše prostředím, ve kterém byla provozována, a existujícím či naopak chybějícím služebným poměrem umělce. Potulný „muzikář“¹⁾ zaujímal zcela jiné postavení než městský trubač, varhaník odpovídající za chod kostelního kůru byl ceněn odlišně než židovský harfeník a kapelníkovi císařské kapely zákonitě náleželo mnohem vyšší uznání než například tympanistovi ve službách Viléma z Rožmberka. Na vrcholu pomyslného žebříčku hudebnických profesí, seřazených podle společenské prestiže, se nacházeli ti muzikanti, kteří krátce i dlouhodoběji působili na některém z panovnických dvorů. Císařské a královské kapely zpravidla angažovaly ty nejlepší interprety z celé Evropy a pro profesionální adepty také představovaly nejvyšší možnou dosažitelnou metu. Nic ovšem nebránilo tomu, aby byly tyto centrální soubory co do věhlasu překonány hudebníky, které zaměstnávali například kurfiřti nebo jiné osobnosti světské i duchovní aristokracie. Založení, organizace a funkce šlechtických kapel či v některých případech muzik²⁾ však do značné míry kopírovaly právě panovnický model. Ansámbl fungující při některém ze dvorů vyšší nebo nižší šlechty mohl v případě nutnosti, například plánované slavnosti, obohatit své řady o hudebníky pracující ve šlechtických, zemských,³⁾ městských (nejčastěji trubače)

¹⁾ Pojem „muzikář“ je v pramenech ekvivalentem „muzikanta“, užívaný častěji v nižších vrstvách, ale i v prostředí měst.

²⁾ Kapela (Hofkapelle) se od muziky (dvorní hudba, Hofmusik) odlišovala složením. Jejími členy byli zpěváci, kteří zajišťovali vokální doprovod zejména při bohoslužbách na aristokratickém dvoře. Oproti tomu dvorní muziky se skládaly z nevelkého množství instrumentalistů. Dvorním muzikám se velmi podobaly skupiny trubačů či pozounerů (Stadt Pfeifer, Ratsmusiker). Podle této terminologie by tak například rožmberská „kapela“ měla být nazývána muzikou. Martin HORYNA, *Vilém z Rožmberka a hudba*, in: V. Bůžek (ed.), *Život na dvoře a v rezidenčních městech posledních Rožmberků* (= OH 3), České Budějovice 1993, s. 257–264.

³⁾ Bohumír ŠTĚDRŇ, *Zemští trubači a tympanisté v Brně*, Brno 1953. Zaměstnavateli zemských trubačů byly stavy. Především tato skutečnost je ve společenské hierarchii posouvala o poznání výš nad ostatní pozounáře nebo „obyčejné“ věžní trubače. Působili v hlavních zemských městech (u nás v Brně) za účelem efektivnější reprezentace stavů – vyhrávali při příjezdu nebo

nebo církevních službách (zejména varhaníky zajišťující doprovod bohoslužeb). K dispozici byli též kantoři se svými žáky, kteří se svým zpěvem stávali nedílnou součástí průvodů a procesí. Nelze opominout také dosti proslulou pražskou židovskou muziku, jež se opakovaně stávala terčem útoků ze strany křesťanské konkurence. Fungovala v Praze již v 16. století a nemohla si ve svém umění vést špatně, když si ji k taneční zábavě při příležitosti svého sňatku pozval Petr Vok z Rožmberka.⁴⁾ Ovšem nejen v Praze se židovské hudbě dařilo – cechy existovaly například také v Jindřichově Hradci a v Benátkách nad Jizerou. Nejnížší pozici v hudebnických profesích však nepochybně zaujímali potulní muzikanti putující od města k městu a hledající uplatnění všemi možnými způsoby, mnohdy nepřilíhli poctivými. Naznačená struktura skupiny lidí, jejichž obživou bylo vytváření zvukové kulisy rozmanitých každodenních i mimořádných událostí, samozřejmě nemůže být úplná. Zahnuje však základní stupně, mezi kterými existovala větší či menší prostupnost a sociální mobilita. Z těchto procesů bývala ovšem zpravidla vyloučena nejnížší vrstva potulných muzikářů.

Právě muzikanti bez stálého zaměstnání, migrující za příležitostným výdělkem kraji a zeměmi raně novověké Evropy, se od svých „úspěšnějších“ kolegů lišili nejzřetelněji. K poznání jejich zařazení do společnosti je nutné vzít v potaz především dostupné prameny právní povahy, vznikající na našem území v 16. a na počátku 17. století. Pro naše potřeby se tyto zdroje poznání práva ovládaného zásadou personalit vyznačují značnou roztržitostí a neúplností.⁵⁾ Primární funkcí zemského čili šlechtického práva bylo stanovení pravidel vzájemných vztahů panovníka a šlechty. Tyto předpisy, obsahující především trestní, ústavní, procesní, správní,

---

odjezdu hostí, průvodech představitelů stavů a jiných, zejména světských příležitostech, ale plnili také úkoly posluš. V roce 1695 se dostali do prudkého sporu s věžními trubači. Z následného soudního procesu plyne, že zemští trubači skutečně zastávali privilegované pozice. Označovali své řemeslo za „rytířské“ a „šlechtické“, sloužili aristokratům, oblékali se do zvláštních livrů, nespolečovali s jinými hudebníky ani na profesionální úrovni (výslovný zákaz směřoval proti hraní s komedianty a kejklíři), nehráli v noci a v hostincích jen omezeně. Obecně se proti jiným hudebníkům, zejména městským, vydělovali do zvláštní skupiny, spojené se službou v urozeném prostředí.

⁴⁾ „*Nařízena též byla muzika židovská z Prahy, kteráž velmi libě k tancům hrála.*“ Jaroslav PÁNEK (ed.), *Václav Březan, Životy posledních Rožmberků I-II*, Praha 1985, s. 453. Podle Františka Mareše hrála židovská muzika i při svatbě Jana Zrinského ze Serynu a Marie Magdaleny z Kolovrat na Krumlově r. 1600. František MAREŠ, *Rožmberská kapela, ČČM 68*, 1894, s. 224. Tomáš PĚKNÝ, *Historie Židů v Čechách a na Moravě*, Praha 2001, s. 309.

⁵⁾ K pramenům práva srov. Karel MALÝ a kol., *Dějiny českého a československého práva do roku 1945*, Praha 2010; Karolina ADAMOVÁ – Ladislav SOUKUP (edd.), *Prameny k dějinám práva v českých zemích*, Praha 2010; o způsobu reflexe poddanské otázky dobovými právními prameny na Moravě a o povaze těchto pramenů píše Tomáš KNOZ, *Poddaný v právních normativních pramenech předbělohorské Moravy, ČM 111*, 1992, č. 1, s. 31–52.

dědické a majetkové normy, jsou od našeho tématu poněkud odtažité, nicméně i přesto na ně nelze zapomenout.⁶⁾ Z právních knih zaznamenávajících soukromá sepsání obyčejového práva jsou k dispozici například díla rožmberská, brněnská či regionální moravská, z nichž většina je ještě pozdněstředověké provenience.⁷⁾ V neposlední řadě (naopak spíše v řadě první) je třeba nahlédnout do obsahu městských práv, která se nejbližší dotýkají skladby, struktury a každodennosti raně novověkých měst a života v nich.⁸⁾

Výsledkem normotvorné činnosti vrchností bývala zřízení, selské řády,⁹⁾ případ-

⁶⁾ Petr KREUZ – Ivan MARTINOVSKÝ (edd.), *Vladislavské zřízení zemské*, Praha 2007; Dalibor JANIŠ (ed.), *Práva a zřízení Markrabství moravského z roku 1545*, Brno 2005; Jiří STIBOR (ed.), *Zemská kniha opolsko-ratibořská z let 1532–1543*, Ollice 1991, s. 1–18, 19–38; 1992, s. 39–58, 59–78; 1993, s. 79–184; Erich ŠEFCÍK (ed.), *Zemské zřízení Těšínského knížectví z konce 16. stol.*, Český Těšín 2001; Hermenegild JIREČEK (ed.), *Obnovené právo a Zřízení zemské dědičného království Českého*, Praha 1888.

⁷⁾ Vincenc BRANDL (ed.), *Kniha Rožmberská*, Praha 1872 (šlechtické procesní a majetkové právo); Řád práva zemského (Ordo iudicii terrae, procesní, majetkové a trestní právo) – František PALACKÝ (ed.), *Archiv český II*, Praha 1842, s. 76–135; Práva zemská česká Ondřeje z Dubé – František ČÁDA (ed.), *Nejvyššího sudího Království českého Ondřeje z Dubé Práva zemská česká*, Praha 1930; Kniha písaře Jana (Kniha šéfů, městské právo) – Miroslav FLODR (ed.), *Právní kniha města Brna z poloviny 14. století I.–III.*, Brno 1990–1993; Hermenegild JIREČEK (ed.), *M. Viktorina ze Všehrd O právních země české knihy devatery*, Praha 1874 (procesní, majetkové a trestní šlechtické právo); na Moravě: Vincenc BRANDL (ed.), *Kniha Tovačovská, aneb, pana Cibora z Cimburka a z Tovačova Paměť obyčejů, řádů, zvyklostí starodávných a řízení práva zemského v Mar. Mor.*, Brno 1868 (kromě šlechtického procesního, majetkového a trestního obsahuje i ústavní normy); TÝŽ (ed.), *Kniha Drnovská*, Brno 1868.

⁸⁾ Kromě již zmíněné Knihy písaře Jana jde o v této souvislosti nejcennější dílo kancléře Starého Města pražského Pavla Kristiána z Koldína: Josef JIREČEK (ed.), *Práva městská Království Českého a Markrabství Moravského spolu s krátkou jich summou*, Praha 1876, kterému předcházela úprava Knihy písaře Jana z pera písaře komorního soudu Brikcího z Lic(s)ka: Josef JIREČEK – Hermenegild JIREČEK (edd.), *M. Brikcího z Licka Práva městská*, Praha 1880.

⁹⁾ Některé řády (zejména pernstějnské a rožmberské) vydal Josef KALOUSEK, *Řády selské a instrukce hospodářské*, Archiv český 22–25, Praha 1905–1910. K povaze instrukcí jako historické pramene a jejich vypovídací hodnotě např.: Marie KOLDINSKÁ, *Norma nebo ideál? Obraz vrchností a poddaných ve světle vrchnostenských instrukcí 16. a počátku 17. století*, in: Marie Koldinská – Alice Velková, *Historik zapomenutých dějin. Sborník příspěvků věnovaných prof. Eduardu Maurovi*, Praha, 2003, s. 189–197. V předbělohorském období bohužel nejsou k dispozici žádné předpisy, které by se daly položit do věcné souvislosti s nařízením Arnošta Josefa z Valdštejna z roku 1689. Tento hudbymilovný barokní aristokrat pokládal hudební vzdělání za natolik důležitý, že vyžadoval jeho základní absolvování i od svých poddaných ve městech. Chlapci, kteří se chtěli vyučit nějakému řemeslu, museli být schopni zapojit se do místní hudební produkce, tzn. především hrát nebo zpívat na kostelních kůrech. O skutečném dodržování této normy svědčí dochované výjimky a zmírňování pravidla pro konkrétní řemeslníky. Eva MIKANOVÁ, *Hudba na valdštejnských panstvích v 17. a 18. století*, Od Ještěda k Troskám 16, 2009, s. 151–152.

ně jiné dokumenty (privilegia, výnosy).¹⁰⁾ Zcela originálním a jedinečným pramenem k poznání praktického fungování hudebních seskupení v raně novověkých Čechách jsou instrukce. Zřizovatelé, tedy šlechtic (panovník), představení města a v ojedinělém případě i soukromé osoby v nich stanovovali základní organizační pravidla, která byla pro muzikanty závazná a po jejichž porušení zpravidla následoval trest v podobě pokuty, zabavení nástrojů, ztráty funkce, vyloučení a v některých zvlášť těžkých případech vězení. Množství takových předpisů, které se dochovalo, však není nijak velké¹¹⁾ a především je co do původu, doby vzniku a důvodů sepsání velice různorodé. Při jejich srovnávání bude nutné brát ohled spíše na rozdíly a na společné znaky pohlížet opatrně. Nejpodrobnější instrukci zabývající se hudebníky, instrukci Viléma z Rožmberka z roku 1552,¹²⁾ bohužel nemůžeme přímo srovnat s žádným typově podobným dokumentem.¹³⁾ Od jiných hudebních seskupení s urozenou záštitou a dvorským působením, která v předbělohorské době existova-

¹⁰⁾ O několika nařízeních (výnos města Wilster 1638, privilegium braniborského kurfiřta Fridricha Viléma, Říšský policejní řád z r. 1548), vztahujících se k říšskému území, hovoří Richard van DÜLMEN, *Bezectní lidé*, Praha 2003, s. 22.

¹¹⁾ V následujícím textu budou zmíněny některé instrukce, které již v originále neexistují, protože shořely při požáru staroměstské radnice v roce 1945. Jejich neúplný přepis vydal Zikmund WINTER, *Pražské muziky*, Světozor 21, 1887, č. 1, s. 3–6; č. 2, s. 25–26; č. 3, s. 38–39; č. 4, s. 55–58. Jedná se o signatury Sbírký rukopisů Archivu hlavního města Prahy: 326, 994 a 332. Uvádím je v podobě, v jaké na ně odkazuje Winter, i když se pod dotčenými signaturami nachází pouze zlomek původních dokumentů, přičemž instrukce v nich chybí.

¹²⁾ F. MAREŠ, *Rožmberská kapela*, s. 208–237. Sepsaná pravidla ovšem existovala pro hudebníky městské – instrukce staroměstským pozounářům z r. 1585: Z. WINTER, *Pražské muziky*, Světozor 21, 1887, č. 1, s. 3 (archiv pražský kniha č. 326) a Čeněk ZÍBRT, *Jak se kdy v Čechách tancovalo*, Praha 1960, s. 236. Roku 1676 byla ustanovena hudebníkům v Praze nová „statuta poctivého pořádku muzikářského na Starém Městě pražském“: Z. WINTER, *Pražské muziky*, Světozor 21, 1887, č. 2, s. 26; (Pr. archiv č. 994 fol. 403) a Č. ZÍBRT, *Jak se kdy v Čechách tancovalo*, s. 237. Nařízení z r. 1584 „*kerak se sousedé v městech Pražských chovatí mají*“ obsahuje i pravidla pro provozování hudby: Z. WINTER, *Pražské muziky*, Světozor 21, 1887, č. 1, s. 6; (Lib. rerum. memor. v arch. Pražs. č. 326 fol. 5) podobně jako restriktivní patření z r. 1555, 1578, 1590, 1592, 1608 ad.: tamtéž (arch. pražsk. č. 332 fol. 87). V knize instrukcí (Liber instructionum, AHMP, Sbírká rukopisů, sign. 136) se dochovala jen instrukce společností muzikantů Nového Města pražského z r. 1633. Karel Jaromír ERBEN (ed.), *Instrukcí o společnosti muzikantů v Novém městě Pražském*, Dalibor 3, 1859, s. 17–18. Svěbytným spolkem, majícím svá vlastní sepsaná pravidla od r. 1616, bylo Collegium musicum v Praze (Václav Vladivoj TO-MEK, *Starý hudební spolek v Praze*, Dalibor, č. 1, 1860, s. 3–4). Z období druhé poloviny 17. století a zejména ze století osmnáctého je k dispozici mnohem více pramenů tohoto typu. Zvláštní instrukce vydávali svým dvorním kapelám i habsburští panovníci.

¹³⁾ O možných příčinách vzniku tohoto souboru pojednal Jaroslav PÁNEK, *Renesanční velmož a utváření hudební kultury šlechtického dvora. K hudebnímu mecenátu Viléma z Rožmberka*, Hudební věda 26, 1989, s. 4–15.

la, se nám instrukce nedochovaly. Častěji se objevují až ve století osmnáctém, mnohem bohatším na zakládání soukromých ansámbků. Kapitulu samu pro sebe potom představují literátská bratrstva¹⁴⁾ a jejich normotvorná činnost.¹⁵⁾

Podnět k sepsání instrukce mohl vycházet z více stran. Při založení úplně nového souboru bylo v zájmu zřizovatele, aby hudebníkům stanovil jasná pravidla „pro futuro“. Stejnou vůli měli i zakladatelé soukromého spolku Collegium musicum, kteří si sestavili instrukci sami pro sebe. Již existující ansámby fungovaly na určitých psaných či nepsaných principech a zásadách delší dobu. Nová instrukce měla tedy buď ustálit, ujasnit a zaktualizovat stávající podmínky, nebo upravit současný nevyhovující stav. Iniciátory pak mohli být přímo muzikanti, dožadující se nápravy a posílení svých pozic – což je případ „Instrukcí o společnost muzikantů“ v Novém Městě pražském (1633) a „Statut poctivého pořádku muzikářského“ na Starém Městě pražském (1677). V obou je hned v úvodu popsána situace, ze které předpis vychází, a shodně se jedná o „nepravosti“, které se zde usazeným hudebníkům skutečně zamlouvat nemohly. Do města totiž často přicházela potulná konkurence z venkova, ke které se navíc přidávali i místní obyvatelé. Suplikanti žádající o stvrzení pravidel se museli cítit ohroženi a diskriminováni, přičemž sami zdůrazňovali fakt, že „tuláci a pobudové“ jim „vydírají z ruky chléb“, aniž by museli snášet „všelijaká onera městská“. Zdůvodnění žádosti z roku 1633 nám jakoby mimochodem podává svědectví o zvýšeném přesunu mimo-pražského obyvatelstva do měst v domnění, že zde naleznou snadnější obživu prostřednictvím schopnosti ovládat hudební nástroj.¹⁶⁾

Autoři instrukcí vždy věnovali několik ustanovení pořádkovým normám. Zejména pobělohorská doba kladla důraz na respektování náboženských pravidel – slavení nedělí, pátků, svátečních a postních dnů, jakož i bohoslužeb. V těchto okamžicích mělo být přísně postihováno hraní v hostincích a krčmách i drobné výtržnosti mimo ně. Především usedlí muzikanti upozorňovali, že jejich potulní kolegové si ze „služeb Božích“ pranic nedělají. Nicméně podobná omezení mravního a nábo-

¹⁴⁾ Pro svou specifičnost a obsáhlost nejsou součástí této práce.

¹⁵⁾ Jako příklad k porovnání však můžeme vzít pravidla „Bratrstva neposkvrněného početí Panny Marie“, která stvrdil v Bělé pod Bezdězem kardinál Arnošt z Harrachu roku 1657. Nejednalo se o profesionální spolek, ale čistě zájmový, s typickými rysy barokního náboženského bratrstva. Vojtěch J. NOVÁČEK, *K dějinám církevní hudby v Bělé pod Bezdězem*, Cyril 27, 1900, č. 3–4, s. 17–21. O téměř devadesát let později (1746) došlo v téže městě k sepsání stanov muzikantského cechu, která svou autoritou zaštitil František Arnošt z Valdštejna. Václav KREDBA, *Hudební bratrstvo (Convivium) v Bělé*, Dalibor 1860, č. 24, s. 189–190; č. 25, s. 198.

¹⁶⁾ „...kterak nyní velice zhusta do měst Pražských přicházejí lidé od pluhův, stád i jinud, kteří sem a tam od rána do večera po městě a hospodách s dudami, kejdy a jiným nemotorným hraním se toulají, začasté povyky tropí... I aby takovým nezpůsobům v přítrž vkročeno, těm tulákům to zastaveno a v tom lepší řád učiněn býti mohl, za to snažně žádali...“ AHMP, Sbirka rukopisů, Liber instructionum, sign. 136, s. 134.

ženského charakteru se pravidelně objevují i v dřívějších „policejních“ nařízeních, upravujících veřejný život ve městech.¹⁷⁾ Rožmberští pozounáři byli v tomto směru usměrnění formulací sice stručnou, zato jasnou: „...aby se nevadili spolu, než svorní jsouce, raději pochvalu měli, že jse pěkně snášejí.“¹⁸⁾ Stanovy z roku 1677 pojednávají o drobných deliktech velmi obsírně – varováno bylo před láním, přísaháním, hádkami, obžerstvím, požadováním spropitného nad rámec dohodnuté odměny a na řadu přišly i rvačky, urážky a slovní napadení.¹⁹⁾ Vzhledem k opakovaným důrazným výzvám k umírněnosti a pořádku se však bezproblémového a mírumilovného pracovního soužití v hudebních tělesech docílit nepodařilo – což bude znát i ze skladby muzikantské kriminality.

Hudební spolky jakéhokoli druhu měly samozřejmě zájem na tom, aby v jejich řadách působily bezúhonné osoby s nepoškozenou ctí, dobře vycvičené a zručné v řemesle, které by přispívaly jak k dobré úrovni tělesa, tak k jeho bezvadné pověsti. Co se týče podmínek k přijetí nových zájemců, náročnější byla cechovní pravidla, která vyžadovala i zaplacení vstupního poplatku (peněžní částky, někdy kombinované s naturáliemi – především voskem). Opět zde lze vysledovat postupný vývoj k akcentování individuální zbožnosti. Ve druhé polovině 17. století musel být uchažeč katolíkem, byl povinen předložit zpovědní cedulku, vysvědčení o „poctivém svém na svět zplomení“ a atestaci profesní způsobilosti.

Hlavním účelem sepsání a vydání těchto zvláštních normativních parmenů však nepochybně byla úprava běžné hudební praxe v daném místě, tedy stanovení základních profesních povinností pro muzikanty. Podrobnější údaje o povinné době provozování hudby, místě nebo druhu repertoáru ale nejsou samozřejmou součástí všech dokumentů, které jsou dnes k dispozici.²⁰⁾ Mezery se nacházejí v sepsáních

¹⁷⁾ Nařízení z r. 1584 „kterak se sousedé v městech Pražských chovat mají“ obsahuje i pravidla pro provozování hudby: Zikmund WINTER, *Pražské muziky*, Světozor 21, 1887, č. 1, s. 6; (Lib. rerum. memor. v arch. Pražs. č. 326 fol. 5) podobně jako restriktivní patření z r. 1555, 1578, 1590, 1592, 1608 ad.: Zikmund WINTER, *Pražské muziky*, Světozor 21, 1887, č. 1, s. 6 (arch. pražsk. č. 332 fol. 87). „Den nedělní aby se vši pobožností držán byl ... všelijaké hry a rozpustilosti, tance, bubnování, pískání a povyky netoliko po domích, ale také po ulicích, krchových, příkopích se zapovídají, a zvláště času nešporního aby lidé k chvalám božským a poslouchání slova božího šli.“ Zajímavá je zmínka o hřbitovech, které se stávaly také častým dějištěm hudebních radovánek nejen v českém prostředí, ale po celé Evropě. Philippe ARIÈS, *Dějiny smrti. Díl I. Doba ležících*, Praha 2000, s. 84–94.

¹⁸⁾ F. MAREŠ, *Rožmberská kapela*, s. 214

¹⁹⁾ „...že by jeden druhého naříkal, na cti loupil a haněl, pohlavky tractiroval, zranil anebo okrvavil...“ Č. ZÍBRT, *Jak se kdy v Čechách tancovalo*, s. 238.

²⁰⁾ Autentickou představu o povinnostech a také odměnách městských trubačů si můžeme udělat ze smluv Daniela (1562) a Gregora (1590), trubačů v Prachaticích. Václav STARÝ (ed.), *Smlouvy trubačů a varhanáře ze 16. století v Prachaticích*, Hudební věda 3, 1966, č. 1, s. 173–175.

cechovního charakteru – v nich má většina článků podobu negativních norem, které popisují to, co „nemá být“. Pozitivní ustanovení, vyjadřující konkrétní představu o práci hudebníků, jsou typická pro spolky se soukromým charakterem, jako byla rožmberská muzika, Collegium musicum,²¹⁾ bělské hudební bratrstvo, ale také soubor pozounářů Starého Města pražského, který nebyl cechem. Cech byl zacílen především na ochranu místních před konkurencí přicházející zvnějšku, měl vnitřní organizační strukturu a plnil některé sociální funkce.²²⁾ Naopak bratrstva a kapely/muziky byly založeny za účelem provozování činnosti, jejíž meze a zásady byly jasně určeny a definovány v instrukcích. Vilém z Rožmberka formuloval své požadavky velice konkrétně – stanovil přesně dny, denní dobu, místo, repertoár a dokonce půvabně naznačil svým muzikantům, ať nelení a pilně cvičí, neboť je mu nepříjemné poslouchat stále stejné skladby dokola. Podobným způsobem kladli požadavky staroměstští na své pozounáry (kromě onoho cvičení). Navíc za nesplnění povinnosti hrát v určených dnech a hodinách stanovili sankci – nevyplacení služného. V Bělé se za neomluvenou nedbalost (proměškání hraní) platily pokuty, jejichž výše byla odstupňována podle toho, co dotýčný zmeškal.²³⁾

Posledním a velmi důležitým praktickým rozměrem muzikantského života, kterému se instrukce zpravidla také věnují, je možnost příležitostně opustit dvůr či město a jet hrát či zpívat jinam. V případě hudebníků se jednalo o velice citlivou záležitost – o „kšefty“ panovala mezi jednotlivými soubory velká řevnivost nejen z důvodů prestižních, ale samozřejmě také kvůli hlediskům ekonomickým. Mezi ansámblu existovaly živé kontakty, jež umožňovaly nejen poskytnutí vzájemné výpomoci, ale také ostražitě sledování aktivit konkurence. Vydavatelé instrukcí zpravidla s touto možností počítali a podmínili ji maximálně svolením vrchnosti nebo městských radních. Avšak svévolné odcházení za mimořádnými výdělky sledovala

²¹⁾ Plný text instrukce Collegia: Ernst RYCHNOVSKY, *Ein deutsches Musikkollegium in Prag im Jahre 1616*, Zeitschrift der internationalen Musikgesellschaft 6, 1904, s. 20–24. Zakládající členové Collegia patřili k předním měšťanským kulturním osobnostem tehdejší Prahy. Pravidelně (jednou za čtrnáct dní) se scházeli při společném muzicirování a dobrém jídle. Jakékoli hovory o politice byly instrukcí zakázány. V houstnoucí atmosféře desátých let 17. století, která nezadržitelně směřovala ke stavovskému povstání a třetí pražské defenestraci, se v Collegiu scházeli jak katolicky, tak protestantsky orientovaní hudbymilovní Pražané.

²²⁾ Nejmladší předpisy vzbuzovaly mezi muzikanty sociální solidaritu v případě nemoci, chudoby, jiného neštěstí či úmrtí hudebníka nebo člena jeho rodiny. Pomoc spočívala v peněžních příspěvcích, ale také v doprovázení zemřelého na jeho poslední cestě (jedna z instrukcí klade důraz na to, aby při tom muzikanti byli střízliví). Tyto okamžiky měly i nepochybný reprezentativní efekt – spolek se stmelil při významné příležitosti a měl možnost ukázat na veřejnosti svoji jednotu, slávu a sílu.

²³⁾ Například proměškání Kyrie přišlo na 3 krejcarů, Gloria na 6 a Credo na 9 krejcarů. V. J. NOVÁČEK, *K dějinám církevní hudby v Bělé pod Bezdězem*, s. 20.

každá vrchnost s nelibostí. Chtěl-li jednotlivec opustit spolek úplně, instrukce ho většinou nijak zásadně neomezovaly. Předpokladem však patrně musel být opět souhlas nadřízených – například hudebník Viléma z Rožmberka vázán ke dvouleté službě. Odejít dříve mohl jen po oznámení, od kterého plynula půroční výpovědní lhůta.

Výskyt výše zmíněných ustanovení v instrukcích, jejich pravidelné opakování a zpříšňování dává tušit, že s jejich dodržováním bývaly ze strany muzikantů problémy. Tresty, které je za tato provinění čekaly – pokuta, prozatímní odebrání nástroje či krátké uvěznění – nemusely mít pro budoucí provozování muzikantského řemesla fatální důsledky. Ovšem stávalo se, že se muzikant dostal do konfliktu se silnějšími normami a následně byl vyslýchán útrpným právem. Ze soudních nálezů, obsažených ve smolných knihách, lze vysledovat zajímavé případy konfliktů muzikantů s právem a posoudit tak rozsah jejich podílu na dobové kriminalitě.²⁴⁾ Navzdory skutečnosti, že každé město s právem provádět hrdelní tresty vedlo svoji vlastní smolnou knihu, máme nyní k dispozici bohužel jen pouhý zlomek reálně vzniklých zápisů.²⁵⁾ V místech, kde se černé knihy do dnešních dob nedochovaly, je možné

²⁴⁾ Stručný vývoj hrdelního soudnictví v Čechách a na Moravě zpracoval kolektiv autorů v publikaci Jindřich FRANCEK – Tomáš ŠIMEK (edd.), *Hrdelní soudnictví v českých zemích*, Zámorsk 1995. Součástí knihy je vedle přehledu dosavadního bádání i soupis písemných a hmotných pramenů včetně soupisu vydaných pamennů a relevantní literatury. Výběr „neediční“ literatury ke smolným knihám, potažmo hrdelnímu soudnictví obecně: Martina HAVLŮJOVÁ, *Ženská kriminalita v Čechách ve světle smolných knih (16.–18. století)*, Sborník vědeckých prací Univerzity Pardubice (C) 5, 1999, s. 189–211; František JÍLEK–OBERPFALCER, *Jazyk knih černých, jinak smolných*, Praha 1935; TÝŽ, *Knihy černé jinak smolné*, Český lid 4, 1949, s. 124; Jiří KLABOUCH, *Staré české soudnictví (Jak se dříve soudívalo)*, Praha 1967; Karel MALÝ, *K českému trestnímu právu 15.–16. století*, Praha 1962; TÝŽ, *O smolných knihách a právu útrpném*, DaS 3, 1961, s. 16–18; TÝŽ, *Trestní právo v Čechách v 15.–16. století*, Praha 1979; Václav MATOUŠ, *Výsadní hrdelní právo města Dobrušky, Orlické hory a Podorlicko*, 1996, s. 31–46; Jaroslav PÁNEK, *Městské hrdelní soudnictví v pozdně feudálních Čechách*, ČsČH 32, 1984, s. 693–728; Zikmund WINTER, *Ze smolné knihy*, Ruch 10, 1888, s. 533–535, 539–541, 575–578.

²⁵⁾ Pro účely této studie jsem vzala v potaz jen ty smolné knihy, které vyšly v novodobých edicích – a to buď velkoryse pojatých, tj. s podrobnými zápisy jednotlivých případů nebo zpracovaných ve formě stručných výtahů – regest, případně některé výjimky, které se edice zatím nedočkaly. Karel ADÁMEK, *Ze smolných knih východočeských měst*, ČMKČ 77, 1903, s. 63–72; Jarmila BARTOŠÍKOVÁ (ed.), *Krevní kniha městečka Morkovic*, SMK 1991, s. 115–148; Zdeněk BÍČÍK (ed.), *Knihy smolné*, Hradec Králové 1969; TÝŽ (ed.), *Smolné knihy pardubické*, Pardubicko 1949; Marie a Zdeněk BISINGEROVI (edd.), *Kutnohorský manuál práva útrpného: Smolná kniha (1521–1571)*, Kutná Hora 1987; Petr CIRONIS (ed.), *Knihy černá nebo smolná královského svobodného města Rokycan z let 1573–1630*, Rokycany 1994; Jan ČÍZEK (ed.), *Hrdelní soudnictví města Náchoda v 16. stol.*, Stopami dějin Náchodska 4, 1998, s. 9–52; Jindřich FRANCEK (ed.), *Chlumecké hrdelní příběhy*, Praha 1993; Jaroslava HONCOVÁ (ed.), *Z říčanských*

tuto materii hledat roztroušenou po dokumentech různého účelu a různé povahy – jsou to radní manuály, protokoly městské rady, ortelní manuály a hrdelní ortely apelačního soudu v Praze, žádosti o milost, protokolární záznamy spíše pamětního rázu o vykonání exekuce, smolné spisy, pamětní městské knihy, knihy svědomí a ojedinele se vyskytuje i korespondence mezi jednotlivými soudy.²⁶⁾

---

smolných knih, Genealogické a heraldické listy 25, 2005, č. 3–4, s. 19–32; František JÍLEK-OBERPFALCER, *Vyznání na mučidlech: texty ze starých knih černých, jinak smolných*, Praha 1937; Václav JIŘINEC, *Knihy černá a smolná. Z pokladů kasejovického archivu*, Jižní Plzeňsko 4, 2006, s. 71–76; Adolf KALNÝ (ed.), *Popravčí kniha pánů z Rožmberka, Třeboň 1993*; Vilém KNOLL, *O smolných knihách chebských*, Právněhistorické studie 40, 2009, s. 393–409; Emil Pavel LÁNY (ed.), *Knihy černá jinak smolná města Smidar 1631–1769*, Liberec 1948; TÝŽ (ed.), *Knihy černé jinak smolné při hrdelním soudu v městě Bystrém od roku 1625*, Liberec 1946; TÝŽ (ed.), *Knihy smolné založené léta 1588*, Liberec 1947; TÝŽ (ed.), *Smolná jinak černá kniha města Solnice 1569–1721*, Liberec 1948; Miroslav MARADA (ed.), *Smolná kniha města Lipníka, Přerov 1994*; Jaroslav PÁNEK (ed.), *Smolná kniha městečka Divišova z let 1617–1751*, Praha 1977; TÝŽ (ed.), *Smolná kniha městečka Divišova z let 1617–1751*, SSH 2, 1973, s. 71–128; Jan POHL (ed.), *Knihy černá nebo smolná královského svobodného města Rokycan z let 1573–1630*, Rokycany 1911; Jan RENNER (ed.), *Knihy černé královského města Rakovníka*, Rakovník 1927; Bohumír ROEDL (ed.), *Smolné knihy města Loun*, Sborník Okresního archivu v Lounech 6, 1993, s. 3–108; Antonín SCHULTZ (ed.), *Knihy smolná 1584–1635*, Hradecký kraj 6, 1909, č. 1–2, s. 82–89, 164–175; Josef STRAKA (ed.), *Z tábořské knihy černé*, Tábor 1937; J. F. SVOBODA (ed.), *Ze stinných chvíl bývalého venkovského života*, Selský archiv IX., 1914; Vladimír ŠINDELÁŘ (ed.), *Smolná kniha města Milevska*, Milevsko 1993; Ivan ŠTARHA (ed.), *Smolná kniha Nového Města na Moravě*, Západní Morava 11, 2007, s. 107–131; Věra VAŇKOVÁ (ed.), *Smolná kniha města Dvora Králové nad Labem*, Krkonoše – Podkrkonoší 6, 1972, s. 138–149; Antonín VERBÍK (ed.), *Černé knihy práva loveckého na hradě Buchlově*, Brno 1976; TÝŽ (ed.), *Krevní kniha městečka Bojkovic*, Uherské Hradiště 1971; Antonín VERBÍK – Ivan ŠTARHA – Edmund KNESEL (edd.), *Černá kniha města Velké Bíteše*, Brno 1979; Tiž (edd.), *Smolná kniha velkobítešská: 1556–1636*, Brno 1973; Marie a Prokop ZAORALOVÍ (edd.), *Jimramovská smolná kniha*, VVM 17, 1965, s. 141–157.

²⁶⁾ Tyto prameny zohlednili ve svých pracích, doplněných o registrové přílohy, především Eva Procházková a Jaroslav Pánek: Jaroslav PÁNEK, *Hrdelní soudnictví města Příbramě v 17 a 18. století*, SSH 13, 1978, s. 87–195; TÝŽ, *Hrdelní soudnictví městečka Čechtice v 17. a 18. století*, SSH 12, 1977, s. 129–181; TÝŽ, *Hrdelní soudnictví městečka Neveklova v 18. století*, SSH 14, 1979, s. 71–109; TÝŽ, *Hrdelní soudnictví na Vlašimsku*, SVPP 23, 1982, s. 163–197; Eva PROCHÁZKOVÁ – Jaroslav PÁNEK, *Hrdelní soudnictví města Sedlčan v 15.–18. stol.*, Vlastivědný sborník Podbrdská 16, 1979, s. 23–87; Eva PROCHÁZKOVÁ, *Hrdelní soudnictví města Benešova*, SVPP 21, 1980, s. 211–254; TÁŽ, *Hrdelní soudnictví města Berouna v letech 1621–1680*, SSH 18, 1992, s. 5–49; TÁŽ, *Hrdelní soudnictví města Milčína v 15. až 18. století*, SVPP 26, 1985, s. 249–270; TÁŽ, *Hrdelní soudnictví města Votic*, SVPP 22, 1981, s. 203–244; TÁŽ, *Hrdelní soudnictví městeček Prčice a Sedlec v 16. až 18. století*, SVPP 24, 1983, s. 239–258. Další autoři: Jindřich V. BEZDĚKA, *Hrdelní ortely dobříšské 1671–1760*, VSP 8, 1974, s. 329–333; Zdeněk BISINGER, *Hrdelní soudnictví na černokosteckém panství v 17. a 18. století ve světle spisů městského soudu*,

Tato studie se nejprve zabývá sociálním zařazením hudebníků na nejnižších stupních společenské hierarchie. V kontrastu s městským prostředím se věnuje muzikantům putujícím krajem, jejich pověsti a hranicím jejich bezpečnosti. S využitím zmíněných pramenů sleduje zajímavou „hudební“ kriminalitu a alespoň v základních konturách popisuje podmínky, které hudebníkům nastavovaly jim určené instrukce. Ačkoli časové zařazení spočívá především v době předbělohorské, pro srovnání je věnována pozornost i některým pramenům pozdějším.

1. Hudebníci v ulicích měst

I přesto, že se přímých dokladů o nevalné váženosti oboru majícího za úkol bavit, rozptylovat, obveselovat a dojímat posluchače dochovalo velmi málo, přece jen se v pramenech vyskytují. Například kouřimští konšelé v roce 1621 sice svolili ke sňatku Jakuba Barše a městského sirotka Doroty Merunkové, podmínili jej však změnou Jakubova zdroje obživy. Napříště se již neměl zabývat muzikou, ale patrně mnohem perspektivnějším košíkářstvím.²⁷⁾ Častěji než individuální situace ovšem městská správa regulovala hudební doprovody veřejných událostí, zejména jarmarků a trhů, k čemuž docházelo především v kajicných obdobích liturgického roku. Lze se ptát, zda za podobnými zákazy stály kromě podpory náboženského uvědomění obyvatel města ještě jiné důvody, například eliminace pochybných pouličních „živlů“, tedy umělců, z veřejných prostor. Jelikož ale trest za neuposlechnutí většínou spočíval v odebrání nástrojů²⁸⁾ a nikoli v postihu uvězněním či pokutou, zdá

Práce muzea v Kolíně III., Kolín 1984, s. 157–179; František HOFFMANN (ed.), *Popravčí a psanecké zápisy jihlavské z let 1405–1457*, Archiv český 38, Praha 2000. Z další související literatury Zuzana HOLEČKOVÁ, *Hrdelní soudnictví královského města Nymburka*, Poděbrady 1991; brněnské prameny a související literaturu shrnuly ve svém článku autorky Hana JORDÁNKOVÁ – Ludmila SULITKOVÁ, *K otázkám kriminalizace a marginalizace městského obyvatelstva předbělohorské doby – na příkladu královského města Brna*, in: Václav Bůžek – Pavel Král (edd.), *Společnost v zemích habsburské monarchie a její obraz v pramenech (1526–1740)* (= OH 11), České Budějovice 2006, s. 601–613; Petr KREUZ, *Hrdelní soudnictví města Nymburka v době předbělohorské a jeho výkon*, Právněhistorické studie 33, 1993; Vít KŘESADLO, *Zápisy v nejstarší městské knize Nového Města na Moravě*, in: Sto let od narození profesora Jindřicha Šebánka, Brno 2000, s. 117–127; Vilém NEZBEDA, *Z dob choceňských hrdelních soudů*, Choceň, 1965; Ivan ŠTARHA, *Městský soud v Holešově*, Studie muzea Kroměřížska, 1992, s. 69–73; TÝŽ, *Nedvědecký hrdelní soud*, VVM 46, 1994, s. 108–111; Ivan ŠTARHA – Jan SKUTIL, *Letovická kniha naučení*, Vlastivědná ročenka OkA Blansko, Blansko 1973, s. 81–120; 1974, s. 3–53; Hana VOBRÁTILKOVÁ, *Knihy sporného soudnictví Starého Města pražského před rokem 1620*, Právněhistorické studie 33, 2004, s. 25–80.

²⁷⁾ Zikmund WINTER, *Řemeslnictvo a živnost XVI. věku v Čechách (1526–1620)*, Praha 1909, s. 708.

²⁸⁾ Tamtéž, s. 708.

se, že záměr skutečně mířil k omezení možností veřejně se veselit nebo dokonce tančit v nevhodné době. V případě morových ran, úmrtí člena panovnické rodiny²⁹⁾ nebo hrozícího tureckého nebezpečí³⁰⁾ platily zákazy i pro muzikanty, kteří byli k městu ve služebním poměru, tedy pro trubače – pozouněry, vyhrávající na věžích. Takováto opatření nepochybně ovlivňovala celkovou náladu ve městě a působila na kolektivní vědomí měšťanů, jimž byla připomenuta jejich sounáležitost, společné zájmy a sdílené obavy z ohrožení, která se dotýkala stejně každého jednotlivce uvnitř hradeb. Najdeme ovšem i normy omezující hry či tance bez ohledu na právě probíhající období roku nebo výjimečnou politicko-společenskou situaci v daném místě. Tyto aktivity s sebou totiž zákonitě přinášely obecná pozdvižení, rušení veřejného pořádku nebo nočního klidu a výtržnosti rozmanitého druhu. Opatření vhodná k odstranění nežádoucích oslav, zejména nočních „her a tanců“, byla svěřena plně do kompetence vrchnosti, aby ve svém zájmu zamezila nepravostem, jak nejlépe umí³¹⁾ („aby lidé mrhající své a zahálující na živnostech nehynuli, sebe i dítky své v nouzi a chudoby nepřivodili“).³²⁾ Veselá chasa si svou mnohdy náročnou cestu z šenkoven domů zpřijemňovala „písni na rtech“ a vzbuzovala příliš hlasitými projevy pobouření.³³⁾

Podobné pořádkové zásahy v městském prostředí byly namířeny proti nadměrně či nepřiměřeně provozované hudbě, jež mohla budit veřejné pohoršení. Neodsuzují bezprostředně její původce. V odlišné situaci se nacházeli hudebníci pohybující se v nejnižších vrstvách – potulní muzikáři. Ačkoli byla jejich existence těsně navázána na každodenní život měst, vesnic a v tomto smyslu plnoprávných osob a jejich služby zde byly vítány (až na některé případy popsané výše), nepoživali z hlediska právních pramenů výraznějších sympatií. Příčinou byl nedostatek cti – vlastností čistě právního charakteru, která podmiňovala plnou právní způsobilost. Člověk „na cti zmařilý“ nesměl například podávat žaloby před soudem, svědčit, vykonávat poručenství, uzavírat sňatky s počestnými dívkami, vkládat zápisy do zemských desek a městských knih nebo zastávat veřejné funkce.

Zásadním pramenem k poznání procesní způsobilosti k podávání svědecktví je sepsání městského práva Pavla Kristiána z Koldína z roku 1579.³⁴⁾ Kategorie zcela a plně bezectných potulné muzikanty patrně nezahrnuje, týkat by se jich spíše moh-

²⁹⁾ Jan KILIÁN, *Město ve válce, válka ve městě*, České Budějovice 2008, s. 82. V Mělníce k podobnému zákazu došlo po smrti císařovny Marie Anny Španělské, manželky Ferdinanda III., která zemřela roku 1646.

³⁰⁾ Z. WINTER, *Pražské muziky*, Světozor 21, 1887, č. 1, s. 3–4.

³¹⁾ D. JANIŠ (ed.), *Práva a zřízení Markrabství moravského z roku 1545*, s. 214.

³²⁾ E. ŠEFČÍK (ed.), *Zemské zřízení Těšínského knížectví*, s. 93. Jedná se o ustanovení z roku 1592.

³³⁾ Proto byli čtyři mělničtí muzikanti důrazně napomenuti, aby v noci nevyhrávali na rynku. J. KILIÁN, *Město ve válce*, s. 82. Stalo se tak pravděpodobně v průběhu třicetileté války.

³⁴⁾ J. JIREČEK (ed.), *Práva městská Království Českého*, s. 59–68.

la skupina potencionálních svědků, pro které platila zvláštní úprava. Strana sporu, povinná opatřit si svědky včetně těch pocházejících z vandrovní čeledi, podruhá a „jiných těm podobných lidí, kteříž by ku právu usedlí nebyli a práva městského neměli“, měla splnit ohlašovací povinnost druhé straně za účelem zjištění totožnosti svědků. Případné nesplnění této povinnosti mělo za následek absolutní neplatnost svědectví. Svědectví potulných hudebníků tedy nebylo vyloučeno ani bezpodmínečně přijímáno, ale platila pro ně speciální pravidla, umožňující jak právoplatné svědectví, tak jeho odmítnutí z důvodu nesplnění dalších procesních podmínek.³⁵⁾ O téměř padesát let později omezovalo Obnovené zřízení zemské svědeckou způsobilost v zásadě jen věkem.³⁶⁾ Neusedlí lidé,³⁷⁾ stejně jako selský stav, však mohli být povoláni ke svědectví pouze tehdy, pokud jim dotyčná strana sporu zaplatila příslušný poplatek (jakési cestovné).³⁸⁾

Právní diskvalifikace se projevovala i v oblasti rodinného práva v možnostech uzavřít manželství. Již jsme se zmínili o případu ve městě Kouřim, kdy ženich musel zanechat svého řemesla a najít si počestnější zaměstnání. Úředníci, kteří takto rozhodli, postupovali legálně, plně v souladu s ustanoveními Práv městských království českého, která v kapitole M. XLII³⁹⁾ zakotvují omezení některých osob ve sňatkové způsobilosti. Jednalo se o lidi „neužitečné“, které Koldín demonstrativně specifikuje jako stupky, čtveráky (tedy osoby s kriminálními sklony), rasy, birice (nepotivá zaměstnání), žebráky, chodce (tuláky), židy (nábožensky nepřijatelní), ale také bubeníky, pištěce, kejklíře a jiné jim podobné „lehkomyslné“ živly. Těmto bylo zapovězeno nejen ženit se s dcerami lidí s nepoškozenou ctí stejně tak jako s dívkami, nad kterými disponovala městská správa zvýšenou pravomocí (sirotci a schovanky), vdovy nevyjímaje, ale i jakkoli je k manželství zavazovat či „zamlouvat“.⁴⁰⁾

³⁵⁾ Konkrétní svědectví bylo posuzováno také z hlediska víry, hodnosti, mravů, povolání, vážnosti, dobrého a šlechetného obcování, pravdomluvnosti a jiných povah svědka. „*Neb ne svědomí, ale svědkům se věří.*“ Tamtéž, s. 60.

³⁶⁾ Navíc existoval zvláštní zákaz pro odsouzence, pomažené lidi („na rozumu nedostatečné“) a ženy lehkých mravů. H. JIREČEK, *Obnovené právo*, s. 168, *O svědcích* s. 154–174.

³⁷⁾ O pojmu „neusedlí lidé“ hovoří Pavel HIML, *Zrození vagabunda*, Praha 2007, s. 16. Dle něj nejde o kategorii právní, spíše pouze o způsob života, tj. následek usazenosti v konkrétním městě nebo vesnici. Nicméně usedlost či neusedlost způsobovala vzhledem k personalitě práva zásadní následky při aplikaci norem.

³⁸⁾ Tento poplatek uhradila strana příslušnému úřadu, který měl vyplatit svědka. Zajímavé by bylo zjistit, jak dalece bylo, či spíše nebylo, toto pravidlo dodržováno.

³⁹⁾ J. JIREČEK (ed.), *Práva městská Království Českého*, s. 312.

⁴⁰⁾ Koldín připouje i vysvětlení v podobě úvahy v následujícím znění: „*Neb ačkoli manželstva mají býti svobodná a beze všeho přinucení; na vůli zajisté jest každé panny, vdovy aneb sirotka, vdáti se neb nechati; a jak k víře a ke křtu, tak také ani k manželstvu žádný nucen býti nemá: však městu i jednékaždé obci ... na tom záleží, aby ... lidmi šlechetnými a dobře zachovalými naplňována byla.*“ Tamtéž.

Z těchto ustanovení plynou mnohé zajímavé poznatky o tom, jak bývali hudebníci toulající se krajem chápáni oficiálními instancemi. Za prvé jsou tito lidé označeni jako neužiteční. V kontextu raně novověkého města jako politické, hospodářské, sociální a kulturní jednotky vyplývá, že bylo zájmem prosperity, vysoké úrovně a dobré pověsti obce přijímat do svých řad pouze osoby s odpovídajícími vlastnostmi. Profese potulného hudebníka těmto požadavkům jednoznačně nevyhovovala. Právě tak mělo být zabráněno i tomu, aby ženy a dívky opouštěly město a přijaly nestálý život svého manžela, když jim v předchozích letech byla věnována zvýšená pozornost ze strany městské správy (zejména u sirotek, u nichž vstupoval do hry i neprehlédnutelný majetkový aspekt). Za druhé jsou ve vymezené skupině přítomni muzikáři vedle zlodějí, podvodníků a žebráků, což dává tušit, že existovalo vždy přítomné podezření o sklonech tuláků, muzikantů a jim podobných lidí ke kriminální činnosti. Za třetí lze v neochotě přijímat tyto živly vysledovat určitou nepropustnost mezi vrstvou potulných umělců a hudebníků v řádných městských službách, která byla podporována i snahami usazených umělců o odstranění konkurence. Situace, při kterých měšťanství hudebníci požadovali, aby správa města zakročila proti rozmáhajícím se aktivitám potulných muzikářů, nebyla vůbec ojedinělá. Neméně zajímavá je poznámka o nutné svobodné vůli k rozhodování nejen o manželství, ale také o vyznávané víře nebo křtu. Patrně mimoděk se tu projevuje značně liberální realita multikonfesních českých zemí druhé poloviny 16. století.

Zákaz zastávání veřejných funkcí lidmi s poškozenou ctí je pochopitelný. Nepropadlo by vážnosti úřadu ani pověsti města (či vesnice), byl-li by za rychtáře ustanoven bývalý katův pacholek nebo jarmareční šumař.⁴¹⁾ Adept na funkci měl být bezúhonný, počestný, ctnostný, musel žít řádným životem a vůbec mít příkladně vlastnosti a schopnosti působit ve vedení města. S „lidmi neužitečnými“ se v těchto případech nepočítalo.⁴²⁾ Výstižně se o tom vyjádřil mistr Brikcí z Licka – konšelská práva (a. XXIII.) zahrnují důrazné upozornění, že „nemá býti konšelem i žádný lazebník, ani barvíř, ani pištěc, ani hudec.“⁴³⁾

Právo a jeho normy dilem vycházejí z praxe, dokumentují realitu a zakotvují stávající stav s cílem zafixovat jej, dilem působí na současnou situaci, aby nasměrovaly lidské chování žádoucím směrem. Zjistit, do jaké míry právo pouze odráží zcela

⁴¹⁾ Již středověké husitské právo zapovídalo vedle cizoložníků, lichvářů, lazebníků či holiců konšelské posty výslovně i hudcům a pištěcům. Zikmund WINTER, *Kulturní obraz českých měst I.*, Praha 1890, s. 643–645. Winter zde upozorňuje, že zásady o tom, kdo se může stát konšelem nebo ne, plně převzal (doslovně) i Pavel Kristián z Koldína. Ani na místě, o kterém Winter hovoří (s. 644), ani jinde jsem však žádné odpovídající pravidlo nenašla.

⁴²⁾ O společenském vytěsnění a propustnosti vrstev raně novověké společnosti, postižených kriminalitou, hovoří H. JORDÁNKOVÁ – L. SULITKOVÁ, *K otázkám kriminalizace a marginalizace městského obyvatelstva předbělohorské doby*, s. 601–613.

⁴³⁾ J. JIREČEK – H. JIREČEK (ed.), *M. Brikcího z Licka Práva městská*, s. 20.

obvyklá pravidla, nebo vytváří novou úpravu a dává tak plánovanému výsledku právní sílu a oporu, je zejména u starších souborů norem velice obtížné. Dochovaná pramenná základna nám neumožňuje zcela zjistit, zda výše popsaná pravidla měla odstranit nepatřičný stav – což by znamenalo, že k excesům docházelo takovým způsobem, že bylo třeba vytvořit právní normu. Způsob, jakým na vymezené skupiny obyvatelstva pohlížel zákon, se navíc mohl značně lišit od vnímání prostého člověka žijícího v daném prostoru a čase. Hudebníci, ač toulající se, neusedlí v místním právu a pocházející z inferiorních skupin společnosti, byli nedílnou součástí všedního dne jak ve městě, tak na vesnici. Poskytovali lidem zábavu při slavnostech na veřejných prostranstvích, v hospodách i při soukromých oslavách, podíleli se tak na kulturním životě a zákonitě museli požívat jisté obliby obyvatelstva, vycházející z „volnočasového“ využití jejich služeb.⁴⁴⁾

2. Otázka cti

Jaké ukazatele byly rozhodující pro bezectnost raně novověkého člověka?⁴⁵⁾ Právní diskvalifikace následovala trestnou činnost, provozování či podezření z nepočetného jednání – výkon určitých povolání (kejkliři, muzikáři, nevěstky, biřící, kati, pisáři krevních knih) a dále neznámý původ (tuláci).⁴⁶⁾ Vytvořit přesnou kvalifikaci případů, ve kterých se člověk stával bezectným, je u takto nejednotné skupiny poměrně obtížné.⁴⁷⁾ Všichni lidé odsunutí na okraj společnosti však shodně postráda-

⁴⁴⁾ K tomuto paradoxu se vyjadřuje i R. van DÜLMEN, *Bezectní lidé*, s. 28. Služby potulných muzikantů byly podle něj nepostradatelné a vítané, ale vedoucí složky společnosti na ně pohlížely nepřátelsky (zejména církev). Tento poznatek ospravedlňuje i oprávněnost úvah nad tím, v čem spočívala skutečná motivace tvůrců právních předpisů.

⁴⁵⁾ K tomu srov. R. van DÜLMEN, *Bezectní lidé*; Pavel HIML, *Zrození vagabunda*; Olga FEJTOVÁ – Václav LEDVINKA – Jiří PEŠEK (edd.), *Národnostní skupiny, menšiny a cizinci ve městech*, Praha 2001; Daniela TINKOVÁ, *Člověk na okraji společnosti*, in: Václav Bůžek – Pavel Král (edd.), *Člověk českého raného novověku*, Praha 2007, s. 190–215; Martin RHEINHEIMER, *Chudáci, žebráci a vaganti*, Praha 2003; Tomáš KNOZ, „*Lidé na okraji*“ v moravské legislativě předbělohorské doby, in: Tomáš Dvořák – Radomír Vlček – Libor Vykoupil, *Milý Bore... profesor Ctiboru Nečasovi k jeho sedmdesátým narozeninám věnují přátelé, kolegové a žáci*, Brno 2003, s. 295–302.

⁴⁶⁾ Karel MALÝ, *Zločin a trest v české stavovské společnosti 15.–16. století*, in: Karel Malý (ed.), *Collectanea opusculorum ad iuris historiam spectantium Venceslao Vaněček septuagenario ab amicis discipulisque oblata = Pocta akademiku Václavu Vaněčkovi k 70. narozeninám*, Praha 1975, s. 97.

⁴⁷⁾ R. van DÜLMEN, *Bezectní lidé*, s. 26. Zde jsou defamované osoby rozděleny na tři skupiny – nepoctivé živnosti (lazebníci, holiči, ovcáci), kočující lidé bez stálého bydliště (muzikanti, kejkliři, medvědáři, židi, cikáni, žebráci, podomní obchodníci) a osoby spojené se smrtí, výkonem trestů nebo odklizení mrtvých zvířat (pohodní, kati). Neuvádí kriminálníky ani nemanželské děti.

li některé vlastnosti, které tehdejší společenská norma považovala za konformní.⁴⁸⁾ U těchto lidí se jednalo o bezectnost faktickou (infamia facti). Ta k člověku přistupovala automaticky porušením daných pravidel a konvencí. Neusedlost, nezjistitelný původ, migrace, nepravidelný život, ale i absence vzdělání, odlišné náboženství, téměř vždy přítomná chudoba a často oprávněně podezření ze sklonů ke kriminální činnosti narušovaly pořádek, popíraly všeobecně uplatňované principy a uznávané hodnoty vzájemných vztahů mezi lidmi a zaběhnutých modelů chování.⁴⁹⁾ Tyto nestabilní vlastnosti vzbuzovaly strach.

Nejčastějšími byly zásahy proti tulákům a takzvaným povalečům.⁵⁰⁾ Legální definici těchto lidí nabízí Obnovené zřízení zemské v článku Y.I.,⁵¹⁾ přičemž k těmto „zemským škůdcům“ bývaly přiřazováni i vandrovní řemeslníci tovaryši a jiná pocestná chasa. Věta druhá tohoto ustanovení zakazuje hejtmanům královských panství, měštům i každé vrchnosti jakékoli kroky, které by vedly k setrvávání tuláků na daném panství a potažmo v celé zemi (stavuňk, fedruňk a přechovávání). Lidé měli povinnost ohlásit jejich přítomnost, nesměli je přijímat do domů a hostinců ani jinak jim pomáhat (sedláci je nesměli najmout na práci) a vrchnost měla zasáhnout tak, aby nestačilo dojít k jakékoli škodě.⁵²⁾ Předmětem zájmu byla tedy především prevence a předcházení trestné činnosti. Pro městské prostředí bylo navíc zdůrazněno nebezpečí přenosu nakažlivých nemocí, v první řadě moru, který mohli mít tuláci na svědomí. Kapitulu samu o sobě představují nařízení proti nezařaditelným, nejvíce se odlišujícím a špatně se asimilujícím cikánům, kteří měli ostatně k muzice vždy velmi blízko –

⁴⁸⁾ Oproti tomu bezectnost právní (infamia iuris) mohla být vyslovena pouze výrokem soudu jako trest za spáchaný kriminální čin.

⁴⁹⁾ Hezký příklad popisuje Z. WINTER, *Ze smolné knihy*, Ruch 10, 1888, s. 535.

⁵⁰⁾ Povaleč – nepracující, neusedlá a pochybným způsobem se živící osoba, která postrádala právní podřízenost k vrchnosti. Více k označení povaleč: Alois MÍKA, *Poddaný lid v Čechách v první polovině 16. století*, Praha 1960, s. 170–173; Josef PETRÁŇ, *Poddaný lid v Čechách na prahu třicetileté války*, Praha 1964, s. 227; P. HIML, *Zrození vagabunda*, s. 60.

⁵¹⁾ H. JIREČEK, *Obnovené právo*, s. 572. „O žebřácích, povalecích, chodcích nebo země – tulácích ...: Co se chodců a povalečův dotýče, mezi nimi rozumí se jak cizí tak i domácí, kteříž pánův nemají a žádným pánům neslouží, než od jednoho města, městečka, vsí z jedné krčmy do druhé chodí, žádného obchodu a práce nemají, na laupeže a zlodějství se vydávají, na silnicích překážejí, hru a jinými rozličnými nenáležitými obmysly se vychovávají a všudy; kdež jsou, neřády a nepřiležitosti činí a působí...“ Články proti tulákům se nacházejí už i ve Vladislavském zřízení zemském.

⁵²⁾ Toto ustanovení však jistě nebylo v právním řádu Českého království ničím novým – již v roce 1571 se v Lounech objevil případ ženy jménem Filipka, která byla na rukojmí Adama Voplatníka propuštěna z vězení s důrazným pokynem, aby „hned hudců, které u sebe přechovává, odbyla a více jich v domě svém nefedrovala, pakliby se z čeho přes toto poučení pánů se dopustila a to na ni uznáno bylo, aby rukojmí hned 10 kop gr. č. pokuty ve moc Jmsti panu rychtáři povinen byl“. Č. ZÍBRT, *Jak se kdy v Čechách tancovalo*, s. 232.

často totiž tvořila jeden z hlavních zdrojů jejich obživy.⁵³⁾ Apriorní podezřívání a automatická opatrnost obyvatelstva při kontaktu s „nestálými“ lidmi mohla sice dorůstat přemrštěných rozměrů (jak je tomu například při ukládání trestů cikánům za potulku, zpravidla spojenou i s drobnou majetkovou delikvencí),⁵⁴⁾ na druhé straně však nacházíme případy, které dokládají oprávněnost takovýchto obav.⁵⁵⁾

Ani zmíněné ani žádné jiné ustanovení Obecného zřízení zemského však nehovoří o hudebních či pístečních výslovně, tak jako Koldín nebo Brikci z Licka. Nezodpovězenou otázkou tedy zůstává, zda lze muzikanty podřadit pod užitě pojmy bez výhrad.⁵⁶⁾ Stejná potíž vyvstane i při práci s jinými kodexy. V soukromých právních knihách – v Rožmberské, Ordo iudicii terrae, knize Ondřeje z Dubé, Všehrdových Knihách devaterých, Tovačovské knize a Drnovské knize – nenalezneme umělecky zaměřené tuláky, a to ani v oddílech věnovaných svědecké způsobilosti, ani v zákazech pomáhat pochybným žívlům.⁵⁷⁾ Stejně tak sbírky zemského práva neobsa-

⁵³⁾ Svěčí o tom záznam výpovědi cikánky Anny Kateřiny Bergnerové z Kladna roku 1723, kterou uvádí Jiří MÁLEK, *Ke vztahům českého a cikánského etnika v první polovině 18. století*, Český lid 68, 1981, s. 11. O zaměstnání svého manžela hovořila takto: „Můj muž byl rovně cikánem a mezi cikány muzikářem. Kde jsme kolit přišli, an lidem za náký dost malý peníz anebo kus chleba zahrál“. K problematice procesů, při kterých stáli na straně obžalovaných cikáni a cikánky, k nutné opatrnosti při práci s relevantními prameny a k potřebné revizi dosavadního bádání, týkajícího se raně novověké cikánské kriminality, ukládaných trestů a výkonů rozsudků se vyjadřuje Pavel HIML, *Milost místo smrti (v procesech s Cikány v Čechách první poloviny 18. století) aneb jak nepočítat historii*, DeTeKtor 1, 2005, s. 7–43. O některých uherských cikánech – potulných hudebnících viz krátký článek bez uvedeného autora: *Hudební cikáni v Uhrách*, Dalibor 29, 1861, s. 231–232. Bartoloměj DANIEL, *Dějiny Romů: vybrané kapitoly z dějin Romů v západní Evropě, v Českých zemích a na Slovensku*, Olomouc 1994; E. PROCHÁZKOVÁ, *Perzekuce romských kočovníků v českých zemích v 18. stol. (Na základě rozboru ortelních manuálů pražského apelačního soudu.)*, SAP 42, 1992, č. 2, s. 307–409.

⁵⁴⁾ Obyčejně se lapené cikánce uložil podmínečný trest smrti, uříznutí ucha a jeho přibití na šibenici, vymrskání či vypálení cejchu a vypovězení z města. Cikáni – muži však často dostávali trest smrti oběšením. J. PÁNEK, *Hrdelní soudnictví na Vlašimsku v 16.–18. století*, např. s. 189, 196. Nepoměrně lehčí sankce dostávaly za potulku „necikánské“ osoby. Vybázkla zpravidla jen s napomenutím, podmínečným trestem nebo nucenými pracemi. E. PROCHÁZKOVÁ, *Hrdelní soudnictví města Benešova v 16.–18. stol.*, s. 242. TÁŽ, *Hrdelní soudnictví města Votic v 16.–18. stol.*, s. 231.

⁵⁵⁾ Jako příklad poslouží příznání Makše, obyvatele Tábora, ke krádeži. Prozrazuje na své spolupachatele toto: „A tak ti jistí voba na čtyři neděle zde v městě se pováleli a nic nedělali; někdy u nás a někdy u Vlachů bejvali a nic nedělali, s husličkami a s citrou chodívali.“ J. STRAKA (ed.), *Z tábořské knihy černé*, s. 318.

⁵⁶⁾ OZZ užívá těchto označení: žebráci, povaleči, chodci, země-tuláci.

⁵⁷⁾ Pouze kniha Drnovská na tomto místě uvádí „žháře, násilníky, falešníky, mordéry, pokládače a zloděje“, vůči kterým je zapovězen „jedruňk a stavuňk“. Nic však nenaznačuje, že by muzikáři byli do této kategorie lidí a priori zahrnuti. V. BRANDL (ed.), *Knihy Drnovská*, s. 3.

huji bohatší materiál – Vladislavské zřízení zemské a zemská kniha opolsko-ratibořská se k tématu nevyjadřují vůbec. Práva a zřízení markrabství moravského postihují jen povaleče⁵⁸⁾ a zjevné psance, lotry a jiné zločince. Zemské zřízení Těšínského knížectví taktéž činí protiprávními „...zahaleče, povaleče, běhúny, landsknechty a prázdne lidi, jenž dělají nechť“.⁵⁹⁾

Naopak četnost výskytu vrchnostenských opatření na různých panstvích v průběhu celého 16. století dává tušit, že problém, který měla dotyčná ustanovení řešit a vymýtit, byl živý a hojně rozšířený a častá nařízení se mýjela výraznějším účinkem.⁶⁰⁾ Legislativní činnost vyvíjely jak ústřední orgány, tedy zemský sněm,⁶¹⁾ panovník a zemský soud, tak i vlastníci panství a představitelé měst. Dotčená materie je obsažena na mnoha místech i v selských řádech,⁶²⁾ přičemž totožné problémy byly typické i pro ostatní evropské země.⁶³⁾ Ač veškeré tyto prostředky mířily k odstranění problémů s nestálými a ke zločinům náchylnými složkami tehdejšího obyvatelstva a k znesnadnění jejich činnosti natolik, aby byli nuceni přijmout obecně uznávané zásady lidského soužití, ve své podstatě spíše podtrhovaly, zvýrazňovaly a právně podpořily společenskou vyřazenost těchto lidí. K jejich praktickému uplatňování a zejména účinku navíc můžeme být velice skeptičtí.

Jaké skutečnosti však defamací u potulných muzikantů způsobovaly a které z nich byly vnímány jako nejzávažnější? Migrující hudebník splňoval více znaků

⁵⁸⁾ D. JANIŠ (ed.), *Práva a zřízení Markrabství moravského z roku 1545*, s. 200. Povalečům a zlodějům, kteří „neslouží ani dělají“ hrozilo uvrhnutí do vězení. Zadržet je mohl kdokoli.

⁵⁹⁾ E. ŠEFČÍK (ed.), *Zemské zřízení Těšínského knížectví*, s. 50.

⁶⁰⁾ Daniela Tinková uvádí, že represálie proti tulákům pramenily z toho, že hostinští a dokonce i měšťané nechávali tuláky u sebe v domě a neváhali jich využívat (mohli se podílet na jejich trestné činnosti nebo mít podíl na jejich výsledcích, například odkupovat kradené zboží apod.). D. TINKOVÁ, *Člověk na okraji společnosti*, s. 196.

⁶¹⁾ A. MÍKA, *Poddaný lid v Čechách*, s. 172: (1533) *Artykulové ze zřízení zemského a ze sněmů vybrání proti nepřátelům království českého* – neznámí lidé, kteří se neměli čím prokázat, nesměli být usazováni na panstvích, pouštěni do hostinců a krčem ani jinak fedrováni. O právních poměrech více tamtéž, s. 187.

⁶²⁾ J. KALOUSEK (ed.), *Řády selské a instrukce hospodářské*. Problematiku zběhnutých poddaných řešil zemský soud už v roce 1437 (s. 11). O zacházení s povaleči a neznámými lidmi vypovídají „artykulové“ určené rychtářům, úředníkům a poddaným na rožmberských panstvích (s. 167, 173, 281), zakazující přijímat je do domu a jakkoli je „fedrovat“, tj. jim pomáhat.

⁶³⁾ O situaci lidí zabývajících se opovrhovanými „bezectnými“ živnostmi v německých zemích hovoří R. van DÜLMEN, *Bezectní lidé*. Dle výnosu z r. 1638 to byli vedle ovčáků, lazebníků, výběřčích daní, kotlářů, pláteníků a podomních prodavačů i herci a pištiči (a bubeníci) (s. 24). Dle privilegia braniborského kurfiřta Fridricha Viléma (patrně Fridrich Vilém Veliký, vládnoucí 1640–1688) se řemeslníkem mohl stát pouze ten, kdo neprovozoval odsouzenihodnou živnost jako výše uvedené plus celnictví, mlynářství, holičství, ovčáctví a také tkalcovství.

bezpečnosti najednou – nestálý pobyt, potulku, neznámý původ a zpravidla také nedostatek hmotných prostředků.⁶⁴⁾ Kriminální minulost nebyla jeho automatickou vlastností, nicméně všichni toulající se lidé byli z podobných činů krajně podezřelí. Výslovné vyjádření o tom, že muzikanti jsou „povaleči a ležáci“ však nikde nenajdeme, jejich zaměstnáním totiž nebylo přepadat a způsobovat škodu (a proto u nich tak často nedocházelo ke střetu se soudobou normou), navíc disponovali odbornými dovednostmi. V rámci bezpečných lidí tak zaujímalí určité specifické místo, přičemž je sice doprovázela pověst vítaných bavičů, ale v zacházení s nimi byla nutná opatrnost.⁶⁵⁾ Vzhledem k tomu, že muzikanty nacházíme i ve vyšších vrstvách společnosti – v městských a aristokratických službách – jako její integrální součást, nemůžeme říci, že by samotná hudební činnost byla dalším defamujícím prvkem. Teoreticky se mohli zbavit nepočestnosti a špatné pověsti, poštěstilo-li se jim získat stálé zaměstnání nebo se výhodně oženit či vdát. Konkrétní případ toho, že by potulný muzikant pronikl do vyšších kruhů, se mi bohužel nepodařilo nalézt. Bezpečnost hudebníka však nevycházela z povahy jeho činnosti a zdroje obživy, ale pouze z potulky, chudoby, absence domova a podobně.

3. Hudební kriminalita

Muzikanty neměly ani okamžiky, kdy proti nim muselo právo zakročit z důvodu spáchání trestného činu. Jak často se hudebníci ocitali před soudem? Jaké delikty měli na svědomí a byly jim ukládány tresty srovnatelné s ostatními trestanci? Ze studia smolných, popravčích, jinak též černých nebo krevních knih v první řadě vyplývá, že zmínky o hudebnících porušujících zákon jsou spíše výjimečné. Písař v těchto případech připojil k dotyčnému křestnímu jménu jedno ze slov „hudec, varhaník, kejklíř, písač“, vždy s malým písmenem na začátku, případně neuvádí

⁶⁴⁾ Siroťci registr křesťického panství zaznamenává životní příběh Martina Kroupy, který v polovině 17. století utekl z domu, chodil krajem a „handloval v písničkách“, „prodával v písničkách“ a „toulal se po jarmarcích“. Jeho obživou se staly tištěné písně, které musel být schopen i sám zazpívat a snad i tisknout a skládat. Josef KALOUSEK, *Martin Kroupa, písničkář v druhé polovině věku XVII.*, Český lid 4, 1895, s. 50–52. O více než půlstoletí později nacházíme v soudních zápisech města Příbrami záznam o osudech Martina Eperiasa a jeho manželky Anny. V roce 1729 byli zadrženi pro podezření z potulky a podvodů. Byli to „*vagabundi a handlíři v písničkách a rosariu*“. J. PÁNEK, *Hrdelní soudnictví města Příbramě*, s. 138.

⁶⁵⁾ Nalezneme dokonce i tendence některé muzikanty zplnoprávnit – viz. R. van DÜLMEN, *Bezpeční lidé*, s. 34. Říšský policejní řád z roku 1548 nařizoval, aby trubači i jejich rodinní příslušníci, pokud žijí spořádaným životem, napříště nebyli nijak vylučováni z cechů, gild a dokonce i úřadů. Není však jasné, kterých trubačů se nařízení týkalo, patrně spíše trubačů městských.

jméno vůbec („varhaník, pozounár“).⁶⁶⁾ Domnívám se, že v těchto případech není třeba pochybovat o tom, že se skutečně jedná o hudebníky. Na jiných místech (a to mnohem častěji) však narazíme na jména, ke kterým jsou přidána slova Hudec, Houdek, Hudeček, Houda, Trubač, Piskač, Piskáček/Pyskáček, Zpěvák/Spěvák, Spievavý/Spivavý, případně také Hudlík, Bubník, Buben. Zde již není jasné, jedná-li se o jméno, či zda písař nezapsal velké písmeno u slova označujícího profesi.⁶⁷⁾ Tato jména totiž nacházíme běžně i u osob, které muzikantské řemeslo jistě neprovozovaly. Naopak vyskytují se samozřejmě i „obyčejná“ jména, tedy bez hudebního významu („*Jíra Hrubej pískává na měchy*“),⁶⁸⁾ jakož i vzácné případy, u kterých je dotčená profese potvrzena jak připojeným slovem s malou iniciálou, tak popisem provozované činnosti („*Bárta pišček, ... pískává na dudy*“).⁶⁹⁾ Avšak i ta pojmenování, která sestávají pouze z křestního jména a přídomku s malou iniciálou mohla vzniknout prostou chybou písaře či obecnou zvyklostí nepsat na začátku jména velké písmeno.⁷⁰⁾

Vyslýchání, kteří se nepochybně živilí muzikou, měli na svědomí skutečně pestrou skladbu zločinů, v nichž převažují delikty proti majetku – krádeže a loupeže,

⁶⁶⁾ Například Jiřík Ekar, piskač (Kutná Hora). Vitek Šilhavý, hudec z Kouřimi (Velká Bíteš). Sosnovec, hudec (kniha pánů z Rožmberka). Světlovský varhaník (Bojkovice).

⁶⁷⁾ Např. „nebožtik Pavel Hudec“ (bednář). E. P. LÁNY (ed.), *Smolná jinak černá kniha města Solnice*, s. 25. Další případy – jména Houdek, Hudeček na více místech v černých knihách práva loveckého na hradě Buchlově. „*Spěvák, ten, jak kejkluje holí, ten chodí po jarmarcích a krađe.*“ – Kutnohorská smolná kniha: F. JÍLEK–OBERPFALCER, *Vyznání na mučidlech*, s. 288.

⁶⁸⁾ B. ROEDL (ed.), *Smolné knihy města Loun*, s. 42.

⁶⁹⁾ Tamtéž.

⁷⁰⁾ F. JÍLEK–OBERPFALCER, *Jazyk knih smolných*. Zde bohužel nenajdeme vysvětlení či radu na vyřešení popsaného problému. Na s. 219 autor uvádí, že zaměstnání mužů zpravidla vyjadřovala slova na koncovku -ák, -ář, -ár. V souvislosti s hudebníky přichází v úvahu pouze označení „pozounár“, které se ale nikde nenachází připojené ke jménu. Jednou ze sporných osob je například Bárta, jemuž říkali „Houda“. Nevíme, zda se hudbou živil, ale víme, že uměl hrát: „*Léta tisícího pětistého sedmdesátého prvního, tu středu po ochtábu svatejch Tří králů ... Jan Nádeníček vyznal: ... vo záchotským posvěcení na Matku buoží, když sme šli z Záchoda s posvěcení, ja s svejmi švakry se dvoumi, z Bednárovejmi s Kubou a z Bártou ... potkali sme nějakou děvečku. [...]* A vona s námi jíti nechtěla, a Kuba jí dal sekerkou a předse sme jí vzali. A Bárta nám houd a my s ní tancovali po tej cestě. Až k naši vsi sme ji dovedli za humna, do konopí s ní, s tou děvečkou ... a v těch konopích sme s ní etc. měli činiti všichni tři, s tou děvečkou etc., každej po devětkrát, až nám hned vomdlela a za umrlou sme jí vodešli a šli sme vod ní domů do Čekanic. A potom sme se báli ... umřela-li je, že se prozradíme. I na ráno voni dva moji švakrové ... šli tam, aby tý děvečky někam odpráznil; a když zase přišli, tak mi pravili, že ji zakopali, tu děvečku.“ J. STRAKA (ed.), *Z táboorské knihy černé*, s. 241–242. Pro úplnost je třeba uvést, že černé knihy zaznamenaly i kauzy, jejichž subjekty byly potomci či jiní příbuzní hudebníků, potažmo lidí s inkriminovanými jmény. Např. M. a Z. BISINGEROVI (edd.), *Kutnohorský manuál práva útrpného*, s. 49.

v některých případech v kombinaci s vícečetnými vraždami, dále znásilnění, ojedinělou raritou je i „řezání viselců“ a falšování listiny, rvačka, dokonce i neoprávněné poskytování lékařských služeb a v neposlední řadě žhářství.

Jedním z nejzávažněji se provinivších hudebníků byl Jiřík Ekar, „piskač“, tedy hráč na některý z dřevěných dechových nástrojů, s největší pravděpodobností na dudy. V roce 1570 se u kutnohorského hrdelního soudu přiznal ke spáchání celkem devatenácti vražd a rozličných krádeží peněz a různých částí oblečení.⁷¹⁾ Jeho geografický záběr byl značně rozsáhlý a zahrnoval jak oblasti jihu Čech a Moravy, tak Vysočinu, Plzeňsko, Olomoucko, ale i severní Čechy a také Uhry.⁷²⁾ Jiřík tedy musel žít nepravidelným, potulným životem. Odplata kutnohorského soudu spočívala v trhání článků rukou ohnivými kleštěmi, vláčení koněm a smrti na rožni – to znamená, že Jiříkova kauza byla vyřešena zcela v souladu se zde obvykle používanými tresty.⁷³⁾ Totožný trest byl aplikován o dva roky dříve při procesu s delikventem majícím na svědomí stejný počet vražd jako Ekar, či v jiných případech za devět, jedenáct, čtrnáct nebo osmnáct vražd. Při volbě trestu za vícečetné vraždy soud obvykle volil onen výše popsany, nebo místo přivázání na rožeň delikventa čekalo vpletení do kola či byla mrtvola navíc ještě čtvrcena. Za menší počet vražd – jednu či dvě – následoval zpravidla trest oběšením, při závažnějších či vícečetnějších vraždách (ale i v případech jen dvou vražd) to bylo stětí mečem, smrt v kole nebo na rožni. Kolo a rožeň byly svou závažností srovnatelné – nacházíme i případ sedmadvaceti vražd s uloženým trestem vpletení do kola, nicméně „dání na rožeň“ bylo používáno spíše v případech, kdy byly mnohonásobné vraždy provázeny mimořádnou krutostí nebo sadismem. Počtem spáchaných vražd drží Jiřík mezi kriminálníky – hudebníky rekord. Obdobným způsobem se ale v roce 1559 provinil Vítěk Šilhavý, hudec z Kouřimi, maje na svědomí cca deset „mordů“, mezi nimi i majetkově motivované loupežné vraždy a četné další loupeže i krádeže.⁷⁴⁾ Některé činy dokonal sám, ale většina z nich byla spáchána ve spolupachatelství – a to jak proti majetku,

⁷¹⁾ M. a Z. BISINGEROVI (edd.), *Kutnohorský manuál práva útrpného*, s. 87–88.

⁷²⁾ Jiří piskač nepáchal své činy sám, uvedl celkem deset „tovaryšů“. Některé Jiří neznal ani jménem („nějaký knecht“, Cikánek), o jiném věděl, že seděl v Praze ve vězení. Spolupachatel Markold prý uměl „kejklovati“.

⁷³⁾ Tamtéž, s. 34, 59, 77, 79, 93.

⁷⁴⁾ A. VERBÍK – I. ŠTARHA (edd.), *Smolná kniha velkobítešská*, s. 65–66. Vítěk Šilhavý, rodák z Brtnice, vychován v Kouřimi. Spáchané vraždy: jedna nejmenovaná oběť u Řečkovic (v hádce Vítěk sám), jednooký šerha (biřic) a katův pacholek (loupežná vražda, spolus Vítkem hudcem, Stupkou z Věžného a Šurancem z Louček), Sedláček z Meziříčí, Štěpán z Radostic (loupežná vražda), Kopřiva perníkář z Ivančic (loupežná vražda), dva nejmenovaní mládenci, sedlák z Německých Bránic, jedna nejmenovaná oběť. Celkem deset osob. Loupeže: oloupení kloboučníků velkobítešských (ve spolupachatelství s minimálně šesti osobami) a oloupení nejmenovaného úředníka.

tak proti životu – jedním z jeho spoluviníků⁷⁵⁾ byl i hudec Hynek Tisult, který podstoupil výslech za použití tortury stejného dne jako Vítek. Jejich výpovědi se ve čtyřech vraždách shodovaly. Jaký způsob provedení trestu smrti jim byl uložen však velkobítešská smolná kniha nedokládá. Jiní hudebníci se dopouštěli znásilnění,⁷⁶⁾ napadení úřední osoby⁷⁷⁾ a nebo se připlétli do hospodské rvačky.

Případů majetkové delikvence nacházíme nepoměrně více, čímž se struktura raně novověké trestné činnosti příliš neodlišuje od současné situace. Již předchozí popsané excesy proti životu a zdraví zpravidla bývaly doprovázeny krádežemi a loupežemi. Pro většinu těchto činů je typické spolupachatelství – nenalezneme případ, kdy by vyslýchaný neoznačil vůbec nikoho. Mezi předměty majetkových deliktů se vedle peněz vyskytují části šatstva, zemědělské produkty (obilí, ovoce) a velmi často také hospodářská zvířata (volí, ryby, ovce, jehňata, kachny). Krádeže šesti volů se roku 1398 dopustili na rožmberském panství hudec Mařík a Michal⁷⁸⁾ a jen o rok později se zde hudec Sosnovec dopustil krádeže ryb.⁷⁹⁾ V obou případech šlo o spolupachatelství. Koncentrace tří kradoucích hudebníků na jednom místě v rozmezí dvou let je přinejmenším pozoruhodná.

Aktivitu piskače Havla, souzeného roku 1584 v Nymburce, byly velmi různorodé a velmi intenzivní.⁸⁰⁾ Zahrnovaly jak opakované krádeže potravin a zvířat, tak peněz a oblečení – „*It. že když pískával v Skrchlebích, v Jizbicích, v Chlebích a tu okolo města, it. vsudy v Strakách a jinde, bral šaty chodící, peníze, viděl-li jest u koho, buď z vácku neb z kapsy, kde komu mohl vytáhnouti. A k čemuž mohl, že ukradl všecko.*“ Bohužel neznáme blíže Havlovy rodinné poměry, ale nymburská smolná kniha uvádí, že se tímto způsobem živil od svých devíti let a jak vidno, nestálé muzikantské řemeslo mu k tomu poskytovalo dostatek vítaných příležitostí.⁸¹⁾ Neváhal se ani spolčit s podobně smýšlejícími osobami za účelem provedení větších krádeží. Dalším proviněním, kterého se ve spolupachatelství dopustil, bylo „řezání viselců“, zvláštní trestná činnost kvetoucí nejen v raně novověkých Čechách. Různé části těla popravených, kousky jejich oblečení i součásti šibenice, především provaz, na kte-

⁷⁵⁾ Mezi profesemi, které se na Vítkově trestné činnosti podílely, byl vedle hudec Hynka např. krejčí nebo pastýřovi synové.

⁷⁶⁾ Roku 1553 užil násilí vůči ženě Petr de Loxiis, italský trubač Ferdinanda I. Činu se dopustil na vinici a ze soudu vyvázl, ovšem nevíme proč. Z. WINTER, *Řemeslnictvo a živnost*, s. 709.

⁷⁷⁾ Dvěma kutnohorským trubačům byly po napadení rychtáře v roce 1517 uřaty ruce, což mělo pro jejich profesi fatální důsledky. Jiří MIKULEC (ed.), *Mikuláš Dačický z Heslova: Paměti*, Praha 1996, s. 114.

⁷⁸⁾ A. KALNÝ (ed.), *Popravčí kniha pánů z Rožmberka*, s. 37. Za spolupachatele je označil vyslýchaný Telček.

⁷⁹⁾ Tamtéž, s. 48.

⁸⁰⁾ F. JÍLEK–OBERPFALCER, *Vyznání na mučidlech*, s. 299–302.

⁸¹⁾ „*A tak od devíti let že bral a kradl, k čemu jen přijíti mohl.*“

rém byl odsouzený oběšen, uspokojovaly značnou poptávku po jedech, amuletech či jiných magických předmětech. Takovýmto předmětům byla připisována mimořádná moc, a to jak pozitivní – tedy léčivá nebo schopná přinést vlastníkovvi štěstí, tak negativní, spočívající v moci ublížit druhým – ať už skrze pomyslně vyzářující čarovné vlastnosti, tak přímo v kontaktu s obětí – například požitím. Svě „zboží“ pískač Havel pokaždě přenechal v krčmě některé krčmářce (hovořil minimálně o šesti). Havel popisuje i to, jak se s věcmi oběšenců dále nakládalo – „*A ta Káča krčmářka tu jednu pečeni v síni nastrkovala na rožeň... A on se ptal, co bude s tou pečeni dělati. A ona řekla, že z ní nadělá prachu a do piva to bude sypati a tím lidi trávit.*“ Krčmářky v okolí Nymburka však dozajista nebyly jediné, které fungovaly jako ochotné překupnice kradeného zboží včetně předmětů okultního charakteru.

Typově odlišným deliktem bylo žhářství, jinak též paličství. V souvislosti s ním je nutné se ptát, kdo byl ochoten zaplatit za zakládání požárů a jaký k tomu mohl mít důvod. Lounská smolná kniha uvádí případ pachatele z roku 1577, který prozradil jména dalších žhářů, mezi nimiž byli také muzikanti – dudák („*Jíra Hrubej pískač na měchy*“) a pištec („*Bárta pištec, na Příbrami u pastejřů bývá hospodou, pískač na dudy*“).⁸²⁾ Všichni byli najati jakýmsi Vlachem Jírou, který přislíbil za zdárně provedený úkol poměrně slušnou odměnu.⁸³⁾ Cizinec dobře platící za žhářství by velmi snadno zapadal do hypotézy, kterou formuloval Zikmund Winter. Všiml si totiž častého výskytu záškodnictví v roce 1594, které prováděli zejména Italové a židé, a položil jej do souvislosti s právě vypuknuvší válkou s Osmanskou říší. Jeho hypotéza spočívá v pronikání tureckých agentů na habsburské území ve snaze působit nepříteli co největší škody. Je nutné uznat, že oheň mohl tuto funkci plnit dokonale a patrně s nejeefektivnějšími důsledky pro vnitřní infrastrukturu a hospodářství.⁸⁴⁾

I když nejde o zvláště závažnou trestnou činnost, stávali se jejím subjektem také varhaníci. V pramenech se nacházejí zmínky o loupežích,⁸⁵⁾ napadeních,⁸⁶⁾ falšování námezdní smlouvy⁸⁷⁾ či o poněkud kurióznějším případě varhaníka provozující-

⁸²⁾ B. ROEDL (ed.), *Smolné knihy města Loun*, s. 42–43. Pro všechny žháře byl určen trest, vycházející snad ze rčení „čím kdo zachází, tím také schází“ – upálení na hranici. Dle závažnosti spáchaného paličství pak mohl být trest zostřen například trháním kleštěmi. Setkáme se tu s typickým příkladem tzv. zrcadlicích trestů, které zmiňuje i Richard DÜLMEN, *Divadlo hrůzy*, Praha 2001, s. 72. Jinde např. J. FRANCEK, *Velké dějiny země Koruny české. Zločinnost a bezpráví*, Praha-Litomyšl 2011, s. 201–211.

⁸³⁾ Z. WINTER, *Kulturní obraz českých měst 2*, s. 230.

⁸⁴⁾ Z. HOLEČKOVÁ, *Hrdelní soudnictví královského města Nymburka*, s. 22.

⁸⁵⁾ Z. WINTER, *Řemeslnictvo a živnost*, s. 707.

⁸⁶⁾ Tamtéž.

⁸⁷⁾ Falšování smlouvy se dopustil Martin Kraus, svého času člen rožmberské muziky. Jeho dalším zaměstnavatelem byl Henyk z Valdštejna, který jej vyhnal za opakované hrubé porušení služebních povinností. Tamtéž.

ho mastičkářství a léčitelství, což bylo předmětem stížnosti profesionálních lékařů. I přes pochopitelný argument, že ho muzika neživí dostatečně, musel této činnosti zanechat.⁸⁸⁾ Pozoruhodný je však zvýšený výskyt varhaníků nikoli v pozici pachatelů, ale poškozených či přímo obětí. Bohužel nevíme, z jakého důvodu byl podán jed rychnovskému varhaníku Václavovi, na jehož smrtelné účinky zemřel roku 1599.⁸⁹⁾ Mistr Jan, varhaník staroměstského Týnského chrámu, zase musel na vlastní kůži pocítit vltavské proudy, do nichž byl vhozen „závistníky“.⁹⁰⁾ Badatel snažící se vysledovat sociální postavení hudebníků a míru společenské prestiže, jakou se toto řemeslo vyznačovalo, jen lituje, že nezná bližší podrobnosti o těchto zajímavých případech. Jejich příčiny však téměř jistě spočívaly v privilegovaném postu, který varhaníci mezi měšťskými hudebníky zastávali. Podobně je tomu s kauzou jiného týnského varhaníka jménem Martin, jenž byl v hospodské rvačce s Kapounem ze Smiřic „*tuze zbit a prsty škodně zraněn*“, což mohlo mít nedozírné následky pro možnosti jeho další obživy. Dále o něm víme je jen to, že v následné soudní při nebyl úspěšný.⁹¹⁾ Jako žalobce se snažil domoci svého práva Jiří Smíšek, varhaník sedlčanský, jenž byl podnapilým měšťanem Václavem Růžkem, lobkovickým poddaným, slovně napadnut.

O existující revnivosti mezi hudebníky samotnými vypovídá série žalob a stížných listů týkajících se varhan na kůru chrámu sv. Víta v Praze, které proběhly v rozmezí let 1581–1590. Půvabná rozmiška jistě zasluhuje, aby jí na závěr byla věnována pozornost. Dvorní varhaník s kapelníkem tehdy pověřili opravou a vyčištěním složitého mechanismu Albrechta Rudnera. Varhanář však nepostupoval tak, jak by si objednatelé přáli – práce se nepřiměřeně opožďovala. Proti množícím se výtkám Rudner argumentoval svými zdravotními komplikacemi, morovou ranou, která ho připravila o dvě děti, dva dělníky a jednoho učně, uprchnutím některých dělníků a také živým provozem bohoslužeb v chrámu, který ho neustále zdržoval. Zda-li jsou jeho výmluvy opodstatněné, měli posoudit dvorní varhaníci v čele s Karlem Luythonem. Budoucí první dvorní varhaník a dvorní skladatel se do Rudnera ostře pustil, čímž se mezi oběma muži rozhořel poměrně dramatický spor.⁹²⁾ Když se Rudner následujícího roku domáhal splátky své odměny, poslal Luython stížnost Ru-

⁸⁸⁾ Tamtéž.

⁸⁹⁾ Byl prý varhaníkem u sv. Jindřicha, otráven byl „od nepřátel“. Tamtéž, s. 708.

⁹⁰⁾ Stalo se tak r. 1608. Tamtéž.

⁹¹⁾ Tamtéž.

⁹²⁾ „*Klavír jde hůře než dříve, traktůry že nejsou zavěšeny, což je vadou, rejstříky že nechodí stejně, stroj piští více než dříve tomu bylo a k zadnímu positivu že málo vzduchu jde. Ladění že je o půltón vyšší, a jiných vad že ještě dosti.*“ Kamil HILBERT, *Hudební kruchta v chrámě sv. Víta na hradě pražském*, Časopis společnosti přátel starožitností českých v Praze 17, 1909, s. 11. O sporu informuje také Z. WINTER, *Remeslnictvo a živnost*, s. 555.

dolfovi II., žádaje o odvolání Rudnera z práce. V roce 1588 došlo v nepřátelství obou mužů i na rány. Varhanář se během Luythonovy služby u varhan prý jal jej poučovat o správném používání rejstříků, nadával mu nevybíravým výrazem „šelma“ a dokonce mu „pěst v obličej vrazil“. Když šel varhaník kolem Rudnerova domu na Malé Straně, urážky i napadení se opakovaly. Proti žalobě u české komory se Albrecht bránil tvrzením, že Luython všechna svá obvinění přikrášluje a zkrlesluje a poukazoval na jeho zlomyslnost. Nicméně komise znalců spolu s kapelníkem Philippem de Monte po ohledání varhan shledala, že jejich stav je skutečně politováníhodný.⁹³⁾ Bez ohledu na to, která strana byla v právu, můžeme na tomto případě sledovat další příklad vskutku energických emocí, které vyvolával chod a fungování hudební složky kulturního života předbělohorské Prahy.

* * *

Vynášet obecnější soudy o muzikantské kriminalitě je vzhledem ke kusým informacím ve spíše skromněji dochované a navíc nerovnoměrné pramenné základně velice obtížné. Existovala však jak u potulných muzikářů, tak u profesionálů, usazených na městských postech, stejně jako u hudebníků angažovaných ve šlechtických službách. Je zřejmé, že páchané delikty příslušníků každé z těchto skupin svědčí o způsobu života svého subjektu. Potulní hudebníci jako lidé pohybující se krajinou, měníci neustále své působiště, měli pro soustavnější trestnou činnost výhodnější výchozí pozici a také příznivější podmínky k zahlazení stop. Proto je možné nalézt konkrétní případy soustavně vraždicích, loupících a kradoucích potulných hudeců a písačů, které u usazených hudebníků nenalezneme. U nich se jedná spíše o jednotlivou trestnou činnost. Ve skladbě páchaných činů nalézáme jejich široké spektrum. Nejrozšířenějšími aktivitami byly majetkově motivované činy, které jsou u chudých vrstev, k jakým hudebníci patřili, zcela pochopitelné. Není patrné, že by pro muzikanty byla nějaká činnost typická pouze z titulu jejich zaměstnání. Z tohoto hlediska nevytvářeli skupinu pachatelů s jakkoli společnými rysy, ale patřili k řadovým kriminálům. Ani množství dochovaných případů nenaznačuje, že by se hudebníci ocitali v pozici delikventa častěji, než nositelé jiných profesí. Bohužel, značná část jmen zaznamenaných ve smolných knihách byla před vyslyšajícími a zapisovateli zmíněna pouze z důvodu spolupachatelství. Výrazně se tak zužuje množství skutečně uložených trestů, které můžeme porovnat s podobnými případy, protože tyto osoby se před soudem nikdy neobjevily. Avšak z těch, které k dispozici máme, lze usoudit, že hudebníci bývali postihováni v daném místě zcela obvyklými

⁹³⁾ Ještě v roce 1590 byl Rudner kárán a důrazně napomínán, aby se intenzivně věnoval pouze práci na svatovítských varhanách, aby jeho vinou neutrpěly ještě výraznějších škod.

sankcemi. S lítostí musíme kvitovat četný výskyt hudebnických jmen, u kterých nevíme, zda jsou skutečnými jmény, či vznikly pouze záměnou malého písmena za velké u označení profese. Rozsah páchané činnosti by byl o poznání rozsáhlejší.

Zmiňované prameny právní povahy umožňují i přes svoji torzovitost a nerovnoměrné rozložení ve sledovaném časovém období nahlédnout do běžného, každodenního života raně novověkých hudebníků na různých stupních společenské hierarchie. Tehdejší hudební život byl roztržštěn do víceúrovňového systému, jehož jednotlivé složky vykazovaly tu menší, tu větší míru propustnosti, v každém případě však pro sebe navzájem představovaly existenční nebezpečí. Prameny pravidelně dokumentují silný profesní konkurenční boj i osobní řevnivost mezi usedlými a potulnými, cechovními a nijak neorganizovanými hudebníky, městskými a zemskými trubači, městskými pozounéry, livrejovanými muzikanty v aristokratických službách a jejich židovskými kolegy, literáky a studenty vysokých škol.⁹⁴⁾ Zároveň lze vypořazovat náchylnost hudebníků k drobné trestné činnosti typu výtržnictví a rvaček, která mívala často jednoduchou příčinu, a tou bylo nadměrné pití, dobově řečeno ožralství. Muzikanti se samozřejmě pohybovali v prostředí světských slavností, velice příznivém pro vznik tohoto jevu.

Mezi dostupnými instrukcemi můžeme nalézt dva základní typy. V prvním případě jsou to instrukce, které byly vydány pro již existující hudební těleso. Ty vycházely z aktuální praxe a tak obsahovaly spíše pravidla, která měla odstranit dosavadní nedostatky a rozmáhající se nežádoucí stavy. Díky nim je možné si představit nejen podmínky budoucí, ale i doposud trvající. Typicky jde o obranná opatření proti nové či sílící konkurenci a o zpřísnění prostředků proti vzrůstajícím se pokleskům mravnostního charakteru. Impulsem k těmto sepsáním zpravidla bývali sami hudebníci, nikoli vydavatel. V případě druhém byly instrukce psány iniciátorem pro jím nově založený soubor, nenavazující na předchozí letitou tradici a zkušenost. V nich převládají pozitivní normy, tedy takové, které určují to, co má být, nikoli to, co být nemá, jak činí instrukce prve zmíněné.

Vydaná nařízení nebo pravidla v jakékoli formě měla důležitý dopad na postavení hudebníků ve společnosti. Akceptoval-li muzikant konkrétní zásady, stal se svým vzniklým členstvím v organizaci integrální součástí plnoprávných společenských struktur.⁹⁵⁾ Osoby žijící se pochybným způsobem, totiž provozováním hudby, byly přijetím stanov (potažmo přijetím do zaměstnání) povýšeny na rovnocenné, řádné

⁹⁴⁾ Obvyklou situací mohla být například ta, kterou popisuje Z. WINTER, *Pražské muziky*, Světobzor 21, 1887, č. 2, s. 26.

⁹⁵⁾ Půvabná příhoda se odehrála v Pisku roku 1659. Faráři z Týnce a Myšence se tu poprali se školním rektorem, který jim odmítl zahrát k tanci s odůvodněním, že přeci „není žádný hudec“. Kromě podivné žádosti dvou osob duchovního stavu a ještě neobvyklejšího způsobu řešení konfliktu nám školní rektor naznačil, že on jako univerzitně vzdělaný člověk, ovládající hru na

a na cti zachovalé obyvatele. Stejně tak jako hudebník přijatý do šlechtických služeb získával obléknutím livroje zvláštní služební status, opírající se o autoritu zaměstnavatele. Jednotlivé úrovně muzikantské profese byly vůči sobě poměrně důsledně vymezené, ale nevylučovaly aktivní mobilitu svých členů. Hudebník mohl být po splnění podmínek přijat do cechu, stejně tak jako mohl být zaměstnán hudbymilovným aristokratem. Mezi městskými, soukromými, jezuitskými, židovskými nebo šlechtickými soubory probíhaly živé profesionální kontakty. Nejčastěji se samozřejmě vyskytují stížnosti, že někdo hrál tam, kde neměl, ale po předchozí domluvě obou stran byla v zásadě možná jakákoli spolupráce.

Na závěr je nutné připomenout, že soubory samotné i dostupný materiál právní povahy představují značně různorodý celek. Stav hudební kultury v daném místě závisel na mnoha faktorech a proto je nutné pohlížet na společné znaky i rozdíly velmi opatrně a před zobecňováním pečlivě zvážit skutečné příčiny a důvody posuzované reality.

---

nástroj na vyšší úrovni, nebude hrát hudbu postrádající dostatek důstojnosti, kterou by měl zvládat obyčejný hudec. Další pozoruhodnou věcí je to, že jde snad o jediný případ, kdy jeden hudebník postupuje příležitostí k hraní jinému, aniž by byla ohrožena jeho vlastní existence a prosazení. Jaroslav BUŽGA, *Hudebníci a hudební instituce v období baroku v Českých zemích*, in: Příspěvky k dějinám české hudby III., Praha 1976, s. 15.

Josefína Matyášová

THE NORMS AND THE CONFLICTS

Pre-White Mountain Musicians in the Light of Legal Sources

SUMMARY

Music, one of the most problematic components of the early modern cultural history, was an inseparable component of the lives of social elites as well as common serfs. Perception of this profession and classification of musicians in the contemporary social structures, however, was not based on the quality of the performed art, but on the environment in which the musician played and, most importantly, his employer's position. There was a strong rivalry and difficult, but not impossible permeability between the rungs of this imaginary ladder of music professions arranged according to their prestige.

Itinerant musicians without a permanent job, who journeyed to make their casual living, formed a specific group. Aspects that damaged their innocence in the legal sense involved their non-settlement, undetectable origin, irregular life, absence of education, potentially different religion, omnipresent poverty and frequent suspicion of inclination to criminal activities. Itinerant musicians fell under certain manorial decrees of a police character, but they received even greater attention from norms of the municipal legislation – their restrictions involved limited competence of witnesses, contracting of marriage or holding public functions. Paul Christian von Koldin labelled itinerant drummers, pipers and magicians „harmful people“ together with brutes, beggars or Jews. However, the way the law viewed the mentioned groups of population could greatly differ from perception by a simple person living in the given space and time. Musicians gave the people entertainment, participated in the cultural life of the town, thus inevitably enjoying certain popularity among the population. The musicians were able to shake off their dishonourableness and bad reputation only by acquiring a permanent job. The dishonour of the musician was not caused by the nature of his activity and means of living, but by the mentioned factors coming from the unstable way of life.

The practical everyday functioning of permanent musical ensembles was regulated by instructions issued by founders of the bands and ensembles (the king, the nobles or private persons) or the town representatives. They were defined for newly established ensembles (in this case, positive norms „what should be done“ prevailed) and for already existing ensembles, often of a guild character (here, converse-

ly, negative – forbidding norms prevailed, a fact much more valuable from the researcher's point of view). The instructions put emphasis on disciplinary measures and petty, frequently repetitive offences such as fights or disturbances. Repeated and intensified measures against this type of crime prove that the musicians had big problems with law-abidingness. Punishments – fine, temporary seizure of the instrument or a brief imprisonment – had no fatal consequences for the future conduct of the music trade. They followed an interrogation by torture, which was recorded in the pitch books.

The interrogated people who made their living by music were responsible for a colourful array of crimes, most frequently offences against property (thefts, burglaries, in some cases connected with multiple murders, rapes, fights, arson, occasional „cutting of the hanged“ and forging documents). Complicity and a broad geographical extent of the committed crime are typical features of the itinerant musicians. Musicians active in the municipal environment had the greatest problems with keeping order - frequently, under the influence of alcohol; they disturbed the peace in the night hours, attacked verbally and physically the competitors because of professional rivalry. The scarce and irregular sources do not allow pronouncement of a general verdict on music criminality. It, however, concerned itinerant as well as established musicians in the municipal as well as noble services. The musicians were not in positions of offenders much more frequently than other professions.

Translated by Miroslav Košek

Jiří Hrbek

REZIDENČNÍ SÍŤ ČLENŮ VALDŠTEJNSKÉHO RODU V 17. A 18. STOLETÍ*

ABSTRACT

Residential Network of the Waldstein Family in the 17th and 18th century

Besides construction and external appearance of residences belonging to the important Bohemian noble family of the Waldsteins, the essay comments on their internal arrangements, which reflect the contemporary demands for dwelling and material culture as well as the users' personal preferences. The palace is thus not approached as an inanimate historical landmark, but as a source of understanding the everydayness of the Waldsteins in the Baroque period. The development of the residential network, together with a personal relationship of the given nobleman to the place, also reflected economical transformations and emergence of consolidated domains or the contemporary aesthetic demands. The limiting factor for development of this network was a constant shortage of funds and a limited number of artists and artisans who were able to satisfy the customer's high demands. The count's itinerary, the strangers' reports and extant accounts and inventories allow reconstruction of the entire network, which reflects the development within the Waldstein family – the municipal palaces, country residences, hunting lodges or areas with the family memory.

Keywords: residential network, nobility, 17th and 18th century, the Waldsteins – Baroque palace

1. Od popisu architektury k sociálním dějinám aristokratických rezidencí

V české barokní krajině¹⁾ se vedle množství sakrálních staveb, jež ji v očích tehdejších lidí posvěcovaly a dávaly jí tajuplný rozměr „svatých Čech“,²⁾ vyskytovaly roz-

* Tato studie vznikla v rámci grantového projektu GA ČR číslo P405/12/P312 Symbolické sítě valdštejnského rodu v 17. a 18. století.

¹⁾ Literaturu k problematice raně novověké krajiny shrnuje nejnověji Eva CHODĚJOVSKÁ, *Studying the Early Modern Landscape in the Czech Republic*, *Historická geografie* 38/1, 2012,

sáhlé světské budovy sloužící ke zcela praktickým účelům. Na rozdíl od kostelů, klášterních komplexů, kapliček podél poutních cest či soch světců umístěných ve volném prostoru českého a moravského venkova však nebudily dlouho profánní budovy přílišný zájem historiků. Ten je určován často jejich regionálním zakotvením a především dokumentační snahou evidovat hmotné památky v okolí. Zůstává stále nezodpovězenou otázkou, do jaké míry existovala barokní komponovaná krajina jako konstanta českých zemí 17. a 18. století, nebo zda byla pouze produktem zvláštní konstelace podmínek, mezi nimiž vyniká nutnost existence ideového tvůrce, často šlechtického vlastníka určitého dominia. V této souvislosti dochází k soustavnému bádání především o krajině v okolí Jičína,³⁾ Kuku⁴⁾ a nedávno také Žehušic⁵⁾ a Nových Hradů.⁶⁾ Ve všech případech⁷⁾ jde o propojení sakrálního rozměru krajiny s koncepcí šlechtické reprezentace, jež na mnohých místech modelovala

---

s. 63–98. Také Eva SEMOTANOVÁ, *Barokní krajina globálním tématem historické geografie*, in: *Inter laurum et olivam*, AUC Phil. et Hist., Z pomocných věd historických 16, Praha 2002, s. 343–353.

- ²⁾ Srov. rozsáhlou literaturu věnující se problematice jednotlivých poutních míst, z obecnějších prací zejména Jan ROYT, *Poutě a poutní místa v Čechách*, in: Lenka Bobková – Michaela Neudertová (edd.), *Cesty a cestování v životě společnosti*, Ústí nad Labem 1997, s. 309–314; Zdeněk KALISTA, *Česká barokní poutě*, Žďár nad Sázavou 2001; Daniel DOLEŽAL – Hartmut KÜHNE (edd.), *Wallfahrten in der europäischen Kultur*, Frankfurt am Main 2006; Jiří MIHOLA (ed.), *Na cestě do nebeského Jeruzaléma. Poutnictví v českých zemích ve středoevropském kontextu*, Brno 2010.
- ³⁾ Zájem o Jičínsko odstartovala konference a následný sborník – Ivo NAVRÁTIL (ed.), *Valdštejnská loggie a barokní komponovaná krajina v okolí Jičína* (= Z Českého ráje a Podkrkonoší, Supplementum 3), Semily 1997. V současné době probíhá grantový projekt „Architektura, urbanismus a krajinotvorba frýdlantského panství Albrechta z Valdštejna (1621–1634)“ pod vedením ing. arch. Petra Uličného. Seznam výstupů z toho grantu na internetových stránkách www.vevodstvi.cz. Otázkou zůstává také transformace Valdštejnova projektu do „mariánské zahrady“ v době, kdy Jičín vlastnili Šlikové.
- ⁴⁾ Srov. Jan HENDRYCH, *Krajina bývalého nadačního panství Choustníkovo Hradiště, její příběh, proměny a souvislosti*, Zprávy památkové péče 68, 2008, s. 302–308.
- ⁵⁾ Srov. Zdeněk LIPSKÝ – Markéta ŠANTRŮČKOVÁ – Martin WEBER a kolektiv, *Vývoj krajiny Novodvorská a Žehušicka ve středních Čechách*, Praha 2011.
- ⁶⁾ Roku 2011 začal projekt Martina Krummholze a Petry Trnkové „Obnova buquoyské kulturní krajiny – záchrana movitého kulturního dědictví jako báze pro obnovu paměti místa a kulturní identity“. Z něj výstup Martin KRUMMHOLZ, *Buquoyské Nové Hradý. Počátky krajinných parků v Čechách*, Praha 2012.
- ⁷⁾ Vedle těchto míst lze zmínit ještě soustředěný zájem o Broumovsko, Plasko a Kladsko. Srov. Lydia BAŠTECKÁ, *Barokní venkovské kostely na Broumovsku*, in: I. Navrátil (ed.), *Valdštejnská loggie*, s. 45–48; Irena BUKAČOVÁ, *Cesta opata Fortunáta Hartmanna (1755–1779). Příspěvek k barokní topografii Plaska*, *Historická geografie* 25, 2009, č. 1, s. 229–248; Arno HERZIG, *Vznik barokní krajiny v hrabství Kladském*, *Kladský sborník* 2, 1998, s. 163–173.

dominantním způsobem raně novověké Čechy a Moravy. Barokní prostor tak byl vedle sítě sakrálních staveb definován rozmístěním a velikostí zámeckých sídel, správních budov a hospodářských provozů, u nichž jejich funkční rozměr nevyklučoval estetické či krajinotvorné kvality. Zcela zvláštní kapitolou byly přímé zásahy vrchností do podoby českých (nejen rezidenčních) měst promyšlenými urbanistickými koncepcemi nebo do uspořádání českého venkova pomocí výsadby lesního porostu, melioračními pracemi, zakládáním rybníčních soustav nebo regulací řek v raném novověku. Umístění a širší okolí barokní šlechtické rezidence v rámci dominia, panství či rezidenčního města bylo prvním z řady faktorů, které určovaly její význam pro danou část barokních Čech, ale v neposlední řadě také důležitost, kterou měla pro svého vlastníka.

Přítomnost rezidence v krajině či v některém z poddanských měst vedla zpravidla k větším či menším úpravám jejího bezprostředního okolí, jež z pochopitelných důvodů nebyly možné v královských městech nebo dokonce v Praze⁸⁾ či ve Vídni.⁹⁾ V blízkosti sídla se nacházel obvykle poplužní dvůr, stáje, nejrůznější hospodářské provozy a také užitková i okrasná zahrada. Celek pak býval zabudován do urbanistické struktury města, jež profitovalo z vrchnostenské přítomnosti.¹⁰⁾ Prostorové, ale i sociální napojení zámeckého okrsku na měšťanské prostředí, stejně jako oboustranný kulturní transfer, byly dosud studovány především v případě panovníka a jeho sídelního města,¹¹⁾ v posledních dvou desetiletích pak také v mikrokosmu českých a moravských šlechtických rezidencí.¹²⁾ Zvláštní pozornost byla věnována zá-

---

⁸⁾ Václav LEDVINKA, *Dům pánů z Hradce pod Stupní. (Příspěvek k poznání geneze a funkcí renesančního šlechtického paláce v Praze)*, FHB 10, 1986, s. 269–316; Václav LEDVINKA – Bohumír MRÁZ – Vít VLNAS, *Pražské paláce*, Praha 1995; Olga FEJTOVÁ – Václav LEDVINKA – Jiří PEŠEK (edd.), *Život pražských paláců. Šlechtické paláce jako součást městského organismu od středověku na práh moderní doby* (= Documenta Pragensia XXVIII), Praha 2009.

⁹⁾ Martin KRUMHOLZ, *Vídeňské rezidence Schwarzenbergů a Johann Bernhard Fischer z Erlachu*, in: Zdeněk Bezcený – Martin Gaží – Martin C. Putna (edd.), *Schwarzenberkové v české a středoevropské kulturní historii*, České Budějovice 2008, s. 207–218; Jiří KUBEŠ, *Sídelní strategie knížat z Lobkovic ve Vídni v raném novověku (1624–1734)*, *Porta Bohemica* 3, 2005, s. 86–119.

¹⁰⁾ Srov. Petr VOREL, *Rezidenční vrchnostenská města v Čechách a na Moravě v 15.–17. století*, Pardubice 2001; Aleš FILIP, *V zámku a podzámčí. Barokní urbanismus na Moravě*, in: Tomáš Knoz (ed.), *Morava v době baroka*, Brno 2004, s. 57–68.

¹¹⁾ Pro období 17. a 18. století zejména John P. SPIELMAN, *The City and the Crown. Vienna and the Imperial Court 1600–1740*, West Lafayette 1993; Susanne Claudine PILS – Jan Paul NIEDERKORN (edd.), *Ein zweigeteilter Ort? Hof und Stadt in der Frühen Neuzeit*, Innsbruck-Wien-Bozen 2005.

¹²⁾ Tyto otázky byly studovány zejména pro předbělohorskou dobu – srov. Václav LEDVINKA, *Rezidence a dvůr Zachariáše z Hradce v Telči (1550–1589)*, *Opera historica* 3, 1993, s. 199–213, s. 217–231. Pro dobu barokní Markéta KORYCHOVÁ, *Dvůr posledního Eggenberka v Českém*

sobování vrchnostenského sídla,¹³⁾ méně potom finančním vazbám mezi šlechticem a jeho měšťany nebo prolínání sociálních vrstev – měšťanů na jedné straně a „lidi ze zámku“ (úředníků, sloužících, dvořanů) na straně druhé.

Kromě umístění rezidence v prostoru panství či dominia a pojednání o jejím bezprostředním okolí představuje třetí rovinu analýzy sídla jeho podoba. Ta zdaleka neodrážela pouze představy architekta. Konečný vzhled barokního zámku byl výsledkem složitých vztahů mezi ním, zadavatelem stavby a jejími realizátory (inženýry, zednickými mistry, políry). Nezanedbatelný vliv mělo respektování staršího objektu, který stál na daném místě, barokních novostaveb vzniklých „na zelené louce“ bylo vzhledem k množství šlechtických aktivit v této oblasti překvapivě málo. Neméně významné však bylo napětí mezi nároky soudobé teorie architektury vtělené do obsáhlých spisů antických, renesančních a barokních projektantů na jedné straně a možnostmi terénu, podněbím či dostupností stavebního materiálu na straně druhé. Technické obtíže nebo náhlý nedostatek financí mohly pozměnit, prodloužit či předčasně ukončit celkovou realizaci stavby (např. nedostavěný lichtenštejnský Plumlov).¹⁴⁾ Současná historie umění stále více přiznává omezení, s nimiž se museli vyrovnávat i ti nejvěhlasnější architekti, a zdůrazňuje roli stavebníka, mecenáše, jenž do zámku, ale často i hospodářských budov na panství projektoval vlastní představy o reprezentaci své osoby či svého rodu. Jen málokterý objekt tak měl jediného autora; jen málokteré zadání bylo splněno beze zbytku.¹⁵⁾

Čtvrtou rovinu analýzy barokní rezidence nabízí její vnitřní uspořádání. To není definováno pouze celkovou architektonickou koncepcí paláce, ale zejména kaž-

Krumlově. Každodenní život českokrumlovské zámecké rezidence v letech 1665–1667, Opera historica 5, České Budějovice 1996, s. 423–441. Sborníky Lenka BOBKOVÁ – Jana KONVIČNÁ (edd.), *Korunní země v dějinách českého státu III. Rezidence a správní sídla v zemích České koruny ve 14.–17. století*, Praha 2007; Marcela KOKOJANOVÁ (ed.), *Měšťané, šlechta a duchovenstvo v rezidenčních městech raného novověku (16.–18. století)*, Prostějov 1997; Václav BŮŽEK – Pavel KRÁL (edd.), *Aristokratické rezidence a dvory v raném novověku*, (= Opera historica 7), České Budějovice 1999.

¹³⁾ Jiří KUBEŠ, *Zásobování sídel Petra Voka z Rožmberka potravinami (1592–1602)*, Jihočeský sborník historický 68, 1999, s. 255–289; TÝŽ, „*Tehdáž, když v voboře před morem bytností jsem byl.*“ *Zásobování letohrádku Kratochvíle v letech 1592–1602*, in: *Historie* 1997. Sborník prací z Celostátní studentské vědecké konference, Brno 1998, s. 143–180.

¹⁴⁾ Jan KÜHNDEL – Jaroslav MATHON, *Plumlovský zámek a jeho knížecí architekti*, Prostějov 1937.

¹⁵⁾ Srov. Hellmut LORENZ, *Kunstgeschichte oder Künstlergeschichte – Bemerkungen zur Forschungslage der Wiener Barockarchitektur*, *Artibus et historiae* 4, 1981, s. 99–123; Petr FIDLER, *Zur Barockaufgabe in der Barockarchitektur (Das Palais Questenberg)*, Innsbruck 1985. V českém prostředí zejména Jiří KROUPA, „*Palác ve tvrzi*“: *umělecká úloha a zámecká architektura v raném novověku (Dvě úvahy k výzkumu světové architektury raného novověku)*, *Opuscula historiae artium* F 45, 2001, s. 13–37.

dodenností,¹⁶⁾ na níž měl v raném novověku zásadní vliv ceremoniál a jeho pravidla, která od panovnického dvora pronikala do stále nižších pater společenské hierarchie. Místnosti na sebe měly navazovat v přesném sledu; jejich umístění v rámci sídla potom určovalo, kdo měl do nich přístup a za jakých okolností. Se zámečnou každodenností, jež se v nich odehrávala, pak souvisí i jejich vybavení, při jehož rekonstrukci jsou nedocenitelným pramenem zámečké inventáře sepsované při změně vlastníka objektu (prodeji, úmrtí nebo bankrotu a následném zabavení).¹⁷⁾

Zámečké inventáře i soupisy předmětů nacházejících se v okolních budovách často poukazují na to, že rezidence nebyla pouze architektonickou památkou, ale živým organismem; nebyla statickou kulisou, ale prostorem neustále upravovaným podle potřeby a přání majitele. Pro něj vytvářela představu domova, pomocí něhož byl zakotven v prostoru raně novověkých Čech. Sídlo se tak stávalo pevnou myšlenkovou kategorií jeho vnímání světa, bylo měřítkem uplatňovaným při příchodu do cizího prostředí a vyjádřením distinkce svého majitele vůči okolí. Šlechtická společnost neustále srovnávala, rozdílnost se stávala základem společenské prestiže a z té zpětně vyplývalo určité chování. Mezi aristokraty tak probíhala nepřetržitá soutěž, jež je na jednu stranu nutila k výdajům, které můžeme z pohledu osvícenského racionalisty chápat jako marnotratnost,¹⁸⁾ na stranu druhou je vedla ke zkvalitňování života a k přijímání novinek z bližšího i vzdálenějšího okolí. Investicemi do rezidencí zvyšoval šlechtic vlastní čest a sbíral v rámci své

¹⁶⁾ Ke koncepci každodennosti spojené s určitým objektem a nikoli s konkrétním šlechticem Josef PETRÁŇ, *Každodennost v rezidencích*, in: Eliška Fučíková – Ladislav Čepička (edd.), *Valdštejn. Albrecht z Valdštejna: Inter arma silent musae?*, Praha 2007, s. 102–113.

¹⁷⁾ K možnostem využití inventářů v raném novověku dále František HRUBÝ, *Selské a panské inventáře v době předbělohorské*, ČČH 33, 1927, s. 21–59, 262–306; Jiří PEŠEK, *Pozůstalostní inventáře jako pramen poznání kultury každodenního života*, *Opera historica* 1, 1991, s. 30–42; Michaela NEUDERTOVÁ, „*Item ve velkém fraucimře před lusthausem se nachází...*“ *Príspevek ke studiu inventárů pozdně renesančních rezidencí v severozápadních Čechách*, in: Václav Bůžek – Pavel Král (edd.), *Aristokratické rezidence a dvory v raném novověku*, (= *Opera historica* 7), České Budějovice 1999, s. 163–199; Václav BŮŽEK, *Adelige und bürgerliche Nachlaßinventare des 16. und 17. Jahrhunderts in den böhmischen Ländern*, in: Josef Pauser – Martin Scheutz – Thomas Winkelbauer (edd.), *Quellenkunde der Habsburgermonarchie (16.–18. Jahrhundert)*. Ein exemplarisches Handbuch, Wien-München 2004, s. 468–476. Zámečké inventáře přitahují také pozornost historiků, kteří se zabývají dějinami knihoven či uměleckých sbírek nebo například textilií – srov. Aleš STEJSKAL, *Inventář interiérového textilu zámku Třeboň z roku 1602 (Možnosti komparace s vybavením českokrumlovské rezidence Petra Voka z Rožmberka)*, *Výběr* 38, 2001, s. 119–145.

¹⁸⁾ Srov. Peter HERSCHE, *Muße und Verschwendung I–II. Europäische Gesellschaft und Kultur im Barockzeitalter*, Freiburg-Basel-Wien 2006; v českém prostředí Aleš VALENTA, *Lesk a bída barokní aristokracie*, České Budějovice 2011.

ho stavu symbolický kapitál, jenž mohl později obratně směnít za finanční výhody, výnosný a vážený úřad nebo postup do vyšších vrstev stavovské společnosti. Důležitým momentem v dějinách každé rezidence proto byly návštěvy urozených sousedů i vzdálenějších šlechticů cestujících přes panství, mezi nimiž pochopitelně vynikají návštěvy panovníka nebo některého z členů jeho rodiny.¹⁹⁾ Rezidence však nesloužily pouze jako prostředek, jímž aristokrat demonstroval svou hodnotu v rámci vlastní společenské vrstvy: zámek a stejně tak i další vrchnostenské budovy představovaly symbol moci pána nad jeho dominiem. Na zámcích sídlila často také vrchnostenská správa, v panských sýpkách se skladovalo obilí vykupované mnohdy pod nátlakem od poddaných,²⁰⁾ poplužní dvory symbolizovaly robotní povinnosti těch, kteří k nim náleželi.

Spolu s arondačním procesem docházelo v předbělohorských a ještě zřetelněji v pobělohorských Čechách k vytváření dominií, která spojovala několik kdysi samostatných panství s vlastní minulostí a také s vlastní soustavou vrchnostenských budov. Včlenění panství do většího celku vedlo zpravidla k novému definování panských objektů, jež tím dostaly nové funkce, zanikly nebo byly prodány. Podobný trend můžeme sledovat již v 16. století, kdy došlo k výrazné proměně rytířského stavu, a tudíž i k vývoji jeho sídelní struktury, což vedlo k častému zániku nebo přestavbě středověkých tvrzí.²¹⁾ Přesto zůstávala řada objektů, které lze označit jako rezidence, tedy místa, kde jejich šlechtický majitel delší či kratší čas pravidelně pobýval. Zřetězením vrchnostenských sídel do promyšleného a hierarchizovaného systému vznikla rezidenční síť, v níž každý objekt dostal svou specifickou funkci, jež se odrážela zpětně v jeho architektuře, výzdobě i v množství peněz, které do něj bylo investováno.²²⁾ V českém prostředí přišla s podobnou myšlenkou poprvé olo moucká historička Radmila Pavlíčková, která studovala sídelní síť biskupa Karla II.

¹⁹⁾ Srov. Radmila PAVLÍČKOVÁ, „Polská cesta“ roku 1670, město Olomouc a biskup Karel z Liechtensteinu-Castelkorna jako hostitelé císařského dvora, *AUPO Historica* 29, 2000, s. 97–106; Rostislav SMÍŠEK, *Leopold I., Markéta Tereza Španělská a Ferdinand z Dietrichsteina. Návštěva císařské rodiny v Mikulově roku 1672 jako prostředek symbolické komunikace*, in: Václav Bůžek – Jaroslav Dibelka (edd.), *Člověk a sociální skupina ve společnosti raného novověku* (= *Opera historica* 12), České Budějovice 2007, 65–111.

²⁰⁾ Srov. Eduard MAUR, *Česká barokní sýpka*, in: Vít Vlnas – Tomáš Sekyrka (edd.), *Ars baculum vitae*. Sborník studií z dějin umění a kultury k 70. narozeninám prof. PhDr. Pavla Preisse, DrSc., Praha 1996, s. 156–159.

²¹⁾ Srov. Václav BŮŽEK, *Rytíři renesančních Čech*, Praha 1995; TÝŽ, *Nižší šlechta v politickém systému a kultuře předbělohorských Čech*, Praha 1996.

²²⁾ Faktory, které měly vliv na vytváření této sítě, shrnují Jaroslav PÁNEK, *Život na šlechtickém sídle v předbělohorské době*, in: Lenka Bobková (ed.), *Život na šlechtickém sídle v 16.–18. století*, Ústí nad Labem 1992, s. 9–27; Zdeněk HOJDA, *Rezidence české šlechty v baroku (Několik tezí)*, in: tamtéž, s. 161–178.

z Lichtenštejna-Kastelkornu.²³⁾ Vzhledem k osobě, jež se stala předmětem jejího zájmu, se jedná o síť nestandardní. Odráží se v ní množství rolí, jež tento významný prelát barokní Moravy hrál a v nichž se prezentoval před urozenou společností i před svými poddanými. Přesto jsou závěry Radmily Pavlíčkové cenné i pro poznání sídelní sítě šlechtického rodu, v níž nechyběly městské paláce ani hlavní a vedlejší venkovské rezidence.²⁴⁾ Ve větší míře než u biskupa však můžeme v případě aristokratického rodu sledovat kontinuitu, tedy vývoj rezidenční sítě v čase.²⁵⁾

Asi největším problémem je zodpovědět tu zcela nejjednodušší otázku, tedy čím vlastně daná rezidence pro svého majitele byla. Aktivní zásahy do její architektury i vnitřního vybavení prozrazují vkus šlechtice a osobní preference, jež se pochopitelně řídily kromě jeho vlastních představ také soudobou teorií přiměřenosti, tedy *decora*. Na rozdíl od pozdějších desetiletí však nejsou estetické názory českých a moravských aristokratů příliš častým obsahem soukromé korespondence nebo deníkových záznamů, v nichž mnohdy jen mezi řádky probleskuje hodnocení cizích sídel nebo zálibné zahledění do vlastní rezidence. A pokud se tak děje, je poměrně obtížné oddělit dobová topoi od skutečně autentického zážitku. To vše komplikuje cestu historika k odhalení sociálního rozměru šlechtických sídel, jejich estetických funkcí a významu, který měly pro své vlastníky.

2. Cesta Mnichova Hradiště k postavení hlavní rezidence valdštejnské primogenitury

České pobělohorské konfiskace vedly k posílení koncentrace šlechtického majetku, jenž nyní patřil několika vybraným rodům. Společenský systém v českých zemích

²³⁾ Srov. Radmila PAVLÍČKOVÁ, *Sídla olomouckých biskupů. Mecenáš a stavebník Karel z Liechtensteinu-Castelkorna 1664–1695*, Olomouc 2001; TÁŽ, *Biskupský hrad Mírov v 17. století – aristokratické sídlo mezi pevností a letní rezidencí*, Časopis Národního muzea 170, 2001, s. 43–63; TÁŽ, *Olomouc a Brno – dvě biskupské rezidence (K vlivu funkce šlechtického sídla na ikonografický program výzdoby interiérů)*, Opuscula historiae artium F 46, 2002, s. 31–44.

²⁴⁾ Mezi nejvýznamnější studie zabývající se šlechtickou rezidenční sítí patří články Ivo CERMAN, *Mezi Vidní a Veltrusy (Rudolf Chotek a jeho letní rezidence)*, Confluens. Sborník historických a vlastivědných prací z Mělnicka 1, 2005, s. 92–97; Rostislav SMÍŠEK, *Jan Adam Questenberk mezi Vidní a Jaroměřicemi*, in: Václav Bůžek – Pavel Král (edd.), *Šlechta v habsburské monarchii a císařský dvůr (1526–1740)*, (= Opera historica 10), České Budějovice 2003, s. 331–354; Jiří KUBEŠ, *Sídla Jana Jiřího Jáchyma hraběte Slavaty z Chlumu a Košumberka (1634/37–1689) v proměně*, Scientific Papers of the University of Pardubice, Series C, Faculty of Humanities 9, 2003, s. 55–87.

²⁵⁾ Tento dynamický moment vnesl do studia šlechtických sídel Petr MAŤA, *Soumrak venkovských rezidencí. „Urbanizace“ české šlechty mezi stavovstvím a absolutismem*, in: Václav Bůžek – Pavel Král (edd.), *Aristokratické rezidence a dvory v raném novověku*, (= Opera historica 7), 1999, s. 139–162.

vykazoval známky oligarchického uspořádání, kdy se veškerá sociální prestiž a majetek soustředily v rukou několika jedinců. Ti mezi sebou navazovali další kontakty a posilovali vzájemné vazby pomocí nově domlouvaných sňatků, finančních operací a společných zájmů.²⁶⁾ Mimořádnou úlohu v tomto uzavírání vedoucí oligarchické vrstvy sehrál Albrecht z Valdštejna a také Adam mladší z Valdštejna. Mezi oběma šlechtici sice v rámci rodové genealogie zela hluboká propast, protože jejich linie, starší hostinnská (později označovaná také jako rožďalovická) a mladší hrádecká, se oddělily na počátku 16. století. Na druhou stranu však oba šlechtice spojovaly společné zájmy, tedy získání maximálního množství pobělohorských konfiskátů, které by do budoucna stabilizovaly postavení obou valdštejnských linií, jejichž majetek dosud trpěl častým dělením mezi nezvykle velký počet dědiců. Vedle celkové velikosti majetku je právě množství mužských potomků v jedné generaci zásadním faktorem, který určoval podobu rezidenční sítě určitého šlechtického rodu. K tomu dále přistupuje množství vdov, které si zpravidla již při uzavírání svatební smlouvy vyhradily pro případ smrti manžela některé ze sídel.

Na konci rozsáhlých a často záměrně nepřehledných transakcí mezi Albrechtem a jeho starším a v zemských úřadech etablovaným příbuzným Adamem bylo na jedné straně obrovské frýdlantské vévodství, na straně druhé nezanedbatelný konglomerát statků, kterými Adam za pomoci svého vlivného příbuzného rozmnožil své již tak rozsáhlé državy v Čechách (Komorní Hrádek a Lovosice) a na Moravě (zde držel od roku 1616 Židlochovice). Mezi množstvím statků, z nichž některé měly pro Adama pouze spekulativní potenciál,²⁷⁾ vyniklo území na jihovýchodě boleslavského kraje s centry v Loučeni a zejména v Dobrovici, kterou před Bílou horou držel zpronevěřilý příbuzný Henyk z Valdštejna, jenž zde provozoval v mnoha ohledech vyhlášenou tiskárnu.²⁸⁾ Nebylo to ostatně poprvé, co se Adam pokoušel získat území s valdštejnskou tradicí, na rozdíl od moravské Brtnice úspěšně.²⁹⁾ Nad Dobrovici, ve vesnici Vinařice, založil Adam roku 1626 na gotických základech novou rezidenci, jež se měla stát jeho hlavním venkovským sídlem. Pojmenoval ji Nový Valdštejn,

²⁶⁾ Srov. Josef POLIŠENSKÝ – Frederick SNIDER, *Změny ve složení české šlechty v 16. a 17. století*, ČsČH 20, 1972, s. 515–526; také Ondřej FELCMAN, *Majetkové poměry feudální třídy v druhé polovině 17. století*, in: Josef Petráň (ed.), *Proměny feudální třídy v Čechách*, AUC Phil. et Hist. 1, 1976, s. 195–225.

²⁷⁾ Porůznu ve stále stěžejním díle Tomáše BÍLKA, *Dějiny konfiskací v Čechách po roce 1618 I–II*, Praha 1882–1883.

²⁸⁾ K němu dále Petr BAŽANT, *Henyk z Valdštejna. Profil šlechtického intelektuála předbělohorské doby*, diplomová práce FF UK, Praha 2006.

²⁹⁾ Jednalo se o zkonfiskovaný majetek Brtnických z Valdštejna. Dále Tomáš KNOZ, *Pobělohorské konfiskace. Moravský průběh, středoevropské souvislosti, obecné aspekty*, Brno 2004, s. 176–178.

pod tímto názvem ji nechal zapsat do desek zemských a objevuje se také v jeho deníku.³⁰⁾ Dodnes představuje tato čtyřboká stavba s hranolovými věžemi na jižním úbočí Chlumu krajinnou dominantu. Přesto dali Adamovi nástupci přednost sídlům v rovině pod hřebenem Chlumu, nejdříve Dobrovicím a později od 18. století zejména Loučeni; tehdy již vinařický zámek sloužil pouze hospodářským účelům.

Adam mladší z Valdštejna měl čtyři syny, kteří jej přežili. Všechny dokázal díky obratnosti své i svého příbuzného Albrechta dostatečně majetkově zabezpečit. Nejstarší Rudolf se přesunul na Moravu, kde k Židlochovicím přibýlo rozsáhlé panství Třebíč, které odkázala Adamovi a jeho dědicům vdova po Smilovi Osovském z Doubravice Kateřina z Valdštejna, podruhé provdaná za Karla staršího ze Žerotína.³¹⁾ Třebíč se poté stala hlavní valdštejnskou rezidencí na Moravě. Zvláštní právní forma – Kateřina z ní ve své závěti učinila seniorátní fideikomis – vedla k dlouhé kontinuální držbě a k chápání tohoto západomoravského panství, jež mělo uprostřed bohaté poddanské město, jako významného místa paměti na předchozí generace valdštejnských majitelů.³²⁾ Zároveň zde došlo po smrti Rudolfova syna Adama Františka z Valdštejna k mnohaletým soudním sporům, které vznikaly v důsledku nejasných ustanovení Kateřinina testamentu, a k častému střídání majitelů, což bylo dáno seniorátním zřízením. Další Adamovi synové dostali Komorní Hrádek (Jan Viktorín) a nejmladší Karel Ferdinand, označovaný kardinálem Harrachem v jeho deníku familiárně „Karliček“, obdržel Lovosice, jež však musel v důsledku své nehospodárné povahy brzy prodat.

Nejdůležitější úlohu však měl hrát Adamův druhorozený syn Maxmilián, jenž záhy zvolil vojenskou kariéru a ve vojsku svého příbuzného Albrechta se brzy stal nepostradatelným prostředníkem mezi oběma muži, tolik odlišnými svými povahami i životním příběhem. Maxmilián byl pozoruhodnou osobností, která se dokázala pohybovat jak na bojišti, tak ve dvorských kruzích, kam pronikl roku 1625, kdy obsadil místo nejvyššího štolmistra Albrechtova zarytého odpůrce a budoucího císaře Ferdinanda III.³³⁾ Tím zvýšil svou cenu pro frýdlantského vévodu, jenž jej hodlal po předčasné smrti svého jediného syna Albrechta Karla ustanovit dědicem svého obrovského majetku. Pro budoucnost měly však větší význam události, k nimž

³⁰⁾ Srov. Marie KOLDINSKÁ – Petr MAŤA (edd.), *Deník rudolfinského dvořana. Adam mladší z Valdštejna 1602–1633*, Praha 1997, s. 291–292.

³¹⁾ Srov. Tomáš KNOZ, *Državy Karla staršího ze Žerotína po Bílé hoře*, Brno 2001, s. 107–166.

³²⁾ Srov. Jana BEČKOVÁ, *Erby na trebičském zámku*, Naším krajem 7/1996, s. 8–16. Zajímavou problematiku této moravské rezidence Valdštejnů nechávám vzhledem k vymezení tématu studie stranou.

³³⁾ Dále Henry Frederick SCHWARZ, *The Imperial Privy Council in the Seventeenth Century*, London 1943, s. 380–381; Antonio SCHMIDT-BRENTANO, *Maximilian*, in: Zdislava Röhsner (ed.), *Wallenstein und noch viel mehr*, Wien 2009, s. 240–241.

došlo dlouho předtím: za zástavu 300 000 zlatých dal Albrecht Maxmiliánovi jako frýdlantské léno soustavu panství na střední Jizeře, a ta mu byla 8. června 1627 postoupena dědičně. Jednalo se o Mnichovo Hradiště, Klášter, Studénku, Zvířetice, Svijany, Nudvojovice a Kurovodice. Zápisem do desek zemských se tento majetek vyčlenil z frýdlantského vévodství a nedotkly se ho tudíž ani konfiskace po chebské vraždě vévody. Během ní již stál Maxmilián pevně na císařské straně a za svůj neuvěřitelný obrat dostal navíc z konfiskační podstaty bývalé frýdlantské panství Hrubá Skála s větší částí města Turnov a také prostorný Valdštejnský palác v Praze. Jelikož po svém otci Adamovi zdědil roku 1638 panství Dobrovice a Loučeň, vznikla v okolí královského města Mladá Boleslav úctyhodná doména.³⁴⁾

Ani tím však nebyl proces vytváření kompaktního území Valdštejnů v Pojizeří ukončen. Maxmiliánův vnuk Arnošt Josef nejdříve koupil od svého strýce, císařského diplomata a dvořana Karla Ferdinanda, za nízkou cenu 73 000 zlatých a 1000 zlatých klíčného panství Mnichovo Hradiště,³⁵⁾ k němuž připojil Dolní Malobratřice a roku 1695 konečně po „mírném“ nátlaku sousední Zásadku i vzdálenější Chocnějovice. Zatímco tyto akvizice měly arondační charakter, nákup dvou velkých panství podél silnice z Mladé Boleslavi do České Lípy znamenal zřetelnou majetkovou expanzi: roku 1677 získal Arnošt Josef z Valdštejna od Oty Jindřicha z Caretto-Millesimo Bělou pod Bezdězem, tentokrát za 235 000 zlatých a 1200 dukátů klíčného,³⁶⁾ a zanedlouho poté v lednu 1680 byl solventní Valdštejn schopen přikoupit panství Doksy dokonce za 360 000 zlatých a 1000 dukátů klíčného.³⁷⁾ Na Boleslavsku, které po Bílé hoře patřilo mezi kraje s největším zastoupením vyšší šlechty mezi pozemkovou vrchností, drželi Valdštejnové zhruba 20% veškeré půdy.³⁸⁾ Nejednalo se však o překotné nákupy s cílem získat rychle ručení pro další úvěry, ale o promyšlenou strategii, jejímž autorem byl buď Arnošt Josef z Valdštejna osobně, nebo některý z jeho úředníků. Na přikoupených panstvích totiž téměř ihned po nákupu začala probíhat restrukturalizace vrchnostenských provozů tak, aby se jejich velikost i ekonomické zaměření přizpůso-

³⁴⁾ O jejím rozsahu svědčí podrobný inventář pořízený hradištským hejtmanem Mikulášem Holarem z Práchně v roce 1636. Dnes ve SOA Litoměřice, Biskupství litoměřické, sign. B I F 17 pod názvem „Taxa einiger Herrschaften der Grafen Waldstein (Hradiště, Münchengraetz etc.) und sonstige Nachrichten von derselben“.

³⁵⁾ SOA Praha, Rodinný archiv Valdštejnů (dále RAV), inv.č. 2794, sign. XVI-G, kn. 16; také RAV, inv. č. 3079, sign. I-11/2-3, kart. 11. Charakter rodinné smlouvy, v níž vyšel prodávající kupujícímu synovci maximálně vstříc, potvrzují i jména obou svědků: František Augustin a Jan Karel z Valdštejna.

³⁶⁾ Kupní smlouva byla zaknihována do desek zemských po splacení sumy 19. července 1681. SOA Praha, Ústřední správa valdštejnských statků (dále ŮSVS), inv. č. 198, sign. IV-6-20/2, kart. 6.

³⁷⁾ Splaceno 31. května 1690. RAV, inv. č. 3086, sign. I-11/4/1, kart. 11.

³⁸⁾ J. POLIŠENSKÝ - F. SNIDER, *Změny ve složení české šlechty*.

bily faktu, že od nynějška patří do většího hospodářského celku. Jednotlivá panství se začala uvnitř valdštejnské domény specializovat na určitý druh výroby a dokonce můžeme pozorovat náznaky promyšleného přesunu obyvatelstva v rámci dominia například za účelem zalesňování některých jejích částí.³⁹⁾ Počáteční fáze základů centralizované domény pak vyvrcholila vydáním rozsáhlé hospodářské instrukce roku 1689.⁴⁰⁾

Proces centralizace jednotlivých panství a jejich stmelení do domény neprobíhal pouze v rovině hospodářské, ale také kulturní. Jejím důsledkem bylo nové nastavení rezidenční sítě na nově vzniklém prostoru. Před rozsáhlými nákupy Arnošta Josefa z Valdštejna preferovali Valdštejnové jako své hlavní sídlo v kraji Zvířetice. Dnes již romantická zřícenina nad řekou Jizerou zažívala chvíle své největší slávy v době, kdy patřila jako vdovské sídlo Marii Eleonoře, rozené z Rottalu. Zatímco její švagr Karel Ferdinand, druhý vlastník valdštejnských majetků v kraji, cestoval mezi Svijany, Mnichovým Hradištěm a Prahou, Marie Eleonora pobývala většinou na Zvířeticích.⁴¹⁾ Navazovala tak bezpochyby na svého zemřelého manžela, Ferdinanda Arnošta z Valdštejna, jenž se soustředil na kariéru v zemských službách a potřeboval dostatečně reprezentativní sídlo. Zvířetice navíc byly vzdáleny od Prahy pouhé dva dny cesty, přičemž tranzitním městem⁴²⁾ byl v tomto případě Brandýs nad Labem, kde vlastnili Valdštejnové měšťanský dům.⁴³⁾ Kromě existence mostu přes Labe tkvěl význam Brandýsa také v tom, že se zde nacházel císařský zámek, kam panovník zajížděl při svých návštěvách Prahy na hon a do sousední

³⁹⁾ Detailně k tomu Jiří HRBEK, *Barokní Valdštejnové v Čechách (1640–1740)*, Praha 2013, s. 163–174.

⁴⁰⁾ Ta je v literatuře dostatečně známa. Srov. Václav ČERNÝ, *Hospodářské instrukce. Přehled zemědělských dějin v době patrimoniálního velkostatku v 15.–16. století*, Praha 1930; Vladimír BUDIL, *Valdštejnové na Boleslavsku. Příspěvek k dějinám velkostatku v druhé polovině 17. století*, in: Boleslavica '68, Mladá Boleslav 1969, s. 47–69.

⁴¹⁾ O pohybu členů valdštejnského rodu podává pravidelně zprávy deník Arnošta Vojtěcha z Harrachu, kterého pojily s Valdštejnými mnohačetné příbuzenské vazby. Zatímco v případě Karla Ferdinanda píše často o jeho přesunech mezi Prahou a venkovskými panstvími, u Marie Eleonory se o cestování zmiňuje jen zřídka – např. k příjezdu z jejich panství do Prahy na Silvestra 1662, kdy musela ihned ulehnout do postele „s katarém“. Srov. Alessandro CATALANO – Katrin KELLER (edd.), *Die Diarien und Tagzettel des Kardinals Ernst Adalbert von Harrach (1598–1667) VII*, Wien-Köln-Weimar 2010, s. 296.

⁴²⁾ K významu tranzitních měst šlechty v raném novověku dále Jaroslav PÁNEK, *Benešov – tranzitní město posledních Rožmberků*, Sborník vlastivědných prací z Podblanicka 25, 1984, s. 187–210.

⁴³⁾ Jako tranzitní město používal Brandýs nad Labem již Henyk z Valdštejna, který zde vlastnil dům, jenž daroval místnímu židu Izraelovi těšně předtím, než by mu byl patrně zkonfiskován. Jiný dům zde vlastnil také Maxmilián z Valdštejna, otec Ferdinanda Arnošta. Srov. Tomáš BÍLEK, *Dějiny konfiskací v Čechách a po roce 1618 I–II*, Praha 1882–1883, s. 835. K pozdějšímu užívání ÚSVS, inv. č. 245, sign. V-8-10, kart. 7.

Staré Boleslavi poklonit se zdejšímu palladiu. Přes Brandýs také vedla hlavní silnice z valdštejnských panství na Prahu, po níž putovaly do hlavního města království potraviny – v zimních měsících, kdy zde pobýval hrabě s rodinou, minimálně jednou týdně. Opačným směrem se na panství dovážely cenné komodity, například sůl, distribuovaná přímo vrchnostenskými úředníky.⁴⁴⁾

Stálá přítomnost vrchnosti v centru držav se většinou velmi záhy promítala nejen do efektivity hospodaření, protože úředníci si netroufli zanedbávat své povinnosti či se dokonce obohacovat na účet svého pána, tak také do vzhledu rezidence, která získávala na reprezentativnosti. V případě středověkých Zvířetic, hradu založeného Markvartcem Zdislavem již roku 1318, se nejednalo o jednoduchý úkol.⁴⁵⁾ Přestavba tohoto sídla na renesanční zámek proběhla na konci 16. století, kdy byla kupříkladu zvýšena strážní věž a na ní instalovány hodiny.⁴⁶⁾ Za Marie Eleonory Valdštejnské z Rottalu stavební činnost pokračovala: starou gotickou kapli ze 14. století nahradila roku 1661 nová barokní v patře hlavního paláce, který se tyčil nad řekou Jizerou. V prvním patře se nacházel i pokoj hraběnky, „*při též komora, kde času nočního odpočívati ráčí*“⁴⁷⁾ jídelna a velká místnost pro fraucimor, kde dámy trávily většinu dne ručními pracemi. Dva dominantní paláce obklopovaly další budovy (kočárovna s kuchyní na západní straně, stavení pro úředníky na severní), přimknuté v důsledku nedostatku místa k hradní zdi, takže půdorys rezidence představoval nepravidelný čtyřúhelník. Malý prostor definovaný skalní ostrožnou nedovoloval plně rozvinout a uspořádat budovy podle barokních norem.

Dalším problémem byla stísněnost obytných místností užívaných hraběnkou, která slavnostní chvíle trávila v jediném reprezentačním prostoru gotického paláce, na nějž přímo navazovaly dost nešikovně dětské pokoje. Za nimi byla jídelna a dále v rohu hraběnčina soukromá místnost (retirada). Tento pokoj byl po smrti hraběnky dále rozdělen na dva ještě menší, z nichž jeden měl sloužit jako antekamera.

⁴⁴⁾ O placení mýta na mostě v Brandýse nad Labem dále v instrukci. Srov. Josef KALOUSEK (ed.), *Řády selské a instrukce hospodářské* (= Archiv český 23), Praha 1905, s. 511.

⁴⁵⁾ Podoba Zvířetic v raném novověku byla již několikrát popsána – zejména srov. Josef V. ŠIMÁK, *Zvířetice (Pokus rekonstrukční)*, Památky archeologické 33, 1922–1923, s. 87–96; Ladislav PALUZGA, *Zvířetice – stavební vývoj a historie hradu*, Památky a příroda 40, 1980, s. 393–400.

⁴⁶⁾ Zatím není možné určit, zda mělo zdůraznění středověkých obranných prvků původního hradu symbolizovat veřejné přihlášení se Vartemberkům, tehdejších majitelů a valdštejnských příbuzných, k dlouhé rodové tradici nebo zda mělo ryze praktický účel (instalování hodin). Srov. Tomáš KNOZ, *Šlechtická paměť v uměleckém ztvárnění moravských renesančních zámků*, in: Václav Bůžek – Pavel Král (edd.), *Paměť urozenosti*, Praha 2007, s. 23–36, zejména s. 24–25 (zámek pánů z Kunovic v Uherském Ostrohu).

⁴⁷⁾ VS Mnichovo Hradiště, inv. č. 23, fol. 3.

Význam přijímací místnosti pak byl podtržen dosti primitivním způsobem: modrým závěsem hned za vstupními dveřmi. Na rohovou světnici navazovalo jižní renesanční křídlo s ložnicí a prostorem pro fraucimor. Toto těsné sousedství panských pokojů s místnostmi pro služebnictvo bylo proti soudobým zvyklostem a rozhodně neodpovídalo požadovanému decoru. Pod jednou střechou tak dvoupatrový gotický palác ukrýval sklepy, lednici a pivovar v přízemí, nad ním reprezentativní místnost, hraběncin soukromý pokoj, jídelnu a studovnu tří mladých pánů, oddělenou od pokojíku malé komtesy Marie Barbory.⁴⁸⁾ Jedním z chlapců byl Arnošt Josef z Valdštejna, který se v letech 1667–1668 stal po rychlé smrti obou svých bratrů jediným dědicem rozsáhlého majetku. Druhé patro obsahovalo podkrovní místnosti pro lokaje, zámeckého kaplana a některé nižší úředníky. Ti vyšší obývali severní křídlo v sousedství velké věže, regent místnost v západním křídle přímo vedle vrchnostenské kanceláře, prostorné světnice s pěti okny. Strohé hradní architektuře odpovídalo i skromné vybavení místností a nedostatek tepla, o čemž svědčí množství komor, tedy místností bez vlastního tepelného zdroje.

Nepohodlné a ve své době již značně anachronické uspořádání hlavního venkovského sídla valdštejnské primogenitury však nevedlo Marii Eleonoru k přesunu do vhodnějšího objektu.⁴⁹⁾ O důvodech můžeme zatím jen spekulovat, jistě zde hrálo roli finanční hledisko a také fakt, že většinu okolních sídel s reprezentativním potenciálem držel strýc malého Arnošta Josefa Karel Ferdinand. Také proto se Marie Eleonora upnula ke Zvířeticím a dále do nich investovala. Vedle renovaci středověkého hradu došlo ke zvelebování jeho okolí, kde byly opraveny zdi obou zahrad. Hraběnka osobně obstarávala koření a semínka bylin až v Praze a dbala o úpravu terénu, obsahujícího podle tehdejšího mínění zbytky valů a náspů, s jejichž pomocí se kdysi snažil Zvířetice dobýt Žižka.⁵⁰⁾ Jak zahrada s vinohradem naproti zámku, tak ta pod ním notně kultivovaly celkový vzhled středověkých staveb na hradní skále a poutaly pozornost návštěvníků, například arcibiskupa Harracha: „*toto místo Zvířetice, přenechané paní jejím mužem jako obvěnění, je velmi pohodlný hrad, kde se*

⁴⁸⁾ J. V. Šimák se pokouší rekonstruovat zvířetický hrad pomocí urbáře z roku 1669, jehož autorem byl tehdejší správce Pavel Čupík Bakovský z Ostromiře (dnes je dokument uložen ve fondu SOA Praha, VS Mnichovo Hradiště, inv. č. 23) a hospodářského inventáře Martina Ledera, jenž zachytil stav po úderu blesku roku 1693 (uložení tohoto pramene mi není známo).

⁴⁹⁾ Jiří Kubeš nalézá jedinou analogii k zastaralému uspořádání Zvířetic ve Velkých Heralticích Jiřího Štěpána z Vrbna. Srov. Jiří KUBEŠ, *Reprezentační funkce sídel vyšší šlechty z českých zemí (1500–1740)*, dizertační práce FF JU, České Budějovice 2005, s. 309.

⁵⁰⁾ „*zahrada proti zámku kořenná s rozdílným stěpovím nově vyzdvižená a velmi pěkná, kterážto od vzácného koření a bylin užitečných ... z milostivého oblíbení a rozkošné procházky své Její Excellencí stromy neužitečné vysekati, vykopati, vrchy a doly, někdy od nějakého kluka Žižky před zámkem vyhozené, zem srovnávati ... poručiti ráčila.*“ VS Mnichovo Hradiště, inv. č. 23, fol. 5–6.

lze projíždět po okolí..., je tam hezká louka a obora s daňky, která se nachází na vyvýšeném místě s výhledem“.⁵¹⁾

Ani smrt hraběnky Marie Eleonory roku 1670 neznamenala přetržení sídelní kontinuity na Zvířeticích. Jelikož Arnošt Josef potřeboval hotovost na nákupy statků, nezbyvaly dlouho finance na stavbu nové rezidence, jež by lépe odpovídala jeho postavení v rámci české stavovské společnosti. Od roku 1682 probíhala stavba jízďárny pod hradním ostrohem, naproti nedávno dostavěným stájím, jež měly umožnit vystěhovat většinu koní ze stisněného prostoru hradu. Stejně jako většina podobných zařízení kopírovala také zde trojdílná dispozice, jež počítala i s bytem podkorního, vzor Valdštejnské jízďárny v Praze, která představuje první stavbu svého druhu v českých zemích.⁵²⁾ Jízďárna i s dvorem uzavírala dolní zahradu i stavební vývoj zvířetického hradu⁵³⁾ a mnohé nasvědčuje tomu, že právě ustájení koní a jejich výcvik měl být novým posláním Zvířetic, jež měly sloužit jako zázemí pro „rajtknechty“ a další jezdecký personál. Jízďárna v podhradí totiž vznikala v době, kdy vrchnost již jednoznačně preferovala jako své sídlo Mnichovo Hradiště. Tamější renesanční zámek – byť ještě před velkolepou barokní přestavbou – přeci jen odpovídal standardům bydlení aristokracie lépe než středověký hrad. Roku 1693 zasáhl Zvířetice během májové bouře blesk a oheň zachvátil vyšší patra západního a severního stavení. I poté byly poškozené budovy opraveny. Nadále však fungovala jen proslulá zahrada, jízďárna a s největší pravděpodobností také obora. Nad tím vším bděl vrátný s platem 12 zlatých ročně.⁵⁴⁾ Poslední ranou skomirajicímu sídlu byl další požár, jenž ho postihl roku 1720, a nenechavé ruce místních poddaných, kteří z nehlídaného hradu odnášeli kvalitní stavební materiál.

⁵¹⁾ „Questo luogo di Svirezetic è della signora, lasciatole dal marito per tutte le sue pretensioni dotali, et è un castello con molte commodità e da poter essere girato tutto attorno, ma non da ogni banda con stanze conspicue. V'ha un bel prato e parco di daini di prospetto, essendo un puoco sopra un monte.“ A. CATALANO – K. KELLER (edd.), *Die Diarien und Tagzettel IV*, s. 199 (28. 2. 1657). Harrach právě projížděl přes Zvířetice z pohřbu Ferdinanda Arnošta z Valdštejna. Za překlad italského textu děkuji Evě Chodějovské. Na chov daňků upozorňuje také inventář z roku 1669: „Obora pod zámkem zvířetickým, v níž daihelové zvířata zůstávají, s některým toliko štěpovím jest.“ VS Mnichovo Hradiště, inv. č. 23, fol. 6.

⁵²⁾ K architektuře a výzdobě jízďáren nověji Václav PAUKRT, *Příspěvek k dílu Jiřího Viléma Neuhertze – Fresky v jízďárně státního zámku v Rychnově nad Kněžnou*, Umění 38, 1990, s. 347–353; Hana SLAVÍČKOVÁ, *Barokní zámecká jízďárna v Děčíně*, Děčínské vlastivědné zprávy 11, 2001, s. 49–57; Petr MĚCHURA – Ladislav LÁBUS, *Jízďárna Pražského hradu*, Zprávy památkové péče 70, 2010, s. 337–342. Také Květa KRÍŽOVÁ – Ivan MUCHKA, *Valdštejnský palác*, Praha 1996, s. 83–86.

⁵³⁾ Jan BUKOVSKÝ, *Valdštejnská jízďárna – poslední článek ve stavebním vývoji zvířetického zámku*, Památková péče 34, 1974, s. 309–313.

⁵⁴⁾ Vedle této položky se objevují na provoz jen minimální částky (např. na promazávání hodin, občas na vyspravení šindelové střechy).

Těžko dokážeme odhadnout, kdy přesně se zrodil v mysli Arnošta Josefa z Valdštejna plán přesídlit do reprezentativnější budovy. Jak bylo uvedeno výše, po nákupu Mnichova Hradiště následovaly další akvizice, které vyvrcholily v polovině 80. let 17. století ziskem středočeského Křivoklátu. Zároveň došlo k mohutným investicím do budování nového reprezentativního sídla, jímž se měl stát původně zámek v Bělé pod Bezdězem. Ve zdejší chrámu Povýšení svatého Kříže slavil hrabě Valdštejn 22. dubna 1679 sňatek s ovdovělou hraběnkou Fürstenberkovou, rozenou Kokořovskou z Kokořova, a prakticky ihned po koupi panství začal zvelebovat město a také zámek.⁵⁵⁾ Na památku záchrany před morem nechal vystavět na náměstí kamenný sloup ke cti Neposkvrněného početí Panny Marie a zbudovat nové syčky oddělující městský organizmus od zámeckého okrsku. Od roku 1685 pokračovaly intenzivní stavební práce pod vedením Bernarda Canevalloho a roční náklady na úpravy sídla nezřídka dosahovaly částek kolem 1000 zlatých.⁵⁶⁾ Zámek mohutněl a brzy zářil novotou i pestrou paletou barev, mezi nimiž převažoval červený jíl, olověná běloba a horská zeleň. Na konečné podobě se podíleli řemeslníci z celé valdštejnské domény a také z královského města Mladá Boleslav. Po smrti Canevalloho, který byl v únoru 1691 „*pohřben do chrámu Páně pod mužský stolice*“⁵⁷⁾ se vši úctou jako valdštejnský stavitel, vedl dokončovací práce Kristián Ditrich, jenž mimo jiné dohlížel také na přenesení hodin ze Zvířetic a jejich osazení na zámeckou věž. Práce na bělské rezidenci skončila roku 1695, kdy začala barokní přestavba Mnichova Hradiště. Na místě je otázka, proč Arnošt Josef opět přesunul svou pozornost blíže k Jizeři a vrátil centrální postavení lokalitě poblíž kdysi významných Zvířetic. Mnichovo Hradiště užíval i s rodinou jako své hlavní sídlo po celou dobu přestavby bělského zámku a již roku 1690 jsou investice do hradištské budovy zhruba osmkrát vyšší než do nedalekých Zvířetic. Důvodem, proč se nakonec nenastěhoval hrabě i s rodinou do nového zámku v Bělé, však byly podle mého názoru neshody s městem. To si přinášelo z dob benevolentních pánů Caretto-Millesimo četná privilegia týkající se roboty, placení daní a vaření piva, která ovšem Valdštejn odmítl v takovém rozsahu respektovat. Následovaly spory, jejichž součástí byly nejrůznější lsti, které na novou vrchnost Bělští zkoušeli, a dokonce nejméně jeden pokus o vraždu Arnošta Josefa z Valdštejna.⁵⁸⁾

⁵⁵⁾ RAV, inv. č. 5274.

⁵⁶⁾ Srov. Pavel ZAHRADNÍK, *Archivní nálezy k dílu Jana Křtitele Matheye*, Umění 45, 1997, s. 547–554, zde s. 548–550. Vrcholem prací byl rok 1690, kdy vyplatila valdštejnská pokladna na přestavbu bělského zámku 2015 zlatých.

⁵⁷⁾ *Tamtéž*, s. 550.

⁵⁸⁾ Srov. Ferdinand ŠIMÁČEK, *Paměti města Bělá pod Bezdězem*, Bělá pod Bezdězem 2000 (reprint 1. vydání z roku 1937), s. 129n.

Nad poddanským městem Mnichovo Hradiště se vypínala renesanční stavba, na rozdíl od Zvířetic bez gotických základů. Založil ji Václav Budovec z Budova, předbělohorský majitel panství, jehož slávu hlásá dodnes nápis na fasádě západního křídla: „*jiní stavěli nám, my našim potomkům, vše pomíjí, chvátejmež k nebeským příbytkům*“. Uvedený nápis je doplněn o erby Budovce a jeho manželky Anny z Vartemberka i s datem 1606.⁵⁹⁾ K dokončení dvoukřídlého renesančního zámku do písmene „L“ však došlo až v následujících letech, snad těsně před vypuknutím stavovského povstání, jehož neslavný konec přivodil Budovcovi ztrátu statků i hrdla. Zdivo tohoto jednopatrového objektu se střechami zdobenými štíty bylo později použito při výstavbě barokního zámku, takže lze podobu renesanční rezidence předního českého šlechtice doby předbělohorské poměrně dobře rekonstruovat.⁶⁰⁾ Překotné majetkové změny po Bílé hoře, kterými prošel Budovcův zámek i panství, nepřály další výstavbě. O tom, že se jednalo o sídlo s veškerým příslušenstvím a hospodářským zázemím, nás zpravuje urbář z roku 1629, sepsaný na začátku vlády Maxmiliána z Valdštejna: „*při téměř městě [Hradišti] je zámek dobře od kamene vystavený s mnohými pěknými pokoji...*“.⁶¹⁾ Vedle zámecké budovy nachází urbář v okolí sídla vinopalnu, sad, vinohrad a pivovar se sladovnou. Budova pivovaru zanikla nejpozději roku 1677, kdy byly jeho sklepy využívány jako skladiště zahradního náčiní a dnes existují volně, přikryty pouze dřevěným poklopem.⁶²⁾ Na rozdíl od pivovaru si kontinuitu do času barokní přestavby zachoval renesanční (zámecký) poplužní dvůr,⁶³⁾ zmíněný také v inventáři z roku 1636.⁶⁴⁾ Tento dokument odhaduje cenu zámku na 2000 kop grošů míšeňských. Po smrti Maxmiliána z Valdštejna vzrostla hodnota budovy, tentokrát ovšem počítané dohromady s okolní oborou na 5000 kop.⁶⁵⁾ Těžko určit, zda byl nárůst odhadní sumy způsoben inflací ve druhé polovině třicetileté války, započítáním obory nebo stavebními úpravami, o nichž však z období Maxmiliána z Valdštejna nemáme žádné zprávy.

Na dušičky 1657 zámek vyhořel neopatrností vrátného Kyncla a purkrabího Matuchy.⁶⁶⁾ Byl však rychle obnoven, neboť sem v září 1659 mohl být pozván kar-

⁵⁹⁾ Srov. Mojmir HORYNA - Luboš LANCINGER - Vojtěch LÁSKA, *Mnichovo Hradiště. Zámek, město, okolí*, Praha 1984, s. 3–4.

⁶⁰⁾ Srov. Mojmir HORYNA - Luboš LANCINGER, *Mnichovo Hradiště. Zámek. Stavebně-historický průzkum*, Praha 1977, s. 140–145. Strojopis uložený v archivu Národního památkového ústavu - územního odborného pracoviště středních Čech.

⁶¹⁾ VS Mnichovo Hradiště, inv. č. 21, fol. 1.

⁶²⁾ M. HORYNA - L. LANCINGER, *Mnichovo Hradiště*, s. 75.

⁶³⁾ „*Dvůr při zámku jest s špejchary, stodolami, kůlnami, marštalami, též chlévy pro dobytky jakž náleží vystavený.*“ VS Mnichovo Hradiště, inv. č. 21, fol. 1.

⁶⁴⁾ Biskupství litoměřické, sign. B I F 17: „*dvůr na tom panství jest a to při zámku Hradišti.*“

⁶⁵⁾ ÚSVS, inv. č. 261, sign. V-9-4, kart. 8.

⁶⁶⁾ M. HORYNA - L. LANCINGER, *Mnichovo Hradiště*, s. 8.

dinál Harrach cestující ze svého statku Branná do Zahrádek na návštěvu za svou neteří Marií Alžbětou z Valdštejna, provdanou za Rudolfa z Kounic.⁶⁷⁾ Tehdy již byl vlastníkem mnichovohradištského panství Karel Ferdinand z Valdštejna, který předtím, než zakotvil u císařského dvora ve Vídni, cestoval mezi svými venkovskými statky, Prahou a také Karlovými Vary. K tomu je třeba připočíst úřední legace na území Svaté říše římské, protože Karel Ferdinand zastával od roku 1656 úřad říšského dvorského rady. Počet těchto legací v 60. letech 17. století narůstal a stejně tak se prodlužovaly i jeho pobyty u císařského dvora. Na základě jeho korespondence a deníkových záznamů kardinála Harracha, který bedlivě sledoval kariéru svého příbuzného, můžeme rekonstruovat jeho pohyb alespoň pro některé časové úseky. Rok 1663 skončil pro Karla Ferdinanda z Valdštejna ve Vídni, ale již na počátku následujícího roku se přesunul na jednání stálého sněmu do Řezna, kde měl za úkol přesvědčit říšské stavy o nutnosti protiturecké pomoci. Pobyt zde byl téměř nepřetržitý a trval až do poloviny května. Jen jedinkrát přijel na několik dní do Prahy, aby viděl svou manželku Marii Alžbětu, rozenou z Harrachu, i jejich tříletého synka Karla Arnošta. Po svatodušních svátcích vyrazili společně do Karlových Varů.⁶⁸⁾ Může se zdát zvláštní, že se Valdštejn po dlouhém pobytu v Řezně neobjevil ani na chvíli na svých venkovských statcích, ačkoli jej v Praze nedržely žádné úřední povinnosti. Až po návratu do Prahy se rozjel hraběcí pár do Mnichova Hradiště, kam dorazil (ten rok poprvé) 9. července. V Budovcově renesančním zámku strávil Valdštejn následující měsíce a odjížděl odtud kontrolovat další svá sídla jako Loučeň nebo Duchcov, jenž patřil Valdštejnovu nejmladšímu bratru Janu Bedřichovi, tou dobou studujícím v Římě. V říjnu potom z Duchcova pokračoval do Lipska, opět s diplomatickým posláním.⁶⁹⁾ Prvního listopadu přijel do Prahy a již jedenáctého pokračoval se šestnácti naloženými vozy a v doprovodu Františka Oldřicha Kinského dále do Vídne.⁷⁰⁾ Šťedry den trávil, podobně jako o rok později, u habsburského dvora.

Karel Ferdinand, zároveň císařský komorník, říšský dvorský rada a hlava valdštejnského rodu, nebudoval reprezentativní rezidenci na venkově podobně jako nej-

⁶⁷⁾ A. CATALANO – K. KELLER (edd.), *Die Diarien VI*, s. 680 (5. 9. 1659). Roku 1657 byl Harrach na Mnichově Hradišti pohoštěn na cestě do Turnova, kam jel na pohřeb Ferdinanda Arnošta z Valdštejna. *Tamtéž*, s. 283 (23. 2. 1657).

⁶⁸⁾ Odjeli 4. června 1664 a vrátili se 27. června. A. CATALANO – K. KELLER (edd.), *Die Diarien VII*, s. 493, 502.

⁶⁹⁾ O této cestě píše Karel Ferdinand z Valdštejna Ferdinandu Bonaventurovi z Harrachu 21. října 1664. ÖStA Wien, Allgemeines Verwaltungsarchiv (dále AVA), Familienarchiv Harrach, Carl Ferdinand, kart. 312, 21. 10. 1664. Cesta netrvala dlouho, protože po návratu do Duchcova na něj čekaly od Harracha pouhé čtyři nedoručené dopisy.

⁷⁰⁾ A. CATALANO – K. KELLER (edd.), *Die Diarien VII*, s. 558: „Heint sein Graf Carl von Wallstein und Graf Khinski mit sackh und packh auf 16 rüstwägen von hinnen nacher Wienn aufgebrochen.“

vyšší hofmistr Václav Eusebius z Lobkovic Roudnici nad Labem a Zaháň nebo později říšský vicekancléř Dominik Ondřej z Kounic Slavkov u Brna. Valdštejnova rezidence na stavbu výstavného venkovského sídla patrně souvisela s držbou dostatečně reprezentativního malostranského paláce v Praze, která zaujímala spolu s Vidní ústřední postavení v jeho sídelní síti. Logickým důsledkem byl potom výše zmíněný prodej Mnichova Hradiště synovci Arnoštu Josefovi, který byl podstatně méně společensky a politicky angažován. Již v 80. letech 17. století přesídlil na Mnichovo Hradiště a pobýval zde podstatně častěji než jeho strýc. Délka přítomnosti hraběte ve stále ještě renesančním zámku se prodlužovala a již v roce 1687 zaujímala téměř polovinu kalendářního roku: tehdy přijel Arnošt Josef sám na začátku dubna a vydržel zde čtrnáct dní, začátkem června potom zavítal na Hradiště i s celou rodinou, jež tehdy čítala kromě manželky Marie Anny, rozené Kokořovské z Kokořova, dva syny a tři dcery, z nichž Marii Markétě byl necelý rok. Každý příjezd vrchnosti, ale třeba také Valdštejnovy pravé ruky, inspektora Johanna Mayera z Oberschellangu, znamenal uspořádání slavnostní tabule, jejíž náklady se promítly do účtů panství.⁷¹⁾ Vrchnost trávila v Hradišti pravidelně léto a podzim, do Prahy odjížděla zpravidla na přelomu listopadu a prosince. Není tudíž náhodou, že byla velká pozornost věnována topení, a proto bylo toho roku „hrnčíři hradištskému od vymazání osmerých kamen v zámeckých pokojích i obarvení lazaurem vypadalých sloupků při nich za všechno dle aussařůku pana hejtmána dáno 27 krejcarů.“⁷²⁾

Běžné opravy zámecké budovy a jejího okolí, ale také rozšiřování populčních dvorů, ovčínů nebo mlýnů prováděli řemeslníci z daného panství;⁷³⁾ Mnichovo Hradiště disponovalo tradičním složením cechů, z nichž nemalou část tvořili zástupci stavebních řemesel: tesaři, zedníci, ale také sklenáři, hrnčíři nebo zámečníci, hojně využívání pro renovace zámeckých interiérů i exteriérů.⁷⁴⁾ Valdštejnové ostatně jako většina vrchností barokních Čech rozhodovali o umístění mladíků na určité řemeslo, podporovali cechy ve vlastních poddanských městech na úkor cechů cizopanských nebo řemeslníků z okolních královských měst a také rozvíjeli mezi cechy na svých panstvích

⁷¹⁾ Ty jsou jedinečným pramenem pro poznání fungování dané rezidence. Hlavní účty mnichovohradištského panství pro rok 1687 jsou uloženy v ÚSVS, inv. č. 3956, kart. 1353. Vrchnostenský úředník je vedl s obdivuhodnou pečlivostí a neváhal zaznamenat i jeden zlatý, vyplacený podle nařízení purkrabího Františka Lhotětinského „truhláři klášterskému od chycení jednoho bobra na Jizeře do želez, který do měst pražských celý i s kůží odeslaný byl.“

⁷²⁾ ÚSVS, inv. č. 3957, kart. 1353 (rok 1688).

⁷³⁾ Sociální složení řemeslníků i nádeníků pracujících na velkých stavbách raného novověku, jejich podmínky, právní postavení a společenské ukotvení zatím nebylo příliš často studováno. Srov. Aleš STEJSKAL, *Třeboňské opevnění z let 1525–1526 v písemných pramenech: geneze a průběh stavby, pracovní síly, finanční náklady, jednotlivci*, Průzkumy památek 8, 2001, s. 3–20.

⁷⁴⁾ Základní přehled cechů v Mnichově Hradišti na přelomu 17. a 18. století podává Helena PRŮŠKOVÁ, *Život na Ostrově svaté Anny*, Mnichovo Hradiště 2004, s. 16–20.

zdravé konkurenční soupeření: stavbou nového mlýna pod Klášterem byli pověřeni roku 1688 tesaři z Bakova nad Jizerou a nikoli z blízkého Mnichova Hradiště, rozšíření ovčína u Horní Bukoviny (asi 4 km od Hradiště) měli na starosti tesaři dokonce až z Doks.⁷⁵⁾ V březnu 1689 však v doprovodu inspektora Mayera přijel na Hradiště (podobně jako roku 1686 do Bělé) stavitel z ještě větší dálky – Jean-Baptiste Mathey.⁷⁶⁾ Tento Burgundán přišel do Čech již v polovině 70. let 17. století na pozvání strýce Arnošta Josefa z Valdštejna, pražského arcibiskupa Jana Bedřicha,⁷⁷⁾ který mu zadal stavbu několika významných objektů jak na svém duchovském panství, tak i v Praze (arcibiskupský palác, křížovnický kostel sv. Františka z Assisi u Karlova mostu). Občas však jeho služby využívali i jiní šlechtici, většinou spojení s arcibiskupem přátelskou nebo přímo příbuzenskou vazbou.⁷⁸⁾

Mathey nebyl v českém prostředí dlouho vázán v žádné cechovní organizaci, což ztěžovalo jeho právní postavení a vedlo k žalobám proti jeho osobě například ze strany pražských mistrů.⁷⁹⁾ Na druhou stranu měl řadu mocných ochránců z řad šlechty, kteří vždy dokázali zasáhnout na jeho obranu, ať už byl takovým patronem Jan Bedřich z Valdštejna, nebo Václav Vojtěch ze Šternberka, pro něhož vybudoval letohrádek v Praze-Tróji.⁸⁰⁾ Architekt, označený plaským opatem Ondřejem Trojrem jako „*celebris, peritissimus, inter omnes architectos Pragenses excellentissimus*“,⁸¹⁾ byl vystudovaný malíř a jeho geniální projekty musel doprovázet někdo, kdo měl dostatek praktických zkušeností a kdo je později uvedl v život. Právě proto vznikla

⁷⁵⁾ ÚSVS, inv. č. 3957, kart. 1353 (rok 1688).

⁷⁶⁾ Náklady na jeho pobyt na Hradišti při této první návštěvě se vyšplhaly téměř na 1 zlatý a 30 krejcarů, z čehož zhruba polovinu představovalo panské pivo... ÚSVS, inv. č. 3958, kart. 1353 (rok 1689).

⁷⁷⁾ O vzájemných vztazích dále Arkadiusz WOJTYLA, *Erzbischof Johann Friedrich von Waldstein und die barocke Kunst und Kultur in Böhmen*, in: Zdislava Röhsner (ed.), *Wallenstein und noch viel mehr. 800 Jahre Familie Waldstein*, Wien 2009, s. 103–116, zejména 114–116. Také Mojmir HORYNA, *Římský vliv v pražské sakrální architektuře 17. století a Jean Baptiste Mathey*, in: Vilém Herold – Jaroslav Pánek (edd.), *Baroko v Itálii – Baroko v Čechách*, Praha 2003, s. 533–558.

⁷⁸⁾ Příbuzenská vazba jej přivedla například na Červený Hrádek, který patřil bývalému švagru Jana Bedřicha Janu Adamu Hrzánovi z Harasova. Červený Hrádek se potom stal jednou z nejvýznamnějších staveb tohoto francouzského architekta u nás.

⁷⁹⁾ K podobnému střetávání umělců vázaných k šlechtickému prostředí a cechovním organizacím docházelo poměrně často po celé Evropě. Srov. Martin WARNKE, *Hofkünstler. Zur Vorgeschichte des modernen Künstlers*, Köln am Rhein 1985, s. 79 an.

⁸⁰⁾ O sporu mezi Matheyem a pražským zednickým cechem v kontextu stavby trojské vily dále Pavel PREISS – Mojmir HORYNA – Pavel ZHRADNÍK, *Zámek Trója u Prahy. Dějiny, stavba, plastika a malba*, Praha-Litomyšl 2000, s. 62–68.

⁸¹⁾ Citováno podle Johann Joseph MORPER, *Der Prager Architekt Jean Baptiste Mathey. Studien zur Geschichte des Prager Barocks*, München 1927, s. 11.

spolupráce mezi *mistrem Mathieu* a Silvestrem Carlonem, později s Marcem Antoniem Canevallem.⁸²⁾ Zůstává otázkou, zda byl Mathey autorem plánů zámku v Bělé pod Bezdězem a potom i v Mnichově Hradišti, nebo zda sloužil jen jako externí poradce, „půjčený“ ze služeb Jana Bedřicha z Valdštejna. V Mnichově Hradišti je situace jednodušší v tom, že k realizaci velkolepé barokní přestavby došlo až počínaje rokem 1695, kdy se Mathey vrátil do Francie, a tak hlavní podíl na unikátním komplexu rozhodně připadá Marcu Antoniu Canevallemu.⁸³⁾

Za Budovcovým zámkem rostl od roku 1690 kapucínský klášter, o jehož zřízení rozhodla řádová kapitula na žádost Arnošta Josefa z Valdštejna tři roky předtím.⁸⁴⁾ Klášterní budova i s kostelem svatých Tří králů byla vybudována do roku 1695, kdy se mohlo nastěhovat dvanáct mnichů dosud žijících z panského důchodu⁸⁵⁾ ve vrchnostenském domě. Přísná pravidla pro vzhled řádové architektury však nerespektovala přání šlechticů, aby byl klášter v bezprostředním okolí zámku patřičně reprezentativní. Zatímco vrchnost poskytovala stavební materiál a vyplácela řemeslníky, stavělo se podle kapucínských pravidel, jež uváděl do praxe řádový fabriceus Jiří z Mnichova.⁸⁶⁾ Během realizace stavby docházelo k častým konfliktům mezi kapucíny a hrabětem týkajícím se její podoby. Arnošt Josef z Valdštejna hodlal aktivně a do značných podrobností určovat, jak bude vypadat výsledek, na který vynaložil nemalé finanční prostředky.

Zatímco v případě kapucínského kláštera se musel, ač nerad, smířit s rolí platícího statisty, v případě přestavby zámku to byl on, kdo určil nejen technické podmínky, ale i základní dispozici a vzhled objektu. Dokladem toho je smlouva uzavřená s Canevallem 4. září 1695, v níž přesně určil, kde má být nová příčka, kde postavit krb nebo probourat nové dveře.⁸⁷⁾ Většina ze třinácti hraběcích požadavků se však

⁸²⁾ Tato spolupráce byla tak těsná, že byla řada Matheyho děl připisována těmto architektům. O nutnosti dále rozšířit „katalog Matheyho staveb“ například na projekt libochovického zámku dále P. ZAHRADNÍK, *Archivní nálezy*. Také Martin PAVLÍČEK, *Neznámé dílo Jeana Baptisty Matheyho*, *Zprávy památkové péče* 66, 2006, s. 505–506.

⁸³⁾ O Matheyho autorství zámku v Mnichově Hradišti uvažuje Antonín JIRKA, *Jan Santini a Jean Baptiste Mathey*, *Umění* 22, 1974, s. 261–273.

⁸⁴⁾ Srov. Petr VLČEK – Petr SOMMER – Dušan FOLTÝN, *Encyklopedie českých klášterů*, Praha 1998, s. 374–376. Založení potvrzeno roku 1688 provinciálem i pražským arcibiskupem. NA Praha, Řád kapucínů, inv. č. 300, kart. 341, č. A2-A3.

⁸⁵⁾ Náklad na „habitati“ kapucínů se pohyboval kolem 100 zlatých ročně.

⁸⁶⁾ Zemřel při dokončovacích pracích roku 1696. Srov. Mojmir HORYNA – Luboš LANCINGER, *Mnichovo Hradiště. Klášter. Stavebně-historický průzkum*, Praha 1978, s. 3–4. Strojopis uložený v archivu Národního památkového ústavu – Sbirka plánů, stavebně-historických průzkumů a restaurátorských zpráv.

⁸⁷⁾ Uložena VS Mnichovo Hradiště, Kniha protokolů panství mnichovohradištského 1688–1729, inv. č. 2506, fol. 215–216.

týkala jen větších či menších úprav, komplexní přestavba renesančního sídla z nich nevyplývá. Na rozdíl od jiných projektů, v nichž musely být přehnané požadavky stavebníka postupně omezovány v důsledku vyčerpávání rozpočtu, došlo v Mnichově Hradišti k opačnému postupu: vše začalo jako generální oprava zámku výměnou podlah a střechy. Hrabě však postupem času rozšiřoval Canevalleho zadání, zvyšoval konečnou sumu a brzy se z Budovcova sídla stalo staveniště. Proto roku 1697 používal Valdštejn dočasně jako venkovské sídlo nedaleký Klášter, kde trávil čas uprostřed svých úředníků, zatímco zbytek hraběcí rodiny obýval nedávno koupenou Zásadku.⁸⁸⁾ Původní záměr zvětšit kapacitu mnichovohradištského zámku zvýšením počtu místností byl doplňován i o estetické požadavky. Mezi nimi zaujímala ústřední roli symetrie,⁸⁹⁾ osové souměrnosti mělo být podřízeno i módní uspořádání místností do enfilády.⁹⁰⁾ Pravoúhlost půdorysu ve tvaru „U“ byla porušena jen nepatrně tam, kde bylo třeba respektovat zdvo původního Budovcova zámku. Zůstává otázkou, do jaké míry se v tomto případě jednalo o přijetí Matheyho francouzských představ⁹¹⁾ o vznešené pravidelnosti a do jaké šlo o Valdštejnovu myšlenku či o kompromis mezi hrabětem a Canevallem, jenž již také dříve s Matheyem několikrát spolupracoval. Ostatně symetrii preferovali postupně vedle Francouzů i středoevropští autoři – například saský rytíř Julius Bernhard von Rohr: „*a jelikož začali být lidé o něco chytrější, preferují při stavbě více symetrie, štítý jsou pravidelněji uspořádané, okna vyšší a širší, s rovnými liniemi (téměř jako notové osnovy), stěny nejsou tak masivní.*“⁹²⁾

⁸⁸⁾ ÚSVS, inv. č. 3966, kart. 1356, rok 1697.

⁸⁹⁾ Srov. Gernot HEISS, *Die Liebe des Fürsten zur Geometrie: Adelserziehung und die Wertschätzung der höfischen Gesellschaft für Symmetrie und Regelmässigkeit*, in: Peter J. Burgard (ed.), *Barock: Neue Sichtweisen einer Epoche*, Wien 2001, s. 101–119. Právě s poukazem na symetrické řešení celku, jehož součástí je i trojramenné schodiště uprostřed, se snaží J. Žižka reinterpetovat tezi o dvou etapách stavby zámku s tím, že celková podoba musela být naplánována již roku 1695. Srov. J. ŽIŽKA, *Několik poznámek*.

⁹⁰⁾ Tento prvek byl poprvé použit ve střední Evropě v leopoldovském traktu vídeňského Hofburku v 60. letech 17. století a postupně se stal normou pro uspořádání zámeckých interiérů. Dále Christian BENEDIK, *Die herrschaftlichen Appartements. Funktion und Lage während der Regierungen von Kaiser Leopold I. bis Kaiser Franz Joseph I.*, *Österreichische Zeitschrift für Kunst und Denkmalpflege* 51, 1997, s. 552–570; TÝŽ, *Zeremonielle Abläufe in habsburgischen Residenzen um 1700*, *Wiener Geschichtsblätter* 46, 1991, s. 171–178.

⁹¹⁾ O pronikání francouzských architektonických myšlenek do středoevropského prostoru dále Petr FIDLER, *...alla moderna gebaut und vom sehr artigen gout... Das Palais Dietrichstein-Lobkowitz in Wien. Zur Frage des französischen Einflusses in der mitteleuropäischen Architektur und Mitteleuropa des 17. Jahrhunderts*, *Acta historiae artium* 37, 1994–1995, s. 145–174.

⁹²⁾ „*Diese Art zu bauen dauerte ungefehr biß zu Anfang des abgewichenen Seculi, alsdenn fing man an etwas klüger zu werden. Bey dem auswendigen Bau beflisse man sich einer mehrern Symetrie,*

Uspořádání místností v prvním a druhém patře odpovídá navzájem kolmým dvoutraktům, přičemž hlavní sály se nenacházejí v ose zámku, ale v nárožích.⁹³⁾ Jedná se o nepřilíhající řešení zámekové dispozice, jehož nejznámější obdobu nacházíme u pražského Thunovského (dnes Toskánského) paláce, který stavěl také Mathey ve spolupráci s rodinou Canevalle.⁹⁴⁾ Zatímco přijímací sál ve starším (západním) Budovcově křídle odpovídá běžným požadavkům a ukončuje řadu předpokojů, taneční sál – později přeměněný na divadlo – prostupuje dvě patra východního křídla a vstupovalo se do něj přímo z chodby. Jeho stěny zdobily roku 1759⁹⁵⁾ portréty významných Valdštejnů, olejomalba rodové pověsti vyprávějící o pruském tažení předka Jindřicha a jeho čtyřadvaceti synů, dva rodokmeny a velká apoteóza rodu, která jediná v tomto prostoru přetrvala dodnes.⁹⁶⁾ Jeho strop byl zakryt nepravou klenbou, na které se nacházela bohatá výzdoba, o jejímž rozsahu svědčí 400 zlatých, zaplacených pražskému štukatérovi Giovannimu Spazzovi.⁹⁷⁾ V celkové kompozici se nepočítalo se zámeckou kaplí, protože vedle hlavní budovy existoval v době její přestavby kostelík Nanebevzetí Panny Marie, v němž se scházelo různorodé bratrstvo (založené roku 1684 místním děkanem Janem Ignácem Ruckým), jež se těšilo přízni vrchnosti.⁹⁸⁾ Lze se domnívat, že právě tato svatyně sloužila jako zámecká kaple, jejíž existence v rámci rezidence by porušila symetrické uspořádání místností. V průběhu 18. století se pozornost Valdštejnů začala upínat k městskému kostelu svatého Jakuba, u něhož vznikla nová fara a ta stará naproti mariánskému kostelíku začala sloužit jen potřebám bratrstva.⁹⁹⁾ Tou dobou již existovala v zá-

---

die Giebel wurden ordentlicher angelegt, die Fenster höher und breiter, und nach geraden Linien, da sie ehemals fast wie die Noten in der Music bißweilen standen, die Mauern wurden nicht mehr so gar massiv gebauet.“ Gotthardt FRÜHSORGE (ed.), *Julius Bernhard von Rohr: Einleitung zur Ceremoniel-Wissenschaft der Privat-Personen*, Leipzig 1990, s. 518.

⁹³⁾ Srov. M. HORYNA – L. LANCINGER, *Mnichovo Hradiště. Zámek. Stavebně-historický průzkum*, s. 103 an.

⁹⁴⁾ V tomto případě se jednalo o Giacoma Antonia Canevalleho, bratrance známějšího Marca Antonia. Srov. Jan ŽÍŽKA, *Několik poznámek k zámeckému sálu a stavebním dějinám zámku v Mnichově Hradišti*, Památky středních Čech 19/1, 2005, s. 18–24.

⁹⁵⁾ Inventář z roku 1759 uložen RAV, inv. č. 5289, kart. 269; také ÚSVS, inv. č. 1262, sign. XX-39-4, kart. 41. Část s rodovou galerií edituje ve své dizertaci Jiří KUBEŠ, *Reprezentativní funkce sídel*, s. 327–332.

⁹⁶⁾ Její popis dále Josef V. ŠIMÁK, *Soupis památek uměleckých a historických v okrese mnichovohradištském*, Praha 1930, s. 248–249.

⁹⁷⁾ O těsných vztazích mezi Spazzou a rodinou Canevalle svědčí i fakt, že mu šel za svědka roku 1683 Domenico Canevalle. Spazzo provedl svou práci roku 1700.

⁹⁸⁾ Roku 1690 daroval Arnošt Josef z Valdštejna bratrstvu 1000 zlatých, z něhož byl každoročně odváděn pětiprocentní úrok na jeho provoz. Dále H. PRŮŠKOVÁ, *Život na Ostrově svatě Anny*, s. 38–39.

⁹⁹⁾ Ke zboření kostela Nanebevzetí Panny Marie došlo roku 1785. *Tamtéž*.

padní věži zámku osobní malá hraběcí kaple svatého Jana Nepomuckého, zřízená roku 1735 Marií Alžbětou, rozenou z Fürstenberka.¹⁰⁰⁾

Obranná funkce sídla se v českých zemích po třicetileté válce zcela vytratila, po italském vzoru začala převažovat reprezentativnost. Snaha ohromit návštěvníka přemírou štukové výzdoby a obrovskými freskovými sály však měla své meze a na přelomu 17. a 18. století se začal uplatňovat francouzský ideál pohodlné rezidence sloužící k občerstvení těla i ducha, *lieu de plaisance*.¹⁰¹⁾ Snad díky spolupráci Matheyho a Canevalleho stojí Mnichovo Hradiště na přelomu obou typů. Bohužel se nejstarší zámecký inventář zachoval až z roku 1748, takže nedokážeme popsat původní vybavení zámku těsně po přestavbě.¹⁰²⁾ Lze však předpokládat, že i tehdy tvořilo první patro reprezentativní *piano nobile*, „protože se sem nemusí vysoko stoupat, je tu dobře temperovaný vzduch a dobrý výhled na rovinu horizontu.“¹⁰³⁾ V tomto „vzneseném patře“ se v polovině 18. století nacházely osobní pokoje hraběte a hraběnky, jídelna, pět hostinských pokojů vzájemně odlišených barvou vybavení a rodová galerie v tanečním sále.¹⁰⁴⁾ Z vybavení interiéru bylo poněkud netypické množství zbrani umístěných především v pánském pokoji, rozsáhlá příruční knihovna v ložnici hraběte a také nejrůznější společenské hry rozmístěné nejen v místnostech mladých Valdštejnů. Převládajícími barvami v panských apartmánech byly bílá a modrá, vyskytující se na čalounění i na okenních závěsech. Ve druhém patře se oproti tomu prvnímu nacházely pokoje zařízení méně honosné (patrně zde bydlel doprovod valdštejnských hostů) a řada z nich sloužila jako skladiště. V přízemí, jehož uspořádání neodpovídalo pravidelnému rozmístění prostor ve vyšších patrech, bydleli osobní sluhové valdštejnské vrchnosti: lokajové, domovník (*Hausmeister*) a kuchyňský personál. Také zde byly provozy přímo vázané na fungování panské domácnosti: kuchyně, prádelna, mandl a v železné truhle archiv.¹⁰⁵⁾

¹⁰⁰⁾ Jedná se o velmi těsný prostor s oltářem (obraz od turnovského malíře Jana Jiřího Hertla) a klekátkem. Byl určen jen k osobnímu rozjímání vrchnosti, rozhodně nemohl sloužit k bohoslužbám pro obyvatele zámku.

¹⁰¹⁾ Srov. Jiří KROUPA, „*Lieu de plaisance*“ und das barocke Mähren. Notizen zu einem „französischen Modus“ in der Architektur des 18. Jahrhunderts, Umění 43, 1995, s. 317–337. Jedním z propagátorů francouzského stylu na Moravě poloviny 18. století byl další z rozvětvené rodiny Canevalle jménem Isidor Marcel (např. zámek v Rájci nad Svitavou).

¹⁰²⁾ RAV, inv. č. 289; také ÚSVS, inv. č. 1262, sign. XX–39–4, kart. 41.

¹⁰³⁾ „Das mittlere Stockwerk ist unstreitig das beste und bequemste, weil es nicht hoch zu steigen ist, eine wohl temperierte Luft und gute Aussicht nach der Ebene des Horizonts hat.“ Franz Philipp FLORINUS, *Oeconomus prudens und legalis II*, Nürnberg-Frankfurt-Leipzig 1719, s. 864.

¹⁰⁴⁾ Většina těchto obrazů se dnes nachází ve schodiškové hale, kde byly tehdy pověšeny staré mapy a rytiny. ÚSVS, inv. č. 1262, sign. XX–39–4, kart. 41.

¹⁰⁵⁾ „In der von Prag dahin transportirten Eisernen Trugel verschiedene kay[serliche] diplomata, privilegien, guldene Bullen, Machtbriefe und Rescripten der Friedländischen und Waldsteinischen Familien.“ RAV, inv. č. 289.

Nesporným pokrokem vzhledem k většímu pohodlí a reprezentativnosti sídla bylo důsledné oddělení panské sféry nejen od vrchnostenských provozů, ale také od úřednictva. Správa domény totiž sídlila v nedalekém Klášteře, kde na zbytcích středověkého cisterciáckého kláštera vznikl na konci 16. století renesanční zámek se zahradou obehnanou arkádami.¹⁰⁶⁾ Do jeho stavebních úprav bylo také investováno intenzivně od roku 1692 s tím, že právě zde vznikne dostatečně reprezentativní zázemí pro vrchnostenské úředníky včetně regenta, jejich byty i kanceláře.¹⁰⁷⁾ Také stáje dohromady pro 48 koní se nacházely mimo hlavní objekt mnichovohradištského zámku, rovnoběžně s jeho osou a vizuálně prodlužovaly území čestného dvora vyplňujícího prostor mezi křídly rezidence. Ten byl během barokní přestavby vysypán pískem¹⁰⁸⁾ a srovnán tak, aby na něm mohl být vysázen francouzský park a stromy, dovezené z valdštejského zámku v Duchcově. K výstavbě stáji došlo až v závěrečné fázi úpravy zámecké budovy, kterou vedl do roku 1703 Canevalle a poté Mikuláš Raimondi, Canevalleho štukatér a polír pracující do té doby na úpravách zámku v Klášteře. Severní i jižní konírna byly téměř identické a tvořily je podélné patrové stavby ozdobené na atikách celkem dvanácti kamennými figurami zhotovenými neznámým pražským řezbářem.¹⁰⁹⁾ Komplex staveb v okolí zámecké budovy doplňovaly dvě oranžerie a „*nový lusthaus mezi pomorančhausy*“,¹¹⁰⁾ osmiboká sala terrena s valdštejskou rodovou pověstí na stropě vymalovanou pražským umělcem Eliášem Zobelem. Na západě zámeckého okrsku pak vznikla jízdárna, obdélková přízemní budova s jediným velkým prostorem. Tyto budovy nebyly jen dekorací či funkčním doplňkem hlavní budovy, ale i sociální manifestací významu majitele sídla, které svou existenci i rozmístěním v prostoru povyšovaly do kategorie předních rezidencí v rámci střední Evropy.¹¹¹⁾ Vývoj celého areálu kolem mnichovohradištského zámku byl završen prostými stavbami domků pro vrátného poblíž bočního

¹⁰⁶⁾ Z jeho původní podoby se dodnes zachovalo velmi málo, například brána s erby Václava Budovce z Budova a jeho manželky Anny z Vartemberka. Vlastním zakladatelem zámku však byl jejich předchůdce Jiří z Labouně, jehož znak nacházíme v nedalekém farním kostele Narození Panny Marie, jenž sloužil potřebám valdštejských úředníků. Srov. Dobroslav LÍBAL, *Klášteř Hradiště*, Praha 1944.

¹⁰⁷⁾ Regent se sem stěhoval patrně roku 1693, kdy mu byla v bytě na hraběcí náklady udělena kamna. ÚSVS, inv. č. 3962, kart. 1354, svatojánský účet (první polovina roku 1693).

¹⁰⁸⁾ Srov. Jan ŽÍŽKA, *Stavba odvětrávacích kanálů – zdroj nových informací ke stavebním dějinám historických staveb*, Památky středních Čech 14, 2000, s. 64–67.

¹⁰⁹⁾ Srov. Jan BUKOVSKÝ, *Obnova barokních koníren Mnichovohradištského zámku*, Památky a příroda 40, 1980, s. 14–23, zde s. 15.

¹¹⁰⁾ M. HORYNA – L. LANCINGER, *Mnichovo Hradiště. Zámek*, s. 19.

¹¹¹⁾ Mnichovo Hradiště se tak zařadilo po bok jihomoravské Lednice či dolnorakouského Schönbornu. Dále Erich HUBALA, *Landschaft und Schloßbau im 18. Jahrhundert*, in: Lenka Bobková (ed.), *Život na šlechtickém sídle v 16.–18. století, Ústí nad Labem 1992*, s. 179–189.

vchodu a pro zahradníka nedaleko západní konirny. Další práce již výrazněji nezasáhly do celkového vzhledu mnichovohradištského zámku a Raimondimu mohlo být roku 1711 vyplaceno 1209 zlatých celkové sumy za odvedenou práci. Estetické nároky, které kladl Arnošt Josef z Valdštejna nejen na rezidenci samotnou, ale i na její bezprostřední okolí, se odrazily i v koupi a následném zboření chalupy zemřelého Jiříka Krejčí (Kreyssi), která stála pod budovaným zámkem a „*velmi na ohyzdt témuž zámku [byla]*.“¹¹²⁾

Přesné hraběcí zadání a přísný dohled byl vyvážen důvěrou, kterou kladl Valdštejn v Canevalloho a Raimondiho manažerské schopnosti, neboť jim svěřil veškerou organizaci stavby včetně dojednávání kontraktů s cizími řemeslníky.¹¹³⁾ Zatímco po Canevalloho¹¹⁴⁾ odchodu se na stavbě podíleli téměř výhradně valdštejnští poddaní včetně kameníka Martina Sandera ze vzdáleného Duchcova,¹¹⁵⁾ v době před rokem 1703 zaznamenáváme v účtech několik řemeslníků z Prahy, kde měl proslulý architekt četné kontakty. Na kašně, stojící původně uprostřed čestného dvora, pracoval pražský zvonář Matyáš Alexandr Krystl, pověřený i dalšími vodními díly v areálu francouzského parku; kameník František Santini-Aichel, bratr známějšího Jana Blažeje Santiniho, dodal žlaby a šambrány na hrubostavbu zámku; staroměstský měšťan a hodinář Pražského hradu Petr Neumann měl během první poloviny roku 1700 „*bez nedostatku, ale se všemi přednostmi*“ zhotovit dvoje nové bicí hodiny na zámeckou věž.¹¹⁶⁾ Zvláštní postavení mezi umělci pracujícími na stavbě a výzdobě nové valdštejnské rezidence měl malíř Jan Jiří Hertl, turnovský měšťan, exponent valdštejnských zájmů v častých sporech s místní městskou radou a autor několika obrazů na zámku: mezi jinými fresky Diany odpočívající ve skalnaté krajině s loveckými psy a Vulkána podávajícího zlatý blesk Jupiterovi v italském pokoji.¹¹⁷⁾ Celkově lze říct, že na stavbě pracovalo velké množství řemeslníků najímaných na valdštejnských panstvích, doplňovaných jednotlivci z Prahy – ostatně i sám Ca-

¹¹²⁾ Dcera zemřelého Krejčí Alžběta dostala jen 15 kop grošů, zbytek padl na umoření dluhů vůči vrchnosti. ÚSVS, inv. č. 3969, kart. 1356, svatojanský účet roku 1700.

¹¹³⁾ Podobně zadal Canevallemu roku 1696 i přestavbu augustiniánského kláštera v Bělé pod Bezdězem. P. VLČEK – P. SOMMER – D. FOLTÝN, *Encyklopedie*, s. 171–173.

¹¹⁴⁾ Tento architekt dosud nemá svou biografii, ačkoli mezi jeho díla patří například františkánský klášter v Hejnicích nebo kostel svaté Voršily na Novém Městě pražském. Srov. Karel B. MÁDL, *Marc Antonio Canevalle*, Památky archeologické 33, 1922–1923, s. 105–110.

¹¹⁵⁾ M. HORYNA – L. LANCINGER, *Mnichovo Hradiště*, s. 15.

¹¹⁶⁾ VS Mnichovo Hradiště, *Knihy protokolů panství mnichovohradištského 1688–1729*, inv. č. 2506, fol. 221–222 (1. 2. 1700): „*an dem Thurm an beiden seiten zwei wohl proportionirten Uhrzeugen, Tauerhaft, Sauber, ohne Mangel und allen Vorteil unfehlbar ... einzurichten.*“

¹¹⁷⁾ Dále Miroslav COGAN, *Valdštejnský malíř Jan Jiří Hertl*, *Z Českého ráje a Podkrkonoší* 13, 2000, s. 50–71; TÝŽ, *Objev mytologických fresek v Mnichově Hradišti*, *Z Českého ráje a Podkrkonoší* 6, 1993, s. 136.

nevalle byl označován v účtech jako „pražský zedník“ se čtvrtletním platem 100 zlatých. Byly jim zadávány i ty nejvýznamnější zakázky. Kromě Matheye tak nenacházíme mezi umělci podílejícími se na valdštejnských stavbách žádnou výraznou osobnost, jež by působila například u císařského dvora nebo na dvorech říšské šlechty, tedy jedince, kteří realizovali stavby pro moravské rody s podobným společenským a ekonomickým postavením, jaké měli Valdštejnové v Čechách.¹¹⁸⁾

Jan Jiří Hertl se podílel i na výzdobě kaple svaté Anny, která byla vystavěna jako součást kapucinského kostela svatých Tří králů. Založila ji snacha Arnošta Josefa z Valdštejna Marie Markéta, rozená Černínová z Chudenic roku 1721 „*ke cti svaté matky Anny, protože naše panství byla uchráněna roku 1713 od rok trvajícího moru, kterým byla okolní místa infikována.*“¹¹⁹⁾ Množství poutníků, kteří přicházeli vzdát díky k soše, vystavěné na objednávku zesnulého manžela Marie Markéty roku 1714,¹²⁰⁾ podle svědectví samotné hraběnky brzy přesáhlo 20 000 lidí ročně. Kostel Tří králů byl pro takové množství příchozích příliš malý, a tak Marie Markéta položila o sedm let později základní kámen ke stavbě svatoanenské kaple, přičemž inspirací pro honosnou fasádu, umístěnou na boční straně lodi, mělo být průčelí pražské Lorety.¹²¹⁾ Ke slavnostnímu vysvěcení došlo v červenci 1725¹²²⁾ pražským arcibiskupem Janem Mořicem Martinim a přilákalo další zástupy poutníků.¹²³⁾ Na hlavním oltáři je na obraze svaté Anny vymalována Hertlem celá plejáda valdštejnských zámků, mezi nimiž nacházíme také první vyobrazení Mnichova Hradiště po barokní přestavbě. Ve smlouvě mezi hejtmanem Birnerem a Hertlem bylo vyviněno, že hraběn-

¹¹⁸⁾ U valdštejnských staveb tedy rozhodně nemůžeme mluvit o „ústupu regionálních umělecko-řemeslnických okruhů“, jak to činí Tomáš Knoz pro realizaci barokních rezidencí moravské aristokracie. Srov. Tomáš KNOZ, *Barokní Morava mezi Čechií a Vídní. Šlechtici a jejich sídla. Umělci a jejich díla*, in: Olga Fejtová – Václav Ledvinka – Jiří Pešek – Vít Vlnas (edd.), *Barokní Praha – barokní Čechie*, Praha 2004, s. 349–361, zde s. 354.

¹¹⁹⁾ „*zu Ehren der heiligen Mutter Anna gestiftet, in Ansehung dessen, dass alle unsere herrschaften in der anno 1713 jährigen Pest zeith, wo doch nun und einige örther darvon inficirt gewesen, durch die Vorbitt der Heiligen Annae von diesen übel befreuet geblieben.*“ VS Mnichovo Hradiště, inv. č. 2476, kostelní účty kaple svaté Anny, instrumentum foundationis.

¹²⁰⁾ K povolení pobožnosti u sochy svaté Anny došlo 8. července 1714. RAV, inv. č. 5821.

¹²¹⁾ „... *hraběnka Valdštejnová kapli sv. Anny (roku 1721 započatou dle vzoru kaple Lorety pražské) kapucínům ve správu předala.*“ NA Praha, Řád kapucínů, Provincie, inv. č. 15b, kart. 11, výpisy z kapucinských análů.

¹²²⁾ Kaple byla hotová už rok předtím, kdy byl do knoflíku sanktusní věže vložen pamětní list. Ten označuje jako projektanta této jedinečné stavby kapucína Jana Vyškovského („*Joannes Baptista Viscoviensis Baumeister Provinciae, welcher dieses ganze werk so zirlich aufgeführt*“). RAV, inv. č. 5591, kart. 292.

¹²³⁾ Martiní nebyl tehdy v Mnichově Hradišti poprvé. O jeho cestě do Mnichova Hradiště na svatoanenskou pouť roku 1722 dále agent Ham Janu Josefovi z Valdštejna. RAV, inv. č. 3455, sign. II-19-XVII, kart. 46.

ka může zasahovat do výběru barev i do kompozice obrazu.¹²⁴⁾ Výstavba a vybavení kaple svaté Anny byly součástí přízně, kterou Marie Markéta věnovala řádu kapucínů,¹²⁵⁾ zároveň se však jednalo o podporu poutnictví na valdštejnské doměně, tedy poutě, jež vznikla jaksí spontánně po posledním velkém moru v Čechách.

Hlavní zámecká budova vyhořela roku 1724 a obnovy se ujal jinak neznámý pražský architekt Jakub Halířek, obnovu štukové výzdoby provedl litoměřický Matěj Tollinger.¹²⁶⁾ Katastrofa si nemohla vybrat příhodnější datum, protože tou dobou pracovali nasmlouvaní řemeslníci na kapli svaté Anny, stojící nedaleko za zdí kapucínské zahrady, a tak rekonstrukce poničeného zámku proběhla velmi rychle. Další zásahy do unikátního souboru barokních budov již nebyly příliš časté: došlo například k probourání hlavních vchodů ze zahradní strany jižního křídla a jejich osazení polopostavami atlantů, snad pocházejícími ze štukové výzdoby tanečního sálu, jež nebyla po požáru zcela obnovena.¹²⁷⁾ Významnější bylo nové vyzdobení interiérů ve stylu rokoka po polovině 18. století. Klíčovou postavou této „vnitřní přestavby“ byl malíř Jiří Hisler, autor rozměrných obrazů v italském a přijímacím pokoji, kde vymaloval druhý pohled na mnichovohradištský zámek, tentokrát uprostřed snové krajiny. Posledním zásahem do zámeckého organismu pak byla přeměna tanečního sálu na klasicistní divadlo, k níž došlo na sklonku 18. století.¹²⁸⁾

Od času Arnošta Josefa z Valdštejna se mnichovohradištský zámek stal až do poloviny 19. století hlavním sídlem valdštejnské primogenitury a roku 1833 hostil známou schůzku evropských mocnářů, jednu z posledních v rámci Svaté aliance.¹²⁹⁾ Častá přítomnost vrchnosti a jejího dvora vedla k rozvoji poddanského městečka a také k urbanistickým změnám. Došlo k propojení starší zástavby městského jádra s kostelem a radnicí se zámeckým okrskem vypínajícím se nad městem prostřednictvím vrchnostenských (dominikálních) domů tvořících tzv. Nové město a komunikace lemované sochami svatých z dílny kosmonoských Jelínků.¹³⁰⁾ Terénních úprav

¹²⁴⁾ RAV, inv. č. 5818.

¹²⁵⁾ Srov. Josef V. ŠIMÁK, *Máti kapucínů*, in: *Od pravěku k dnešku II. Sborník prací z dějin československých k šedesátým narozeninám Josefa Pekaře*, Praha 1930, s. 163–183.

¹²⁶⁾ M. HORYNA – L. LANCINGER, *Mnichovo Hradiště*, s. 39.

¹²⁷⁾ K této domněnce dále J. ŽÍŽKA, *Několik poznámek*.

¹²⁸⁾ K jeho fungování dále Jan PŮMERL, *Divadlo na zámku v Mnichově Hradišti*, Divadlo 5/1995, s. 8–12; Pavla PEŠKOVÁ, *Zámecké divadlo v Mnichově Hradišti*, Praha 2004; TÁŽ, *Zámecké divadlo v Mnichově Hradišti*, Památky středních Čech 19/1, 2005, s. 1–17; v komparaci TÁŽ, *Zámecká divadla rodu Valdštejnů v Čechách a na Moravě*, Brno 2006.

¹²⁹⁾ Srov. Josef V. ŠIMÁK, *Sněmování mocnářů v Mnichově Hradišti roku 1833*, *Od Ještěda k Troskám* 8, 1929, s. 52–68.

¹³⁰⁾ Dále Jiří HRBEK, *Mnichovo Hradiště jako valdštejnské rezidenční město*, in: Ivo Navrátil (ed.), *Šlechtické rody a jejich sídla v Českém ráji (= Z Českého ráje a Podkrkonoší, Supplementum 13)*, Semily-Turnov 2009, s. 188–199.

se dočkalo blízké i široké okolí, kde byly budovány obory a honební revíry; na stavbách mysliven se podílel stejně jako na stavbě poplužních dvorů¹³¹⁾ i sám Raimondi.¹³²⁾ Nad pramenem u Klokočky, dále směrem na Bělou pod Bezdězem, byl roku 1714 postaven osmiboký dřevěný letohrádek k občerstvení honců, doplněný Marií Markétou ve dvacátých letech 18. století o kapli svatého Stapina, raně středověkého světce z jihofrancouzského města Carcassonne. Záměr zbožné hraběnky zřídit u léčivého pramene lázně, však neuspěl.¹³³⁾ V hlubokých lesích kolem Bělé pod Bezdězem nechal vybudovat její syn František Arnošt z Valdštejna lovecký komplex osmi budov postavených při ústí průseků kolem kruhové paseky. Jedinečný soubor, z něhož se dodnes zachovaly pouze dva objekty, měl nést jméno Valdštejsko/Waldsteinruhe.¹³⁴⁾ Pavilóny byly zařízeny velmi skromně,¹³⁵⁾ přestože hostily představitelé významných šlechtických rodů, kteří jim dali jméno (aueršperský, schwarzenberský, černínský dům).¹³⁶⁾

Přítomnost vrchnosti modelovala nejen zámek a jeho bezprostřední okolí, ale také rezidenční město a území až do vzdálenosti, jež byla dosažitelná z panského sídla během jednoho dne. Tím, že Arnošt Josef z Valdštejna učinil obyvatelným i zámek v Bělé pod Bezdězem, stala se spojnice tohoto městečka s Mnichovým Hradištěm prostorem, kde se nejčastěji vepsala do krajiny šlechtická reprezentace, kde byl otisk valdštejské přítomnosti nejpatrnější. Ostatní vrchnostenská sídla měla v rámci domény odlišné než rezidenční funkce (Kláster nebo kněžmostská tvrz jako sídla vrchnostenské správy), jiná postupně upadala do zapomnění: nejdříve Zvířetice, později po požáru roku 1790 i Zásadka. V případě Mnichova Hradiště pak můžeme pozorovat lineární příběh hledání a nalezení optimální venkovské rezidence, jež mohla důstojně reprezentovat jeden z nejbohatších rodů v Čechách.

¹³¹⁾ Srov. Jan ŽIŽKA, *K podobě dvorů na mnichovohradištském a bělském panství*, Památky středních Čech 14, 2000, s. 15–31. Raimondioho řešení fasády sýpky dvora v Přestavkách (1701) přitom odpovídá podobě fasády mnichovohradištského zámku.

¹³²⁾ Vystavěl například manikovicickou myslivnu, do jejíhož štítu vyřezal na vrchnostenské náklady hradištský řezbář Pavel Rožát dvě jelení hlavy. H. PRŮŠKOVÁ, *Život na Ostrově svatě Anny*, s. 44.

¹³³⁾ Budova lázní byla v 19. století přestavěna na myslivnu. Kromě ní se zde roku 1748 podle inventáře nacházely i další budovy: úřednický dům, dům mladých pánů, panská kuchyně a hospodářské stavení. RAV, inv. č. 289.

¹³⁴⁾ Zdejší kapli Panny Marie vysvětil 4. května 1725 strahovský opat Marian Herrmann. Srov. František ZUMAN, *Lovčí zámek Valdštejn*, Časopis Společnosti přátel starožitností českých 25, 1917, s. 41–48.

¹³⁵⁾ Srov. inventář z roku 1766 sestavený vrchním myslivcem (*Oberjäger*) Johannem Böhmem. ÚSVS, inv. č. 1269, sign. XX-39-II, kart. 41.

¹³⁶⁾ Dne 18. října 1732 navštívil Valdštejsko i František Antonín Špork. F. ZUMAN, *Lovčí zámek*, s. 44.

3. Rezidenční síť Jana Josefa z Valdštejna: mezi Duchcovem a Lány

Druhým modelem je rezidenční síť mladšího syna Arnošta Josefa z Valdštejna, nejvyššího maršálka, předsedy komerčního kolegia a zakladatele hornolitvínovské soukenické manufaktury, Jana Josefa.¹³⁷⁾ Ten kromě obchodního talentu zdědil po svém otci panství Křivoklát, jedno z největších a nejvýnosnějších v Čechách, a po svém prastrýci a pražském arcibiskupu Janu Bedřichovi z Valdštejna severočeské dvojpanství Duchcov-Horní Litvínov. Obě lokality, vzdálené od sebe zhruba 70 kilometrů, měly nejen rozdílný geografický profil, hustotu a rozmístění obyvatelstva, ale také různou sídelní tradici. Zatímco Duchcov zažíval kontinuitu vrchnostenské přítomnosti od Lobkoviců přes Polyxenu z Talmberka, díky níž se kdysi panství začlenilo mezi valdštejnské statky, až po jejího syna, pražského arcibiskupa, na komorní panství Křivoklát se středověkým hradem uprostřed hlubokých lesů zavítala vrchnost, v tomto případě panovník, jen zřídka a většinou se tak stávalo pouze na velmi krátkou dobu spojenou zpravidla s loveckou kratochvílí.

Dvacetiletý Jan Josef z Valdštejna se ujal svého dědictví roku 1704, tedy ještě za života otce, který do té doby pro něj spravoval arcibiskupovo dědictví v severních Čechách. Jelikož se roku 1707 oženil se svou příbuznou Eleonorou Marií, dcerou a dědičkou císařského diplomata Karla Arnošta z Valdštejna, ocitla se v jeho rodině další sídla, tentokrát v boleslavském kraji (Dobrovice, Loučeň), byť vlastníkem zůstávala de iure hraběnka Eleonora Marie. Ke svým českým panstvím připojil po smrti svého bratra Františka Josefa Jan Josef ještě moravskou Třebíč, jež na něj přešla na základě seniorátní posloupnosti roku 1722. Přestože vlastnili Valdštejnové v Praze od dob frýdlantského vévody rozsáhlý palác na Malé Straně, jenž byl koncipován pro více rodin,¹³⁸⁾ koupil Jan Josef v letech 1709 a 1710 pozemky nedaleko tohoto honosného sídla za účelem výstavby vlastního paláce v zemském hlavním městě.¹³⁹⁾ Důvodem může být fakt, že prostory „frýdlantského domu“ patřily jeho staršímu bratru Františ-

¹³⁷⁾ Srov. Jiří HRBEK, *Johann Josef von Waldstein - ein adeliger Unternehmer im barocken Böhmen*, in: Z. Röhsner (ed.), *Wallenstein und noch viel mehr*, s. 117-131.

¹³⁸⁾ Palác měl vévodskou a hraběcí část, kterou zamýšlel Albrecht z Valdštejna pro svého oblíbence Maxmiliána. Dále Mojmir HORYNA, *Stavební vývoj Valdštejnského paláce*, in: Týž (ed.), *Valdštejnský palác v Praze*, Praha 2002, s. 91-130. Jednalo se o výjimek, většina městských paláců (a tím spíše i venkovských sídel) nebyla koncipována pro více než jednu rodinu. Vlastní palác tak měl v Praze například do roku 1670 bratr Maxmiliána z Valdštejna Jan Viktorín (dnes Panský dům č. 92 v ulici U Lužického semináře).

¹³⁹⁾ Nákup jednoho z pozemků byl proveden přes „nastrčeného“ měšťana Leopolda Hallera, aby nezbudil nežádoucí pozornost malostranské městské rady. Na jednom z pozemků stál palác Lammingerů z Albenreuthu, sousední měšťanský dům se nazýval U Tří králů a původně patřil Černínům. Trochu paradoxně jej prodala svému švagrovi roku 10. září 1714 právě Marie Markéta Černinová, spravující tehdy rodový majetek za svého nezletilého bratra. Oba

ku Josefovi, s jehož manželkou Marií Markétou udržoval Jan Josef trvale napjaté vztahy, a také, že byla řada vedlejších prostor obrovského paláce pronajímána. Jan Josef si proto nechal v období 1714 až 1716 od Františka Maxmiliána Kaňky vybudovat novou městskou rezidenci, dnes známou jako Pálffyovský palác. Kaňka byl hrabětem pověřen sehnat jeho sídlu odpovídající výzdobu: byly zakoupeny čtyři obrazy od Karla Škréty, fresku v kapli a v parádním pokoji měl vyhotovit Václav Vavřínek Reiner. V okolí tohoto výstavního paláce vlastnil Jan Josef i další pražské nemovitosti, například roku 1721 získaný a Kaňkou přestavovaný dům U Bílého beránka, který sloužil jako zázemí paláce: byly zde rozsáhlé stáje pro 27 koní.¹⁴⁰⁾

Přes množství panství, která se postupně dostala do jeho rukou, nezanedbával ani jediné, což bylo dáno jednak jeho povahou snažící se neustále vymýšlet ekonomické inovace, jednak faktem, že se pohyboval téměř výhradně v Čechách a mohl mít své hospodářské úředníky pod dohledem. Přestože mu tchán Karel Arnošt připravil cestu k dvorským hodnostem, Jan Josef upřednostnil kariéru v zemských službách. A ačkoli zastával významné posty, Prahu v rámci své rezidenční sítě právě nepreferoval a pokud to bylo jen trochu možné, zval spřátelené šlechtice na křivoklátské panství. Kromě středověkého hradu, kde sídlil vedle vrchnostenských úřadů stále se rozšiřující pivovar, však toto panství nedisponovalo reprezentativním sídlem. Jan Josef proto začal s barokní přestavbou zámku v Lánech, který přičlenil ke kdysi komornímu Křivoklátku Rudolf II., jenž si zde koncem 16. století nechal narychlo postavit renesanční zámček.¹⁴¹⁾ Objekt se značnými statickými problémy,¹⁴²⁾ a navíc zle poničený třicetiletou válkou, nebyl ještě dlouho po ní obyvatelný a až roku 1663 v něm byla vybudována péčí Marie Justýny ze Schwarzenberku zámecká kaple.¹⁴³⁾ Přestože nepatřil lánský zámek mezi výstavní objekty, udržovali

---

domy byly vyňaty z městské jurisdikce roku 1712. Srov. Václav LEDVINKA – Bohumír MRÁZ – Vít VLNAS, *Pražské paláce. Encyklopedický ilustrovaný přehled*, Praha 1995, s. 241–246; Pavel VLČEK (ed.), *Umělecké památky Prahy. Malá Strana*, Praha 1999, s. 256–259.

¹⁴⁰⁾ Podobně starší bratr Jana Josefa František Josef vlastnil od roku 1712 kromě frýdlantského paláce také dnešní Palác Lažanských. *Tamtéž*, s. 275.

¹⁴¹⁾ Srov. František KAŠIČKA, *Renesanční podoba státního zámku v Lánech*, *Umění* 31, 1983, s. 34–39; také TÝŽ – Luboš LANCINGER, *Lány – zámek. Stavebně-historický průzkum a architektonické vyhodnocení*, Praha 1971, s. 7–10. Strojopis uložený v archivu Národního památkového ústavu – Sbirka plánů, stavebně-historických průzkumů a restaurátorských zpráv. Ze stavebně-historického průzkumu vychází také Václav VODVÁRKA, *Lány a okolí ve světle místních a pomístních jmen*, Rakovník 2006, s. 60–64.

¹⁴²⁾ Ty byly patrně způsobeny právě rychlostí výstavby, o které píše v březnu 1592 křivoklátský hejtman, podle něhož dilo „se k obzvláštnímu zalíbení Jeho Milosti Císařské v rychlosti přihotovití má.“ Citováno podle Jana CROŮ, *Zámek Lány. 600 let historie*, Praha 2007.

¹⁴³⁾ Schwarzenberkové drželi křivoklátské komorní panství v zástavě v letech 1658 až 1685, kdy bylo prodáno Valdštejnům. Současný kostel Jména Ježíš, stojící samostatně a spojený s hlavní budovou krytou chodbou na arkádových obloucích, získal zámek až v letech 1747–1752.

Arnošt Josef i jeho syn Jan Josef z Valdštejna starou, renesanční podobu sídla. Nedostatek prostoru patrně způsobil, že zde nenocovala císařovna Alžběta Kristýna, jež přijala 26. června 1721 Valdštejnovo pozvání na hon během své cesty z karlovarských lázní.¹⁴⁴⁾ O dva roky později pozval Jan Josef na lov císaře Karla VI. a tentokrát došlo k prvním úpravám zámku, jež se týkaly zejména zvětšení obytné kapacity. Zvýšení o další patro se dočkala lánská rezidence až na přelomu 20. a 30. let 18. století, kdy došlo také ke zřízení spojovací chodby v prvním patře, čímž přestaly být jednotlivé pokoje průchozí. I tato přestavba byla patrně spojena se vzácnou návštěvou, protože roku 1730 lovila podruhé císařovna Alžběta Kristýna na krívoklátském panství, tentokrát v luženském revíru.

Časté pobývání v Lánech se projevilo investicemi do staveb v bližším či vzdálenějším okolí zámku: nedaleko rezidence byl založen nový dvůr se stodolami, špýcharem a hřebčinem, kde zavedl hrabě chov saských hnědáků a několika neapolitánů. Většina investic však byla spojena s loveckou vášní hraběte Valdštejna. Ten nechal rozšířit a doplnit loveckou zbrojnicí ve vsi Běleč a roku 1713 založit lánskou oboru o rozloze zhruba 9600 hektarů (16 000 dolnorakouských jiter), k níž vedla od zámku alej – už roku 1729 uváděná s přívlastkem „věkovitá“. Obora byla obehána zprvu jen dřevěným plotem, jež se změnil nákladem Valdštejnova vnuka Karla Egona z Fürstenberka na kamennou zeď. S častými hony souvisela i systematická kultivace lesního porostu, budování hájoven, průseků a vybíjení dravé zvěře, mezi níž ještě na konci 17. století nechyběli vlci a dokonce ani medvědi.¹⁴⁵⁾

Jan Josef z Valdštejna byl přes zhoršující se podagru náruživým lovcem, krívoklátskému povětrí navíc přisuzoval léčivé účinky. Poté, co se vrátil na Duchcov z teplických lázní, napsal svému příbuznému, staroměstskému hejtmanu Leopoldu Vilémovi z Valdštejna: „*jistá zemdenost mi zůstává ve všech údech, zejména pak v pravé ruce, takže doufám, že se změnou vzduchu naberu nových sil, tedy jsem pevně rozhodnut vydat se na několik dní do Lán.*“¹⁴⁶⁾ Valdštejnův itinerář vykazoval značně

O jeho výstavbě bylo rozhodnuto již roku 1735, což ukazuje na nevyhovující stav staré schwarzenberské kaple. Hlavní oltář měl imitovat oltář v pražském kostele Panny Marie Vítězné a v jeho středu měla být podle přání Marie Anny z Fürstenberka, dcery a dědičky Jana Josefa z Valdštejna, kopie Pražského Jezulátka. Pavel VLČEK, *Encyklopedie českých zámků*, Praha 1994, s. 181; J. CROŮ, *Zámek Lány*, s. 155.

¹⁴⁴⁾ Dále Jaroslav ČECH, *Císařské hony na Krívoklátsku u Valdštejnů*, Rakovník 1992; Jiří HRBEK, *Císařský hon na krívoklátském panství v roce 1721*, Rakovnícký historický sborník 8, 2011, s. 5–28. Roku 1723 se honu na krívoklátském panství účastnil Karel VI. a roku 1730 opět Alžběta Kristýna. Ani císař na Lánech nepřespával, na rozdíl od některých lidí z jeho doprovodu včetně knížete Auersperka a Juliana z Hardeggu.

¹⁴⁵⁾ Václav VODRÁŽKA, *Lány a okolí*, s. 113.

¹⁴⁶⁾ „*allein die Mattigkeit haltet in allen Gliedern und besonders in der rechten Hand noch gar sehr an, daß verhoffe bei änderendem Luft mich vielleicht in etwas ehender an Kräften wieder zu erho-*

nepravidelnosti a rozhodně u něj neplatilo tradiční schéma trávení zimního času ve městě (ve Vídni nebo v Praze) a následný letní pobyt ve venkovské rezidenci. Do každodennosti a přesunů Jana Josefa zasahovala jak jeho stále se zhoršující dna, tak zjevná nechuť pobývat ve velkých městech. Obě tyto skutečnosti vedly k budování rozsáhlé korespondenční sítě tohoto Valdštejna, k odebírání několikaletých novin z podunajské monarchie i ze Svaté říše římské a k placení velkého množství agentů a informátorů, kteří mu vynahrazovali to, co neznal z osobní zkušenosti. Právě díky této korespondenci můžeme rekonstruovat jeho pohyb po Čechách od ledna 1722 do ledna 1724. Jistou konstantou byl každoroční, zhruba měsíční pobyt v Teplicích¹⁴⁷⁾ a březnová účast na zasedání zemských úřadů v Praze. V hlavním městě království pak strávil kromě březnových dní během sledovaného období jen podzim 1723, neboť ho zde vázaly povinnosti nejvyššího maršálka na královské korunovaci Karla VI. a Alžběty Kristíny. Poté zůstal ve svém pražském paláci do konce roku a občas odtud zajel na Lány nebo na nižborský zámek, který nechal kompletně zrekonstruovat včetně kaple, jež dostala také nové zasvěcení Povýšení svatého Kříže (vysvěcena 1724). Nebylo jistě náhodou, že rozsáhlou přestavbou zámku v Nižboru, s nímž počítal jako s protoindustriálním centrem svých železářských podniků na Berounce, pověřil Giacoma Antonia Canevalleho, bratrance známějšího Marca Antonia.¹⁴⁸⁾

Mezi preferovanými lokalitami výrazně převažoval Duchcov, kde Valdštejn trávil zbytek svého času bez ohledu na roční období. Na počátku rozvoje tohoto severočeského panství s relativně malým poddanským městem pod majestátními horami stál Jan Bedřich z Valdštejna, jenž z něj učinil již roku 1667 jediný klasický pozemkový fideikomis, kterým Valdštejnové disponovali v uvedeném období.¹⁴⁹⁾ Duchcov však měl rezidenční kontinuitu daleko starší, sahající vzhledem k nálezům středověkých sklepů pod současným zámekem minimálně do doby jagellonské. Panské sídlo stálo na samém okraji města, těsně u městských hradeb, zároveň však s přímou

---

len, dahero dann noch festen Schlusses bin, ehister Tügen mich naher Lahna auf etliche Tage zu begeben.“ RAV, inv. č. 3436, sign. II-18-XVIII, kart. 45, fol. 223 (12. 7. 1723). O čerpání nových sil v Lánech Františku Josefu Dollensteinovi; RAV, inv. č. 3455, sign. II-19-XVII, kart. 46, fol. 417 (2. 7. 1723).

¹⁴⁷⁾ V roce 1722 v červenci, v roce 1723 v květnu. Tento pobyt byl dán patrně pracovním vyčerpáním a náparem nepřijemné choroby.

¹⁴⁸⁾ Druhým architektem nižborského zámku byl František Maxmilián Kaňka. Spolupráce obou osobností přinesla své ovoce již při přestavbě valdštejnského zámku v (Horním) Litvinově. Srov. Jiří TOPINKA, *Nižbor*, Nižbor 2001.

¹⁴⁹⁾ Císařské svolení se zachovalo v rodinném archivu Valdštejnů hned několikrát – např. RAV, inv. č. 2618, sign. XI-C, kn. 11; RAV, inv. č. 2863, sign. I-4/I-26, kart. 4. Třebíč měla díky nejasnějšímu testamentu Kateřiny, manželky Karla staršího ze Žerotína, podivné postavení mezi fideikomisem a alodem, navíc se seniorátní poslušností.

vazbou na jeho centrum. Propojení zámeckých budov s hlavním náměstím zůstalo zachováno i za vlády Lobkoviců, kdy vznikla renesanční novostavba snad podle plánů Ulricha Aostallio,¹⁵⁰⁾ a barokní přestavba zámku tuto architektonickou vazbu dále posílila. Ve jménu symetrie lze podle plánů vysledovat urbanistický záměr orientovat osu zámku na centrální bod duchcovského rynku, kde vznikl v 18. století trojiční sloup se sochami světců po stranách, mistrovské dílo místního sochaře a valdštejnského komorníka Mathiase Kühnela.¹⁵¹⁾ Na druhé straně procházela osa zámku dvouramenným schodištěm a na protilehlém konci zahrady oválnou špitální kaplí Nanebevzetí Panny Marie s Reinerovou freskou na stropě. Kaple tvořila prostřední část a po obou stranách byla symetricky umístěna křídla mužského a ženského oddělení, jejichž kapacita i vnitřní členění odpovídaly zakládací instrukci špitálu.¹⁵²⁾ Na rozdíl od Mnichova Hradiště, kde stál zámek na návrší za městem, dovolovala rovina pod Krušnými horami bezprostřední kontakt rezidence s urbanistickým jádrem města. Půdorys barokního zámku do dvou vzájemně propojených „U“ vytvářel spolu s kostelem Zvěstování Panny Marie dva čestné dvory (dnes označované jako první a druhé zámecké nádvoří), navazující plynule na duchcovské náměstí a oddělené pouze plotem, resp. mříží.

Přestavba lobkovického zámku začala nedlouho po nástupu Jana Bedřicha z Valdštejna do úřadu pražského arcibiskupa. Ten na Duchcov pravidelně zajížděl: strávil zde morový rok 1680 ve společnosti Bohuslava Balbina a o čtrnáct let později sem přijel zemřít, znechucen záležitostmi kolem církevních imunit. Jeho obliba tohoto poddanského městečka se projevila jak v privilegiích, která svým měšťanům udělil, tak v intenzivní stavební činnosti, která probíhala zcela podle Matheyho plánů a kterou vedl Marco Antonio Canevalle. Canevalle nejen zaštiťoval právně Matheyho působení v Čechách, ale pokračoval v jeho duchu stavbami dalších objektů i po jeho odjezdu zpět do Francie. Jeho hlavní zásluhou je rozšíření původní dvoukřídle budovy zámku o jižní trakt, kde měly být situovány hraběcí pokoje, a jeho napojení na kostel Zvěstování Panny Marie. Po Canevalleho smrti zdědil duchcov-

¹⁵⁰⁾ Tento objekt vznikl kolem roku 1570 na zakázku Václava z Lobkovic. Luboš LANCINGER – Miroslava BAŠTOVÁ – Dobroslav LÍBAL, *Zámek Duchcov. Stavebně-historický průzkum*, Praha 1979, s. 73. Strojopis uložený v archivu Národního památkového ústavu – Sbirka plánů, stavebně-historických průzkumů a restaurátorských zpráv.

¹⁵¹⁾ Srov. Oldřich J. BLAŽÍČEK, *Umění baroku v Čechách*, Praha 1967, s. 124. Sám Kühnel se označoval jako „Bildhauer und gräflicher Zimmerwärter“ (citováno podle Adolf KREUZ, *Geschichte der Stadt Dux*, Dux 1933, s. 66).

¹⁵²⁾ Původní zadání počítalo s dvanácti muži a dvanácti ženami. Jan Josef z Valdštejna rozšířil nadaci roku 1718 o dvanáct sirotků. Srov. Jana SMÍŠKOVÁ, *O špitálech osmnáctého století na Litoměřicku*, Muzejní a vlastivědná práce – Časopis Společnosti přátel starožitností 108, 2000, s. 75–89; TÁŽ, *Zakládací instrukce a řády vrchnostenských špitálů v 18. století v Čechách*, Dějiny věd a techniky 34, 2001, s. 39–51.

ské staveniště František Maxmilián Kaňka,¹⁵³⁾ který se brzy stal valdštejnským dvorním stavitelem s pravidelným platem 125 zlatých ročně. Dobudoval průčelí, tzv. casanovské křídlo¹⁵⁴⁾ ohraničující přední čestný dvůr, konírny a mřížovou stěnu osázenou Braunovými sochami, oddělující prostor obou čestných dvorů. Pod jeho dohledem byly realizovány i barokní úpravy interiérů: například Matheyem projektovaný hlavní sál byl postaven až roku 1720. Po smrti Jana Josefa z Valdštejna pokračovala výzdoba zámecké zahrady, na niž byla 15. srpna 1735 uzavřena smlouva s dílnou Matyáše Bernarda Brauna.¹⁵⁵⁾ Celková koncepce zahrady vytvořená již roku 1722 Janem Ferdinandem Schorem počítala s barevně odlišenou výsadbou stromů tvořící iniciálu „W“ a s množstvím vodních ploch a vodotrysků.¹⁵⁶⁾ V zahradě se nacházela i výše zmíněná, dnes zničená budova hraběcího špitálu, patrně od lito-měřického architekta Ottavia Broggia.¹⁵⁷⁾ Za Františka Josefa Jiřího z Valdštejna potom vznikla tzv. knížecí zahrada, intimní rokokový prostor uzavřený zdmi. V době, kdy již panství patřilo tomuto synovci Jana Josefa z Valdštejna, byla na čestný dvůr duchcovského zámku přenesena Venušina fontána z pražského Valdštejnského paláce, ulitá v Norimberku na příkaz Albrechta z Valdštejna z ukořistěného švédského děla.¹⁵⁸⁾

Nejstarší část zámku, západní křídlo, má chodbu uprostřed a od ní vybíhají do obou stran jednotlivé pokoje, oproti tomu jižní i severní křídlo mají chodbu po straně. Tím mohly vzniknout prostornější místnosti umístěné buď jenom nalevo, nebo jenom napravo od této chodby, jež sloužila nejen jako komunikační spojnice, ale

¹⁵³⁾ Srov. Petr MACEK – Pavel VLČEK – Pavel ZAHRADNÍK, *František Maxmilián Kaňka*, Umění 40, 1992, s. 180–227.

¹⁵⁴⁾ Tento název je novodobý a vychází z toho, že zde byla umístěna ve 20. století expozice o Casanovovi. V 19. století se nazývalo toto křídlo „biliardové“, protože v druhé největší místnosti celého zámku, která se tu nachází, stával biliardový stůl. L. LANCINGER – M. BAŠTOVÁ – D. LÍBAL, *Zámek Duchcov. Stavebně-historický průzkum*, s. 59–60.

¹⁵⁵⁾ Smlouva byla později rozšířena. Celkem se jednalo o šestnáct „ovidiovských“ figur, čtrnáct bust a dvě ležící sfingy.

¹⁵⁶⁾ Dále Božena PACÁKOVÁ-HOŠŤÁLKOVÁ – Jaroslav PETRŮ – Dušan RIEDL – Antonín Marián SVOBODA, *Zahrady a parky v Čechách, na Moravě a ve Slezsku*, Praha 2004, s. 113; Stanislav ŠTÝS, *Metamorfózy duchcovského zámeckého parku*, Zahrada-park-krajina 5/2001, s. 9–11. Podobně i Šternberkové nechali ve svém trojském letohrádku upravit zahradní plochu do osmicípé hvězdy tvořící aluzi na rodový znak (P. PREISS – M. HORYNA – P. ZAHRADNÍK, *Zámek Troja u Prahy*, s. 119).

¹⁵⁷⁾ Broggio se podílel nejen na stavbě nedalekého jezuitského Bohosudova, ale také na některých kostelech přímo na duchcovském panství (Zabrušany) a v pramenech je označován důsledně jako „Leitmeritzer Baumeister“. RAV, inv. č. 3790, sign. IV–25/II, kart. 95, fol. 27–28.

¹⁵⁸⁾ Roku 1900 přenesena zpět do Valdštejnského paláce v Praze. Srov. Pavel KOUKAL, *Duchcov v zrcadle dějin*, Duchcov 2005, s. 6; Albin KRISCH, *Schloß Dux, wie es war*, Erzgebirgs-Zeitung 50, 1929, s. 71–74.

také jako místo, odkud bylo přikládáno do kamen bez zbytečného hluku a kouře. Zatímco vnitřní dispozice interiérů v původních křídlech zámku musela respektovat starší zdivo a vykazuje zejména v přízemí značné nepravidelnosti podobně jako v Mnichově Hradišti, je předsunuté, tzv. casanovské křídlo pozoruhodně pravidelné, protože bylo postaveno jako celek až v době baroka.

Fideikomisní založení Duchcova mu dávalo zvláštní postavení nejen v rámci rozsáhlého majetku Jana Josefa z Valdštejna, ale také z něj činilo místo, které mělo svůj význam pro všechny členy valdštejnského rodu. To se odrazilo v jeho vnitřním vybavení. Ve velkém sále osvětleném deseti okny¹⁵⁹⁾ se nacházela promyšleně uspořádaná rodová galerie, která vedle portrétů významných předků (roku 1731 jich zde bylo oproti dnešku jen 21)¹⁶⁰⁾ obsahovala i několik scén, jež tvořily rodovou mytologii: turecká bitva Albrechta z Valdštejna nebo zajetí Karla Arnošta z Valdštejna na moři při zpáteční cestě z Portugalska roku 1703. Zvláštní místo mezi obrazy ze slavné minulosti rodu zaujímá *foedus amicitiae*, tedy uzavření přátelství mezi Zdeňkem z Valdštejna, falckrabětem rýnským, vévodou brunšvickým a vévodou biroudinským na první křížové výpravě, které mělo připojit k valdštejnskému lvu tři další,¹⁶¹⁾ a Reinerova stropní freska, která představuje Jindřicha z Valdštejna přivádějícího svých 24 synů do vojenského tábora Přemysla Otakara II., námět zpracovaný již v mnichovohradištské sala terreně. Obě pověsti, jež zažily v době baroka své rozpracování v literárních oslavách rodu, mají představit návštěvníkovi fideikomisního sídla tradici valdštejnského

¹⁵⁹⁾ Dvě řady pěti oken (pět pravouhlých a pět oválných) orientovaných na západ dává sálu maximální prosvětlení. Na protější straně jsou oválná okna nahrazena zrcadly. Na kratších stranách obdélníkovitého sálu jsou dva mramorové krby s polopostavami atlantů.

¹⁶⁰⁾ Dnes jich je 26 včetně Jana Josefa, jeho bratra Františka Josefa nebo synovce a dědice Františka Josefa Jiřího. Dále Lubor MACHYTKA, *Václav Vavřinec Reiner a Valdštejnové*, Umění 35, 1987, s. 353–356; Pavel R. POKORNÝ – Pavel PREISS, *Zámek Duchcov. Valdštejnská rodová galerie*, Praha 1992.

¹⁶¹⁾ Tuto pověst zaznamenává Paprocký a vysvětluje s její pomocí multiplikaci erbovního znamení. Srov. Bartoloměj PAPROCKÝ Z HLOHOL, *Zrcadlo slavného Markrabství moravského*, Ostrava 1993 (reprint), kapitola List o erbě a rodu pánův z Waldssteyna: „*létha Páně 1091 ... tam na té potřebě bylo mnoho Pánů z Čech, které jest byl Jaromír kníže české a moravské na žádost téhož Gottefryda krále na pomoc proti Pohanům vypravil. Kdežto jeden z těch pánův českých, kterýž užíval na štíru svém za znamení rytířské lva velikou statečnost ... prokazoval ... za kteroužto příčinou přišel k veliké lásce a milosti všech pánův a rytířstva a za takovou svou statečnost od syna knížete brunšvického za bratra přijat. Hrabě tolikéž z Reggreffštejnu a hrabě z Weybruku, kteříž na štíru svém užívali čtyř lvů k němu se připojili a to bratrství s ním na věčné časy míti chtěli. A spolu všichni před jmenovaného Gottefryda krále předstoupili, kterýž jest toho všeho mezi nimi potvrdil.*“ Srov. Tomáš KNOZ, *Středověký původ moravské šlechty v Zrcadle Bartoloměje Paprockého. Ke „konstrukci minulosti“ ve vrcholné renesančním dějepiscectví*, in: Bronislav Chochohláč – Libor Jan – Tomáš Knoz (ed.), *Nový Mars Moravicus*, Brno 2003, s. 149–165.

boje proti nevěřícím a zároveň věrnost panovníkovi.¹⁶²⁾ Ostatně není náhodou, že je zde představen Albrecht z Valdštejna jako protiturecký velitel a nikoli jako generalissimus císařských vojsk. Jedná se o pouhý zlomek obrazů sbírky, která se nacházela na duchovském zámku a která – ač částečně prodaná saskému kurfiřtovi a polskému králi Augustovi Silnému – čítala roku 1775 416 a roku 1823 dokonce 441 děl.¹⁶³⁾ Podobnou funkci jako rodová galerie měla i hraběcí knihovna, dnes uchovávaná na Mnichově Hradišti, jejíž základy položil na Duchcově Jan Bedřich z Valdštejna a připojil k ní například knihy Tomáše Pešiny z Čechorodu, uherského palatina Jiřího Thurza¹⁶⁴⁾ nebo zemřelého Romedia Františka Thuna.¹⁶⁵⁾

Velký sál s rodovou galerií, jehož součástí byla i objemná skříň se sklenicemi na víno a pivo, přiléhal ke schodišti a navazoval na něj v jižním křídle apartmán hraběnky a ještě dále hraběte tvořený ložnicí, kabinetem a obytným pokojem. Zcela v rohu západního a jižního křídla byl pravidelný čtvercový prostor sloužící jako domácí kaple. Jak poznamenal Jiří Kubeš, zatímco začlenění malých soukromých místností (kabinetů) i umístění hlavního sálu na ose zámku s okny do zahrady odpovídalo modernímu trendu francouzské architektury a odkazuje na Matheyho autorství plánu duchovského zámku, řazení apartmánů hraběnky a hraběte za sebou směrem od hlavního sálu působí poněkud archaicky. Tehdejší teorie architektury totiž preferovala tzv. *apartement double*, v němž jsou pokoje pána a paní zámku umístěny symetricky napravo a nalevo od hlavního sálu. V případě Duchcova se v severní části hlavního křídla proti tomu nacházelo celkem deset hostinských místností.¹⁶⁶⁾

Podrobný inventář sestavený po smrti Jana Josefa z Valdštejna dovoluje nahlédnout do soukromí hraběte. Ložnice, kabinet i komora byly vybaveny koberci, na stěnách visely holandské tapety, tři obrazy s bitevními scénami a „železné“ hodiny, místnosti obsahovaly celkem devatenáct kusů sedacího nábytku, rozměrný sekretář

¹⁶²⁾ Roku 1716 nechal Jan Josef dokonce razit na toto téma pamětní medaili. Srov. Karel PEUKERT, *Medaile na Jana Jindřicha z Valdštejna a jeho 24 synů*, Sborník Severočeského muzea – Historica 6, 1970, s. 61–66.

¹⁶³⁾ Před prodejem obsahoval katalog sbírky 350 položek (Versammlung deren hochgräfl[ichen] Wallensteinischen Bildern in dero Residentz=Schloß, wie solche 1737 sich befinden, Prag 1737; uloženo ve Strahovské knihovně, sign. E C X 5e). O prodeji dále Luboš MACHYTKA, *Zum Verkauf Waldsteinischer Bilder nach Dresden im Jahre 1741*, Jahrbuch der Staatlichen Kunstsammlungen Dresden 1986, s. 67–73.

¹⁶⁴⁾ Dále Luboš ANTONÍN, *The Waldstein Library at Mnichovo Hradiště*, in: Anthony Hobson (ed.), *International Association of Bibliophily. XIXth Congress, Madrid 2003*, s. 74–83; TÝŽ, *Bibliotheca Hermetica ze zámku Mnichovo Hradiště*, Starožitnosti a užitě umění 7–8/1997, s. 23–26.

¹⁶⁵⁾ O nákupu této knihovny za 500 zlatých píše Jan Josef Leopoldu Vilémovi z Valdštejna. RAV, inv. č. 3436, sign. II–18–XVIII, kart. 45, fol. 38–40 (30. 3. 1727).

¹⁶⁶⁾ Srov. J. KUBEŠ, *Reprezentační funkce sídla*, s. 192–197, zejména pozn. 665 a 692.

a oválný stůl. Součástí ložnice byla i šatní almara, knihy v němčině a francouzštině a třicet map uložených ve vestavěné skříní. Závěsy u oken i tapety byly laděny do zelena, podobně i postel pro jednoho s pruhovanými hedvábnými závěsy nebo kanape potažené damaškem. Na osobní záliby hraběte odkazovaly dva broušené kameny (na jednom byl vyrytý Orfeus), malé váhy na zlato, dóza na tabák či vystavené hornické instrumenty.¹⁶⁷⁾ Na oválném stolku měl kromě podobizny tehdejšího papeže Benedikta XIII. také malovanou želvu, obrázek s narozením Páně na jedné a s Janem Nepomuckým na druhé straně a ve zlatém rámečku portrét manželky Eleonory Marie. Ještě zajímavější byl však obsah psacího stolu hraběte, kde se kromě psacích potřeb, nožů na dopisy, pečetního prstenu a křížků nejrůznějších tvarů a velikostí nacházel kompas, astronomické přístroje, náboženské obrázky a také „*dux Friedlandiae in goldt*“.¹⁶⁸⁾ K hraběcím pokojům přiléhala místnost pro osobního komorníka a také zvláštní prostor pro biliard, známý již z inventáře sestaveného po smrti Jana Bedřicha z Valdštejna.¹⁶⁹⁾ Jižní křídlo zámku končilo chodbou k otažnímu ústí do chrámu Zvěstování Panny Marie.

Severní polovina zámku (od hlavního sálu napravo) obsahovala za hostinskými pokoji místnosti těžebního úřadu. Odtud se dalo projít do kolmého traktu tvořícího severní rameno čestného dvora. Zde se nacházela účtárna a pokoj vrchního lesníka, v přízemí potom pokoje sekretáře, hofmistra, dalších úředníků a služebníků (lokajů, trumpetistů, podkoních) a také technické zázemí rezidence včetně mandlu, pekárný na slané a pekárný na sladké pečivo, kuchyně a k ní přiléhajících spížíren rozčleněných podle druhu skladovaných potravin. Součástí tohoto křídla byla i zvláštní komora na hudební nástroje a blíže nespecifikovaný *capuciener zimmer*. Z dochovaných pramenů bohužel není zřejmé umístění zbrojnice, která na počátku 18. století neobsahovala právě nejmodernější vojenskou techniku: řada zbraní pocházejících z dob třicetileté války zde byla uchovávána spíše jako kuriozity než jako funkční nástroje (například *ein friedlandischer Palasch worauf ein Calender, spanische Röhr mit goldenem Knopf aber sehr schlecht*) nebo sloužila díky uměleckému provedení jako dekorace (*türkischer Säbl von baron Raschin mit silbernes Beschlag*).¹⁷⁰⁾

¹⁶⁷⁾ K těžebním podnikům v Jílovém u Prahy a na duchcovském panství odkazují i tzv. hornické kalvárie: „*Item in denen ecken kleine kasteln hinter dem glass worinnen in beiden auf bergwerk gesetzte crucifix*.“ NA Praha, Fideikomisní spisy (dále FS), inv. č. 166, sign. VII E 72, kart. 1244 (inventář z roku 1731).

¹⁶⁸⁾ RAV, inv. č. 3440, sign. II-18-XVII, kart. 45, fol. 73-74. Obsah stolu Jana Josefa z Valdštejna editoval ve své dizertační práci Jiří KUBEŠ, *Reprezentační funkce sídel*, s. 343-346.

¹⁶⁹⁾ Na Duchcově bylo jedno z prvních umístění této hry do samostatného pokoje. Poprvé je tento stav zaznamenán na moravských Jaroměřicích nad Rokytnou k roku 1687. *Tamtéž*, s. 202.

¹⁷⁰⁾ RAV, inv. č. 3440, sign. II-18-XVII, kart. 45, fol. 72, *Specification über dem ... fürsten gehöriges Gewähr*. Také Ludiše LETOŠNÍKOVÁ, *Lovecké zbraně v Čechách*, Praha 1980, s. 122-133.

Zvláštní budovou spojenou se zámeckým objektem je kostel Zvěstování Panny Marie, stojící na místě staršího a během barokní přestavby zbořeného kostela svatého Jiří. Děkanský chrám na hranici mezi zámeckým okrskem a náměstím měl sloužit jak Valdštejnům, kteří si nechali zřídit v boční kapli rodovou hrobku, tak i měšťanům. Také zde byly hlavní Canevalleho inspirací plány Jeana-Baptisty Matheye, který navrhoval pro arcibiskupa Valdštejna i velkolepé stavby dalších kostelů na duchcovském panství – sv. Archanděla Michaela v Horním Litvínově nebo Nanebevzetí Panny Marie v Horním Jiřetíně. Budování hlavního duchcovského kostela probíhalo v letech 1699 až 1702 a Canevalle si nechal plány schválit¹⁷¹⁾ přímo Arnoštem Josefem z Valdštejna, jenž spravoval panství v zájmu svého mladšího syna Jana Josefa a výstavbou nového chrámu plnil arcibiskupovu poslední vůli. Poničení kostela při požáru města roku 1709 si vyžádalo další práce a investice, mezi nimiž vyniká objednávka hlavního oltáře Eleonorou Marií z Valdštejna, přičemž oltářní obraz vymaloval Petr Brandl a sochařskou výzdobu dodala Braunova dílna. Slavnostní vysvěcení nové svatyně provedl 13. září 1722 litoměřický biskup Jan Adam Vratislav z Mitrovic. Aby byl význam děkanského chrámu ještě zvýšen, byly sem dopraveny z římských katakomb ostatky starokřesťanských mučedníků svatého Theodora (roku 1732) a svatého Columba (roku 1749).

Zámek v Duchcově tvoří jediný velký komplex budov, které jsou – na rozdíl od Mnichova Hradiště – vzájemně propojeny. Jedinou solitérní stavbou, jež se přímo váže k zámku, byl na konci francouzského parku vrchnostenský špitál, zamýšlený nejen jako charitativní instituce a jeho nadace jako možný zdroj valdštejnského úvěru, ale zejména jako součást reprezentace. Na duchcovském panství se ve sledovaném období nenacházely další vrchnostenské rezidence, ale pouze stavby navštěvované panstvem nárazově. Jelikož Jan Josef z Valdštejna užíval k uspokojení své lovecké vášně královklátské panství, došlo na Duchcovsku ke zřizování zámečků s podobným účelem až v následujících generacích. Vyniká mezi nimi Lichtenwald, umístěný u vrcholku hory Bradáčov a darovaný Marii Anně, rozené z Lichtenštejna, jejím manželem Emanuelem Filibertem z Valdštejna v 60. letech 18. století. Objekt s kruhovou dispozicí měl již svým názvem evokovat spojení obou rodů, knížat Lichtenštejnů a hrabat Valdštejnů, které vzhledem ke stavovské nerovnosti příliš často sňatky neuzavíraly.

Kromě rezidenčního Duchcova nacházíme v severočeském panství Jana Josefa z Valdštejna jen jednu lokalitu, jež pro něj měla rezidenční potenciál – Horní Litvínov. Od roku 1715 zde fungovala manufaktura na sukno, která měnila nejen urbanis-

¹⁷¹⁾ Zachované plány jsou signovány Valdštejnovým podpisem. Srov. M. HORYNA – L. LANCINGER, *Duchcov. Zámecký kostel Zvěstování Panny Marie*, s. 3.

tický plán, ale i sociální strukturu osady, nově povýšené na městečko.¹⁷²⁾ Při stavbě zdejšího zámku využil Jan Josef podobně jako v Nižboře služeb Giacoma Antonia Canevalloho a také architekta Kaňky, jenž dále projektoval několik hospodářských dvorů jak pro něj, tak i pro jeho manželku Eleonoru Marii na dobrovickém panství (dvůr Nepřevázka).¹⁷³⁾ Budování zdejšího zámku trvalo pouze deset let, protože se hrabě snažil práci všemožně urychlit. Jedná se o poměrně jednoduchou budovu s ryze praktickým účelem: sloužit potřebám manufaktury. Možná proto se v pramenech neobjevuje označení „zámek“ nebo „rezidence“, ale „panský dům“ (*Herrenhaus*).¹⁷⁴⁾ Jelikož nemělo panství úplnou úřednickou strukturu a de facto podléhalo dohledu duchovských úřadů, bylo možné ubytovat těch několik vrchnostenských byrokratů v čele s purkrabím pod jednou střechou vedle místností určených hraběti a hraběnce. Jejich přítomnost v Horním Litvínově dokážeme určit jen velmi obtížně vzhledem k malé vzdálenosti od rezidenčního Duchcova. Jednalo se patrně o krátkodobé návštěvy kontrolního charakteru, které Jan Josef podnikal, aby se přesvědčil o fungování s velkou péčí založené manufaktury. Z jedenadvaceti místností, jejichž popis obsahuje inventář zhotovený po Valdštejnově smrti roku 1731, se k reprezentativním účelům hodilo jen několik: velká jídelna s tabulí pro osmnáct osob, doplněná ještě oválným a čtyřhrhým stolem a dohromady triapadesáti sedadly různé kvality, barvy a tvaru a dále tzv. knížecí pokoj určený patrně pro udělování audienci.¹⁷⁵⁾ Hrabě a hraběnka měli každý jednu soukromou místnost, vybavenou ovšem velmi strídmě nábytkem a tkaninami většinou zelené barvy. Inventář zvlášť upozorňuje na množství produktů hornolitvínovské manufaktury (zejména tapisérie),¹⁷⁶⁾ které se vyskytovalo v zá-

¹⁷²⁾ K tomuto podniku existuje rozsáhlá sekundární literatura. Mezi základní práce patří Ludwig SCHLESINGER, *Zur Geschichte der Industrie von Oberleutensdorf*, MVGD 3, 1865, s. 87–92, 133–146; Johann RICHTER, *Materialien zur Geschichte der Duxer Manufaktur*, MVGD 71, 1933, s. 119–145, 228–251; Herman FREUDENBERGER, *The Waldstein Woolen Mill. Noble Entrepreneurship in Eighteenth-Century Bohemia*, Boston 1963.

¹⁷³⁾ Srov. Jan ŽIŽKA, *Hospodářské dvory na panství Dobruška*, Památky středních Čech 11, 1997, s. 1–22. Podobně Jean-Baptiste Mathey stavěl dvory na šlikovském panství Jičíněves (Vokšice, Střevoč), Jan Blažej Santini-Aichel na panství plaských cisterciáků či Francesco Caratti hostinec v černínské Vnoři.

¹⁷⁴⁾ Ten zde v podstatně skromnější podobě stál již za Jana Bedřicha z Valdštejna a sloužil pouze k ubytování úředníků. *Inventarium aller bey der herrschaft Dux den 19. Junii 1694 sich befindlichen mobilien und fahrnüssen*, FS, inv. č. 166, sign. VII E 72, kart. 1244.

¹⁷⁵⁾ Název této místnosti je podivný vzhledem k tomu, že Valdštejnové nadrželi kromě Albrechta nikdy vyšší titul než hrabě. Jméno prostoru bylo patrně odvozeno od jeho výzdoby.

¹⁷⁶⁾ RAV, inv. č. 3440, sign. II-18-XXII, kart. 45, fol. 24–29. Také FS, inv. č. 166, sign. VII E 72, kart. 1244, *Inventarium denen ... Johann Joseph von Waldstein auf denen in den fideicommissarischen herrschaften dux und oberleutensdorff befindlichen mobilien und fahrnüssen den 7. Maii 1731: „in diesen gleich besagten drey zimmern [jídelna a oba hraběcí pokoje – pozn. J. H.] befinden sich spallier von gestreutter arbeith die oberleutensdorfer fabriquen repraesentirend.“*

meckém mobiliáři a podílelo se na výzdobě reprezentativních prostor, což vede k domněnce, že byl zámek využíván také k obchodním jednáním s možnými kupci zdejšího sukna.

4. Vytváření a užívání rezidenční sítě v rodě Valdštejnů

Dva modely fungování rezidenční sítě jistě nevyčerpávají množství variant, které nabízelo šlechtické prostředí doby baroka. Je velmi zjednodušené vidět v sídelní strategii české nobility určitý obecný trend – například urbanizaci, či pravidelné střídání rezidence v závislosti na ročním období. Pobývání daného šlechtice na určitém místě bylo výsledkem mnoha faktorů, z nichž lze postihnout pouze některé. Na prvním místě je třeba zmínit postavu samotného šlechtice, jeho osobní preference, vnímání určitého místa jako příjemnějšího nebo lepšího vzhledem k vlastnímu zdravotnímu stavu. Ten také zamezoval častým přesunům, což platilo dvojnásob u nemocí pohybového ústrojí, jako byla velmi rozšířená dna. Podobné nemoci však také mohou naopak přinutit šlechtice k cestování, ať už k poutním místům, nebo (v 18. století stále častěji) do vyhlášených lázní jako Karlovy Vary nebo Teplice. S osobností šlechtice souvisí i zvolený model kariéry, díky němuž můžeme u dvorské šlechty skutečně mluvit o zvyšování významu panovnických rezidenčních měst, jež se plnila od 16. století šlechtickými paláci. Není ostatně divu, že prodej Mnichova Hradiště Arnoštu Josefovi z Valdštejna se časově shodoval se spektakulárním růstem dvorské kariéry prodávajícího Karla Ferdinanda z Valdštejna, který si zanedlouho poté pořídil palác ve Vídni.¹⁷⁷⁾ Existovala velká skupina aristokratů, která vědomě rezignovala na dvorskou kariéru a preferovala buď zemskou službu (v tomto případě rostl význam jejich pražského, popř. brněnského paláce), nebo život na venkově, kde se věnovali správě svých statků. Nezanedbatelný vliv na rezidenční síť měly i vztahy s příbuznými, jež často vedly k náhlé změně dosavadních sídelních návyků: konflikt mezi Janem Josefem z Valdštejna a jeho švagrovou Marií Markétou, rozenou Černínovou z Chudenic, vedl jak k výstavbě druhého valdštejnského paláce v Praze, tak k odjezdu Marie Markéty z Mnichova Hradiště na Komorní Hrádek, kde dožila svá poslední léta daleko od znepráteleného příbuzenstva. Naopak vzájemné sympatie vedly k návštěvám v rezidencích jiného rodu a k delším pobytům zde, jak dokládá deník Arnošta Vojtěcha z Harrachu, časté pobývání Fran-

¹⁷⁷⁾ Jednalo se o dnešní palác Daun-Kinský. Jeho část pořídil Karel Ferdinand roku 1686 od hraběte Lamberka. Jeho syn, rovněž u dvora vázaný Karel Arnošt, potom k původnímu paláci přičlenil sousední parcelu (1707) a začal se stavbou nového sídla. Jeho smrtí (1713) končí řada „dvorských Valdštejnů“ a dědičky Karla Arnošta obě parcely prodávají generálu Wirichu Daunovi. Dále Hellmut LORENZ (ed.), *Palais Daun-Kinsky. Wien-Freyung*, Wien 2001, s. 11–14.

tiška Josefa Černína z Chudenic na Mnichově Hradišti i v Duchcově nebo dokonce zřízení vlastního apartmánu v pražském domě či na nižborském zámku pro Josefa Viléma z Fürstenberka, budoucího manžela Marie Anny, jediné dědičky Jana Josefa z Valdštejna. V rezidenční síti se odráží samozřejmě také bohatství daného šlechtice, přičemž nemusí platit, že vlastnictví více statků vede k větší mobilitě. Řada chudších Valdštejnů pobývala v měšťanských domech v Praze nebo v některém z královských měst, často dokonce v podnájmech. Zcela specifickým problémem je rekonstrukce obydlí těch, kteří vstoupili do armády nebo do některé z církevních institucí (řády, kapituly).

Vedle postavy šlechtice jsou neméně důležitá pro rezidenční síť rodu sama místa, jejich sídelní tradice a vhodná urbanistická dispozice. Podobně jako v případě Bělé pod Bezdězem i v Turnově, vůbec největším valdštejnském poddanském městě, bránily vytvoření fungující rezidence spory mezi městskou obcí a hrabětem o výkon starých vrchnostenských práv. Kvůli nim byl opuštěn jak projekt bělského zámku jako hlavního valdštejnského sídla, tak i myšlenka Maxmiliána z Valdštejna vytvořit z chrámu turnovského františkánského kláštera rodové pohřebiště. Naopak tam, kde si měšťané uvědomovali svou závislost na vrchnosti a vycházeli jí maximálně vstříc, se mohli dočkat nových privilegií i vrchnostenských investic do městských projektů (morové sloupy, radnice, kašny). Místo a jeho okolí ovlivňovaly funkce dané rezidence: blízkost hornolitvínovské manufaktury předurčovala poslání zdejšího zámku, hluboké okolní lesy užívání lánského zámku či nově postaveného Valdštejnska. Také reliéf krajiny omezoval možnosti rezidenční sítě, protože barokní reprezentace potřebovala prostor. Starší sídla na skalních ostrozích často bez zázemí poddanského městečka, jež by poskytlo nutný servis místních řemeslníků, neumožňovala expanzi do okolní krajiny. Tak i přestavba středověkých Zvířetic ve druhé polovině 17. století narazila na své limity, neboť nebyla schopná splnit ani nároky estetické, ani nároky na pohodlí. Dobové decorum totiž velelo výrazně oddělit hraběcí obydlí od hospodářských provozů (pivovary, poplužní dvory) a zázemí (stáje, kočárovny, spížirny, lednice). Ideální potom bylo odstěhování většiny úřednického aparátu a kanceláří, buď do jiného křídla zámecké budovy, nebo do zcela jiného objektu, jak se to podařilo v případě Mnichova Hradiště a Kláštera. Od požadavků na pohodlí se odvíjela i nutnost prostorných teplých místností s krbý a kamny, zateplením (rozměrné obrazy, táflování, tapety) a dostatkem světla (zvětšování oken, jejich orientace na západ nebo na jih, pokud možno do zahrady). Uspořádání pokojů mělo odpovídat potřebám ceremoniálu, přičemž základní model apartmánu počítal s předpokojem, audienční místností (kabinet, pracovna hraběte) a retiradou, tedy soukromými pokoji, především ložnicí.

Panství nebylo v raném novověku pouze základní hospodářskou či správní jednotkou tehdejšího státu, ale také kulturním celkem. Postava šlechtice-vlastníka spojovala četné lokality s rozdílnou tradicí a upravovala jejich podobu. Vrchnostenské

stavby vzniklé v téže době na tomtéž panství nejenže zdobily stavebníkovy erby nad vchody, ale spojovala je slohová a tvarová podobnost. Při realizaci těchto staveb byli upřednostňováni domácí řemeslníci nebo jejich kolegové z jiných panství téže vrchnosti, a tak není divu, že se na přestavbě lánského zámku podílel truhlář z Dobrovice nebo lakýrník z Duchcova.¹⁷⁸⁾ Klíčová však byla vazba šlechtice na určitého projektanta, jež se vytvořila zpravidla na základě doporučení nebo dobrých zkušeností. Známe i případy, kdy byla vyhlášena na určitou stavbu jakási „soutěž“,¹⁷⁹⁾ stávalo se to především tehdy, pokud vrchnost neměla v daném prostředí nebo pro daný typ stavby předchozí zkušenost, popřípadě chtěla vyzkoušet nové postupy či architektonické prvky a za tímto účelem oslovila více potenciálních stavitelů. Většinou však fungovalo pouto mezi architektem a stavebníkem, který do umělcovy práce nezřídka podstatně zasahoval. Vzájemné respektování pak vedlo k trvalé spolupráci, kterou můžeme pozorovat například na vazbě mezi Janem Bedřichem z Valdštejna a Jeanem-Baptistou Matheyem, mezi Arnoštem Josefem z Valdštejna a Marcem Antoniem Canevallem nebo mezi Janem Josefem z Valdštejna a Františkem Maxmiliánem Kaňkou, jehož služby později „zdědila“ Valdštejnova dcera Marie Anna, provdaná z Fürstenberka. Aristokratické zakázky byly zpravidla dlouhodobé a kromě (pře)budování rezidenčních venkovských či městských sídel obsahovaly i (pře)stavby těch zámků na panství, které se nikdy neměly stát vrchnostenskou rezidencí – takto nechal Jan Josef z Valdštejna přestavět roku 1709 zámek v Petrovčicích a v letech 1728 až 1731 v Krušovicích. Jednotnou podobu dostávaly i hospodářské objekty, poplužní dvory, sýpky, pivovary a panské hostince, vrchnostenské pily nebo mlýny, na jejichž údržbu bývalo investováno ročně více než na běžné opravy zámků. Zvláštní kategorií jsou klášterní budovy, přičemž přítomnost řádů v blízkosti panského sídla měla dále zvyšovat jeho lesk a zajišťovat některé praktické úkoly jako péči o nemocné nebo o rodovou hrobku.¹⁸⁰⁾ Jednotný kolorit

¹⁷⁸⁾ Lakýrník Johann Heinrich Wentzely, pracující v Lánech během července 1723, působil také v Praze při přestavbě paláce Jana Josefa z Valdštejna (roku 1720 pozlacoval špalírové lišty ve čtyřech pokojích). Srov. J. CROŮ, *Zámek Lány*; P. VLČEK (ed.), *Umělecké památky*, s. 257.

¹⁷⁹⁾ P. FIDLER, *...alla moderna gebaut und vom sehr artigen gout...* Obecně k architektonickým soutěžím v raném novověku Jörg Martin MERZ, *Konkurrenzen. Die Louvre-Konkurrenz und andere Architekturwettbewerbe an europäischen Höfen des 17. und 18. Jahrhunderts*, in: Werner Paravicini – Jörg Wettlaufer (edd.), *Vorbild-Austausch-Konkurrenz. Höfe und Residenzen in der gegenseitigen Wahrnehmung*, (= 11. Symposium der Residenzen-Kommission der Akademie der Wissenschaften zu Göttingen), Ostfildern 2010, s. 221–233.

¹⁸⁰⁾ Srov. kartouzy ve Štípě u Fryštáku nebo ve Valdčicích u Jičína založené Albrechtem z Valdštejna. Dále Jan BUKOVSKÝ, *Valdický kartouz a jeho úloha v rámci kartuziánské architektury*, in: Ivo Navrátil (ed.), *Valdštejnská loggie a komponovaná barokní krajina okoli Jičína* (= *Z Českého ráje a Podkrkonoší – Supplementum 3*), Semily 1997, s. 63–67; Barbora KLIPCOVÁ, *„Já mám mnohé a veliké fundací pro rozdílné řády...“ Albrecht z Valdštejna jako církevní*

panství pak dotvářely nově zakládané farní kostely a fary, což souvisí s obnovou farní sítě, jež probíhala v pobělohorských Čechách především z rozhodnutí místních vrchností.¹⁸¹⁾ To vše vytvářelo prostředí, jež poddaným připomínalo přítomnost Valdštejnů na jejich panství, i když byli fyzicky jinde. Vznikala tím jakási symbolická rezidenční síť, která umožňovala vrchnosti být na několika místech zároveň, a to nejen prostřednictvím architektury, ale i dalších uměleckých děl, která reprezentovala její velikost.

---

fundátor, in: Ladislav Čepička – Eliška Fučíková (edd.), *Valdštejn. Albrecht z Valdštejna: Inter arma silent musae?*, Praha 2007, s. 216–228.

¹⁸¹⁾ Obnova farní sítě na valdštejnských panstvích je téma dosud nezpracované. Rámcově se jí dotýká J. V. ŠIMÁK, *Máti kapucínů*. Nověji jen z umělecko-historického hlediska Markéta KROUPOVÁ, *Marie Markéta z Valdštejna (1689–1728) jako mecenáška umění*, diplomová práce Univerzity Palackého, Olomouc 2004; Jana SVOBODOVÁ, *Fundace Marie Markéty z Valdštejna*, bakalářská práce Univerzity Karlovy, Praha 2009.

Jiří H r b e k

RESIDENTIAL NETWORK OF THE WALDSTEIN FAMILY IN THE 17TH AND 18TH CENTURY

SUMMARY

The residential network of the important Bohemian noble family of the Waldsteins was based on several factors over the researched period. One of the most important factors regarded emergence of a noble domain, which consolidated several demesnes on which separate manors were located. Their function thus had to be newly defined; some of them became official buildings (Klášter), manor granaries or subsidiary country residences, which frequently ended up as romantic ruins (Zásadka). The submitted essay monitors two methods of the residential strategy: linear accentuation of one country house in the course of consolidation of the Waldsteins' domain on the central Jizera River and a functional division of individual residences within the residential network of Johann Joseph of Waldstein. Usage of municipal palaces is a certain constant; in Prague, the Waldsteins owned several palaces. Houses in transit towns (Brandýs nad Labem) or in Vienna held a special position; only members of the Waldstein family long established on the imperial court could afford to own a palace there.

Building or rebuilding of a certain object was a very demanding undertaking, whose extent and result depended on the financial potential of the particular customer, but also on his aesthetic preferences or maintaining the contemporary decor. The most important event of this type in the first half of the 17th century was construction of the Waldstein (Frydlant) palace in Prague, which was then used by the following generations of the family. In the following decades, the most important building projects involved palaces in Bělá pod Bezdězem and Mnichovo Hradiště, which were to replace the inadequate Zvířetice, originally a medieval castle rebuilt during the Renaissance period. The new concept of aristocratic dwelling, however, brought about a contact with the residential town, whose social and geographic space was invaded by the foreign element of a palace. It often incorporated further objects: from the farm facilities through riding halls and stables to the palace servants' quarters. In addition, the nobles tried to intervene in the residential town's urban character and the jealously cherished privileges, which often led to sharp conflicts.

While the Waldstein primogeniture experienced growing position of Mnichovo Hradiště as the main country house, for example by establishment of a Capuchin

monastery or hunting lodges in the surrounding area (the Waldstein region), Johann Joseph of Waldstein broadly spanned the north-Bohemian Duchcov and central-Bohemian Lány, which was to become the main residence of the vast Křivoklát demesne and help him to cure his worsening gout. Despite his sojourns, usually connected with hunting, reconstruction of the Lány palace into a representative residence did not begin until the end of his life and was probably connected with the emperor's and empress' visits to hunts in the Křivoklát forests. In case of Duchcov, Johann Joseph continued in the uninterrupted residential tradition and the previous development of the area, which his great-uncle Johann Friedrich of Waldstein turned into a territorial fideicommissum. The centre also incorporated a newly rebuilt Baroque palace surrounded with manor buildings (e.g. the county spital), a unique French park and the Church of the Annunciation, where the Waldstein's family tomb was established. Johann Joseph's building volume was enormous. Besides the mentioned palaces, it includes numerous farmyards, gamekeeper's lodges and manorial inns, the Lány game preserve and protoindustrial object in Nižbor and (Horní) Litvínov.

The individual residences and their final appearance depended on the relation between the customer, the designer, the builder and the individual artisans, who usually came directly from the Waldstein demesne. Although we can observe creations of objects from the workshop of Jean Baptiste Mathey or Marc Antonius Canevalle, the main person in the frequently complicated implementations was the noble customer. His right to determine the final appearance often met with resistance (building of the Capuchin monastery in Mnichovo Hradiště) and resulted in sharp conflicts. The nobleman also gave the individual objects his own accents; he was thus able to promote a certain location to the level of a neighbouring royal town or, conversely, cause its downfall.

Translated by Miroslav Košek

Jiří K u b e š

**ZÁPAS O FUNKCI NEJVYŠŠÍHO ŠTOLMISTRA
NA DVOŘE CÍSAŘOVNY VDOVY
ELEONORY GONZAGOVÉ**

Edice důvěrné korespondence bratří Ditrichštejnů z roku 1683

ABSTRACT

Struggle for the Stallmeister's Position on the Court of the Empress Dowager Eleonora Gonzaga. Edition of Private Correspondence between the Dietrichstein Brothers dated 1683

Recently, the Czech and Austrian historiography has been much concerned with the history of the court society concentrated around the Austrian Habsburgs. However, not all of the *Hofchargen* (grand officers of the court) of the ruling dynasty receive the same attention. One of the less known courts is a court kept by the Empress Dowager Eleonora Gonzaga (1657–1686). In this article, the author analyses two sources that clarify the composition and operation of Eleonora's court in the 1680s, that is a post-mortal list of the court members (1687) and, most importantly, sixteen letters by Philipp Sigmund von Dietrichstein to his step brother Prince Ferdinand, which document the struggle of the Dietrichstein fraction to obtain the office of *Stallmeister* (Premier Master of the Horses and Mews) on the Empress Dowager's court in summer 1683. Their edition *in extenso* is provided in the supplement.

Keywords: Eleonora Gonzaga, Dietrichstein fraction, court society, the 1680s, Philipp Sigmund von Dietrichstein

V posledních deseti letech se v Evropě vystupňoval zájem historiků o výzkum „absolutismu“.¹⁾ Někteří se vrátili ke vzniku tohoto pojmu, bylo analyzováno jeho používá-

¹⁾ V českém prostředí shrnují diskusi Jiří HRBEK, *Absolutismus. Konstrukce a dekonstrukce jednoho historického pojmu*, ČCH 105, 2007, s. 643–689 a Tomáš KNOZ, *Absolutismus nebo „absolutismus“? K dějinám jednoho pojmu*, ČMM 121, 2002, s. 451–483. Srov. též populární práci Jiří HRBEK, *Evropa a absolutismus v 17. a 18. století*, Praha 2012.

ni, jiní se zaměřili na otázku výkonu moci v raně novověkých státech, aby ukázali, jak se to má se „samovládou“ barokních panovníků. Logicky se přitom věnovala zvýšená pozornost dějinám panovnických dvorů a dvorské společnosti, přičemž se začalo důsledněji srovnávat západoevropské (zejména francouzské) a středoevropské prostředí.²⁾ V případě rakouské habsburské monarchie přineslo toto bádání významné plody nejprve v pracích Stefana Siennella, jehož zásadní dílo pojednává o vzniku, složení a proměnách fungování tajné konference, nejvyššího poradního orgánu habsburských vládařů pro zahraniční politiku, ve druhé půli 17. století.³⁾ V té době ale probíhaly i výzkumy dvorského prostředí za Ferdinanda III. v polovině 17. věku či za Karla VI. v první polovině století následujícího.⁴⁾ Všichni autoři poukázali na jednu stranu na posílení pravomocí panovníka (je to zřetelné zejména v rozhodování o zahraniční politice), zároveň ale ukázali, jak významnou roli sehrávala (nejen) na dvořech barokních Habsburků vysoká šlechta, jež obsazovala nejprestižnější dvorské funkce, zasedala v nejlivnějších poradních orgánech i vrcholných zemských úřadech. Není divu, že další badatelé se orientovali na výzkum dílčích otázek a většinou na případě jednotlivců či konkrétních rodů ukazovali, co je na životě u dvora přitahovalo, jak vypadalo jejich začlenění do dvorské společnosti, jaké strategie a formy chování volili, či jak dvůr ovlivňoval jejich životní styl.⁵⁾

Již několikrát bylo také potvrzeno, že šlechta a vysocí církevní hodnostáři nehráli na dvořech druhé housle a že se pro uspokojení osobních a rodinných zájmů neváhali spojovat do „frakcí“, jejichž prostřednictvím získávali úřady a počty pro své příznivce, vylepšovali tak své sociální postavení a podíleli se po boku panovníka v nej-

²⁾ Viz Jeroen DUINDAM, *Vienna and Versailles. The Courts of Europe's Major Dynastic Rivals, 1550-1780*, Cambridge 2003 a řada studií téhož autora. Komplexním plodem tohoto přístupu se stal např. sborník Petr MAŤA – Thomas WINKELBAUER (Hgg.), *Die Habsburgermonarchie 1620 bis 1740. Leistungen und Grenzen des Absolutismusparadigmas*, Stuttgart 2006.

³⁾ Stefan SIENELL, *Die Geheime Konferenz unter Kaiser Leopold I. Personelle Strukturen und Methoden zur politischen Entscheidungsfindung am Wiener Hof*, Frankfurt am Main u. a. 2001.

⁴⁾ Mark HENGERER, *Kaiserhof und Adel in der Mitte des 17. Jahrhunderts. Eine Kommunikationsgeschichte der Macht in der Vormoderne*, Konstanz 2004; Andreas PEČAR, *Die Ökonomie der Ehre. Der höfische Adel am Kaiserhof Karls VI. (1711-1740)*, Darmstadt 2003; Petr MAŤA, *Svět české aristokracie (1500-1700)*, Praha 2004, zejm. s. 364-439.

⁵⁾ Srov. např. Rouven PONS, *„Wo der gekrönte Löw hat seinen Kayser-Sitz“. Herrschaftsrepräsentation am Wiener Kaiserhof zur Zeit Leopolds I.*, Engelbach – Frankfurt am Main – München – New York 2001; Susanne Claudine PILS, *Schreiben über Stadt. Das Wien der Johanna Theresia Harrach 1639-1716*, Wien 2002; Rostislav SMÍŠEK, *Císařský dvůr a dvorská kariéra Ditrichštejnů a Schwarzenberků za vlády Leopolda I.*, České Budějovice 2009; Friedrich B. POLLEROB, *Die Kunst der Diplomatie. Auf den Spuren des kaiserlichen Botschafters Leopold Joseph Graf von Lamberg (1653-1706)*, Petersberg 2010; Aleš VALENTA, *Lesk a bída barokní aristokracie*, České Budějovice 2011.

významnějších dvorských a zemských funkcích na výkonu moci ve státě.⁶⁾ Jednu z nejlivnějších skupin v době vlády Leopolda I. představovala tzv. ditrichštejská frakce, jíž už se dostalo zasloužené pozornosti.⁷⁾ Detailní analýza jejího vzniku, proměn a konkrétního fungování však dosud nebyla dotažena do konce – zejména osmdesátá a devadesátá léta 17. věku (tj. doba po úmrtí klíčových osobností první generace této frakce, za něž se považují knížata Hanibal Gonzaga, Raimund Montecuccoli a hrabata Jan Maxmilián z Lambergu a František Eusebius z Pöttingu) jsou v tomto smyslu bílými místy. Kdo tehdy převzal jejich místa ve frakci? Jaké funkce zastávali a s kým dále spolupracovali? Kdo patřil k mladé krvi v tomto uskupení? To jsou otázky, na něž teprve bude zapotřebí odpovědět a přítomná studie je krokem tímto směrem.

Bude pojednávat o Filipu Zikmundovi z Ditrichštejna, který byl donedávna poměrně neprozkoumanou a zřejmě – jak chce ukázat i tato studie – velmi nedocenenou osobností, jež se připojila k ditrichštejské frakci a v osmdesátých letech vyrostla pod ochranou starších, zkušenějších a vlivnějších patronů.⁸⁾ Mezi nimi patřila klíčová místa dalším dvěma Ditrichštejnům – staršímu hraběti a posléze knížeti Gundakarovi (vzdálenému příbuznému mikulovských Ditrichštejnů z hollenburské větve) a mladšímu knížeti Ferdinandovi, tj. hlavě mikulovských Ditrichštejnů. Oba tito muži pomohli mladému Filipu Zikmundovi v roce 1683 získat první významnější funkci, místo nejvyššího štolmistra u dvora císařovny vdovy Eleonory Gonzagové, jehož průzkum zatím také stojí na počátku.⁹⁾

⁶⁾ Ivo CERMAN, *Pojmy „frakce“, „strana“ a „kabala“ v komunikativní praxi dvořanů Leopolda I., ČCH 100, 2002, s. 33–53; TÝŽ, Raimundo Montecuccoli a „válečná strana“ na dvoře Leopolda I., Historie a vojenství 51, 2002, s. 568–603.*

⁷⁾ Zejména I. CERMAN, *Raimundo Montecuccoli*, s. 581–584; TÝŽ, *Pojmy*, s. 36–37; nejpodrobněji pak R. SMÍŠEK, *Císařský dvůr*, s. 341–388.

⁸⁾ O jeho životě, kavalírské cestě a kariéře nově Jiří KUBEŠ, *Nejmladší syn na kavalírské cestě. Putování Filipa Zikmunda z Ditrichštejna západní a jižní Evropou (1670–1674)*, rukopis studie.

⁹⁾ Krátce o něm pojednal pouze Stefan SIENELL, *Die Wiener Hofstaate zur Zeit Leopolds I.*, in: Klaus Malettke – Chantal Grell (Hgg.), *Hofgesellschaft und Höflinge an europäischen Fürstenthöfen in der Frühen Neuzeit (15. – 18. Jh.)*, Münster u. a. 2001, s. 89–111, zde s. 96. Ostatní práce o císařovně vdově se zabývají spíše jejím životem, uměleckým a církevním mecenátem a rolí v habsburské rodině a politice tehdejší doby. Srov. především Katharina FIDLER, *Mäzenatentum und Politik am Wiener Hof: Das Beispiel der Kaiserin Eleonora Gonzaga-Nevers*, in: *Innsbrucker Historische Studien 12/13, 1990, s. 41–68* a Anna CORETH, *Kaiserin Maria Eleonore, Witve Ferdinands III., und die Karmelitinnen*, *Mitteilungen des Österreichischen Staatsarchivs 14, 1961, s. 42–63*. Někteří dílčí poznatky k císařovně vdově a k životu jejich dvorních dam – ovšem především pro padesátá a šedesátá léta – přinesla nedávno také Katrin KELLER, *Hofdamen. Amtsträgerinnen im Wiener Hofstaat des 17. Jahrhunderts*, Wien – Köln – Weimar 2005 (viz rejstříkové heslo na s. 378). Nejnovějším příspěvkem, který však autor bohužel ještě neměl k dispozici, je studie Michael PÖLZL, *Kaiserin-Witwen in Konkurrenz zur regierenden Kaiserin am Wiener Hof 1637–1750*, in: *Wiener Geschichtsblätter, Heft 2, 2012*.

Eleonora Gonzagová (1630–1686) byla třetí ženou císaře Ferdinanda III., jenž si ji vzal v roce 1651. Během šesti let soužití mu stačila porodit čtyři děti – dvě zesnuly maličké, ovšem obě dvě přeživší dívky se později velmi výhodně vdaly. Starší Eleonora Marie Josefa (1653–1697) si vzala polského krále Michala I. a po jeho skonu vévodu Karla Lotrinského, s nímž žila především v tyrolském Innsbrucku, Marie Anna Josefa (1654–1689) uzavřela sňatek s Janem Vilémem Falcko-Neuburským, tj. falckým kurfirtem. Císařovna Eleonora proslula nejen jako velmi zbožná dáma (založila například klášter ursulinek ve Vídni, blízko měla také ke karmelitánkám ve Vídeňském Novém Městě), ale jako vdova se též velmi angažovala v soudobé politice. Vytvořila dokonce dva zvláštní řády pro urozené dámy – Otrokyňe ctnosti (*Sklavinnen der Tugend*, 1662) a Řád hvězdového kříže (*Sternkreuzorden*, 1668). Většinou se také hodně zdůrazňuje její kulturní přínos, protože ve Vídni zaměstnávala svými zakázkami řadu malířů, stavitelů, hudebníků či zpěváků. Jedni malovali panovnickou rodinu, druzí přestavovali její sídla v okolí Vídně (zejm. Favoritu auf den Wieden a lovecký zámek Schönbrunn), spolupracovali na úpravách Hofburgu a vytvářeli i příležitostnou architekturu pro významné slavnosti (každoročně byla třeba zadavatelkou luxusně vyvedeného božího hrobu v některém z vídeňských kostelů). Další pak hráli v její kapele a vystupovali v řadě baletů, oper a divadelních představeních, která pravidelně pořádala.¹⁰⁾

Na to, jak významně postavení přiznávají císařovně vdově minulí i současní historici, jsme však dosud nevěděli skoro nic o jejím dvoře, který ji stál vždy při všech aktivitách po boku a bez něhož nemohla ve společnosti fungovat. Je to o to paradoxnější, že se tvrdí, že její hofštát čítal 200 – 250 osob, že obsahoval všechny základní dvorské složky (včetně vlastní gardy) a že tedy byl kvantitativně větší (prý čtyřikrát až pětkrát) a kvalitativně významnější než dvůr vládnoucí císařovny, jež měla část služebníků společných s císařem, a proto v jejím vlastním doprovodu mírně převažovaly ženy. Císařovny vdovy v tomto smyslu měly standardní dvůr s převahou mužských členů, byly díky svému rodinnému stavu samostatnější, nezávislejší a mohly daleko aktivněji vystupovat na veřejnosti, i když samozřejmě musely v klíčových rozhodnutích žádat o souhlas právě vládnoucího panovníka.¹¹⁾ Jménem jsme dosud znali jen několik

¹⁰⁾ Srov. krátký medailon v práci Brigitte HAMANNOVÁ (vyd.), *Habsburkové. Životopisná encyklopedie*, Praha 1996, s. 87 a blíže pak K. FIDLER, *Mäzenatentum und Politik*.

¹¹⁾ Viz J. DUINDAM, *Vienna and Versailles*, s. 77; S. SIENELL, *Die Wiener Hofstaate*, s. 96; Radmila PAVLÍČKOVÁ, „Polská“ cesta roku 1670. *Město Olomouc a biskup Karel z Liechtensteinu-Castelcornu jako hostitelé císařského dvora*, *Acta Universitatis Palackianae Olomucensis, Facultas Philosophica, Historica* 29, 2000, s. 97–105, zde s. 98–99 (císařovna vdova jela v únoru 1670 do Polska se svými dvěma dcerami, přičemž starší Eleonora Marie byla určena za nevěstu polského krále – obklopoval je doprovod o cca 450 osobách) a K. KELLER, *Hofdamen*, s. 22 (uvádí k roku 1675 celkem 170 dvořanů a 49 gardistů). Keller na svůj zdroj neodkazuje, ale

mužských příslušníků Eleonořina zajímavého dvora, kteří většinou působili v nejvyšší funkci, tj. nejvyšší hofmistry,¹²⁾ případně nejvyšší štolmistry,¹³⁾ nebo řídili její kapelu.¹⁴⁾ O dalších nejvyšších hodnostářích a ostatních funkcích nevíme v podstatě nic, nebo jsou informace o nich roztroušeny porůznu ve starší literatuře a nikdo je dosud nesoustředil na jednom místě. Běžně se ovšem tvrdí, že císařovna vdova výrazně sympatizovala s ditrichštejnskou frakcí,¹⁵⁾ takže můžeme očekávat přítomnost některého z členů této skupiny právě na jejím dvoře.

Tato domněnka se během mého výzkumu ukázala pravdivou. Podařilo se totiž objevit seznam osob, jež byly ve službě u císařovny vdovy v době její smrti. Pochází pravděpodobně z jara 1687, kdy se u dvora Leopolda I. vyřizovala Eleonořina pozůstalost, v čemž sehrával klíčovou roli císařův nejvyšší hofmistr Ferdinand

---

zřejmě použila soupis hořštátu z roku 1675, který cituje Sienell a jenž je uložen v Österreichische Nationalbibliothek (dále jen ÖNB), Cod. S. n. 12.674, fol. 31r–33r a fol. 104r–108r. Duindam pak pracuje se soupisem z roku 1678 (205 osob) a jedním nedatovaným seznamem (252 osob). Viz ÖNB, Cod. S. n. 12.388, fol. 28–30 a tamtéž, Cod. S. N. 14.071, fol. 73. Výplaty členů hořštátu císařoven vdov neprobíhaly přes císařovu dvorskou komoru, proto se jejich evidence v knihách dvorské pokladny (Hofzählamtsbücher) nenachází. Z toho důvodu si tolik ceníme těch několika málo soupisů členů hořštátu. Konstatuje to K. KELLER, *Hofdamen*, s. 158–159.

¹²⁾ Jako nejvyšší hofmistři působili Jan Maxmilián z Lambergu (1651–1652); Markvart Fugger (1652–1655); Fridrich Cavriani (1656–1662); Hanibal Gonzaga (1662–1668); Bartoloměj Marradas (1668–1670), Albrecht z Zinzendorfu (1670–1678), Karel Ferdinand z Valdštejna (1678–1685) a Zikmund Helfried z Ditrichštejna (1685–1686). Data pro padesátá a šedesátá léta se nacházejí u K. KELLER, *Hofdamen*, s. 257 a na <<http://www.univie.ac.at/Geschichte/wienerhof/wienerhof2/register3.htm>> (přístup 21. 9. 2012), dále srov. K. FIDLER, *Mäzenatentum und Politik*, s. 43, pozn. 13; k roku 1678 Adam WOLF, *Fürst Ferdinand von Schwarzenberg, 1652–1703*, in: týž, *Geschichtliche Bilder aus Österreich*, 2, Wien 1880, s. 167 a 171; ke změně v úřadech v roce 1685 Victor von RENNEN (Hg.), *Vertrauliche Briefe des Grafen Ernst Rüdiger v. Starhemberg an seinen Vetter den Grafen Gundacker von Starhemberg aus den Jahren 1682–1699*, 2 díly, Wien 1890–1891, zde I, s. 54 (dopis ze 4. 2. 1685): „*Graf Sigmund von Dietrichstein ist Obristhofm: von der verwitbten keiserin.*“ *Theatrum Europaeum* 12, Frankfurt am Main 1691, s. 799 udává stejné informace k datu 23. 2. 1685. Chybné údaje o Valdštejnovi a Schwarzenbergovi uvádí R. SMÍŠEK, *Císařský dvůr*, s. 108 (došlo k záměně císařovny a císařovny vdovy, čehož si povšimnul již Jiří HRBEK, *Barokní Valdštejnové v Čechách (1640–1740)*, Praha 2011, disertační práce FF UK, s. 220, pozn. 416 – ani on ale neodhalil, že Valdštejn zůstal nejvyšším hofmistrem jen do února roku 1685).

¹³⁾ Jako nejvyšší štolmistři císařovny vdovy se uvádějí Konrad Balthasar ze Starhemburgu (1657–?) a Ferdinand ze Schwarzenbergu (1678–1683). Srov. K. KELLER, *Hofdamen*, s. 269; A. WOLF, *Fürst Ferdinand von Schwarzenberg*, s. 167 a 171; chybně P. MAŤA, *Svět české aristokracie*, s. 847, pozn. 499.

¹⁴⁾ Jednalo se o tyto muže: Pietro Andrea Ziani, Antonio Draghi a Giovanni Battista Pederzuoli. Srov. K. FIDLER, *Mäzenatentum und Politik*, s. 56–58.

¹⁵⁾ I. CERMAN, *Raimundo Montecuccoli*, s. 583; TÝŽ, *Pojmy*, s. 36–37.

z Ditrichštejna. Mezi jeho akty se dodnes uchovaly dokonce tři částečně odlišné exempláře seznamu dvořanů a ve všech jsou obsažena jména hned tři členů ditrichštejnského rodu, jež patřila třem nejvyšším hodnostářům dvora.¹⁶⁾ Jednalo se především o nejvyšší hofmistryni Annu Marii, vdovu po Zikmundu Ludvikovi z Ditrichštejna z hollenburské větve rodu, rozenou z Meggau (1610–1698), jež strávila v této hodnosti 12 let (1675–1686).¹⁷⁾ Služebně druhým nejstarším Ditrichštejnem tehdy byl nejvyšší štolmistr Filip Zikmund (ve službě strávil tři a půl roku) a „nejmladší“ z nich pak zastával hodnost nejvyššího hofmistra a šlo o Zikmunda Helfrieda (1635–1690) opět z hollenburské větve rodu, jenž strávil ve službě jen dva roky a byl synem již zmíněné nejvyšší hofmistryně (sic!). Aby nebylo genealogických spojitostí málo, je nutné zmínit, že jeho ženou se v roce 1666 stala Marie Isabela Gonzagová (1638–1702), jediná dcera prezidenta dvorské válečné rady a vzdáleného příbuzného samotné císařovny vdovy Hanibala Gonzagy. Ditrichštejnové a císařovna vdova k sobě tedy měli velmi blízko.¹⁸⁾

Seznamy členů hofštátu z roku 1687 potvrzují kromě výsadní pozice Ditrichštejnů v tomto prostředí také fakt, že se jednalo o velmi reprezentativní dvůr. Na papíře čítal již 285 osob (tj. o cca osm desítek lidí více než v roce 1675), což ale bude – jak to bývá u těchto typů pramenů zvykem – jen relativní číslo, protože všichni tito lidé císařovnu vdovu určitě najednou neobklopovali a hofštát se zvětšoval a zmenšoval podle potřeby panovnice a aktuální situace.¹⁹⁾ V seznamech je uváděno cel-

¹⁶⁾ Srov. MZA Brno, RA Ditrichštejnů, inv. č. 82, kart. 24, fol. 14–34 (nejobsáhlejší s dalšími doprovodnými informacemi – délkou služby, výší platu, poznámkami o dalším osudu dvořanů po císařovnině smrti apod.), 36–45 (pouze s výší platu) a 156–163 (kratší verze druhého soupisu, má ale navíc informace o délce služby).

¹⁷⁾ Pocházela z velmi vysoce postavené rodiny, její otec Leonhard Helfried z Meggau býval nejvyšším hofmistrem císaře Matyáše a později i Ferdinanda II. a velmi bohatým mužem. Část jeho statků po něm zdědila, protože neměl syny, ale pouze dcery, a tím vylepšila majetkové zázemí štyrských Ditrichštejnů. V seznamech hofštátu je uváděna pouze jako „*gräffin von Dietrichstein*“, funkci nejvyšší hofmistryně u ní ale uvádějí J. S. ERSCH – J. G. GRUBER (Hgg.), *Allgemeine Encyclopädie der Wissenschaften und Künste*, 1. Oddělení A–G, 25. díl, Leipzig 1834, s. 150.

¹⁸⁾ Zikmund Helfried z Ditrichštejna zastával v letech 1667–1685 funkci korutanského zemského hejtmána, tu však složil, aby se stal nejvyšším hofmistrem císařovny vdovy. Johann Heinrich ZEDLER, *Grosses vollständiges Universal-Lexicon aller Wissenschaften und Künste*, Bd. 7, Leipzig – Halle 1734, sl. 872 chybně uvádí, že se stal hofmistrem ovdovělé polské královny Eleonory. Správné údaje přináší třeba Anton KREUZER, *Kärntner: biographische Skizzen*, 4: 14.–20. Jahrhundert, Klagenfurt 1999, s. 59–60, který ale zase předpokládá, že nejvyšším hofmistrem byl pouze jeden rok. Ve skutečnosti jím byl téměř dva roky (únor 1685 – prosinec 1686). K jeho manželce blíže K. KELLER, *Hofdamen*, s. 278–279.

¹⁹⁾ Dokládá to sám Filip Zikmund z Ditrichštejna (viz vydané dopisy v příloze), když uvádí, že baron Miglio u dvora není, že je asi v Pasově (dopis č. 3), přitom podle seznamů členů hofštá-

kem 41 žen (vždy na prvním místě) a 244 mužů. Nejblíže k Eleonoře měly urozené dámy – kromě nejvyšší hofmistryně hraběnky Ditrichštejnové a hofmistryně dvorních dam hraběnky Herbersteinové tu bylo 12 „*freylen*“ (tedy dvorních dam),²⁰⁾ jejich komorné, služky, kuchařky, pradelny a další osoby ženského pohlaví. Reprezentačními složkami mužské části bylo především 16 zástupců vyšší šlechty (kromě již zmíněných dvou nejvyšších hodnostářů se tu nacházeli hejtman gardy hrabě Maximilián Karel z Löwensteinu-Wertheimu²¹⁾ a dalších 13 „kavalírů“, tj. urozených dvořanů),²²⁾ velmi dobře honorovaná kapela o 16 osobách v čele s kapelníkem Giovannim Battistou Pederzuolím²³⁾ a garda o 44 lidech. U dvora samozřejmě standardně

---

tu sloužil císařovně vdově od roku 1676 (srov. např. MZA Brno, RA Ditrichštejnů, inv. č. 82, kart. 24, fol. 17v). Také jinde píše, že „kavalírů“ je u dvora málo, s hofmistrem a štolmistrem dohromady prý jen šest (dopis č. 15), přitom seznamy z roku 1687 uvádějí 16 zástupců vyšší šlechty (MZA Brno, RA Ditrichštejnů, inv. č. 82, kart. 24, fol. 17v–18v).

²⁰⁾ Tzn. že jich bylo více, než jich měla Eleonora Gonzagová starší v roce 1651 (tři hodnostářky a sedm dvorních dam; viz P. MAŤA, *Svět české aristokracie*, s. 914, pozn. 298). Soupisy z roku 1687 neuvádějí jejich křestní jména, takže je problémem přesně určit, o koho se jednalo. Všechny měly služné 476 zl ročně. Byly to „Kammerfreylen“ Feramoscha (ve službě 21 let) a von Wolkenstein (23), dále pak „Hofffreylen“ von Rappach (16), Breuner von Stübing (12), von Lamberg (11), von Styrum (9), von Herberstein (8), Hrzánová z Harasova (8), von Thürheim (7), von Rindsmaul (6), Pepole (3) a z Vrbna (2). Tamtéž, fol. 14v–16r.

²¹⁾ Hrabě Löwenstein-Wertheim (1656–1718) udělal v císařských službách velkou kariéru a dotáhl to až do knížecího stavu (1711) a do úřadů císařského princpálního komisaře při říšském sněmu v Řezně (1712–1716) a milánského guvernéra (1717–1718). U dvora císařovny vdovy sloužil v letech 1684–1686 a pobíral plat 1000 zl ročně. Srov. Karl-Heinz ZUBER, *Löwenstein-Wertheim-Rochefort, Maximilian Karl Fürst zu*, in: *Neue Deutsche Biographie* 15, 1987, s. 98–99 a MZA Brno, RA Ditrichštejnů, inv. č. 82, kart. 24, fol. 17v–18r.

²²⁾ Křestní jména v soupisech opět chybí, byli to tito pánové (všichni pobírali služné 800 zl ročně): baron von Scherffenberg (ve službě 22 let), hrabě von Conzin (zřejmě Johann Ernest, 14), hrabě von Geyersberg (8), hrabě von Sinzendorf (8), hrabě Caprara (zřejmě Niccolo, 5), baron Eckh von Hungersbach (3), hrabě von Santhilier (3), baron von Fünfkirchen (2), baron Gienger (1), hrabě Scotti (1), markýz Malvezzi (1), baron Tullio Miglio von Prumberg (11) a nejvyšší kuchmistr baron Sbarra (1). MZA Brno, RA Ditrichštejnů, inv. č. 82, kart. 24, fol. 17v–18r.

²³⁾ Pederzuoli (asi 1630 – asi 1692), původem z Bergama, sloužil u dvora Eleonory Gonzagové dle seznamu dvořanů z počátku roku 1687 již 22 let, musel k němu tedy přijít někdy v roce 1666. Kapelníkem se stal v roce 1681 a pobíral velmi vysoký plat 1440 zl. Po císařovnině smrti mu byla přislíbena roční penze ve výši 720 zl. Ostatními členy kapely byli na konci roku 1686 Dominico Pera (ve službě 23 let), Sebastiano Moratelli (23), Baptista Speroni (15), Fabricio Cerini (14), Andreas Ettel (14), Joseph Huefnagel (11), Joseph Badia (8), Pietro Sorosina (4), Joseph Serini st. (2), Joseph Serini ml. (2), Johann Joseph Hoffer (2), Melchior Harrer (1), Andreas Zächer (1), Francisco Grandis (0,75) a Caietano Gollini (0,5). Pobírali vysoké platy v rozmezí od 360 do 1080 zl ročně. Srov. K. FIDLER, *Mäzenatentum und Politik*, s. 58; Julie Anne SADIE, *Companion to Baroque Music*, Berkeley – Los Angeles 1998, s. 256 a MZA Brno, RA Ditrichštejnů, inv. č. 82, kart. 24, fol. 20v–22r.

pobývali kromě vysokých úředníků (dvorský pokladník */Hofzahlmeister/*,²⁴⁾ komorní pokladník */Kammerzahlmeister/*, dva sekretáři, právní zástupce */Anwalt/*, almužník */Elemosinarius/*, kontrolor a nezbytní písaři) také duchovní, a to jezuitský zpovědník s pomocníkem a dva kaplani s pomocníkem. O zdraví Eleonory a jejích služebníků se starali hned dva lékaři a lazebník (*Leibarbarier*). I mezi nimi se nacházeli uznávaní specialisté, jakým bezesporu byl dr. Paul de Sorbait, profesor medicíny na vídeňské univerzitě.²⁵⁾ U dvora dále pracovali specialisté na odívání (krejčí a francouzský parukář), devět komorníků a 10 livrejovaných lokajů. Stejně jako u panovníkova dvora tu pobývala pážata (12 chlapců) s vlastním hofmistrem a preceptorem. Typická byla též přítomnost dvou trpaslíků, dvou trubačů, zaměstnání tu dále našlo na tři desítky osob z řad kuchyňského personálu, nezbytní dveřníci a různí nosiči. Nepřehlédnutelná co do počtu pak byla rozsáhlá „*Stallpartei*“, tedy zaměstnanci stájí, kteří čítali dohromady na 60 osob. Prameny uvádějí, že ročně měly přijít výplaty služného tohoto početného dvora na více než 75 000 zl.²⁶⁾

Jak jsme viděli, Ditrichštejnové se na konci života císařovny vdovy u jejího velkého dvora nedali přehlédnout, ovšem jen o pár let dříve, na samém počátku osmdesátých let 17. století, ditrichštejnská frakce neměla v hofštátu Eleonory Gonzagové žádného vlivného mužského příslušníka. Protože navíc – jak už bylo řečeno – někteří její členové právě v tomto období zesnuli, cítili zbývající muži, že je potřeba na dvoře vlivné císařovny vdovy opět výrazněji zakotvit, a tím celkově upevnit své postavení ve vídeňské dvorské společnosti. Tím, kdo se měl u zmíněného dvora

²⁴⁾ Johann Jakob rytíř von Panndten (nar. cca 1618) působil jako rada a dvorský pokladník císařovny vdovy dlouhých 36 let a v roce 1687 v suplice knížeti Ditrichštejnovi psal, že za tu dobu vyúčtoval na 7 milionů zlatých. Jeho účetní knihy se zřejmě nezachovaly, tedy alespoň nejsou součástí vídeňského Hofkammerarchivu. Po Eleonořině smrti se Panndtenovi dostalo doživotní roční penze 600 zl. Srov. tamtéž, fol. 18v–19r (sopsis dvořanů), 60r–v (nedatovaná suplika).

²⁵⁾ Sorbait (1624–1691) studoval v Padově, působil pak v Římě či v Kolíně nad Rýnem a v roce 1652 přišel do Vídně na univerzitu. U dvora císařovny vdovy se angažoval už od roku 1658, jeho ostatní funkce mu ale nedovolovaly u něj pobývat trvale. Proslavil se nejen svými odbornými spisy, ale též aktivitami za moru v roce 1680 (vydal protimorový spis a císař jej stanovil členem orgánu, který měl dohlížet na sanitární opatření ve městě) i za obležení Turky v roce 1683, kdy velel jednotce studentů, kteří město pomáhali bránit. V roce 1687 pobíral od císařovny vdovy roční plat 600 zl. Srov. Leopold SENFELDER, *Paul de Sorbait*, in: Catholic Encyclopedia 14, New York 1913, s. 148–149 a MZA Brno, RA Ditrichštejnů, inv. č. 82, kart. 24, fol. 18v–19r. Hlavním lékařem dvora císařovny vdovy byl však jistý dr. Garelli. Ve službě působil pouze dva roky (1685–1686) a pobíral vysoký plat 1500 zl ročně. Zřejmě se jedná o otce pozdějšího osobního lékaře císaře Karla VI. Pia Nikolause von Garelli (1675–1739), který se jmenoval Johann Baptista. Srov. Michael DENIS, *Die Merkwürdigkeiten der k. k. garellischen öffentlichen Bibliothek am Theresiano*, Wien 1780, s. 2.

²⁶⁾ MZA Brno, RA Ditrichštejnů, inv. č. 82, kart. 24, fol. 14–34, 36–45 a navíc fol. 62–64, seznam služebníků ze stájí z 13. 8. 1687.

uchytit, byl právě Filip Zikmund z Ditrichštejna (tehdy čerstvě třicátník), o jehož vstupu do významných dvorských pozic pojednává tento článek. Jeho sepsání umožnil především objev důvěrné a vlastnoruční korespondence mezi Filipem Zikmundem a jeho starším a nevlastním bratrem knížetem Ferdinandem, která se týká právě (ale nejen) zápasu o funkci nejvyššího štolmistra císařovny vdovy.²⁷⁾ Jedná se o 16 dopisů, které pocházejí z období červenec až říjen 1683 a jež mají poměrně širokou výpovědní hodnotu. Kromě reflexe zápasu o obsazení dotčeného úřadu přináší též informace o aktivitách Eleonory Gonzagové, jež strávila léto a část podzimu toho roku zejména v Innsbrucku u své starší dcery. Také o tom se dosud mnoho nevědělo.²⁸⁾ Dále se pak v dopisech objevují zprávy, jež zajímavě dokreslují události týkající se obležení Vídně Turky a různých nesnází, jež z toho plynuly jak pro panovníka, jenž z metropole uprchnul, tak pro jeho významné dvořany (především zásobovacích – akutně chyběli koně, zbraně, zbroj, ale i luxusní potraviny ovocem počínaje a vínem konče). Z těchto všech důvodů bude v příloze studie přikročeno k edici této důvěrné korespondence.

* * *

Hektické události roku 1683 zamíchaly s mnoha osudy, měly dopad i na konkrétní podobu dvorské společnosti soustředěné okolo vládnoucích Habsburků a dokonce i na způsob vlády Leopolda I. Nejde samozřejmě jen o Turky, kteří tehdy napadli střední Evropu a donutili císaře pobývat více než rok mimo Vídeň, ale také o změny v nejvyšších úřadech.²⁹⁾ K těm došlo především u samotného císaře a byly vynu-

²⁷⁾ MZA Brno, RA Ditrichštejnů, inv. č. 1464, kart. 352, 16 dopisů Filipa Zikmunda bratru Ferdinandovi z července až října 1683. Srov. jejich edici v příloze. Typické je opět to, že v archivním inventáři je dosud tato složka mylně uváděna jako dopisy Filipa Zikmunda z Ditrichštejna o jeho zisku funkce nejvyššího štolmistra císařovny Eleonory Magdaleny Falcko-Neuburské. K záměně Eleonory ml. Gonzagové a Eleonory Magdaleny Falcko-Neuburské dochází občas i ve starší rakouské literatuře.

²⁸⁾ V literatuře se jen lakonicky konstatovalo, že císařovna vdova uprchla stejně jako císař se svou ženou z Turky ohrožované Vídně. Viz např. Reinhold LORENZ, *Reisen des Kaisers Leopold I. und des Kurfürsten Max Emanuel im Türkenjahr 1683*, Mitteilungen des Instituts für österreichische Geschichtsforschung 52, 1938, s. 295–312, zde s. 307, nebo Rotraut MILLER, *Die Hofreisen Kaiser Leopolds I.*, Mitteilungen des Instituts für österreichische Geschichtsforschung 75, 1967, s. 66–103, zde s. 100. Několik dní měli společnou cestu, ale posléze se rozdělili a Eleonora zamířila do Tyrolska. To už Lorenz ani Miller neuvádějí, srov. tedy Ludwig BAUR (Hg.), *Berichte des hessen-darmstädtischen Gesandten Justus Eberh. Passer an die Landgräfin Elisabeth Dorothea über die Vorgänge am kaiserlichen Hofe und in Wien von 1680 bis 1683*, Archiv für österreichische Geschichte 37, 1867, s. 271–409, zde s. 381–382, 387–388 a zejm. s. 390 (zápis k 8. 7. 1683).

²⁹⁾ Konstatuje to třeba S. SIENELL, *Die Geheime Konferenz*, s. 398–399, 401 i jinde.

ceny tím, že v prosinci předchozího roku zemřel dosavadní nejvyšší hofmistr Jan Maxmilián z Lambergu. Na jaře ho vystřídal Albrecht z Zinzendorfu, ale i on opustil záhy – již v říjnu – vezdejší svět, takže o měsíc později měl dvůr opět nového představeného, tentokrát Ferdinanda z Dittrichštejna.³⁰⁾ A aby toho nebylo málo, zesnuli na jaře 1683 ještě dvorský kancléř Jan Pavel Hochoz z Hohengranu i nejvyšší český kancléř Jan Hartvík z Nostic (oba v březnu) a brzy je na věčnost následoval i prezident říšské dvorské rady Jan Adolf ze Schwarzenbergu (v květnu).³¹⁾ Všechna tato úmrtí „sloupů“ dosavadní vlády si vyžádala lavinu personálních změn u všech tří nejdůležitějších dvorů, tj. u císaře, císařovny i u císařovny vdovy.³²⁾

Dvůr Eleonory Gonzagové zasáhla především velmi nečekaná smrt Jana Adolfa ze Schwarzenbergu, protože u něj od roku 1678 působil v pozici nejvyššího štolmistra jeho syn Ferdinand, jenž nyní zdědil obrovské statky svého otce v různých částech habsburské monarchie i v říši. Náhlý skon knížete Schwarzenberga na císařském zámku Laxenburg, který rozhodně neodpovídal soudobým představám o „dobré smrti“, zapřičinil, že se nerozloučil se svými nejbližšími a nestačil ani sepat závěť.³³⁾ Jeho syn musel vyřídit různé povinnosti, jež k převzetí dědictví v různých zemích patřily, a vydal se proto na své statky do Štýrska a později do Čech.³⁴⁾ Císařovna vdova tak zůstala těsně před tím, než uprchla na počátku července z Vídně před postupujícími Turky, bez velmi důležitého dvořana. V hierarchii mužských služebníků patřilo totiž nejvyššímu štolmistrovi druhé místo hned za nejvyšším hofmistrem, podléhal mu početný personál stáji, kočároven a okolních skladů. V době delšího pobytu dvora na jednom místě musel denně procházet stáje, instruovat své podřízené, dohlížet na řádné plnění jejich povinností a stav svěřených budov a majetku. Měl mít detailní přehled o počtech, původu a kvalitě koní. U císařského dvora mu podléhala dokonce i zbrojnice a byl mu svěřen dohled nad pážaty. Když se pak panstvo vydalo na cesty, význam nejvyššího štolmistra dále vzrůstal – jeho lidé zajišťovali dopravní prostředky (včetně lodí, pokud se plulo po řece) a naplánovali přesun do nejmenších detailů. V těchto chvílích se nejvyšší štolmistr nesměl od svého pána, resp. paní hnout a byl zodpovědný za bezproblémový prů-

³⁰⁾ Thomas FELLNER – Heinrich KRETSCHMAYR, *Die österreichische Zentralverwaltung I/1*, Wien 1907, s. 276.

³¹⁾ Tamtéž, s. 281–282 a 285; R. SMÍŠEK, *Císařský dvůr*, s. 107 a mnoho dalších autorů. Smrt všech tří zachycuje třeba již citovaný L. BAUR (Hg.), *Berichte*, s. 365–366, 368, 375–376, 378.

³²⁾ S. SIENELL, *Die Geheime Konferenz*, s. 398 hovoří velmi trefně o tom, že tato úmrtí „pustila žilou“ zejména tajné konferenci.

³³⁾ Dne 26. 5. 1683 odešel Schwarzenberg po zasedání tajné rady ve 2 hod. k jídlu, pak si povídal s císařským zpovědníkem a udělalo se mu zle a „angefangen zu seufzen: O! wie thut mirs umbs hertz so weh! sich vff dero sessel gesetzt, gefallen, vnd ohne einzig weiteres wort zwischen 5 vnd 6 vhr, tods verblichen...“ L. BAUR (Hg.), *Berichte*, s. 375.

³⁴⁾ A. WOLF, *Fürst Ferdinand von Schwarzenberg*, s. 171.

běh cesty.³⁵⁾ Eleonora však nyní nejvyššího štolmistra ve své suítě neměla a nebyl to jen dočasný stav, protože se ukázalo, že Ferdinand ze Schwarzenbergu svou dosavadní funkci nechce dále zastávat (přesné důvody se bohužel nepodařilo zjistit). Proto se mezi dvorskou smetánkou rozhořel na počátku léta 1683 boj o získání tohoto ceněného úřadu.

Klíčové bylo, aby zájemce o tuto funkci pobýval pokud možno trvale u Eleonořin dvora (mohl maximálně občas přijmout nějakou diplomatickou misi) a měl podporu panovnice a alespoň některých jejích nejbližších. Mezi nejvýznamnější osoby tehdy patřil nejvyšší hofmistr jejího dvora a zkušený diplomat Karel Ferdinand z Valdštejna³⁶⁾ a pak také Eleonořin zповědník pater Costa. Logickou volbou bylo povýšit do této funkce někoho, kdo už u jejího dvora strávil delší dobu, ideálně někoho z děle sloužících „kavalírů“. Pravidelně se ale také stávalo, že tyto „zkušenější“ dvořany přeskočil někdo, kdo u zmíněného dvora předtím nepůsobil, koho ovšem prosazovali vlivní lidé s kontakty v nejvyšší společnosti – jak jinak vysvětlit již zmíněné a velmi nelogické přesunutí dlouholetého korutanského zemského hejtmána Zikmunda Helfrieda z Ditrichštejna do pozice nejvyššího hofmistra v roce 1685. Právě k takovému nerovnému souboji došlo i v létě 1683, a to mezi jistým hrabětem Thürheimem,³⁷⁾ jenž si na funkci myslel a mohl se vykázat delší znalostí dvora, a nováčkem u Eleonořině suítě Filipem Zikmundem z Ditrichštejna, za jehož uvedení k císařovně vdově byli zodpovědní jak kníže Ferdinand z Ditrichštejna (nejvyšší hofmistr císařovny), tak Gundakar z Ditrichštejna (nejvyšší komorník

³⁵⁾ Instrukce pro nejvyššího štolmistra císařovny vdovy není známa, máme však k dispozici instrukci pro nejvyššího štolmistra císaře Ferdinanda II. z roku 1625. Náplň funkce se jistě v klíčových věcech nelišila. Srov. edici instrukce v práci Jakob WÜHRER – Martin SCHEUTZ (Hgg.), *Zu Diensten Ihrer Majestät. Hofordnungen und Instruktionsbücher am frühneuzeitlichen Wiener Hof*, Wien – München 2011, s. 485–493.

³⁶⁾ K němu srov. Zdeněk KALISTA, *Karel Ferdinand z Valdštejna*, in: týž, Čechové, kteří tvořili dějiny světa, Praha 1999, s. 137–146 a podrobněji na základě bohatého pramenného studia J. HRBEK, *Barokní Valdštejnové*, s. 83–95, 101–110, 202–203, 209–211, 220–226 i jinde.

³⁷⁾ Identifikace zmíněného Thürheima není jednoduchá, protože v dopisech nikde není jmenován křestním jménem, pouze se konstatuje, že je již ženatý. V této době žilo hned několik mužských potomků čtyř různých větví rodu. Osobně se domnívám, že se jednalo o některého ze čtyř synů Johanna Christopha z Thürheimu – Leopolda (1623–?), Franze Leopolda (1624–1700), Christophu Leopolda (1629–1690) či Philippu Jakoba (1631–?). Srov. Johann Heinrich ZEDLER, *Grosses vollständiges Universal-Lexicon aller Wissenschaften und Künste*, Svazek 43, Leipzig – Halle 1745, sl. 1847–1856. Přikláněl bych se nejspíše ke druhému jmenovanému, jenž měl jako jediný člen rodu statky v Dolních Rakousech, jenž byl spřízněn s Brandisy, Rappachy a Starhembergy, kteří nepatřili k ditrichštejnské frakci (V. von RENNEN (Hg.), *Vertrauliche Briefe*, s. 10–11, 13–14, 16–17, 23, 25, 42, 50 a 59), a jehož jeden dopis knížeti Ferdinandovi z Ditrichštejna z roku 1684 je uložený v MZA Brno, RA Ditrichštejnů, inv. č. 1936/37, kart. 486, fol. 1–2.

císaře), jenž císařskému komorníkovi Filipu Zikmundovi povolil odjet z Vídně s dvorem Eleonory Gonzagové.³⁸⁾

Císařovna vdova byla ve Vídni (resp. ve své rezidenci Favoritě kousek před branami Vídně) jako na trní již na konci června, když se všude objevovaly zprávy o tatarských nájezdech a postupu hlavního voje turecké armády. Dne 30. června prý prosila Leopolda I., aby jí povolil opustit sídlo, ten ji ale ubezpečoval, že se situace brzy uklidní. Jenže vše se zhoršovalo a Eleonora se ve své rezidenci před hradbami necítila v žádném případě bezpečná, a proto se večer 3. července přesunula do Vídně. Očitý svědek o tom vyprávěl: „... a sám jsem viděl, jak její kočáry musely strašně chvátat, aby mohly do města převézt všechn nábytek a jezdily až do noci...“ V metropoli to prý způsobilo pěkný poplach a pisatel dodával, že císařovna vdova asi už na nic nebude čekat a pojedje obratem pryč z Vídně. To se ale mylil, protože Eleonora Gonzagová nakonec opustila město až v průběhu velké paniky večer 7. července.³⁹⁾ Získala před dvorem císaře mírný náskok a jela po trase Melk, Amstetten, Enns (12. července), objela Linec z jihu, aby pak pokračovala dále na jihozápad a cestovala do Salcburku, kam dorazila 20. července. Císař, jak známo, však se svou ženou sledoval tok Dunaje a mířil na severozápad do Pasova, takže se rozdělili.⁴⁰⁾ Důvody tohoto činu vysvítají z dochované korespondence naprosto zřetelně – Eleonora Gonzagová se, když už byla nucena opustit Vídeň, rozhodla spojit útek před Turky s příjemnějšími okamžiky a navštívit svou starší dceru Eleonoru Marii Josefu, ovdovělou polskou královnou a momentálně manželku lotrinského vévody Karla, v její rezidenci v tyrolském Innsbrucku a být u toho, až se jí narodí další potomek. Filip Zikmund z Ditrichštejna o tom tehdy psal: „Její veličenstvo císařovna má chuť odjet na 14 dní do Tyrolska, protože se blíží porod královny, pak chce zamířit do Prahy. Její kavalerií však nejsou spokojeni, že chce podniknout tuto cestu, protože to bude moc stát.“⁴¹⁾ Zde je nutno podotknout, že to byla docela logická reakce, protože většina z nich z Čech nepocházela a neměla tam, na rozdíl od Filipa Zikmunda, žádné statky.⁴²⁾

³⁸⁾ Srov. MZA Brno, RA Ditrichštejnů, inv. č. 1464, kart. 352, fol. 27–28, dopis z 27. 7. 1683 (edice č. 2). K osobě Gundakara z Ditrichštejna bližší S. SIENELL, *Die Geheime Konferenz*, s. 162–164.

³⁹⁾ L. BAUR (Hg.), *Berichte*, s. 381–382 (zde se nachází použitý citát: „und hab ich selbst gesehen, wie Ihre kutscher in aller eil fahren müssen, daß sie die mobilien eilends in die statt haben salviren können, diß fahren gewährt biß in die nacht...“), 385.

⁴⁰⁾ Dosavadní literatura oddělení císařovny vdovy od císaře nereflektuje. K císaři podrobně R. LORENZ, *Reisen*, s. 307; k cestě císařovny vdovy pak L. BAUR (Hg.), *Berichte*, s. 387–390. Datum příjezdu do Salcburku se uvádí v dopisu Filipa Zikmunda bratrovi uloženém v MZA Brno, RA Ditrichštejnů, inv. č. 1464, kart. 352, fol. 29–30 (edice č. 1).

⁴¹⁾ Tamtéž.

⁴²⁾ V této době byli prokazatelně ve službě bližší neurčená hrabata Scherfenberg, Conzin, Geyersberg, Sinzendorf a Caprara, z Ditrichštejnových dopisů pak víme ještě o jednom Fünfkirche-

Z dochované korespondence také vyplývá, že o jménu nového nejvyššího štolmistra měla císařovna vdova jasno již po polovině července, když prchala z Vídně do Salcburku, protože Filip Zikmund psal 22. července bratru Ferdinandovi: „*Její veličenstvo císařovna mi po cestě opět vzkázala, že s ní mám jen jet dále, že mne chce vyhlásit hned, jakmile jen dorazí na místo, kde by mohla zůstat...*“⁴³⁾ Hned z tohoto prvního listu je patrné, že Eleonora si byla moc dobře vědoma nároků, které na funkci měl zmíněný hrabě Thürheim, a také se nám v něm nabízí unikátní průhled do zákulisi fungování habsburské dvorské společnosti. Císařovna vdova totiž chtěla uklidnit rozladěného Thürheima, a proto se ho snažila něčím odškodnit. Hledala tedy způsoby, jak by se mu mohlo dostat aspoň drobné satisfakce přímo od Leopolda I. Stačilo by prý, kdyby mu císař přislíbil nějaký titul – ideálně místo v tajné radě.⁴⁴⁾ V tom se chtěla angažovat jak sama (chtěla napsat nejvyššímu hofmistrovi císaře a svému starému známému hraběti Zinzendorfovi), tak požadovala, aby se zapojili i Ditrichštejnové, a to konkrétně kníže Ferdinand, jenž měl od císaře i jeho nejvyššího dvořana zjistit, zda by takový přislíb mohl být vydán. Typické pro nastalou situaci bylo, že Eleonora celé toto snažení nebrala zase až tak vážně, protože – jak důvěrně sděloval Filip Zikmund bratrovi – „*by jí bylo jedno, jestli ho v budoucnu udělají tajným radou, nebo ne...*“ A mladý Ditrichštejn své informace zakončoval prohlášením, že ať Thürheim takový přislíb dostane, nebo ne, on má novou funkci jistou, ovšem byl by rád, kdyby Ferdinand o těchto věcech zatím veřejně nemluvil.⁴⁵⁾

Sebedůvěra, kterou Filip Zikmund oplýval v prvním dopise, se odrazila i v dalším listu ze dne 27. července. Mladý hrabě pro ni měl vážné důvody. Eleonora totiž probrala celou věc se svým zpovědníkem a shledala, že v cestě ke jmenování nového nejvyššího štolmistra stojí už v podstatě jen fakt, že kníže Schwarzenberg na tuto funkci ještě oficiálně nerezignoval. Proto pověřila patera Costu, aby mu napsal, objasnil nastalou situaci a požádal ho o včasnou rezignaci. Filipa Zikmunda pak

---

novi a Daunovi. Srov. MZA Brno, RA Ditrichštejnů, inv. č. 82, kart. 24, soupis členů dvora z jara 1687, fol. 17v a MZA Brno, RA Ditrichštejnů, inv. č. 1464, kart. 352, fol. 13–14, dopis z 29. 9. 1683 (edice č. 15).

⁴³⁾ MZA Brno, RA Ditrichštejnů, inv. č. 1464, kart. 352, fol. 29–30 (edice č. 1).

⁴⁴⁾ Tehdy už tajná rada dávno nebyla pouhou hrstkou nejnějnějších dvořanů jako v 16. století za Ferdinanda I., protože titul tajného rady začal být v první půli 17. století nadužíván a proměnil se tak v podstatě jen v čestnou funkci. Největší nárůst počtu radů proběhl v osmdesátých letech (1676: 30 jmen, 1697: 107 jmen) a sami současníci si z toho tehdy utahovali. Třeba Ernst Rüdiger ze Starhembergu sarkasticky komentoval jmenování dvou tajných radů v létě 1685 slovy: „*2 neue geheime rede seind gester auch worden, der Collalto und der Draudmanstorf, seind ihnen noch 2 narren darinnen abgangen, derer zall hofentlich einmall wierd erfillet sein und sie aniezo anfangen gescheide zu machen.*“ Srov. P. MĀTA, *Svět české aristokracie*, s. 372–373; citát pochází z dopisu z 19. 7. 1685, který otiskl V. von RENNEN (Hg.), *Vertrauliche Briefe*, s. 78.

⁴⁵⁾ MZA Brno, RA Ditrichštejnů, inv. č. 1464, kart. 352, fol. 29–30 (edice č. 1).

velmi hřál pocit, že tento Costův dopis měl v ruce on sám a že ho má obratem poslat Schwarzenbergovi. Pořád ale nebylo úplně vyhráno, protože hrabě Thürheim se nehodlal bez boje vzdát. Evidentně ale za sebou neměl žádného významného přímluvce, takže jeho snahy vyznívaly nejen na prázdno, ale s odstupem času se jeví už jen jako zoufalé. Jak jinak hodnotit jeho rozhovor s paterem Costou, v němž se prý zmínil, že jmenováním mladého Ditrichštejna císařovna vdova velmi rozladí nejvyššího komorníka císaře, pod jehož pravomoc Filip Zikmund jako císařský komorník oficiálně spadal.⁴⁶⁾ Víme totiž, že tím nejvyšším komorníkem byl Gundakar z Ditrichštejna, jenž patřil momentálně k nejvýznamnějším členům ditrichštejnské frakce a který stál vysoce pravděpodobně spolu s Ferdinandem z Ditrichštejna v pozadí plánu umístit mladého příbuzného ke dvoru císařovny vdovy. Sám Filip Zikmund si byl podporou nejvyššího komorníka poměrně jistý, přesto však raději v závěru dopisu poprosil bratra, aby to s mocným Gundakarem ještě probral.

O několik dní později, stále ještě za pobytu v Salcburku, už mladý Ditrichštejn o pomoci nejvyššího komorníka vůbec nepochyboval, neboť od něj dostal dopis, který jej zjevně velmi uspokojil. Jinak se ale situace na počátku srpna nehýbala z místa, protože Eleonora sice nadále dávala Filipu Zikmundovi najevo svou přízeň, ovšem Ferdinand ze Schwarzenbergu zatím svou rezignaci neposlal a ukazovalo se též, že Ditrichštejnovo jmenování není po chuti ještě jednomu mocnému muži, a to nejvyššímu hofmistrovi císařovny vdovy hraběti Valdštejnovi. Zda se tento diplomat, jenž u dvora často celé měsíce nepobýval (třeba na jaře byl v Polsku a rok později tam jel opět),⁴⁷⁾ v celé věci více angažoval, nevíme, z některých zmínek je ale možné vyvodit, že se asi přikláněl na Thürheimovu stranu – pravděpodobně jej k němu vázalo nějaké přátelství z předchozí doby. Sám mladý Ditrichštejn však Valdštejnovu opozici nehodnotil jako extrémně závažnou, byl si zřejmě jistý, že nic nezmuže. Tehdy také bylo už jasné, že císař Thürheimovi nevydává žádný příslib místa v tajné radě, ovšem Ditrichštejnové císařovnu vdovu ujišťovali, že pro něj mohou získat jinou, byť ne tak významnou funkci.⁴⁸⁾

Dne 7. srpna pak Eleonora Gonzagová konečně dorazila ke své dceři do Innsbrucku, kde pak zůstala – přes různé plány – až do října. Po příjezdu do města měl mladý Ditrichštejn ke svému vytouženému cíli stále stejně daleko. Schwarzenbergova rezignace nikde, a tak se pokoušel aspoň nadále sondovat terén u císařského dvora a navíc se začal pečlivěji věnovat náplni své budoucí funkce, protože asi při některých příležitostech zjistil, že toho ještě hodně neví a tím si v očích ostatních členů dvora značně škodí. Vysvítá to z jeho dotazu, který tehdy položil nevlastnímu bratrovi: když sedí císařovna v nosítkách sama bez císaře, má jet nejvyšší štolmistr

⁴⁶⁾ Tamtéž, fol. 27–28, dopis z 27. 7. 1683 (edice č. 2).

⁴⁷⁾ J. HRBEK, *Barokní Valdštejnové*, zejm. s. 101–110.

⁴⁸⁾ MZA Brno, RA Ditrichštejnův, inv. č. 1464, kart. 352, fol. 3–4, dopis z 2. 8. 1683 (edice č. 3).

před nositky, nebo až za nimi? Urození příslušníci dvora císařovny vdovy prý tuto otázku diskutovali, „já jsem na to však neuměl nic říci“.⁴⁹⁾

Schwarzenbergova rezignace nedorazila ani v polovině srpna, a to už byl Filip Zikmund velmi nervózní, protože se spoléhal na jeho slib, že pokud to bude císařovna vdova potřebovat, okamžitě rezignuje. Proto pater Costa napsal Schwarzenbergovi ještě jeden dopis, který tentokrát poslali po spolehlivějším prostředníkovi. Ditrichštejnovi tak nezbývalo, než se obrnit trpělivostí, protože kníže prý pobýval na svých statcích, a to vždy znamenalo zdržení korespondenčního styku. Navíc si Filip Zikmund v této době čím dále výrazněji uvědomoval, že mít podporu mocných je sice klíčové (hraběti Gundakarovi proto – vědom si symbolického významu daru a akutního nedostatku lahodného moku u dvora císaře – poslal pět věder červeného vína),⁵⁰⁾ ale že vlastní dvůr císařovny vdovy opravdu pořádně nezná. Proto si bratřovi posteskl, že by bylo neskonale lepší, kdyby byl jmenován do této funkce již ve Vídni, protože pak by se mohl se všemi lépe seznámit a hlavně vhodněji napláňovat cestu.⁵¹⁾

Pokud mu však zatím jako nováčkovi u dvora chyběl jistý respekt ze strany ostatních dvořanů, v jiných věcech se ukazovalo, že bude velmi schopný. Ditrichštejn totiž několikrát v dopisech zdůrazňuje, že měl u dvora nejčerstvější informace a že to byl právě on, kdo informoval ostatní i panovníci o novinkách. Vděčil za ně samozřejmě především nevlastnímu bratřovi Ferdinandovi, který mu každou poštou posílal noviny i své denní cedule.⁵²⁾ Typické v tomto ohledu je, že když do Innsbrucku přijel zvláštní kurýr s novinkami o porážce Turků před Vídní, přivezl s sebou jediný dopis, a to právě list Ferdinanda z Ditrichštejna jeho mladšímu bratřovi. Filip Zikmund tehdy pyšně bratřovi sděloval, že list od kurýra přijala sama Eleonora, předala ho pak osobně jemu a hned se ptala, co je nového. Mladý Ditrichštejn jí tedy dopis podal, ona se seznámila s obsahem, ze všeho se velmi radovala a následně jej nechala před celým dvorem přečíst.⁵³⁾

Vraťme se ale do zpět do srpna. Z listu z 22. srpna je cítit velké napětí, protože kurýr, jenž nesl druhý dopis patera Costy Schwarzenbergovi, se vrátil bez odpově-

⁴⁹⁾ Tamtéž, fol. 5–6, dopis z 8. 8. 1683 (edice č. 4).

⁵⁰⁾ Nejvyšší komorník císaře za víno obratem děkoval a sděloval mu navíc, že jej velmi potěšilo zjištění, že bude jmenován nejvyšším štolmistrem u císařovny vdovy. Srov. tamtéž, fol. 1–2, dopis z 1. 9. 1683 (edice č. 9).

⁵¹⁾ Tamtéž, fol. 7–8, dopis z 18. 8. 1683 (edice č. 5).

⁵²⁾ Filip Zikmund tedy byl součástí širší informační sítě, která se pravidelně zásobovala novinkami formou denních cedulí (Tagzettel). Tento systém s úspěchem provozoval již kardinál Arnošt Vojtěch z Harrachu. Srov. Katrin KELLER – Alessandro CATALANO (Hgg.), *Die Diarier und Tagzettel des Kardinals Ernst Adalbert von Harrach (1598–1667)*, 1–7, Wien u. a. 2010.

⁵³⁾ MZA Brno, RA Ditrichštejnů, inv. č. 1464, kart. 352, fol. 11–12, nedatovaný dopis, zřejmě z 20. 9. 1683 (edice č. 14).

di. Kniže mu prý pouze nechal vzkázat, že je nemocný, tzn. že ho nepřijal a nechal ho odjet. Ditrichštejn považoval toto chování za nestandardní až skandální – vřdyt ten dopis byl psán jménem císaře, na takový se podle něj odpověď neodkládá. Eleonora ovšem podle Filipa Zikmunda dlouho čekat nehodlala a dokonce hrozila, že ho jmenuje i navzdory tomu, že rezignace nedorazí.⁵⁴⁾ Naštěstí se to ale nestalo, protože už za další tři dny Ditrichštejn chvatně bratra informuje, že ta rezignace knížete konečně dorazila⁵⁵⁾ a že Eleonora bude obratem psát Leopoldovi I., že na uprázdněné místo jmenuje Filipa Zikmunda. Teprve po císařově souhlasu ho prý definitivně vyhlásí nejvyšším štolmistrem.⁵⁶⁾

Dále šlo všechno už poměrně rychle. Dne 29. srpna císařovna vdova mladému Ditrichštejnovi vzkázala – jak jinak než po pateru Costovi –, že ho chce toho dne jmenovat do funkce.⁵⁷⁾ Z dalšího dopisu však vysvítá, že se tak hned nestalo, a to pro zdravotní potíže jejího nejvyššího hofmistra hraběte Valdštejna, jenž měl tato jmenování jako představený dvora na starosti. Po několika dnech už mu ale bylo lépe, takže se jmenování naplánovalo na 1. září. Filip Zikmund byl naprosto spokojený a neváhal bratrovi do dopisu připsat, co mu Eleonora osobně sdělila, když jí přišel poděkovat. Řekla prý, že to udělala velmi ráda, protože ví, „*jak ji miloval jejich zesnulý pan otec a také paní matka a též Vaše knížecí milost*“.⁵⁸⁾

Na počátku září byl tedy proces výběru a jmenování nového štolmistra císařovny vdovy po téměř dvou měsících průtahů završen, a to když jej 2. září nejvyšší hofmistr Valdštejn oficiálně uvedl do funkce. Byl to jednoznačně velký úspěch ditrichštejnské frakce, jež opět prokázala, že má velmi blízko k panovnickému domu a navíc měla na podzim toho roku své reprezentanty na velmi významných postech u všech tří nejvýznamnějších dvorů – u císaře se nacházel Gundakar jako nejvyšší komorník, u císařovny Ferdinand jako nejvyšší hofmistr a u císařovny vdovy tedy nově Filip Zikmund jako nejvyšší štolmistr! Není proto divu, že se v dopisech objevuje informace, že jak Ferdinand z Ditrichštejna, tak Gundakar z Ditrichštejna chtějí Eleonoře za tuto milost obzvláště poděkovat.⁵⁹⁾ Císař Leopold I. měl tehdy dokonce podle mladého Ditrichštejna vyjádřit svou náklonnost k Ditrichštejnům tím,

⁵⁴⁾ Tamtéž, fol. 19–20, dopis z 22. 8. 1683 (edice č. 6).

⁵⁵⁾ Je datovaná na Třeboni 10. 8. 1683, to znamená, že Schwarzenberg s jejím odesláním zřejmě chvíli váhal. Viz SOA Třeboň, pracoviště Český Krumlov, RA Schwarzenbergů, pozůstalost Ferdinanda ze Schwarzenbergu, fasc. 401. Zde se také dochoval Eleonořin italsky psaný dopis z 30. 8. 1683, v němž Schwarzenbergovi za jeho služby poděkovala. Za zprostředkování těchto informací velmi děkuji Kristině Popelka z Českého Krumlova.

⁵⁶⁾ MZA Brno, RA Ditrichštejnů, inv. č. 1464, kart. 352, fol. 23, dopis z 25. 8. 1683 (edice č. 7).

⁵⁷⁾ Tamtéž, fol. 17–18, dopis z 29. 8. 1683 (edice č. 8).

⁵⁸⁾ Tamtéž, fol. 1–2, dopis z 1. 9. 1683 (edice č. 9).

⁵⁹⁾ Srov. zvláště tamtéž, fol. 21–22, dopis z 12. 9. 1683 (edice č. 12).

že své nevlastní matce napsal, že učinila velmi dobře, když svěřila štolmistrovskou funkci Filipu Zikmundovi, a ne hraběti Thürheimovi, jenž se neteší její důvěře. A Ditrichštejn hned v prvním dopise po jmenování jako by svému bratru dokazoval, že je této pocty hoden, když svěřoval papíru své rozvahy, kam by se nyní dvůr jeho nové paní mohl na podzim přesunout. Linec měl za příliš malý, aby se tam bez problémů ubytovaly oba velké hofštáty (tj. císařův i císařovny vdovy) a jednoznačně preferoval Prahu a dokonce prý už činil první přípravy pro cestu do Čech, když se poptával po pronájmu domu.⁶⁰⁾

Jmenování nového nejvyššího štolmistra mělo ovšem během září ještě dohru, protože tuto novinku samozřejmě musela dvorská společnost jak u císaře, tak u císařovny vdovy detailně probrat. Proto zřejmě vznikla řada dohadů, jak se vlastně mladý a nezkušený Filip Zikmund mohl dostat na ceněné místo, když se původně u Eleonořina dvora nenacházel a když měla funkce podle zkušeností a zásluh připadnout úplně někomu jinému. Ditrichštejnská frakce se musela vyrovnat se všemi připomínkami a útoky svých nepřátel (někteří naznačovali, že Filip Zikmund se nepřístojným způsobem chová ke dvorním dámám), jež určitě zásoboval svou verzí událostí popuzený hrabě Thürheim. Ten od té doby, co byl Ditrichštejn jmenován, ke dvoru císařovny vdovy přestal chodit a prý přemýšlel o tom, že se funkcí v Eleonořině hofštátu zcela vzdá.⁶¹⁾ O několik dní později skutečně Thürheim Innsbruck i se svou ženou opustil a zamířil do Lince za císařem.⁶²⁾ Zkušenější muži z ditrichštejnské frakce už asi byli na podobné reakce zhrzených dvořanů zvyklí, ale Filip Zikmund se musel s tímto tlakem teprve naučit žít.⁶³⁾ Pravděpodobně proto svému

⁶⁰⁾ Tamtéž, fol. 24–25, dopis z 8. 9. 1683 (edice č. 11).

⁶¹⁾ Zejména tamtéž.

⁶²⁾ Na to konto prosil mladý Ditrichštejn svého bratra, aby se ho případně zastal, kdyby o něm slyšel špatně mluvit. Srov. tamtéž, fol. 11–12, s. d. (zřejmě z 20. 9. 1683, edice č. 14). Další osudy tohoto člena rodu Thürheimů nejsou v korespondenci zmiňovány, ovšem pokud se jedná o Františka Leopolda z Thürheimu, pak se dochoval jeden jeho dopis knížeti Ferdinandu z Ditrichštejna, jenž nese datum 30. 4. 1684. Thürheim se v něm odvolává na setkání s knížetem v Linci, při němž mu prý slíbil podporu při získání nějaké funkce. Nyní se – argumentuje Thürheim – uvolnilo místo zemského hejtmana v Dolních Rakousích, a proto prosí knížete, aby splnil svůj příslib, využil svého vlivu a měl na paměti také jeho dlouhou komornickou službu (v délce 34 let) a pomohl mu zmíněné místo získat. Z konceptu Ditrichštejnovy odpovědi vyplývá, že sice kníže na Thürheimu nadále bude myslet (vytýká mu přítom, že mu od jejich setkání neposlal ani řádku), ovšem že nyní toto místo získat nelze. Tamtéž, inv. č. 1936/37, kart. 486, fol. 1–2.

⁶³⁾ O dva roky později byl přítomen, když se obsazovala místa nejvyššího hofmistra císařovny, nejvyššího maršálka císaře a nejvyššího hofmistra císařovny vdovy (únor 1685). Tehdy si myslel na některou z prvních dvou funkcí hrabě Ungnad z Weissenwolfu, jehož podporoval biskup Sinelli. Nebyl ale vybrán, zřejmě ho to velmi překvapilo a již při vyhlášení se tvářil „hrozivě“ („*had greiliche gesichter gemacht*“), čehož si všichni povšimli. Srov. V. von RENNEN (Hg.), *Vertrauliche Briefe*, s. 54.

bratrovi v jednom z dopisů psal, že je velmi nešťastný z toho, jak se jeho jmenování interpretuje, a že mu to ostatní mají za zlé. Podporou mu ale zůstávalo, že jak jeho blízcí, tak Eleonora se za něj jednoznačně postavili a jeho nová paní dokonce osobně psala císaři, že se na jejím dvoře opravdu neděje žádná nespravedlnost. Sám mladý Ditrichštejn se pak před svým bratrem bránil, že neví, co je na tom špatného, když se rád baví s dámami, a vše završil svým *confiteor*: „*Vyznávám, že se [...] také budu snažit jí rádně sloužit, protože si mne zvolila z vlastní iniciativy a chová se ke mně tak milostivě.*“⁶⁴⁾

V posledních dvou dochovaných listech z přelomu září a října 1683 už se pak toto téma vytrácí, aby jej vytlačily každodenní starosti spojené s jeho novou funkcí a novinky z Vídně po porážce tureckého vojska. V prvním případě šlo samozřejmě o zorganizování další cesty dvora Eleonory Gonzagové, protože porod její dcery již dávno proběhl (10. srpna),⁶⁵⁾ malý synek byl pokřtěn 22. srpna jako Karel Ferdinand († 1685)⁶⁶⁾ a císařovna vdova se už zase viděla v blízkosti Leopolda I. Psala mu prý v této záležitosti a prosila o povolení cesty za ním do Lince, kde císař s chotí pobýval od 25. srpna.⁶⁷⁾ Ditrichštejn proto zajišťoval dostatek lodí, které by je tam po řekách Innu a Dunaji dopravily, a také svého bratra prosil, aby je v této snaze přímo v Linci podpořil. Navíc jej ubezpečoval (což odporuje jeho předchozím vyjádřením!), že Eleonorin dvůr je docela malý, že císařovna vdova a její dvorní dámy bydlejí v zemském domě a „kavalírů“ že je jen několik (prý údajně pouze šest osob) a nebude problém je někde ubytovat.⁶⁸⁾

Eleonora Gonzagová se k císaři nakonec na samém sklonku října v Linci skutečně připojila,⁶⁹⁾ a proto byla vzájemná korespondence mezi bratry Ditrichštejnový-

⁶⁴⁾ MZA Brno, RA Ditrichštejnů, inv. č. 1464, kart. 352, fol. 21–22, dopis z 12. 9. 1683 (edice č. 12).

⁶⁵⁾ Srov. *Theatrum Europaeum* 12, Frankfurt am Main 1691, s. 622.

⁶⁶⁾ MZA Brno, RA Ditrichštejnů, inv. č. 1464, kart. 352, fol. 19–20, dopis z 22. 8. 1683 (edice č. 6).

⁶⁷⁾ Jen ve dnech 8. – 22. 9. byl císař na cestě do osvobozené Vídně a zpět, tj. od konce září už pak dlouhodobě pobýval (i přes stížnosti některých dvořanů) v Linci, kde zůstal až do léta příštího roku a podnikal odtud jen menší výlety. Srov. R. LORENZ, *Reisen*, s. 309–312 a R. MILLER, *Die Hofreisen*, s. 101–102.

⁶⁸⁾ Srov. MZA Brno, RA Ditrichštejnů, inv. č. 1464, kart. 352, fol. 13–14, dopis z 29. 9. 1683 (edice č. 15). Tuto argumentaci lze pochopit pouze se znalostí kontextu: dvůr císaře a císařovny musel být již v Pasově výrazně zmenšen, protože ubytování a zásobování takového počtu lidí způsobovalo v nepříznivých podmínkách roku 1683 mnohé problémy. Sám Leopold I. vyžadoval po svých dvořanech a služebnících přísnou disciplínu. K tomu R. LORENZ, *Reisen*, s. 308 a R. MILLER, *Die Hofreisen*, s. 100–101.

⁶⁹⁾ Tuto slavnostní událost doprovázenou střelbou z děl zachycuje k 31. 10. 1683 jedna soudobá zpráva. Srov. Beda DUDIK (Hg.), *Pat. Bernard. Brulig's Bericht über die Belagerung der Stadt Wien im Jahre 1683*, Archiv für österreichische Geschichte 4, 1850, s. 475.

mi přerušena.⁷⁰⁾ Můžeme však předpokládat, že císařovna vdova byla se službami svého nového nejvyššího štolmistra spokojená, protože Ditrichštejn jí pak sloužil až do její smrti, jež si pro zbožnou Eleonoru přišla v prosinci 1686. To už byl hrabě u císaře Leopolda I. velmi dobře zapsán, a tak není divu, že mu byly svěřeny některé citlivé dvorské mise a posléze se na konci devadesátých let dostal jako nejvyšší štolmistr i k nejprestižnějšímu dvoru, dvoru samotného císaře.⁷¹⁾

* * *

Ditrichštejnská frakce byla nepřehlédnutelným uskupením v habsburské dvorské společnosti od padesátých do devadesátých let 17. století. Vždy se pokoušela umístit své členy ke všem nejdůležitějším dvorům členů habsburské dynastie a do nejvýznamnějších úřadů. Po sérii úmrtí na přelomu sedmdesátých a osmdesátých let však byla znatelně oslabena, a tak se její vůdci snažili prosadit své mladší příbuzné do dalších významných pozic a posílit tak své postavení. K této mladé krvi patřil i nevlastní bratr knížete Ferdinanda z Ditrichštejna Filip Zikmund, jehož dospívání a první kroky ve dvorské společnosti hlava rodiny pečlivě sledovala. Vybudovali si velmi blízký vztah, který nebyl zkalen žádnými významnějšími problémy. Kníže Ferdinand si toho zřejmě velmi cenil, protože měl před očima příklad svého o rok mladšího vlastního bratra Maxmiliána, jenž přes slibné začátky u dvora císařovny vdovy Eleonory Gonzagové nikdy do vyšších funkcí nepronikl, neboť zabředl do dluhů a pak i do sporů se starším bratrem a z vídeňské dvorské společnosti se postupně vytratil a pobýval ve Flandrech na statcích své manželky.⁷²⁾ Filip Zikmund byl ale jiný – svého o mnoho let staršího sourozence respektoval, postupoval vždy v součinnosti s ním (ať už se jednalo o sňatek, či o majetkové záležitosti), a když přišel jeho čas, starší bratr jej zásadním způsobem podpořil v zisku vyšší funkce.

Stalo se to v létě 1683, když ditrichštejnská frakce triumfovala a získala uvolněnou funkci nejvyššího štolmistra u velmi prestižního dvora císařovny vdovy právě pro Filipa Zikmunda. To vše se podařilo díky spolupráci vůdců této frakce (hrabě je označoval jako „*die meinihe*“) a podpoře samotné Eleonory Gonzagové. Nejvyšší

⁷⁰⁾ Z následujících tří let se dochoval pouze jediný dopis Filipa Zikmunda jeho bratrovi Ferdinandovi, to znamená, že císařovna vdova většinou pobývala na stejném místě jako císař. Ten dopis je datován v Linci 15. 8. 1684, tedy v době, kdy se císař a posléze i jeho nevlastní matka konečně přesunula z Lince zpět do Vídně. Srov. MZA Brno, RA Ditrichštejnů, inv. č. 1917/17, kart. 455, fol. 8.

⁷¹⁾ K jeho další kariéře blíže J. KUBEŠ, *Nejmladší syn na kavalířské cestě*.

⁷²⁾ Srov. Iveta ŠEJNOVÁ, *Ve stínu staršího bratra. Hrabě Maxmilián z Ditrichštejna (1638–1692) ve světle korespondence se svým bratrem knížetem Ferdinandem v 50. a 60. letech 17. století*, Pardubice 2012 (bakalářská práce FF UPa).

komorník císaře Leopolda I. Gundakar z Ditrichštejna povolil císařovu komorníkovi Filipu Zikmundovi opustit císařův dvůr a vydat se na cestu do Innsbrucku s císařovnou vdovou, po cestě mu v několika dopisech vyjádřil podporu a působil v jeho prospěch u Leopolda I. Ferdinand z Ditrichštejna, nejvyšší hofmistr dvora vládnoucí císařovny, zase udělal vše, co mohl, aby ulehčil počátek služby svého mladšího bratra u Eleonory Gonzagové. Nejenže v jeho prospěch orodoval u dalších významných hodnostářů u dvora císaře, ale také mu jako zkušenější muž radil v konkrétních problémech dvorského života (náplň funkce štolmistra) a vždy dbal na to, aby byl jeho bratr zásobován čerstvými informacemi (noviny, denní cedule). Klíčové pak bylo, že Ditrichštejnům byla nakloněna samotná Eleonora Gonzagová. Zнала z počátků svého působení v habsburské monarchii otce Ferdinanda a Filipa Zikmunda knížete Maxmiliána i jeho druhou manželku. U jejího dvora také působila od poloviny sedmdesátých let jako nejvyšší hofmistryně členka štyrské větve Ditrichštejnů a navíc vždy sympatizovala s ditrichštejnskou frakcí. Všechny tyto předpoklady jasně favorizovaly Filipa Zikmunda v zápasu o funkci nejvyššího štolmistra dvora císařovny vdovy. Jeho soupeř, hrabě Thürheim, sice patřil k dlouholetým služebníkům Eleonory Gonzagové, postavil se za něj její nejvyšší hofmistr hrabě Valdštejn a znal důkladně její rozsáhlé služebnictvo, ale podporu císařovny vdovy nezískal a neměl ani takové zastání u dvora císaře a jeho manželky. Byl to nerovný a v podstatě předem prohraný boj, jenž skončil po dvou měsících jasným vítězstvím ditrichštejnské frakce a odchodem zhrzeného Thürheima od dvora Eleonory Gonzagové.

Neznamená to ale, že by byla ditrichštejnská frakce všemocná a podařilo se jí získat všechny úřady a pocty, které byly k dispozici. Panovník totiž evidentně dlouhodobě neprotěžoval jednu stranu na svém dvoře a naopak se snažil vyvažovat různorodé zájmy dvorské společnosti tak, aby z toho těžil zejména on.⁷³⁾ Když se tedy kníže Ferdinand z Ditrichštejna pokusil v roce 1685 získat funkci zástupce velitele pevnosti Rábu pro „svého“ člověka, jistého Saponara, aby se tak uvolnilo místo plukovníka, jež toužil získat pro svého syna Karla Josefa (1663–1693), jenž nedávno přijel z kavalírské cesty,⁷⁴⁾ narazil. Hrabě Ernst Rüdiger ze Starhembergu, odpůrce ditrichštejnské frakce, o tom tehdy psal, že proti tomu slyšel veřejně v císařově předpokoji hovořit, že přeci není možné, aby se takový kluk („*buewen*“) stal plukovníkem, že to ministři nedopustí, protože tím bude císařova služba jen trpět. Kriticky přitom přidával, že „jim“ (Ditrichštejnům) je to všechno jedno, hlavně když pomohou svým lidem. Jak to tehdy vnímal císař, nevíme, ale faktem zůstává, že zástupcem velitele v Rábu se nestal zmíněný Saponara, nýbrž k velké Starhembergově ra-

⁷³⁾ I. CERMAN, *Raimundo Montecuccoli*, s. 602.

⁷⁴⁾ Jiří KUBES, *Kavalírské cesty české a rakouské šlechty (1620–1750)*, habilitační práce, Pardubice 2011, s. 311.

dosti „*unser liewer graf*“ Karel z Rappachu.⁷⁵⁾ Jak vidno, klíčová pro prosazení každé frakce byla také „kvalita“ jejích členů, protože na jednotlivé funkce byly kladeny konkrétní nároky a těch se nemohl dobře zhostit jen tak někdo. Filip Zikmund z Ditrichštejna takovým požadavkům ve výše analyzovaném případě evidentně vyhovoval, štolmistrovské místo u císařovny vdovy získal, stal se platným členem ditrichštejnské frakce a mohl nadále budovat svou „dvorskou“ kariéru.

---

⁷⁵⁾ Srov. V. von RENNER (Hg.), *Vertrauliche Briefe*, s. 73, dopis z 27. 6. 1685.

Příloha

**EDICE 16 VLASTNORUČNÍCH LISTŮ FILIPA ZIKMUNDA
Z DITRICHŠTEJNA JEHO NEVLASTNÍMU BRATRU KNÍŽETI
FERDINANDU Z DITRICHŠTEJNA Z ČERVENCE - ŘÍJNA 1683**

EDIČNÍ POZNÁMKA

Při vydání následujících dopisů psaných většinou velmi zběžnou německou novogotickou kurzívou jsem se řídil relativně rozšířenými pravidly, jež vycházejí principiálně z transliterace původního textu, která však není kvůli lepšímu pochopení smyslu zcela důsledná. Předně jsem upravil psaní malých a velkých písmen, které značně kolísalo. Ta se nyní nachází na začátku vět, u jmen osob, míst, dnů v týdnu či měsíců a také v siglách (oblíbené EFG, tj. *Euer fürstliche gnaden*). Sjednotil jsem psaní hlásek „u“ a „v“ stejně jako „i“ a „j“, jež jsou prepisovány podle kvality své zvukové podoby (tedy *unnd* místo *vnnd*, *bevor* místo *beuor*, *cavaliri* místo *caualiri* apod.). Dále pak „ÿ“ prepisuji jako „y“. Naopak ponechávám v původní podobě různé s-formy, tj. zůstane „s“, „ss“, „ß“, ale i „sß“. Při psaní slov zvlášť či dohromady vycházím ze současného pravopisu. Protože interpunkce má čtenáři ulehčit pochopení textu, budu i ji psát podle dnešních pravidel. Zkratky ponechávám v původní podobě a nerozepisuji je, protože Ditrichštejn používal jen několik málo základních zkratek, jež jsou všeobecně srozumitelné (kromě již zmíněného EFG se jedná o spojení *Ihr May.* pro *Ihr Mayestätt*, *Ihr Excell.* pro *Ihr Excellenz*, *h.* pro *herr*, *Aug.* pro *August*, *7b.* pro *Septembris* a *8b.* pro *Octobris*). Nejisté čtení označuji použitím [?] za slovem.⁷⁶⁾ Abych příliš nezatížil edici poznámkovým aparátem, rozhodl jsem se používat pro určení osob a míst hranaté závorky přímo v textu, jak to nedávno udělali editoři deníku a denních cedulí kardinála Harracha.⁷⁷⁾ Poznámky pak vkládám jen tam, kde je to důležité pro pochopení kontextu dopisu.

Než přistoupím k vlastní edici, musím se ještě krátce vyjádřit k Ditrichštejnově písemnému projevu a užitě němčině. Je pro něj charakteristické pravidelné psaní souhlásky „o“ tam, kde se dnes používá „a“ (*hoben* místo *haben*, *sogen* místo *sa-*

⁷⁶⁾ Srov. Archivschule Marburg, *Grundsätze für die Textbearbeitung im Fachbereich Historische Hilfswissenschaften* (Stand: 13. 1. 2005), URL: <<http://www.archivschule.de/content/409.html>> (staženo 8. 1. 2013); Walter HEINEMEYER (Hg.), *Richtlinien für die Edition landesgeschichtlicher Quellen*, Marburg – Hannover 2000², s. 31–39.

⁷⁷⁾ Katrin KELLER – Alessandro CATALANO (Hgg.), *Die Diarien und Tagzettel des Kardinals Ernst Adalbert von Harrach (1598–1667)*, 7 Bände, Wien – Köln – Weimar 2010.

gen, *stot* místo *Stadt* apod.). Podobně psal hrabě souhlásky „w“ místo „b“ (*blaiwen* místo *bleiben*, *klauwen* místo *glauben*, *fiwer* místo *Fieber*), zaměňoval „d“ a „t“ (*dog* místo *tag*, *ehrworden* místo *erwarten*, *pfert* místo *Pferd*) či „g“ a „h“ (*richtih* místo *richtig*, *wehe* místo *Weg*, *könihin* místo *Königin*) apod. Někdy je použitý tvar opravdu velmi odlišný od dnešního, což dokládají například slova *laidet* (míněno *Leute* / lidé), *rohtet* (*Rat* / rada), *obenze* (*Abend* / večer) či *brediche* (*Pre-dicht* / kázání). Pro dnešního čtenáře je sice jeho vyjadřování velmi náročné na porozumění, přesto tento způsob psaní v edici respektuji, abych tak co nejvíce zachoval originální znění dopisů. Pro lepší pochopení jsem pak k dopisům přiřadil delší registry.⁷⁸⁾

1) Filip Zikmund z Ditrichštejna bratru Ferdinandovi z Ditrichštejna, Salcburk, 22. 7. 1683 (MZA Brno, RA Ditrichštejnů, inv. č. 1464, kart. 352, fol. 29–30): Už mu psal jednou, jen nevěděl, kde právě císař je. Včera se dozvěděl, že císař zůstane ještě několik dní v Pasově. Oni dorazili do Salcburku předevěčirem. Císařovna vdova Eleonora mu po cestě opět osobně sdělila, že má jet s ní a že jak dorazí na nějaké místo, kde zůstanou delší dobu, hned ho jmenuje nejvyšším štolmistrem. Císařovna vdova chce, aby císař přislíbil hraběti Thürheimovi místo tajemného rady a tím ho odškodnil. Chce vědět, zda mu bratr pomůže získat přislíbené funkce tajemného rady. Eleonoře je pak jedno, zda to jmenování skutečně proběhne, či nikoliv. Císařovna vdova si myslí, že to Ferdinand může zajistit přes nejvyššího hofmistra. Ať si to nechá zatím jen pro sebe a nedává to vědět mnoha lidem. Píše o špatných novinkách od Vídně, že odtud dostali zprávu, že pokud do tří týdnů nepřijde významná pomoc, město se asi neudrží. Musí tedy pomoci Bůh, jinak je vše ztraceno. Císařovna vdova chce odjet na 14 dní do Tyrolska, protože se blíží porod její dcery Eleonory Marie. Pak prý chce do Prahy, ale to se nelíbí jejím urozeným dvořanům, protože prý to bude hodně stát. Tady se o ně velmi krásně stará arcibiskup Kuenburg.

Solsburg den 22. July 1683

Durchleichdige hochgebohrner first

Ich hette schon ehenter mit meinen schraiben EFG aufgewordet, allein hoben mir nicht gewust, wo Ihr May. der kaiser seint, don wir die gonze raise nicks von hoffē gehōret, bis der Lucas, so gestern zuruche komen, uns mitgebrachtet, daß Ihr May. noch etlihe doge sich zu Posbau werden aufholten, ols hobe Ich EFG gehorsombst berihten wohlen, daß wir vorgestern olhero glicklihe ohnkomen seint, Ihr May. die kaiserin hoben mir wieder underwegens sogen losßen, ich solte nuhr mitraisen, sie wolte mich, wofern sie

⁷⁸⁾ Na tomto místě chci velmi poděkovat kolegovi Petru Mařovi za pečlivou kontrolu této edice.

nuhr ohn ein ohrdet komen thötte, wo sie blaiwen künte, glaihe declariren, hette ober gern gesehen, won Ihr May. der kaiser den graf von Thieraime [Franz Leopold z Thürheimu (?)] mit einihen versprechen ihme consolirt hette, auch mihr sohen los-ßen, Ich solte durchs EFG sehen zu ehrforen, ob Ihr May. ihme mit versprechen einer gehaimerrohtet stehlle helfen wolten, Ihr May. der kaiserin begerte solches nicht bohlet, sondern wöre ihr olles eines, ob mahn ihm kinfdihe dorzue mochte oder nicht, Ihr May. hoben vermeint, EFG kunte solches durch den obersthofmaister [Albrecht z Zinzendorfu] ehrforen, sie wolte noch selber distholwen schraiben, dießen ober ollen unohngesehen, es geshehe ihme solche versprechung oder nicht, so werde ich doch bohlet mein verlangen ehrholten, welches ich EFG berihten wohlen, bittent ober, sie wohlen es noch bay sich beholten und es nicht ville kuntbohre mochen, Ich beköne, daß die ibelen zaitunge von Wien eineme ollen lust mochen vergehe, don sie von Wien schraiben, daß wofern nicht bohlet eine storher und geshwint succurs komet, die stot iber draie wohen sich nit holten kon, won Gott nicht hilfet, so ist olles verloren, Ihr May. die kaiserin hoben lust auf ein 14 doge in Tirol zugehen, waihlen die niderkunfet der könihin [Eleonora Marie Lotrinská, ovdovělá polská královna] so nohent, hernocher wolte sie auf Prage, Ihre cavaliri seint nicht wolle zufriden, daß sie dieße raise wihle thuen, don es gor ville kusten wirt, olhie tractire der erzbishofe [Max Gandolf z Kuenburgu] gor stotlihe und olle doge, befehle mich EFG gehorsombst und verblaibe EFG

gehorsamer diner und bruder Ph. S. von Dietr.

2) Filip Zikmund z Ditrichštejna bratru Ferdinandovi z Ditrichštejna, Salcburk, 27. 7. 1683 (MZA Brno, RA Ditrichštejnů, inv. č. 1464, kart. 352, fol. 27–28): Doufá, že dostal jeho psaní poslané po hraběti Berkovi. Informuje ho, že císařovna vdova hovořila se zpovědníkem o jeho nároku na funkci štolmistra a nařídila mu, aby napsal knížeti Schwarzenbergovi, že se vydala na cesty a že nutně potřebuje nejvyššího štolmistra, takže by byla moc ráda, kdyby Schwarzenberg na svou funkci co nejdříve rezignoval. Tento dopis má Filip Zikmund nyní v rukou a hned zítra mu ho pošle, takže Ferdinand může vidět, že tu funkci už má úplně jistou. Jen hrabě Thürheim hledá různé cesty, jak by jeho jmenování překazil. Včera Thürheim hovořil se zpovědníkem a řekl mu, že císařovna vdova velmi rozladí nejvyššího komorníka Gundakara z Ditrichštejna, když jmenuje na toto místo Filipa Zikmunda. Pisatel se obává, že by se Eleonoře nelíbilo, kdyby se ukázalo, že je Gundakar z Dietrichštejna proti jeho jmenování. Prosí proto Ferdinanda, aby mu od Gundakara z Dietrichštejna vyjednal přímluvu, a navrhuje záminku, pod kterou jí může Gundakar napsat, totiž pisatelovu žádost o povolení k cestě s císařovnou vdovou.

Solsburg den 27. July vor 8 uhre obenze 1683

Durchleihdihe hochgebohrner first, etc.

Gnediher herr, ich verhoffe, EFG werden mein schraiben durche h. graf Werka [František Antonín Berka] bekommen hoben, underdeßen ober berihte ich EFG, daß Ihr May. die kayserin mit Ihren baichtfoter [P. Costa] wegen meiner bewusten pretension gerhet hoben und solchen befohlen, ehr solle ohn first [Ferdinand] von Schworzenberg schraiben, daß waihlen Ihr May. auf denen raisen begrifen, sie notwendihe einen oberstolmaister voneten, ols wöre ihr liebe, daß ehr seinen dienst ehestes resigniren thöten, und hobe ich solchen brief in meinen henden und werde ihm solchen mit guider gelegenheit morgen uberschiken, also sehen EFG, daß ich solchen dienst zu hoben gonz versichert, allein mocht graf Thieram [Franz Leopold z Thürheimu (?)] noch ville instancen und suchet auf olle wehe solches zu verhintern, hot auch gestern den Pater baichtfoter [P. Costa] gesochdet, ehr solle gewis klauwen, daß Ihr May. die kaiserin den herrn oberstcommerherr [Gundakar z Ditrichštejna] disgustiren wurde, won sie mich dorzue mochete, welches in worhait Ihr May. nit gefohlen kon, won sie klauwen thötte, daß die mainihen mir also zu wider, hot deroholwen mir sohen losßen, ich solte sehen, daß Ihr Excell. herr oberstcommerherr Ihr ein ainihes wordet schraibete und kunte dießen pretext nehmen, daß waihlen ich Ihr Excell. durch Ihr FG bitten hobe losßen, mir zuehrlauwen, mit Ihr May. zu raisen, allein aus dießer ursoche, daß ich mehr gelegenheit hötte, Ihr May. zu bedienen und dieße hoge gnade zu ehrholten, ols hobe ehr mir solches ehrlauwet, bittent Ihr May., sie wohlen seine vorbietet mir auch geniesßen losßen, ich hoffe EFG werden mir solche gnad bay ihn oberstcommerherrn [Gundakar z Ditrichštejna] wohl ausbringen können, in deme ehr sehen thuette, daß sie graf von Thierhaim auf keine waise hoben wihl, ich schike dieße staffeta mit flaise auf, daß dießer briefe EFG richtihe zu komen möge, werde solche gnade mich beflaisen gegen EFG wieder obzudinen und verblaibe
EFG

gehorsamer diner und bruder
Ph. Sig. von Dietrichstein

3) Filip Zikmund z Ditrichštejna bratru Ferdinandovi z Ditrichštejna, Salcburk, 2. 8. 1683 (MZA Brno, RA Ditrichštejnů, inv. č. 1464, kart. 352, fol. 3–4): Děkuje za jeho dva dopisy i za dopis od nejvyššího komorníka Gundakara z Ditrichštejna, který je velmi dobře napsán. Zpovědník císařovny vdovy otec Costa mu opět řekl, že Eleonora čeká jen na to, až kníže Ferdinand ze Schwarzenbergu rezignuje na službu, a že ho hned chce jmenovat na jeho místo. Zatím se to ale musí držet v tajnosti, dokud se to neuskuteční oficiálně. Hrabě Karel Ferdinand z Valdštejna se pokouší mu v tom zabránit, ale nepořídí nic, protože Filip Zikmund zná všechny jeho řeči a odpovědi, které dostává. Co se týká místa tajného rady pro hraběte Thürheima, je

stejného názoru jako Ferdinand, císařovna vdova může hraběte ujistit, že mu u císaře pomůže získat něco jiného. Eleonora se navíc v Innsbrucku příliš dlouho nezdrží, císař jí napsal, že může přijet do Neuburgu na Innu, aby mu byla blíže, a už se připravují na cestu, takže si myslí, že se brzy s Ferdinandem setká v Pasově. Zítra pokračuje cesta do Innsbrucku, potrvá pět dní. Tullia Miglia tu neviděl, říká se, že je v Pasově, takže ten dopis posílá zpět. Makariho ženu tu také nenašel, nikdo jí tu nezná. Prosí o přeposílání opsaných novin každý poštovní den, protože tu neví skoro nic nového a všechny jejich dopisy stejně přicházejí přes Pasov. Je tu nyní hrabě Karel Josef Paar, který to chce zařídít jinak. Očekává dopis od otce Costy, který pošle nejvyššímu komorníkovi, prosí Ferdinanda, aby mu jej předal.

Durchleichtige hochgebohrner fürst

Gnediger herr bruider, etc. EFG bayde schraiben ols von 28 und daß von 29 durch graf Kisßel hobe ich zu rechtet ehrholten, vor welche ich mich gehorsombst betanke, wie auch daß EFG mihr den briefe von herrn oberstcommern [Gundakar z Ditrichštejna] bekommen, EFG ist gar wohl geschriwen und hoben Ihr May. nichts anders verlonet, ols zu wißßen, daß die mainihen auch dorzu cooperiren, es hot mihr auch der Pater baichtvotter [P. Costa] wieder gesochdet, daß Ihr May. nuhr auf die resignation deß dienstes von first [Ferdinand] von Schworzenberg ehrworden, hernacher mich dorzue mochen wihl, welches mohn doch noch stihle muis holten, bis solchen geschihen, holte auch nicht darfire, daß es guit wöre, den graf Carle [Karel Ferdinand z Valdštejna]⁷⁹⁾ etwas der-vone zu sohen, bis nicht solche resignation vorohne komet, ehr underloset wohl nicht sein möglichsten flais zu thuen, mich auf ollewais dorohne zu verhindern, richdhet ober wenich aus, don ich olle seine reden und ondword, so ehr bekomet, wais, was wegen der gehaimenrothtet stehle ohnlongent deß g. von Thieraime [Franz Leopold z Thürheimu (?)], bin ich EFG mainunge und kunte Ihr May. die kaiserin underdeßen ihm ihrer gnaden versichern, daß sie bay ihr May. den kaiser ihm zu etwas anders verhilffliche wohlhen sein, don ich doch nit vermeine, daß Ihr May. longe zu Insprug sich aufholten wören, waihlen der kaiser ihr ohngetrogen, won sie auf Naiburg ohn Inne [Neuburg am Inn] komen wolte, ihm solches gar libe sein wurde, sie nehender bay ihm zu sehen und solle mohn auch shon solche ohnstohlet mochen, daß Ihr May. nichts obgehen wurde, verhoffe also EFG zu Possau noch zu bedinen, morgen gehet die rais nocher Insprug fohret, werden finfe dache raisen mochen, von wonen ich EFG mit meinen zaihlen waiters bedinen werde, der Tullio Miglio⁸⁰⁾ hobe ich dohie nicht gesehen, sie sopen mihr,

⁷⁹⁾ Karel Ferdinand z Valdštejna (1634–1702) sloužil u dvora císařovny vdovy nejprve jako nejvyšší štolmistr a posléze jako nejvyšší hofmistr, a to až do února 1685.

⁸⁰⁾ Baron Tullio Miglio byl dvořanem („kavalírem“) v hofštátu císařovny vdovy v letech 1676–1686 a pobíral služné 800 zl. ročně. Srov. soupis dvora z roku 1687 v MZA Brno, RA Ditrichštejnů, inv. č. 82, kart. 24, fol. 17v.

ehr saie zu Possau, shike also den brief wieder zuruche, deß Makari waib kon ich auch nicht olhie ehfragen, thuet sie nimont können, won mihr EFG die obgeschriwene zaitungen olle postdoga shiken mögen, geschehe mihr wohl ein gnadet, don mihr bis waihlen gor wenihe naies wißßen und kumen unsere brief olle ehrst uber Possau, graf [Karel Josef] von Paar ist zwor iezo olhie, so es onderst einrihten wihl,⁸¹⁾ ich ehrworte deß Patre Costa brief, so ehr ohn Ihr Excellenz oberstcommerherr [Gundakar z Ditrichštejna] schraiben wihl, bithe EFG wohlen den mainihen auch mit ubergewen, ihn welchen ich mich gegen ihm bedanke und verblaiwe

EFG

Solzburg den 2. July⁸²⁾ 1683

gehorsomer bruider und diner

Ph. Sig. von Dietrichstein

4) Filip Zikmund z Ditrichštejna bratru Ferdinandovi z Ditrichštejna, Innsbruck, 8. 8. 1683 (MZA Brno, RA Ditrichštejnů, inv. č. 1464, kart. 352, fol. 5–6): Informuje ho, že sem dorazili včera večer a že královna byla velmi nadšená, což může posoudit z toho, že jim vyjela naproti do Hallu, ačkoliv už je na slehnutí. Přijala císařovnu vdovu dole u kočáru i se svými dvěma synky, kteří ji přivítali italsky. Císařovna vdova se ubytovala ve Dřevěném domě a je ubytovaná s celým hořstátem velmi dobře. Velice je rozradostnila novinka, že Ludvík Vilém Bádenský porazil oddíl Turků, což rozhodně nepotěší rebelující Uhry. Pro Moravu je to dobrá zpráva, jinak by bývaly hrozily nepřátelské vpády. Dej Bůh, aby brzy osvobodili Vídeň. Jinak informuje, že jejich cesta proběhla dobře, jen v Rattenbergu se císařovna vdova trochu zdržela v dolech, a proto dorazili do Schwazu až v 10 hod. Cesty byly ale špatné a převrátily se dva kočáry s dvorními dámami a jeden vůz s kavalíry. Nejvíce utrpěly slečny Hrzánová a Breunerová, které mají velké bolesti. Prosí Ferdinanda, aby mu sdělil, když císařovna sama sedí v nosítkách bez císaře, jestli má být nejvyšší štolmistr vždy před ní, nebo má jet až za nosítky, protože o tom kavalíři diskutují a on neví, co by na to řekl. Císařovna vdova nyní jen očekává odpověď od Ferdinanda ze Schwarzenbergu, pak ho chce hned jmenovat a napsat o tom císaři. Prosí, aby – pokud je to nutné – za něj požádal císaře o svolení, aby mohl císařovně vdově sloužit.

⁸¹⁾ Karel Josef Paar (1654–1725) byl od roku 1675 nejvyšším dvorským poštmistrem pro české, rakouské a uherské země.

⁸²⁾ Jedná se o evidentní chybu pisatele. Na počátku července byla císařovna vdova ještě ve Vidni, musí se tedy jednat o srpen.

Durchleichtige hochgeborner first etc.

Gnediger herr bruider, ich hobe nicht underlosßen wohlen, EFG zu berichten, wie daß wir gestern obent olhie glicklihe seint ohnkomen, was Ihr May. die könichin [Eleonora Marie Lotrinská, ovdovělá polská královna] von ein fraidet gehobet hoben, können EFG laichdet ehrochten, sie hot ihr nicht getrauet, Ihr May. der kaiserin nocher Hall [Hall in Tirol] entgegen zukamen, don sie gor zu nohet ohn der zait niderzukomen ist, hot also Ihr May. die kaiserin unten ohn wogen mit Ihren zwaien Princen [Leopold a Karel Josef Lotrinšti], welche wohl schöne herren und auf walische die kaiserin empfangen,⁸³⁾ die werter, so sie gesochdet, woren dieße: mi rallegro del felice arrivo di V.^a Maesta, die kaiserin wonet in den hilzenen haus und ist gor wohl mit der gonzen hofstot loschiret, die zaitunge, so mihr unterwegs bekommen, daß prince Louis [Ludvík Vilém Bádenský] ein partie Tirchen geschlogen, hot uns sehr ehrfreiet und werden sie ein gelosie vor die rebeln bekommen, waihlen sie es in stiche gelosen, vor Mahren ist es auch guet, daß dorten unten völcher seint, sonsten vörchte ich, wöre es in gefohre gewesen, bohlet einen einfohlle auszustehen, Gott gewe, daß nuhr bohlet der succurs komet, auf daß wir Wien ehrholten, sonsten ehrinere ich EFG, daß unser rais Gott lobe wohl wöre obgongen, auser daß zu Rotenprege [Rattenberg] Ihre May. die kaiserin sich in denen perchwerchen was zu lange aufgeholtene und mihr ehrst um 10 uhre auf Schwaze [Schwaz] ohnkomen, der wehe was uwel und also zwaie wagen von hofdameßen und eine von cavaliren umegeworfen ist, wonen die fraila Herschanin hot ohn maisten geliten, don sie sich ohn dem schloße aufgefohlen und grose schmerzen hot, auch etlihemohl ohnmöchtithe, wonn die fraila Brainerin hot sehr grose schmerzen ohn ormen und hot auch ein fiwer dorbay bekommen, also daß mohn ihr hot oderlosen mißßen, die zweihe frailen hoben ihnen wohl auch hier und höre wehe gethane, ober lichtet keine zu bethe, hoffe es werden olle bohlet besßer auf wören, bithe EFG berichten mich, wan Ihr May. die kaiserin ollein in der senften ohne deß kaisers sich trogen losßen, ob der oberststohlmaister ollewaihl vorohne, oder noch der senften raiten thuet, don etlihe cavaliere solches unter ein onder disputirt hoben, ich ober hob nichts mögen dorzu sohen, Ihr May. ehrworten nuhr die ondwort deß [Ferdinand] Schworzenperg, wohlen mich don gloiche dorzue mochen und es Ihr May. den kaiser schraiben, ols don wöre ich EFG auch bithen, won sie es vor nöthithe holten, Ihr May. den kaiser ume die gnad zu bithen, es mihr zu ehrlauwen, Ihr May. der kaiserin aufzuworten, befhle mich hiemit gehorsombest und verblaiwe

EFG

Insprug den 8. Aug. 1683

*gehorsomer bruider und diner
Ph. S. von Dietrichstein*

⁸³⁾ Jedná se o pozdějšího lotrinského vévodu Leopolda (1679–1729) a jeho mladšího bratra Karla Josefa (1680–1715), pozdějšího trevirského arcibiskupa. Staršimu táhlo na čtyři, mladšimu ještě nebyly tři roky.

5) Filip Zikmund z Ditrichštejna bratru Ferdinandovi z Ditrichštejna, Innsbruck, 18. 8. 1683 (MZA Brno, RA Ditrichštejnů, inv. č. 1464, kart. 352, fol. 7–8): Děkuje za psaní ze 4. srpna a doufá, že kníže Ferdinand ze Schwarzenbergu rezignuje, protože se tak domluvil se zpovědníkem, že když to bude císařovna vdova potřebovat, vzdá se funkce, a to se nyní v Salcburku stalo. Obává se ale, že Schwarzenberg ten dopis nedostal, protože ještě nepřišla žádná odpověď. Proto se domluvil se zpovědníkem, že mu ještě jednou napíše. Tento dopis poslal Karlu Josefu Paarovi a poprosil ho, aby jej doprovodil ještě svým listem a poslal to knížeti a vyčkal na jeho odpověď. Už je to osm dní, takže čeká brzy odpověď. Bylo by bývalo lepší, kdyby tuto funkci dostal o pár týdnů dříve, protože by mohl lépe poznat lidi a připravit vše na cestu. Nejvyššímu komorníkovi Gundakarovi z Ditrichštejna poslal pět věder toho nejlepšího červeného vína, jaké tu měli, protože bílá vína nebyla dobrá. Udělal to proto, že se dozvěděl, že oni moc vína nemají a že nejvyšší komorník prý zanechal všechno víno ve Vídni. Je tu ubytován u příbuzného zesnulého dr. Jordana. Císařovna vdova tu před dvěma dny začala u františkánů pobožnost, jež bude trvat devět dní, a to všechno za osvobození Vídne. Účastní se velké množství lidí, kteří tu jsou velmi zbožní. Děkuje mu za přeposlané noviny, prosí ho, aby je posílal i nadále. Jinak je tu špatné počasí, skoro pořád prší a včera se na kopcích objevil sníh. Prál by si, aby bylo takové počasí i u Vídne, protože by to znesnadnilo dobývání těm asiatským národům. V září tu prý bude nejkrásněji.

Insprug den 18. Aug. 1683

Durchleichtig hochgeborene first etc.

Gnediher herr bruder, vor EFG schraiben von 4 dießes thue ich mich gehorsombst betoncken und verhoffe ich wohl, daß first [Ferdinand] von Schworzenberg resigniren wirt, don ehr es mit den Pater baichtvotter [P. Costa] also obgerehet, daß won ehr ihms berichten wurde, daß es Ihr May. gelegen, Ehr also bohlet resigniren wurde, welches nuhn von Solzburg aus schon geschehen, waihlen ich ober vörchte, daß ehr selwihen brief nicht bekommen, waihlen kein ondwort dorauf komet, ols hobe ich gemochet, daß der Pater noch einmohl von hie aus geschriben, welchen brief ich den grafen [Karel Josef] von Paar geschiget und ihm gebetten, ehr wohlen durch einen aigenen den firsten bringen lassen und auf ein ondwort worden, ols hoffē ich, waihlen es schon 8 doge, bohlet die ondwort zu bekommen, ich beköne, ich hette dießen dienst gern etlihe wochen vorhero ehenter mirh zu der raiße wieder komen, auf daß ich die laidet olle köne lerne und die ohnstohleten besßer mochen köne, den herren obercommern [Gundakar z Ditrichštejna] hobe ich ein vasßel wein geschiget, welcher wohl der beste olhie, don ehr nochē siße ist, die onderen waißen wein sein olle spöhre, also ich ihm keinen geschiget, don sie es nicht estimiren, der rothe ober, so ich geschiget, ist finfe emmer, Ich hob den pretext genomen, waihlen ich von graf [Karel Josef] von Paar zu Solspurg ver-

nomen, daß Ihr Excel. ohne wein sein, ols hobe ich mich befließen, ein güiten wein zu bekomen und ihm zu shiken, ehr hot es den graf Lodron durch den Paar klogen losßen, daß ehr olle wein zu Wienn hobe gelosßen, hot ihm auch einen geschiget, Ich loschire dohie bay deß doctor Jordan sehliher seinen aiden, welcher mihr olles zu wegen bringet, ehr ist einmohle mit EFG geraist, wie sie von die kaiserin Claudia [Felicitas Tyrolská] sehlihester getechnus olhie woren, die kaiserin hot dohie vor zwaie dogen bay den franciscanern nochmitoge ein gebethet ohngestehlet, so durch 9 doge wören wirt, es ist olle doge ein klaine brediche, ein rosenkronze und ein letenaie mit der benediction ume delibrirunge der stot Wien, kon nicht sohen, wie ville laidet dorzue komen, seint dohie sehr ondöchtihie, ich betonke mich gegen EFG ume die iwerschiketen zaitungen, bi the EFG wohlen es continuiren, sonstn wais ich von hie nicks zu berichten, es ist dohie ein ortlihes weter, thuet fost olle doge regnen und gestern woren die berche voller schne, ich wolte es wöre zu Wien der glaichen zait, wurde es die assiatishen völcher sehr incomodiren, mohn mochet uns hoffen, daß in September die schönste zait olhie ist, welches mihr ehrworten mißßen, befehle mich hiemit EFG gehorsombest und verblaibe.
EFG

*gehorsomer diner und bruider
Ph. Sig. von Ditrichstein*

6) Filip Zikmund z Ditrichštejna bratru Ferdinandovi z Ditrichštejna, Innsbruck, 22. 8. 1683 (MZA Brno, RA Ditrichštejnů, inv. č. 1464, kart. 352, fol. 19–20): Děkuje za jeho dopis z 15. 8. a také za přeposlané denní cedule, které tu chtějí všichni číst, takže má málo času, aby si je sám přečetl. Je mu líto, že Karel Ludvík de Souches je tak zraněný, a je též škoda, že tam zemřeli Alexander Leslie a taky Jiří Mořic Kotulínský, kteří byli dobrými důstojníky. Pokud ale udrží Vídeň, nestalo se to nadarmo. Kurýr, kterého poslal hrabě Karel Josef Paar v jisté záležitosti ke knížeti Ferdinandu Schwarzenbergovi, přišel zpět bez odpovědi, kníže mu nechal vzkázat, že je nemocný, a jinak mu nic neřekl. Velmi se tomu diví, protože mu přeci zpovědník napsal jménem císaře a on nic neodpověděl a nechal ho odejít. Uvažuje, co asi Schwarzenberg udělá a jak to poslouží jeho protivníkům. Pokud ale bude otálet s odpovědí nebo pokud bude někdo jeho dopis zadržovat, císařovna vdova se rozhodne a nebude čekat na jeho rezignaci. Dnes odpoledne proběhl křest a Trautson odjede pryč.

Insprug den 22. Aug. 1683

Durchleiehtich hochgebohner first etc.

Gnediher herr bruider, bedoncke mich gehorsombst vor dero zaihlen von 15 dießes, wie auch vor die iwerschikete dochzettel, so iedermönihlihe olhie lesßen wihle, und hobe ich kaume zait solche zu lesßen, so bi thet mohn miche schon, ich soll es ihnen laigen [?],

ume den [Karel Ludvík de] Sousches ist mir laidet, daß ehr so sehr verwunet [?], ume den Lesßrl [Alexander Leslie] ist wohl schodet, daß ehr geblüwen, wie auch Kotelinski [Jiří Mořic Kotulínský z Kotulína],⁸⁴⁾ so gewis guide officiren waren, es kone ober bay einer solchen belegerunge nicht laichter obgehen, won mir nuhr Wien ehrholten, so ist noch olles guete, den curir, so der graf [Karel Josef] von Paar zu den firsten [Ferdinand] von Schworzenberg in der bewusten soche geschiget hot, ist ohne ondwort zu miche komen und hot ihm der first losßen sopen, ehr wöre ubel auf und betorfe keiner waiteren ondwort, welches mich sehr wundert, in deme ihme doch in nomen der kaiser der Pater geschriwen hot und ehr solchen curir ohne ondwort zu gewen wehe gehen losßet, ich bihlet mir ein, ehr wirt es den graf Corle [Karel Ferdinand z Valdštejna] vorohne berichten wohlen, auf daß die onderen ihre mesure können nehmen, welches doch nicks ausgewen wirt, sie thuen ihnen flais nicht sporen und ist lacherliche zu hören, wos sie also vorenten und thuen sie kaume ihrer ohnschlehe in deß weeche stehlen, so wais ich es wieder, ich vermein ober, won der first bohlet nicht ondworten, oder vielaihet die ondern den brief mit flais zuruhe holten, die kaiserin ein resolution nehmen törfte und nicht auf sein resignation worthen, heint nohmitoge wören die ceremonien der taufe⁸⁵⁾ geholten und nochmitoge wirt der Trautsome [František Eusebius Trautson z Falkensteinu (?)] hinwehe, also ich EFG dießes berichten wohlen, befehle mich gehorsombst und verbloibe
EFG

*gehorsomer brüder und diner
Ph. S. von Dietrichstein*

7) Filip Zikmund z Ditrichštejna bratru Ferdinandovi z Ditrichštejna, Innsbruck, 25. 8. 1683 (MZA Brno, RA Ditrichštejnů, inv. č. 1464, kart. 352, fol. 23): Informuje ho, že kníže Ferdinand ze Schwarzenbergu poslal rezignaci. Císařovna vdova mu proto sdělila, že dnes napíše císaři, aby mu oznámila, že jej chce jmenovat místo něj. Až dorazí odpověď, hned jej jmenuje. Prosí, aby mu dal vědět, co je k tomu ještě potřeba udělat.

Durchleichtige hochgebohrner first

Gnediger herr brüder etc., berichte EFG gehorsombst, daß der first [Ferdinand] von Schworzenberg die resignation geschiget,⁸⁶⁾ hoben also Ihr May. die kaiserin mir so

⁸⁴⁾ Jedná se o důkaz, že se z obležené Vídně dostávaly informace ven a rychle se šířily. Kníže Ferdinand informoval bratra do Innsbrucku, že během obrany města padli hrabě Alexander Leslie (6. 8. 1683) a Jiří Mořic baron Kotulínský (3. 8. 1683). Srov. Albert CAMESINA, *Wien und seine Bewohner während der zweiten Türkenbelagerung 1683*, Berichte und Mittheilungen des Alterthums-Vereines zu Wien 8, 1865, s. 34 a 36–37.

⁸⁵⁾ Šlo o křest synka Eleonory Marie Lotrinské, ovdovělé polské královny, jenž dostal jméno Karel Ferdinand († 1685).

hen losßen, daß sie heint ohn Ihr May. den kaiser schraiben werden und ihm es zu wisßen thuen, daß sie mich dorzue mochen wohlen, ehrworden also Ihr May. die ondwort, hernoher wohlen sie mich olsbohlt declariren losßen, wos etwon waiters dorbay zu thun, bitte EFG sie wohlen mich es berichten, verblaiße hiemit

EFG

Insprug den 25. Aug. 1683

gehorsomer diner und bruider

Ph. Sig. von Dietrichstein

8) Filip Zikmund z Ditrichštejna bratru Ferdinandovi z Ditrichštejna, Innsbruck, 29. 8. 1683 (MZA Brno, RA Ditrichštejnů, inv. č. 1464, kart. 352, fol. 17–18): Protože odsud dnes odjíždí otec Marco d'Aviano do Lince a protože dnes ráno dorazili dva lidé s ovocem, využívá příležitosti a posílá mu něco z toho ovoce, protože ví, že v Linci takové mít nebude. Omlouvá se, že tak špatně píše, vše se děje ve chvatu v domě pana Truchse, kde poobědval. Co se týká těch kyrysů a stanů, ještě nic nepořídil, pan Zech tu není, ale má přijet zítra, a pak se pokusí něco od něj získat. Císařovna vdova mu vzkázala po zpovědníkovi, že ho chce dnes jmenovat skrze svého nejvyššího hofmistra hraběte Valdštejna.

Durchlaihtiher hochgebohrner first

Gnediher herr bruider, waihlen heint der Pater Marco [d'Aviano] nacher Linz von hie obraisen thuet und heint fruie zway personen von Bozen [Bolzano] zu mihr mit frichten komen sein, ols hobe ich nich die gelegenhait vorbay gehen wohlen losßen, EFG etwos der von zu schiken, wißent daß sie der glaichen zu Linz nicht hoben werden, bi the EFG verzaihen mihr, daß ich so ibel schraibe, es geschiget solches in der eihle in deß graf Truchses seinen haus, olwo ich zu mitohe geßen, wegen EFG Ihrer kirhas und zelthen hobe ich noch nichts können ehfrögen, der herr Zech vice president [N. Zech z Deibachu] ist nicht olhie, solle ober morgen komen, wihl mich ols don beflaisen solche zubekomen, Ihr May. die kaiserin hot mihr durch Ihren baichtfoter [P. Costa] sogen lasßen, daß sie mich haint durch Ihren herrn obersthoftmaister [Karel Ferdinand z Valdštejna] declariren wihl losßen, welches ich hiemit gehorsombst berichten hobe wohlen und verblaiße

EFG

Insprug den 29. Aug. 1683

gehorsomer diner und bruider

Ph. Sig. von Dietrichstein

⁸⁶⁾ Poslal ji z Třeboně a je datovaná 10. 8. 1683. Viz SOA Třeboně, pracoviště Český Krumlov, RA Schwarzenbergů, pozůstalost Ferdinanda ze Schwarzenbergu, fasc. 401.

9) Filip Zikmund z Ditrichštejna bratru Ferdinandovi z Ditrichštejna, Innsbruck, 1. 9. 1683 (MZA Brno, RA Ditrichštejnů, inv. č. 1464, kart. 352, fol. 1–2): Doufá, že dostal po lodníkovi krabici s ovocem a že mu přišly i kyrysy, jež poslal včera po podkoním pana vévody. Je mu líto, že nenašel lepší, ale nebylo nic k dostání. Napsal mu nejvyšší komorník Gundakar z Ditrichštejna, že dostal to víno, a taky ohledně jeho jmenování, že ho to potěšilo. Děkuje za posílané noviny, přeje si, aby se brzy dozvěděli něco dobrého od Vídně. Císařovna vdova mu minulou neděli vzkázala po Karlu Ferdinandovi z Valdštejna, že jej jmenuje nejvyšším štolmistrem, ale ještě to neudělala veřejně, protože Valdštejnovi není dobře. Má se to ale stát dnes, protože je mu lépe. Hned císařovně vdově poděkoval a ona mu odpověděla, jak měla ráda jeho otce, matku a nyní i jeho bratra a že je ráda, že ho může jmenovat. Nařídila mu, aby napsal knížeti důvody, proč tak učinila, protože se šíří řeči, že mu dala přednost před hrabětem Thürheimem. Ty důvody mu ale dále psát nebude, protože je dobře zná. Císař napsal císařovně vdově, že ještě neví, zda stráví tuto zimu v Praze či Řezně, takže má ještě zůstat v Innsbrucku. Myslí si ale, že všichni pojedou do Prahy. Přeje si, aby mohl prodat své kočárové koně, kteří jsou dobří, krásní a docela mladí. Před dvěma dny sem přijela krásná slečna Khuenová, vypadá pořád stejně. Jinak je tu nyní pořád ošklivé a studené počasí, hory jsou kolem dokola pokryty sněhem. Císařovna vdova začala novou pobožnost ve farním kostele, potrvá devět dní. Prosí, aby poslal přílohu knížeti Schwarzenbergovi, protože na něj nezná adresu a říká se, že jede ke dvoru.

Durchleichdiher hochgebohrner first

Gnediher herr bruider etc. Ich verhoffe, EFG werden daß verschlachel mit frichten mit den schifmohn, so Pater Marco [d'Aviano] gefihret, und die kiras, so ich gestern mit deß herzoche [Karel Lotrinský] braiter geschiget, bekomen hoben, mihr ist laidet, daß ich nichts besßers gefunden hobe, hette es gewis uberschiget, ober es wohre nichts vorhonden, der oberstcommer [Gundakar z Ditrichštejna] hot mihr geschriben, daß ehr den wein bekomen und auch wegen meiner promotion sich ehrfraiet, die zaitungen bekomme ich gar flaisihe und thue ich mich gehorsombest betoncken, Gott gebe, daß wir bohlet wos guedes von Wien vernemen mögen, Ihr May. die kaiserin hoben mihr noch die gnad gethon und vergongenene Sundogs mihr durch den graf Corle [Karel Ferdinand z Valdštejna] sohen losßen, daß sie mich zu ihren oberststohlmaister declarien, hot ober solches nicht noch öffentliche gethone, waihlen ehr wos unpöslihe, solle ober heint geschehen, won ehr noch so wohl auf, ich hobe mich glaihe bay Ihr May. der kaiserin underthenige betanket, welche mihr gor gnedihe geondwort und gesochet, wie liebe Ihr der herr votter sehlicher, wie auch die frau muitter und auch EFG und olso sie mich gor gern dorzu gemochet, hot mihr auch befohlen, ich solte EFG schraiben, won etwon sie hören, daß mohn doriwer reden solte, daß sie mich den graf Tirhame [Franz Leopold z Thürheimu (?)] vorgezeigen, EFG wolten nuhr sohen die ursochen, worum solches Ihr May. gethon, welche EFG ohne

desßen bewuste sein, also ich nichts waiters melde, Ihr May. der kaiser hot der kaiserin geschriben, ehr wißße noch nit, ob ehr dießen winter auf Prage oder Regenspurg wirt, solen sich also Ihr May. noch dohie gedulden, ich mein ober wohl, mir werden noch olle auf Proge gehen,⁸⁷⁾ wolte winschen, ich kunte mein zuhe pfert verkaufen, welche gewis schöne und guet sein, seint auch gonz iunge, die schöne fraila Kanin ist vor zwaie dogen olhero komen, siehet nach aus wie vor dießen, sonsten wais ich nichts naies zu berichten, mir hoben ohniezo ollewaihle ibeles koltes weter, don die berhe ume und ume mit ville schne betehet sein, die kaiserin hot wieder ein naie ondochet in der fohre kirchen ohngefongen, so naien doge wören wirt, beßhele mich hiemit gehorsombest und verblaibe

EFG

Insprug den 1. 7b. 1683

gehorsomer diner und bruider

Ph. Sig. von Dietrichstein

P. S. Bithe EFG wohlen den titel ohn first [Ferdinand] von Schworzenberg mohen losßen und solchen Ihme iwerschiken, wo ehr sein möge, don ich solchen titel nicht wais und mohn dohie sohet, ehr wöre noch hofe komen.⁸⁸⁾

10) Filip Zikmund z Ditrichštejna bratru Ferdinandovi z Ditrichštejna, b. m. (Innsbruck), b. d. (začátek září 1683) (MZA Brno, RA Ditrichštejnů, inv. č. 1464, kart. 352, fol. 15–16): Je mu líto, že nemůže zcela vyplnit jeho přání. Baron Zech ještě nepřišel, bude pryč osm dní. Mluvil o tom s panem Klebelsbergem, který mu slíbil, že se poptá. Dnes ráno mu napsal, že hrabě Ferrari to přednesl v radě a že mu povolili, že si může nějaké vybrat, takže jel hned do zbrojnice, vše prošel a nenašel nic lepšího a střelby schopného, než ty dvě, co posílá. Jsou trochu kratší, ale delší tu nenašel. Musel podepsat komoře revers, že je zase vrátí, nebo že je zaplatí, takže pokud se knížeti nelíbí, ať je pošle zpět. Stany se nedostanou vůbec žádné. Není tu ani jeden. Koně taky žádné nemá, dobře přece ví, že dal všechny své dobré koně pryč a toho posledního musel poskytnout hraběti Františku

⁸⁷⁾ V tomto smyslu je potřeba doplnit zjištění Petra Mati (P. MAŤA, *Svět české aristokracie*, s. 387 a pozn. 366 na s. 830–831), že nejvyšší purkrabí Martinic vyčítavě sleduje, jak dvůr prchá před Turky do Lince, a ne do Prahy. Z tohoto i dalších dopisů (č. 11, 15 a 16) je vidět, že se u dvora odehrávala diskuse, kam by měl císař jet, a že někteří lidé prosazovali Prahu. Filip Zikmund k nim patřil a divil se císařovu konečnému rozhodnutí zůstat v Linci.

⁸⁸⁾ Schwarzenberg sice byl ještě 10. 8. v Treboni, ale 16. 8. už se nacházel v Linci. Srov. Jan IVANEČKA, *Vrchnostenská sídla na panství Hluboká nad Vltavou za Adama Františka ze Schwarzenbergu (1703–1732)*, rigorózní práce, HŮ FF JU, České Budějovice 2012, s. 72, pozn. 472. Zřejmě tu tedy počkal na císaře, jenž sem přibyl 25. 8.

Taaffemu. Nyní nemá nic jiného, než své dva malé koně, které kníže zná. Pak mají ještě jednoho, ale ten je od odjezdu z Vídně nemocný, trénuje ve stáji, takže neví, zda by byl vhodný. Prosí, aby o tom nikomu nic neřikal. Je mu tedy hluboce líto, že mu nemůže posloužit. Podíval se po koních také u hraběte Colonny, nejvyššího štolmistra Eleonory Marie Lotrinské, který jich má hodně, ale nic vhodného nenašel. U armády je hodně generálů, kteří mají osobní koně, kteří by je pro takovou příležitost mohli půjčit. Píše ve spěchu, protože vévodův podkoní nechce dlouho čekat, a je to dobrá příležitost poslat dopis.

Durchleithier hochgebohrner fürst

Gnediher herr bruider etc. Mihr ist laidet, daß ich EFG verlongen nicht in ollen kone volziehen und ist der baron Zech [N. Zech z Deibachu] noch nit komen, wirt auch noch 8 doge ausblaißen, hobe also mit den herrn von Clewelsperg [Klebelsberg] der vone gerehet, welcher mihr gesohet, ehr wohle nochefrogen, wie dießer sohe zu thuen wöre, und hot ehr mihr heint fruie die ondwort gebrochet, daß der graf Ferrara [Hieronymus Bernhard de Ferrari d'Occhieppo] solches in rothet vorgetrogen und sie ehrlaubet, daß ich einihe aussuchen kunte, bin also glaihe in deß zaichhaus gefohren und olles durchsuchet und keine besßere, die schusfraie seint, ols dieße zwaie finden können, ich vörchte wohl, sie werden etwas zu kurze sein, ober es ist auch kein lengere zu finden gewest, ich muis ein revers ohn die commer gewen, daß solche wieder zuruche gebrochet werden wören, oder bezohlet, also won sie nicht rehet wören, bithe ich solche wieder zuruche zu schiken, zelten seint gor nicht zu bekommen, ist kein einzihe verhonden, von pferten hobe ich auch nicks, EFG wißßen wohl, daß ich olle meine guite pfert hobe wehe geben, daß leztere, so wohl ein haubet guites occasion pfert wöre, hobe ich den graf [František] Taffé misßen gewen, ich hob iezo gor nicks ols mein klaines raphel und polachel, so EFG können, mein nobile wöne wohl ein pfert, ist mihr ober sieder Wien kronhe, springet und turnirt in stohle, daß ich nit wais, was ich solle ohnfongen, hot sich auch sieder Wien nicht nidergelehet, also daß gonz mohet wirt, bithe ober EFG sogen nimant nicks der vone, don won ich es etwör wieder zurecht kon bringen, auf daß ich es verkaufen kon, bin iezo ein zait unglucksehlihe, don vor ein jahr ist mihr auch mein pestes pfert vorrehet, daß braindel von Kaunize, ist mihr also unehrhört laidet, daß ich EFG nicht dinen kon, welches ich von grundet meine sehlen gern thötte, hobe auch bay den Colona [Jiří Linhart Colonna z Felsu] nochgeschauet, welcher sehr ville pfert hot, ober nicks was taugen möchte, bay der arme seint so ville generales, so ville hondpfert hoben, welcher gern in einer solchen occasion eines herlaihen werden, ich schraibe dießes in der aihle, waihlen deß herzohe [Karel Lotrinský] braiter nicht lenger worden wihl, und ein guite gelegenhait hobe EFG solche zu schiken, befehle mich hiemit gehorsombst und verblaiße
EFG

*gehorsomer diner und bruider
Ph. Sig. von Diet.*

11) Filip Zikmund z Ditrichštejna bratru Ferdinandovi z Ditrichštejna, Innsbruck, 8. 9. 1683 (MZA Brno, RA Ditrichštejnů, inv. č. 1464, kart. 352, fol. 24–25): Děkuje za jeho dopis z 31. srpna. Císař odpověděl císařovně vdově, že udělala dobře, že učinila nejvyšším štolmistrem jeho a ne Thürheima. Minulý čtvrtek jej ještě nejvyšší hofmistr představil a ujal se tedy konečně služby. Co se týká koní, je mu opravdu líto, že žádné nemá, protože by mu rád posloužil. Ani na venkově žádní nejsou. Neví, jak je to možné, že šlechtici tu nemají žádné koně. Lituje, že císař nejel k armádě, protože by se to mohlo napsat do celého světa a získal by tím velkou slávu, kdyby sám přijel před Vídeň a porazil by Turky. Mohl by pak absolvovat i slavnostní vjezd do města, což se nyní nestane. Tady se všichni velmi bojí, že miny, které Turci kladou a jež Starhemberg nenajde, budou fungovat a že pomoc přijde moc pozdě. On si ale myslí, že se nebude čekat na návrat Ludvíka Viléma Bádenského, že operace brzy začne a Vídeň bude osvobozena. Dej Bůh, aby se brzy dozvěděli takovou zprávu. Doufá také, že budou brzy vědět, kam odsud pojedou. V Linci je to pro oba hořtáty malé a nezná lepší místo, kde by mohli zůstat, než Prahu. Poptá se tam po domě. Dnes je poslední den pobožnosti, kterou organizuje císařovna vdova, dej Bůh, aby to všechno dobře dopadlo. Tady se říká, že sem má přijet Kryštof Abele a bojí se tu obměny pánů radů. O sekretáře Remicha se tu starají dobře. Hrabě Thürheim nechodí od té doby, co byl pisatel jmenován do funkce, vůbec ke dvoru, doslechl se, že od něj chce zcela odejít.

Insprug den 8. 7b. 1683

Durchleichdige hochgebohrner first etc.

Gnediherr herr bruider etc. Von dero zaihlen von 31. Augusti thue ich mich gehorsombst betoncken, Ihr May. der kaiser hot der kaiserin schon wieder geondwort, daß sie gor rechet hoben gethone, daß sie mich zu dießen dienst genomen haben, waihlen sie gefunden, daß der graf von Thieram [Franz Leopold z Thürheimu (?)] nicht Ihre conveniens ist, ihme dorzue zu mochen, vergongenen pfingstoge hot mich der obersthofmaister [Karel Ferdinand z Valdštejna] noch vorgestehlet und thue ich also wirlihe meinen dienst vorsehen, wegen deß pfert ist mir wohl von grundet meiner sehen laidet, daß ich keines gehobet hobe, don ich auf ollewais gern EFG bedienet hette und in londet ist auch nicks zu bekommen gewest, ich wais nicht, wie es kombet, daß die cavalir sogor nicks von rosen olhie hoben, mir ist laidet, daß der kaiser nicht zu der arme gongen, don mohn solches in die gonze weldet geschriben und hette sich dor durche ein grosen nomen gemochet, won ehr selbsten vor Wien wöre kumen und so sie den Tircken weche geschlogen, seinen einzuche in Wien hette können holten, nuhmero geschiget nicks mehr, dohie seint mir ollewaihle in grosen sorgen, waihlen mir vörchten, daß die minen, so die Tirchen mochen und der Storenberg [Ernst Rüdiger ze Starhembergu] nicht finden kon, einihen grosen effect thuen und der

succurs zu spot komen, ich hoffe ober, mohn wirt nicht gewordet hoben, bis der morgraf [Ludvík Vilém Bádenský] wieder zuruhe komen, wie mohn dohie sohet, sondern underdeßen operirt und Wien hofentlihe entsezet sein, welches Gott gewen wohle, daß wir bohlet solches ehrforen mögen, hernocher hoffe ich, werden mirh auch bohlet wißßen, wo mirh noch hier werden, zu Linz wöre es wohl zu klaine vor bayde hofstot, ich hoffe und wais auch kein anders ohrtet als Proge, wo mirh besßer stehen kunten, ich losße auch ume ein haus dorten umeschauen, heint ist der lezte doge der ondochet, so Ihr May. die kaiserin holten hoben losßen, verhoffen auch won sie anders schlogen hoben wohlen, heint auf daß spöteste solches vorbay wirt sein gongen, Gott gebe, daß es wohl obgongen ist, olhie hoben sie gesohet, daß der herr Abelle [Kryštof Abele z Liliendorfu] olhero solle komen und hot mohn sich einer reformation unter denen herren rathen olhie sehr beforchten, dem herrn secretari Remiche worten sie wohl flaisihe auf, graf von Thieram komet, sieder ich declarirt bin worden, nicht mehr noch hoffe, ich höre, ehr wihl gor wehe, befhele mich hiemitt gehorsombst und verblaibe

EFG

gehorsomer diner und bruider

Ph. Sig. von Dietrichstein

12) Filip Zikmund z Ditrichštejna bratru Ferdinandovi z Ditrichštejna, Innsbruck, 12. 9. 1683 (MZA Brno, RA Ditrichštejnů, inv. č. 1464, kart. 352, fol. 21–22): Děkuje za jeho dopis, který doručil hrabě Caprara. Je mu líto, že mu nemohl pomoci s těmi koňmi. Kočárových koní má jen jeden potah, jde o osm koní, které koupil od Buquoyové a jež ho přišli na 1000 tolarů. Za tolik je také prodá. Chtějí je od něj získat židé a dát za ně klenoty, on by ale raději peníze, protože se v klenotech nevyzná. Doufají, že Vídeň se ještě dlouho udrží a už bude osvobozena a že o tom zítra či pozítří dostanou zprávu. Velmi je potěšilo, když zjistili, že je císař u armády, protože by bylo zlé, kdyby to neudělal. Ví, že otec Jan Karel Jáchym Slavata měl za úkol promluvit s císařem. Je velmi nešťastný, že mu ostatní mají za zlé, že dostal tu funkci. Císařovna vdova o tom také psala císaři, že se na jejím dvoře neděje žádná nespravedlnost. Neví, proč by se nemohl stát jejím nejvyšším štolmistrem, když rád mluví s dámami. Bude se snažit dostat všem povinností a dobře jí sloužit, protože ho jmenovala a je k němu velmi milostivá. Myslí si, že není potřeba, aby kníže písemně za jeho jmenování císařovně vdově poděkoval, protože se domnívá, že se brzy sejdou a bude to moci učinit ústně. Pokud ale nejvyšší komorník Gundakar z Ditrichštejna císařovně vdově píše, pak prosí, aby za něj tedy poděkoval. Dozvěděl se, že kníže z Anhaltu si velmi cení slečny Khuenové. Co chce dělat ten staroch v říšské dvorské radě, když neumí německy? Jinak zdejší panstvo je v pořádku, císařovna vdova vychází zřídka ven,

protože je stále u královny. Předevčirem tu měli gala u příležitosti porodu císařovny Eleonory Magdaleny.

Insprug den 12. 7b. 1683

Durchlehtige hochgebohrner first, Gnediher herr bruider etc. Vor dero schraiben, so ich durch den graf Caprara bekomen, betoncke mich gehorsombst, ich klaube nicht, daß sie wegen deß holskrogen etwos beginen wören, sollen sie es ober onthen, so kon mohn einem der glaihen dohie bohlet mochen losßen, daß ich EFG mit keinen pfert hobe können bedienen, ist mihr herzlihe laidet, dohie gibet es nicht zu hondelen oder tauschen, sonst vermeine, ich hette wohl ein besßeren stohlle schon baysomen, von gutschie pferten hobe ich nicks anders ols ein zuche, daß seint meine rosen, so ich von Buquoin [Markéta Magdalena Buquoyová, roz. z Abenspergu a Traunu (?)] eingetauschet, sein lauter iunge pfert 8 stuche, sie komen mich auf tausent tholler, ume dießes wolte ich sie auch gewen, die juden wohlen mit mihr torauf hondelen, wohlen mihr klainodien dorvore gewen, ich hette ober lieber geldet dorvore, don ich verstehe nicht rechet die klainodien, mihr verhoffen, daß sich Wien noch so longe wirt geholten hoben und nuhmero hoffentlihe entsezet wirt sein, welches Gott gebe und daß mihr morgen oder iwer morgen dieße guide zaitunge mögen hoben, es hot uns olle ehrfraiet, wie mihr vernomen, daß der kaiser zu der arme ist, don einmohl wöre es iwel gestonten, won solches nit geschehen wöre, daß der Pater [Jan Karel Jáchym] Slavata [z Chlumu a Košumberka] comission gehobet hot, mit den kaiser zu reden, hobe ich gewist, ich beköne, daß ich unglucksehlige in dießen bin, daß mohn mihr ollein dieße soche so iwel außleget und von so villen onderen der gloichen geschehen und gleichwohl deßholwen dienst bekomen, die kaiserin hot es auch in ihrem brief gegen den kaiser gemeldet, daß einmohl ihrem hoffe keine unrechet geschehe, daß ich mit einer dama geren röde, wiste also nicht, worum ich destholwen laiden solte, ume nicht Ihr oberststohlmaister zu wören, ich beköne, daß ich wohl olle obligation in der welde der kaiser hobe, wir mich auch beflaisen, Ihr wohl zu dienen, waihlen sie mich proprio moto gemochet und sie sich so gnedihe gegen mihr zaiget, ich vermeine nicht, daß waites voneten, daß sich EFG gegen Ihro May. der kaiserin meinentwegen schriftdlihe betoncken, don ich hoffe doch, mihr werden bohlet zusomenkomen, ols don wie ich wohl EFG bitthen, daß sie es mindlihen thuen, won ober ohne deß Ihr Excellenz der oberstcommer [Gundakar z Ditrichštejna] der kaiserin sraibet, ols wir ich wohl bitten, daß ehr mihr die gnad thuet und sich destholwen bedonckhet, don ich wais sicher, daß Ihr May. der kaiserin gefohlen wirt, wie ich aus deß Marques [Paolo Vincenzo (?)] Spinola briefen verneme, so muis der first von Onholdet [Anhalt] die fraila Canin noch sehr estimiren, wos wihl don der olte in raichshofrohet mochen, verstehet ehr doch nicks taische, von hie wais ich EFG nicks zu berichten, die herschofet ist Gott lobe wohl auf, die kaiserin gehet gor wenich aus, waihlen sie ollewaihle bay der könihin ist, vorgestern hoben mihr galla gehobt wegen der glicklihen niderkunfet Ihr May.

der kaiserin [Eleonora Magdalena],⁸⁹⁾ Gott gebe, daß wen (?) den selbihen doge zu Wien glicklihe saie obgongen, befhele mich hiemit gehorsome und verblaibe EFG

gehorsomer brüider und diner

Ph. Sig. von Dietrichstein

P. S. Ich betauer, daß EFG wieder ein ungelegenhait hoben, winsche, daß die schmerzen bohlet vergehen mögen.

13) Filip Zikmund z Ditrichštejna bratru Ferdinandovi z Ditrichštejna, Innsbruck, 15. 9. 1683 (MZA Brno, RA Ditrichštejnů, inv. č. 1464, kart. 352, fol. 26): Právě dostal zprávu od salcburského arcibiskupa Kuenburga, který poslal svého komorního furýra k císařovně s dobrou zprávou, že Vídeň byla osvobozena a naši pronásledují Turky, což u nás způsobilo obrovskou radost. Doufá, že dnes večer přijede posel od císaře či vévody a přinese další podrobnosti. Královna je nadšená, chce zítra vyjít ven a nechat zpívat *Te Deum*. Je škoda, že zemřela hraběnka Königseggová, bude manželovi velmi scházet, její smrt zasáhla zejména manželku hraběte Karla Ferdinanda z Valdštejna, protože ji měla ráda jako sestru. Píše ve spěchu, protože se s ním chtěl jen potěšit tou dobrou zprávou a dát mu vědět, že už o tom ví.

Insprug den 15. 7b. 1683

Durchleichdige hochgebohrner first.

Gnediher herr brüider etc. In dießen augenblihe bekommen mihr zaitungen von herrn erzbisschofe von Solsburg [Max Gandolf z Kuenburgu], welcher sein commer furir zu Ihr May. geschiget, mit der guiten zaitungen, daß Wien entsezet ist und die unsrichen die Tirchen verfolgen, welches wohl ein großemöchtige fraiet bay uns ollen ehrwehet hot, ich hoffe mihr werden heint obent wohl ein cavalir von kaiser oder herzoche [Karel Lotrinský] hoben, so uns mehr particulariter mütbringen wirt, die könihin ist wohl voller fraiden, wihl auch morgen Ihrer hervoregongen holten und vermeine, daß Te Deum singen losßen, ume die grafın von Könichsehe [Marie Polyxena Königseggová ze Schärffenbergu] ist schot, daß sie gestorwen, wirt den grafen sehr obgehen, die graf Carlin [Marie Alžběta Valdštejnová z Harrachu] entfindet sehr dießen thotet, waihlen sie sich ols schwöstern geliebet hoben, ich schraibe dießes in aihle, hobe ollein mich wegen der guiten zaitungen mit EFG ehrfraien und ihnen parte gewen, daß wir es schon wißßen, befhele mich hiemit gehorsombst und verblaibe.

EFG

gehorsomer brüider und diner

Ph. Sig. von Dietrichstein

⁸⁹⁾ Císařovna porodila v Linci 7. 9. 1683 dceru Marii Annu, pozdější portugalskou královnu (1683–1754).

14) Filip Zikmund z Ditrichštejna bratru Ferdinandovi z Ditrichštejna, b. m. (Innsbruck), b. d. (cca 22. 9. 1683) (MZA Brno, RA Ditrichštejnů, inv. č. 1464, kart. 352, fol. 11–12): Dostal jeho dopis ze 14. 9., který mu přivezl hrabě Gaiersberg. Nebyl první, kdo přivezl tu dobrou zprávu, dozvěděli se to už ve středu ráno, jak už mu psal před osmi dny. Velmi ho těší, že Ferdinandův syn Leopold Ignác byl u té akce na Kahlenbergu, že jej Karel Lotrinský využíval a posílal sem i tam a že s ním byl velmi spokojen. Kurýr, který jede do Říma, sem přijel ve středu odpoledne, císařovna a královna s ním dlouho mluvily a na vše se jej vypyávaly. Nikomu ale nepřivezl dopis, jen jemu od Ferdinanda z 18. 9. Osobně mu ho předala královna a ptala se, co je nového, takže jí dal přečíst novinky, z čehož měla velkou radost a dala je pak veřejně přečíst. Nemusi se ale bát, že by se někdo dozvěděl obsah dopisu a ujišťuje ho, že příště uschová dopis u sebe a spálí ho. Podívali se tu také, že císař přijel tak pozdě. Zjistili také, že naše koně u armády nedostali pět dní žrát, že jsou velmi slabí a musí alespoň den odpočívat. Nakonec z toho byly tři dny, ale za to mohou ty ceremonie. Říká se tu, že vévoda Karel Lotrinský nechtěl vjet do Vídně dříve než císař. Kdyby byl blíže, mohlo se to tak stát. Neví, co dělají naši ministři, dávají dobré návrhy, ale vše se děje tak napůl a s chybami. Dovede si představit, jakou radost měla hraběnka de Souches. Nyní jsou Turci v problémech a mohli bychom na nich něco získat. Markýz Canossa chce koupit jeho koně, pokud bude mít hotovost, dohodnou se, protože by ho stáli po cestě do Prahy hodně peněz. Kdyby císař odjel do Vídně, bylo by to pro město dobré, protože by se rychle opravilo. Obává se ale, že se to hned tak nestane. Císařovna vdova by také ráda odjela do Vídně. Hrabě Thürheim odjel i s manželkou do Lince, nepochybuje, že ho tam bude pomlouvat, a proto jej prosí, aby se ho na příslušných místech zastal.

Durchleichtige hochgebohrner first

Gnediher herr bruider etc. Bedoncke mich gehorsombst vor dero zaihlen von 14, so mihr graf Gaiersperg gebrochet, ehr ist wohl nicht der erste gewesen, so uns die guite zaitunge mitgebrochet, sondern hoben mihr es Mitwoche fruie schon gewist, wie ich es EFG vor ochte dogen glaihe geschriben, daß dero herr sohn [Leopold Ignác z Ditrichštejna] dorbay ist gewesen bay der action deß Colenberg [Kahlenberg], wie auch der monsignor la Molle mihr sochet, daß der herzoche [Karel Lotrinský] ihm gebrauchet, hine und höre geschiget und mit ihm gor wohl zufriden geweßen, deßen thue ich mich mit EFG höchst ehrfraien,⁹⁰⁾ der curir, so auf Rom gehet, ist vergongenem Montoche nochmitoge olhero komen, die kaiserin und könihin hoben sehr longe mit ihm geröhet

⁹⁰⁾ Jednalo se o nejstaršího Ditrichštejnova syna Leopolda Ignáce (1660–1708), protože druhorozený Karel Josef právě pobýval na kavalířské cestě v Itálii.

und olles außgefrochet, hot sonsten ohn keinen menschen ainihen briefe gebrochet, als von EFG ohn mich von 18, welchen mihr die könichin selbsten geben und ich sollen geschwint sogen, was naies ist, hobe ihr also die zaitungen lesßen losßen, wo mit sie ein große fraiet gehöbet und solche ofentliche geleßen und der kaiserin explicirt, was mihr ober EFG in den irihen geschriben, törfen sie sich nit sorgen, daß einiher mensche solches wirt ihnen wören, auch ins kinfdihe, won sie mihr die gnad mögen thuen und was schraiben, wir ich solches schon bay mihr beholten und dero brief vörbrennen, mihr hoben uns dohie wohl auch verwundert, daß der kaiser so spot geschiget, don der von Altam [N. z Althannu] ehrst Fraidoche olhero komen, la Molle hot wohl auch gesochet, daß unsere pfert bay der arme in finfe dogen nichts zu fresßen bekommen und sehr mohet waren, also notwendihe einen doge mißßen stihlle ligen, daß ober draie tage seint doraus woren, seint wohl die ceremonien dorohne ursoche, olhie hot mohn gesochet, daß der herzohe [Karel Lotrinský] nit in die stot hot wohlen, bis nicht Ihr May. der kaiser der erste wöre, mohn hette holdet nehender dorbay sollen sein, so wöre es villaichet wohl geschehen, ich wais wohl nicht, was unser herren ministri thuen, sie gewen bis waihlen guite ohnschlehe, ober olle sochen geschehen mihr holwe und ollezait growe faller dorbay, die fraiet, so graf Souschin wirt gehobet hoben, kon ich mihr einbilden, ich klauwe gewis, daß mohn nohe ein belegerunge dieß jahre wirt vernemen, don iezo sein die Tirchen in schrochen und werden mihr ihnen wohl was wechenemen können, der marques Canossa stehet in kaufé wegen meiner pfert, won ehr mihr bohre geldet gibet, so losße ich es welfer, don won ich obrochet, was sie mich hie auf der raise und zu Proge, bis ich es verkaufen wurde, nache kosten thöften, kon ich es laichter losßen, won Ihr May. der kaiser auf Wien raiseteten, so wöre es vor die stot wohl nuzlihe und klaube ich gewis, daß solche bohlet wieder reparirt wurde, ich vörchte ober, solches geschiget noch nit so bohlet, die kaiserin ginge gor gern nocher Wien, won es sein kunte, der könihin wöre es auch liebe, don sie hette ein hofnunhe mit hinobezukomen, der graf von Thierame [Franz Leopold z Thürheimu (?)] ist sombet seiner gemohle nocher Linze vöraist, zwaijfle nicht, sie wirt daß maul nicht sporen und wocher röden, bitte ober EFG wohlen mihr die gnad thuen und won sie was hören reden, ohn gehörihen ohrten sich ein wenihe ahnnemen.

EFG

*gehorsomer diner und bruider
Ph. Sig. von Dietr.*

15) Filip Zikmund z Ditrichštejna bratru Ferdinandovi z Ditrichštejna, Innsbruck, 29. 9. 1683 (MZA Brno, RA Ditrichštejnů, inv. č. 1464, kart. 352, fol. 13–14): Dostal v pořádku jeho dopis i noviny, děkuje za ně. Doufá, že on zase obdržel jeho list. Má se dobře a nyní půjde do Hallu zajistit loď, protože se císařovna vdova rozhodla odjet po vodě. Snad nebude potřeba tolik lodí, jako měl hrabě

Breuner. Z jeho dopisu se dozvěděl, kteří lidé nechtějí jet do Prahy, ale určitě se to stane. Co se týká kyryšů, ještě je na to čas, zařídí to s baronem Zechem, aby byl spokojen. Je mu líto, že jeho vídeňský palác tak utrpěl, ale to přebolí, dopadlo to ještě dobře. Prosi ho, jestli by mu neposkytnul nějaký sklep, kam by složil svůj nábytek, protože dnešní poštou vypovídá svůj nájem, neboť považuje za jisté, že se do roka do Vídně nevrátí a mezitím si tam sežene jiný. Nyní čeká odpověď z Lince, zda tam mohou s císařovnou vdovou bydlet. Doufá, že je císař bude chtít a že to císařovna povolí. Náš hofštát je malý, císařovna vdova a dvorní dámy bydlejí v zemském domě, z kavalírů se jedná jen o nejvyššího hofmistra, jeho, Fünfkirchena, Dauna, Gaiersberga a Conzina, kteří se lehce někde ubytují. Kdyby o tom slyšel někde mluvit, prosí ho, aby se jich zastal, protože císařovna vdova už chce za každou cenu pryč. I on se těší na jejich osobní setkání.

Insprug den 29. 7b. 1683

Durchleichtliche hochgebohrner fürst

Gnediger herr bruider etc. EFG schraiben wie auch die zaitungen bekome ich olle gor rechet und thue ich mich gehorsombst dorvone betoncken, hoffe EFG werden meine schraiben auch richtihe bekommen hoben, ich befinde mich zu dero diensten wohl auf, gehe iezo glaihe auf Holle, ume ein ohnstohlet der schife zu mochen, don Ihr May. sich resolvirt hoben, zu woßer zu gehen, hoffe nicht, daß ich so ville schife voneten, ols wie der graf Brainer wir hoben, aus EFG schraiben kon ich laichtlihe obnemen die ienihen, so nicht gern auf Proge gehen, ich vermaine, es wirt glaihwohl geschehen, wegen der kiras hot es nohe zait, wihl schon dohie mit den baron Zech [N. Zech z Deibachu] mohen, daß sie zufriden wören sein, es ist mir laidet, daß EFG haus geliten, iedoche ist olles zu verschmerzen, waihlen es noch olso obgongen, ich wolte EFG gebeten hoben, ob sie mir ein gewelwe in ihren haus hetten laigen können, meine mobilien hinein zu thuen, don ich mein haus mit haiticher post aufkindihen thue, moche es nicht ume ein sonst bezohlen, don gewis ist, daß mir vor ein jahr nicht hinunter komen, underdeßen wihl ich mich schon um ein anders umschauen, mir ehrworten ohniezo unsers comerfurir ondwort von Linz ume zuwißßen, obe mir quartir unten können hoben, ich hoffe io der kaiser wirt uns wohlen hoben und der kaiserin ehrlawen hinzukomen, unser hofstot ist klaine, die kaiserin und dames wonen olle in londethaus, cavaliri ist nimont wos der obersthofmaister [Karel Ferdinand z Valdštejna], ich, Finfekircher, Taun, Gaiersperg und Conzine, welche mohn wohl laihet accomodiren kon, won EFG etwas dervone hören reden, so bitte ich, sie wohlen es sogen und sich unser ohnnemen, die kaiserin verlonget auf ollewais hineunter und ich winze auch deß glick zu hoben, EFG persentlihe zu bedinen und verbaibe.

EFG

*gehorsomer diner und bruider
Ph. Sig. von Dietrichstein*

16) Filip Zikmund z Ditrichštejna bratru Ferdinandovi z Ditrichštejna, Innsbruck, 6. 10. 1683 (MZA Brno, RA Ditrichštejnů, inv. č. 1464, kart. 352, fol. 9–10): Je mu líto, že není dobře naladěm. Zjistil také, že hodně lidí odjíždí naštvane od armády. Přeje mu, aby vše šlo lépe, vždyť všichni nejsou rozčarováni a říkal to už tady – císař mu má věnovat nějaké dobré panství a to by mu prospělo, protože polní maršálové mu stejně žádní nezůstali. Hraběti Kaplířovi se také vedlo špatně. Pišou mu jeho lidé z Vídně, že tam vypukla nemoc, takže odtud brzy všechno důležité odveze, stejně si myslí, že se tam tak rok nepodívá. Jen by si přál, aby jeho hofštát pobýval v místě, kde by mohl déle zůstat. Podivuje se, že hodně lidí je proti Praze, když většině starších nedělá Linec dobře a jsou tam často nemocní. I císař měl jednou v radě říci, že mu vzduch v Linci nevyhovuje, takže by chtěl vědět, proč tam chce nyní zůstat, když se tam nemůže ničím zabavit. Nevěděl nic o tom, že císař napsal císařovně vdově, aby zde ještě zůstala, dokud se nerozhodne, co dál dělat. Císařovna vdova však chce co nejdříve odsud. Očekává nyní zprávu z Lince, zda se tam nemohou přesunout. Jejich hofštát je malý, lodě mají domluvené k odjezdu na 11. 10. Nejvyšší hofmistr Albrecht z Zinzendorfu se z té nemoci jen tak neuzdraví, protože už je v letech a nemá tolik sil. Dozvěděl se, že je snad Ludvík Vilém Bádenský nemocen a chce rezignovat.

Insprug den 6. 8b. 1683

*Durchlehtige hochgebohmer first,
Gnediherr bruiuder etc. Mihr ist laidet zu vernemen, daß EFG nicht guetes humors
woren, ols die post wechegongen, ich bihlet mihr ein, waihlen ich vernomen, daß under-
schitlihe von der arme disgustirter weche sein, wirt eines ein grose ursoche seine EFG
unlust, ich winsche, daß olles besßer gehet, olle ober solle mohn nicht disgustiren und
hobe ich dohie auch glaihe gesohet, der kaiser solte ihme ein guite herschofet geschen-
get hoben, welches ihm nuzlicher wöre, feldmarsolche wöre ihm ohnedeß nicht außgeb-
liwen, den graf Capelirs [Kašpar Zdeněk Kaplíř ze Sulevic] geschiget auch hordet
dorbay, aus Wien schraiben meine laidet, daß die schworzen petezen ohnfongen, olso
wihl ich bohlet, wos ich nöithe hobe, nocher Graine fihren losßen, don sonsten törfte
mohn wieder nichs hiraus losßen, auf Wienn moche ich mihr keine rechnunge, klaube
auch nicht, daß wir in einem jahre hine kann, also wolte ich nuhr geren sehen, daß die
hofstötet ohn einen ohrtet wönen, wo mihr zu blaiwen hetten, mich wundert wohl, daß
die maisten wieder Proge sein, in deme den olten herren Lintz gor nicht wohl ohnschlo-
chet und gemeinlihe kronhe wören, der kaiser solle auch einmohl in rothet gesohet
hoben, daß ihm der linznishe lufet nicht tauget, olso wolte ich gern wißßen, worume ehr
blaiwen wihl, wo ehr gor kein spas hot, die junge herschofet kon io laichtlihe in senften
fortgebrochet werden, daß der oberthofmaister [Albrecht z Zinzendorfu] in nomen
deß kaisers der kaiserin geschriben hot, sie wohle sich getuldene bis sich der kaiser re-
solviren thuet, von deme hobe ich nichs vernomen und verlonget die kaiserin auf deß*

*eheste hinobe, won nuhr der herr hofmarsolche [František Augustin z Valdštejna] die sochen nit so schwöre mochte, die stönte können wohl in rotethaus zusomenkomen und wirt daß kein verhinternus sein, mihr ehrworten noch ein post von Linze, ob es möglihe ist untermukomen, die hofstot ist einmohl klein und wurt mohn daß meiste auf Eursperge loschiren, die schife zu unser hineoberaise werden den 11 vertihte sein, ols don können mihr olle stundet weche, ols don kunten EFG die kiras mit unsern schifen, waihlen wieder etlihe zuruche wören mit herausschiken, der herr obersthofmaister [Albrecht z Zinzendorfu] wirt wohl schwörlihe von dießer kronckhait dervone komen, don ehr schon zimlihe bay jahren und grose exces sein lebdoche gethone, also nicht mehr so velle kreften wirt hoben, es auszustehen,⁹¹⁾ mohn hot dohie auch schraiben, ols won der margraf [Ludvík Vilém Bádenský] gor kronche wöre und ehr hobe auch in wihlens zu resigniren, befhele mich hiemit EFG gehorsombst und winsche, daß mihr bohlet zaitungen bekomen, daß wir hinunter können, verblaibe.
EFG*

*gehorsomer diner und bruider
Ph. Sig. von Dietrichstein*

---

⁹¹⁾ Zinzendorf zemřel již 7. 10. 1683.

Jiří K u b e š

STRUGGLE FOR THE *OBERSTSTALLMEISTER'S* POSITION ON THE COURT OF THE EMPRESS DOWAGER ELEONORA GONZAGA

Edition of private correspondence between the Dietrichstein brothers dated 1683

SUMMARY

Recently, the Czech and Austrian historiography has been much concerned with the history of the court society concentrated around the Austrian Habsburgs. However, not all of the courts of the ruling dynasty receive the same attention. One of the less known courts is a court kept by the Empress Dowager Eleonora Gonzaga (1657–1686). In this article, the author analyses two sources that clarify the composition and operation of Eleonora's court in the 1680s, that is a post-mortal list of the court members (1687) and, most importantly, sixteen letters by Philipp Sigmund von Dietrichstein to his step brother Prince Ferdinand, which document the struggle of the Dietrichstein fraction to obtain the *Oberststallmeister's* office (Premier Master of the Horses and Mews) on the Empress Dowager's court in summer 1683.

An analysis of the *Hofchargen* register has shown that the Empress Dowager's court had its own incomes at the time of her death and the estimate is very extensive (about 285 people) and representative: it included fourteen noblewomen, sixteen noblemen, a music band of sixteen members, a guard with more than forty men and many other servants. In 1686, the three supreme offices in this *Hofchargen* were held by the Dietrichstein family – Anna Maria from the Styrian branch was the *Obersthofmeisterin* (Grand Mistress of the Household), her son Sigmund Helfried was the *Obersthofmeister* and Philipp Sigmund from the Mikulov branch held the position of the *Oberststallmeister*.

Private letters of this man to his elder brother Prince Ferdinand of Dietrichstein from 1683 enabled reconstruction of a struggle for acquiring the *Oberststallmeister's* position, to which Prince Ferdinand of Schwarzenberg was to resign. It became clear that the Dietrichstein fraction was a noticeable group in the Habsburg court society who always tried to put its members on the most important courts of the Habsburg dynasty and in its most important offices. In summer 1683, the Dietrichstein fraction triumphed by acquiring a vacated position of the *Oberststallmeister*

on a very prestigious court of the Empress Dowager for Philipp Sigmund, which was achieved by cooperation of the fraction leaders and support from Eleonora Gonzaga herself. The Grand Chamberlain to Emperor Leopold I Gundakar von Dietrichstein allowed the emperor's chamberlain Philipp Sigmund to leave the imperial court and travel to Innsbruck with the Empress Dowager. After the journey, he acted in his support by several letters to Leopold I Ferdinand of Dietrichstein, while the *Obersthofmeister* on the court of the ruling empress did everything to ease his younger brother's service for Eleonora Gonzaga. He not only pleaded for him with other important high officials on the imperial court, but also gave him advice in particular problems regarding the court life (the *Oberstallmeister's* job content) and always made sure that his brother was supplied with fresh information (newspapers, day notices). The key aspect was the fact that Eleonora Gonzaga herself favoured the Dietrichsteins. All of these conditions clearly favoured Philipp Sigmund in the struggle for the *Oberstallmeister* on the Empress Dowager's court. Although his opponent Earl Thürheim was a long-lasting servant to Eleonora Gonzaga, was supported by the *Obersthofmeister* Earl Waldstein and knew her large domestic staff very well, he failed to receive sufficient support on the court of the emperor and his wife. It was an unequal and lost battle, which ended after two month in a clear victory of the Dietrich fraction and departure of Thürheim, rejected from Eleonora Gonzaga's court. Philipp Sigmund of the Dietrich fraction thus won his way in the Viennese court society and became a valuable member of the Dietrichstein fraction. In the future, he continued in his promotions and gained important positions on the court of Leopold I, Joseph I and Charles VI.

Translated by Miroslav Košek

Eduard M a u r

**STAVBA KLÁŠTERSKÉHO MLÝNA
VE SVATÉ DOBROTIVÉ V LETECH 1701–1702
Rozbor a edice účtu**

ABSTRACT

Building of Klášterský Mill in Svatá Dobrotivá between 1701 and 1702. Analysis and Edition of a Bill

A bill for building a mill in Svatá Dobrotivá on the Zbiroh demesne in 1701–1702, which is recorded and interpreted there, provides a unique illustration of building a village mill in the early 18th century and describes its equipment. It shows how estate owners used their position to reduce the price (by employing craftsmen only from their estates, corvée in digging the foundations, collection of stones and transport of material) at the break of the 16th and 17th century. It also serves as a valuable source of terminology used in the contemporary crafts.

Keywords: Zbiroh demesne, 18th century, building of a mill, bill

Stavba vesnického mlýna se může zdát bezvýznamnou maličkostí, která si nezaslouží zájem historika. Vždy tomu tak ale nemusí být. Současná historiografie plně doceňuje i zdánlivě bezvýznamná fakta a situace, pokud se v nich protínají významné dobové problémy, jež je možno plněji pochopit právě jejich podrobným zkoumáním na malém vzorku. To je i případ zmíněné stavby Klášterského mlýna na zbirožském¹⁾ panství, která se dnešnímu historiku nabízí k analýze hned z několika důvodů. Stavba Klášterského mlýna v brdské osadě Svatá Dobrotivá, pojmenované podle zdejšího kláštera obutých augustiniánů, zaujme již důvody, které k ní vedly. Souvisela totiž se snahami zlepšit vodní hospodářství pro potřeby železných hutí

---

¹⁾ Ve starší době se používalo názvu Zbirov, zbirovské panství.

na zbirožském komorním panství, které bylo v raném novověku předním centrem českého železářství. Ke zbirožským železárnám patřila i huť ve Svaté Dobrotivé, zvaná Klášterská, která pro svou polohu na nepříliš vodnatém Jalovém potoku měla potíže s dostatkem vody, a tudíž musela často omezovat výrobu.²⁾ Problémy zdejší vysoké pece byly navíc prohlubovány tím, že podstatnou část vody odebíral pro své účely místní vrchnostenský mlýn, ležící pod Klášterským dvorem. Pokud se naopak hnala voda na pec, musel zase (vzhledem ke kontinuálnímu charakteru výroby ve vysoké peci) po několik týdnů zahálet on. A protože výnosné železářství mělo před jinými odvětvími vrchnostenského hospodářství přednost, využívala vody Jalového potoka nepochybně více železárna než mlýn, který asi právě proto nakonec zpustl.

Když roku 1700 získal spojené zbirožské, točnické a královské panství od císaře do zástavy podnikavý hrabě František Karel st. Přehořovský z Kvasejovic, přišel na nápad přebudovat vodní režim ve Svaté Dobrotivé tak, aby se oba vrchnostenské podniky navzájem nerušily a přitom oba mohly pracovat v optimálním režimu. Proto byl místo starého pobořeného Klášterského mlýna vybudován v letech 1701–1702 mlýn nový, ležící výše proti proudu potoka, mezi klášterem a zmíněným dvorem, a v souvislosti s novou stavbou byl zřízen i nový rybník. Přeložený mlýn měl tu výhodu, že voda, kterou vypouštěl, ještě mohla být vedena na Klášterskou pec, jejíž zájem stál v rámci vrchnostenského podnikání na prvním místě.³⁾

Po dokončení stavby podal hrabě Přehořovský české komoře v Praze její podrobné vyúčtování,⁴⁾ neboť vše, co za své zástavy komorních panství na vlastní náklad postavil, mu měla komora nahradit. A to je druhý důvod, proč může Klášterský mlýn historika zaujmout. V pramenech účetní povahy uložených v našich patrimoniálních i jiných archívech se málokdy setkáme s tak podrobným a přehledným

---

²⁾ O Klášterské huti psal Jiří ŠŤOVÍČEK, *Klášterecká [!] huť v době předbělohorské*, Rozpravy Národního technického muzea v Praze 94 – Z dějin hutnictví 12, Praha 1984, s. 14–25 a TÝŽ, *Kláštterská huť v 17. století*, tamtéž 98/13, Praha 1985, s. 7–20.

³⁾ Polohu obou staveb dobře dokládá mapa stabilního katastru pro obec Zaječov. Huť ležela při cestě od kláštera do Komárova a Hořovic, asi 500 m severně od kláštera, poblíž odbočky cesty ke Kvani, pod dodnes existující hrází zrušeného Huťského rybníka. V sousedství existovaly polní trati Nad hutí a Nad pecí. Nový mlýn je zakreslen asi 200 m jihozápadně od kláštera, mezi dodnes existujícím Mlýnským rybníkem a zrušeným rybníkem Panenským, na pravém břehu tzv. Mlýnského potoka, což byl náhon spojující Jalový a Mourový potok nad jejich soutokem, napájející několik menších rybníků. Mlýn je zobrazen jako obdélná budova ze spalného materiálu s číslem stavební parcely 76. Tato budova dnes již neexistuje. Polohu původního mlýna, doloženého již ve 13. stol., nelze přesně zjistit.

⁴⁾ Národní archiv Praha, SM S 195/1, sv. I, f. 15^a–23^b. Eduard MAUR, *K otázce technického pokroku v českém železářství v 17. století*, Rozpravy Národního technického muzea v Praze 73 – Z dějin hutnictví 5, Praha 1979, s. 47, 61.

účtem, který by zároveň podával zevrubný popis stavby. Položky týkající se budování určitého objektu jsou totiž v běžných účtech zpravidla promíšeny položkami týkajícími se zcela jiných výdajů. Navíc bývají někdy jen velmi stručné, spíše pouze náznakové. A konečně řada položek spojených se stavebními výdaji v nich chybí, protože ve vrchnostenském hospodářství se dlouho neoceňoval pohyb materiálu mezi jednotlivými podniky, a tedy ani materiál spotřebovaný při stavbě, pokud pocházel z vlastních zdrojů.

V našem případě tomu bylo do určité míry jinak, neboť spotřebovaný materiál byla komora povinna Přehořovskému proplatit. Ani v našem účtu ovšem nenajdeme oceněn všechny materiál a práci beze zbytku, není tu například vyjádřena hodnota dříví z vrchnostenských lesů nebo stavebního kamene, neboť na tyto suroviny se hledělo jako na bezcenné. Ani práce vykonané robotou nebyly finančně ohodnoceny, je však alespoň uveden počet robotních dnů. I tak je však účet pozoruhodný. Dovoluje totiž historikovi, aby si s jeho pomocí vytvořil plastický obrázek nejen o vzhledu mlýna a jeho zařízení a o technickém postupu při stavbě, ale také o sociálních souvislostech stavby vrchnostenského podniku, které svým způsobem charakterizovaly poměry panující u nás po třicetileté válce obecně. Historik ovšem nesmí ztráčet ze zřetele to, za jakým účelem elaborát vznikl, tudíž počítat se skutečností, že jeho údaje jsou místy nepochybně nadhodnoceny.⁵⁾

Kláštorský mlýn o dvojmí složení (s dvěma dvojicemi mlýnských kamenů a jednou stoupou) svou velikostí nijak nevyňikal nad průměr venkovských mlýnů své doby. Vodní režim Zbirožska ani větší mlýny, jaké známe například z vltavského nebo labského toku, postavit nedovoloval. Byl to ovšem mlýn vrchnostenský, takže lze předpokládat, že jeho vybavení mohlo být o něco lepší než vybavení prostých mlýnů poddanských. Rozdíly však jistě nebyly zásadní povahy, a tak můžeme náš mlýn brát jako určitý reprezentativní vzorek vesnických mlýnů z přelomu 17. a 18. století.

Nový Kláštorský mlýn představoval stavební typ, s jakým se můžeme na Podbrdsku setkat dodnes. Byl vybudován zčásti z kamene, zčásti z dubových trámů „tesaných na kostku“, jak se říká v účtu. Z kamene byla vybudována mlýnice o rozměrech 21,6 x 10,2 m a zeď obytné části mlýna sousedící s vodou (návodní, hlavní), zbývající stěny obytné části byly roubené. Při jejich stavbě bylo, jak je zřejmé, použito nejnáročnějšího způsobu čtyřstranného sekání, jímž se – za cenu největších ztrát dřevní hmoty – docílí hladkého povrchu stěn. V obytné části se nacházela světnice o rozměrech 6 x 5,4 m a komora 6 x 4,2 m. Marně však v účtu pátráme po

---

⁵⁾ Tato studie by nemohla vzniknout bez významné pomoci ze strany kolegy prof. Ing. Jiřího Škabradý, CSc., který mi poskytl nejen informace a připomínky týkající se historických stavebních technik, ale také mne upozornil na řadu zajímavých míst ve vydávaném dokumentu, které jsem v důsledku svého zaměření spíše na sociální než technické otázky nedoceňoval nebo přehlédl.

místnosti pro chasu a mleče zvané šalanda, která bývala běžnou součástí starých mlýnů. Základy celé budovy byly kamenné, pod mlýnicí silnější než pod dřevěnou obytnou částí, podezděny byly i podvaly palečnicích kol a kamna. Celkový rozměr stavby tudíž činil cca 27x10 m, přičemž mlýnice byla nepatrně širší než obytná část.

Střecha, spočívající na 17 párech krokví, byla pokryta šindelem. Krokve byly spojeny s ostatními částmi stavby tak, že byly „dole“ zakotveny do vazných trámů čepováním, zatímco s hambalky byly krokve „svázané“, dnešním odborným jazykem plátované. Poměrně širokou střechu nesly ještě dvě „svisle“, což mohly být buď pouhé patní vzpěry, nebo stojaté stolice. Zajímavá je zmínka účtu o přibíjení latí nesoucích šindel ke krokvíům železnými hřeby. Na venkově té doby byly latě běžně připojovány pomocí dřevěných kolíků, v případě Klášterského mlýna se zřejmě projevila jednak „panský“ charakter stavby, jednak skutečnost, že zbrožské panství bylo předním centrem železářské výroby i cvočkařského řemesla.

O vnější úpravě roubených stěn přináší účet zajímavou informaci, že celé roubení bylo zvenčí omazáno lepenicí (směs hlíny a slámy) a pak nahozeno vápennou omítkou, takže stavba se mohla „tvářit“ jako zděná. Uvnitř se lepenice uplatnila na stěnách jen v obytné místnosti (světnici), zatímco v komoře zřejmě roubená stěna nevaldila. Podlaha i strop byly prkenné. Podlaha přitom byla vyrobena z tzv. falcovních prken, tedy prken opatřených drážkou a perem, a položena na polštáře, přičemž pro vlhké prostředí mlýnice se výslovně uvádí použití polštářů dubových, tudíž trvanlivých. Z falcovních prken byl zhotoven i strop nad mlýnicí, přibítený dřevěnými kolíky (špunty), zatímco nad světnicí a komorou byl pořízen strop, jak se v účtu říká, „klopený z prken načisto hoblovaných“. Byl to tedy zjevně strop zhotovený z překládaných desek, jak se od 17. stol. začal na venkově po městském vzoru postupně prosazovat místo staršího povalového stropu z nehraněných kuláčů. Jako tepelná a protipožární ochrana obytné části domu byla položena nad světnicí a komorou lepenice.

Okna mlýna byla zasklena „cviklovými kolečky“, zřejmě šestihranými skleněnými terčíky zasazenými v olovu.⁶⁾ Tři okna osvětlující světnici měla tzv. „poloviční otevření“, tedy zřejmě dvě křídla, kdežto dvě okna v mlýnici a třetí v komoře měla pouhou „vyhlídku“. Jak z účtu vyplývá, zámečnická práce se asi uplatnila jen u oken osvětlujících světnici, nikoliv u oken v mlýnici a komoře, která se zřejmě neotvírala s výjimkou vyhlídek, což asi byly posuvné tabulky. Zámečníkům připadlo zhotovení „heftů k přitahení prutů železných“ a „hřebenářů“. Železné pruty byly kované nosníčky přibítené k rámcům, vedené nad zasklením a propojené do olověných spojů sklíček, zajišťující stabilizaci „plandavé“ skleněné plochy okna, „hřebenáře“ pak byl dobový název pro svíslé ozubené kované pruty, zasazené do okenního otvoru a plnicí

⁶⁾ Srovnej Jiří ŠKABRADA, *Lidové stavby. Architektura českého venkova*, Praha 1998, s. 114–115.

funkci mříže. K oknům patřily i okenice, zhotovené z tenkých prken. Všechny dveře (ke mlýnu, světnici, komoře a lednici) charakterizuje účet jako prosté, klížené, „s řezanými svlaky z prken falcovních“, tedy jako dveře ze svislých prken zpevněných vodorovnými svlaky, což naznačuje zjevnou sociální distinkci venkovské stavby proti stavbám existujícím ve vyšším sociálním prostředí, kde byla v té době u dveří běžně používána konstrukce rámová (výplňová).⁷⁾

Ve světnici se topilo kachlovými kamny. Vedle nich tu stála i chlebová pec, ve mlýnici se topilo a i svítilo krbem. Kouř ze zmíněných topenišť odváděly dva cihlové komíny. Obě vodní kola byla postavena na svrchní pohon. Podrobně popsané vnitřní vybavení mlýnice nijak nevybočuje z toho, co o zařízení tehdejších mlýnů víme.⁸⁾ Současně s mlýnem bylo třeba vybudovat i nový rybník, na rozdíl od mlýna dodnes existující. Také pro jeho stavbu nám podává účet důkladné informace, a to nejen o přesných rozměrech hráze, ale i o způsobu její stavby. Rybníkář se svými pomocníky tu postavil hráz „zemí dobře stloukanou a pěchovanou na dobrý, vybraný grunt“ a opatřil ji zevnitř „tarasem z kamene na mech kladeným a z venku od vody drnem“. Zajímavé je tu hlavně těsnění mechem, používaným jinak spíše při utěšňování roubených stěn nebo povalových stropů.

Stejně jako vnější podoba a vnitřní vybavení mlýna nás zaujme, odkud se bral na stavbu materiál a kdo potřebné práce vykonal. Účet nás informuje, že kámen na stavbu byl sbírán robotníky, většinou z materiálu vytěženého při kopání základů, které se hloubily v pevné skále. Dubové a jedlové trámy na roubení a krovy zhotovili tesaři z vrchnostenského dřeva, jež „v lese porazili a otesalí“,⁹⁾ prkna pocházela z vrchnostenských pil na zbirožském a točnickém panství, železo ze strašických hnutí, ležících rovněž na zbirožském panství. Šindel nepochybně zhotovili místní šindeláři, místního původu asi byly i cihly, vápno pak nejspíše pocházelo z vrchnostenské vápenice na zbirožském panství. Pouze mlýnské kameny byly dovezeny z větší vzdálenosti, ze známých lomů v Kamenných Žehrovicích u Kladna.

Veškeré nekvalifikované práce vykonalí robotou zbirožští poddaní. Také dopravu zajistili – spolu s dvorskými potahy – oni. Vozili kámen, písek, cihly, vápno, dřevo, prkna, šindel, latě, hlinu. Kromě toho robotníci kopali i základy, strouhy, hlinu, sbírali kámen a zčásti pomáhali i při tesařských pracích. Celkem bylo odpracováno na stavbě mlýna 1836 dní peší roboty a 476 for, zčásti robotních, zčásti dvorských. Je-

⁷⁾ J. ŠKABRADA, *Lidové stavby*, s. 110–114; Václav FROLEC – Josef VAŘEKA, *Lidová architektura*, Encyklopedie, Praha 1983, s. 48–49.

⁸⁾ Srovnej např. Luboš NOVÝ a kol., *Dějiny techniky v Československu do konce 18. století*, Praha 1974, s. 182–183 a 374–379 nebo František PÁRIS, *Názvosloví starého mlýna českého*, Český lid 15, 1906, s. 186–189, 225–232, 292–295, 420–423.

⁹⁾ Tesaři asi neprobíhalo v lese, jak by napovídala nejednoznačná formulace účtu, ale spíše na tesařském dvoře, kde bylo k dispozici nejrůznější potřebné nářadí a zařízení.

jich hodnota sice není uvedena, avšak v obdobném vyúčtování, podávaném v té době hrabětem Přehořovským po stavbě vysoké pece ve Strašicích, se počítalo za jeden den nádenické práce 12 kr. a za jednodenní forování 24 kr.¹⁰⁾ Předpokládané úspory neplacené práce tedy podle toho činily asi 557 zl.

Obdobné práce při stavbě mlýna prováděli výlučně kvalifikovaní řemeslníci: kromě mlynářů, kteří zhotovili mlýnská zařízení, to byli tesaři,¹¹⁾ truhlář, jehož dílem byly dveře a okenice, lepič, hrnčíř, který stavěl kamna, sklenář (dodal okna včetně rámů), kovář a rybníkář. Zčásti pracovali za denní mzdu, zčásti v úkolu. Denní mzda řemeslnického mistra činila 18–24 kr. (zedník 24 kr., tesař 21 kr., mlynář 18. kr.), byla tedy jedenapůlkrát až dvakrát vyšší než mzda nádenická. Mzdy tovaryšů se rovnaly mzdám nádenickým, nebo je nepatrně převyšovaly.

Z hlediska ekonomiky velkostatku je důležité zjistit, kolik z celkových nákladů připadalo na živou práci a kolik na materiál. Srovnání ovšem bude nutně jen přibližné, neboť například v položce „železo“ je zahrnuto železo stavební, železo použité na zařízení, ale i železo použité na kopáče („nosatce“), které se nestaly přímou součástí stavby, a podobně tomu je i v jiných rubrikách. Hrubý odhad však možný je. Podle našeho účtu připadlo na vlastní stavební práce, tj. na mzdy zedníkům, tesařům, lepičům a na část mzdy kováři, 30 % celkových účtovaných nákladů. Na stavbu rybníka vycházelo 15 %, na zakázkovou výrobu, dodání a instalaci zařízení 16 % (na vlastní mlýnské zařízení 13 % a zbytek na dveře, okna a kamna). Na stavební materiál připadlo plných 39 % (a to ještě nebylo započteno dřevo a kámen). Kdybychom ovšem započítali práce vykonané robotou, poklesl by podíl stavebního materiálu jen asi na 20 % celkových nákladů. Nápadný je poměrně vysoký podíl nákladů připadajících v rámci stavebního materiálu na železo. Nebyl dán ani tak jeho vysokou spotřebou jako vysokými cenami. V rámci 213 zl. vydaných na stavební materiál (znovu opakuji, že bez kamene a dřeva) činily náklady na železo, ocel a hřeby 56 zl., tedy víc než jednu čtvrtinu. Nebo jinak: hodnota hřebu, kterým byl přibit jeden šindel, se rovnala 56 % hodnoty tohoto šindele. Tolik tedy k nákladům, k nimž je třeba ještě poznamenat, že srovnání mzdových a materiálových nákladů je kromě nezapočtení roboty, dřeva a kamene zkresleno i tím, že mlýnské složení bylo z větší části přeneseno ze staršího mlýna.

Z hlediska fungování trhu pracovní síly v pobělohorských Čechách jsou mimořádně zajímavé údaje o teritoriálním původu jednotlivých pracovníků. Bydliště kvalifikovaných pracovníků sice není vždy uvedeno, avšak pokud tomu tak je, shledáváme, že všichni pocházeli z blízkého okolí, tj. z okruhu asi 17 km. Jejich bydliště

¹⁰⁾ Eduard MAUR, *K otázce technického pokroku v českém železářství v 17. století*, Rozpravy Národního technického muzea v Praze 73 – Z dějin hutnictví 5, Praha 1979, s. 47, 61.

¹¹⁾ Stavěli jen budovu, kdežto stavba mlýnského zařízení i výroba jeho dřevěných součástí byla výlučně věcí mlynářů.

však nebyla rozptýlena kolem Svaté Dobrotivé pravidelně všemi směry. Svatá Dobrotivá totiž ležela na samém okraji zbirožského panství, na hranici s panstvím hořovickým, avšak z tohoto cizího panství, které patřilo v té době Vrnbům, nepracoval na stavbě ani na zakázkách pro ni až na jednoho zedníka z Hořovic nikdo. Většina řemeslníků zmíněných v účtu pocházela z panství zbirožského, menší část ze sousedního panství točnického, rovněž komorního, avšak od Svaté Dobrotivé dosti vzdáleného a odděleného hořovickými vesnicemi.

Najímání pracovních sil tedy probíhalo důsledně v rámci dominia a je pravděpodobné, že se při něm uplatnil vrchnostenský „přímus“, a to dokonce i vůči poddanským městečkům a jejich obyvatelům. Vždyť nejbližším městským centrem pro Svatou Dobrotivou byly jen 9 km vzdálené Hořovice, kde byla, jak ukazuje tereziánský katastr, zastoupena všechna potřebná řemesla. Navíc i geograficky měla Svatá Dobrotivá a její okolí jednoznačný spád k Hořovicím. A přece z tohoto města na stavbě Klášterského mlýna ani pro tuto stavbu nevykonával žádnou práci – s výjimkou jednoho zedníka – ani jediný řemeslník. Zato však se na výstavbě mlýna podíleli truhlář a zámečnický ze Žebráka (14 km) nebo lepič, sklenář a kolář ze Zbiroha (12 km). Z obou městeček bylo do Svaté Dobrotivé dál než z Hořovic, obě však ležela na komorních panstvích spravovaných zbirožským hejtmanem. Cerhovice, odkud pocházeli další dva zedníci, byly vzdáleny stejně jako Hořovice, avšak patřily komoře stejně jako Žebrák a Zbiroh.

Vesničtí řemeslníci pracující na stavbě mlýna, ať už šlo o zedníky (Zaječov, Kvaň), tesaře (Kvaň, Jivina, Lhota pod Radčem, Těškov, Sebečice, Líšná – 2x), hrnčíře (Březová), kováře (Zaječov), rybníkáře (Cekov) nebo mlynáře (Sv. Dobrotivá, Hředle, Kvaň – 2x), pocházeli téměř výlučně z panství Zbiroh, několik jich bylo i z Točnicka, tedy opět z komorního panství, přitom někdy z dosti vzdálených lokalit. Například někteří tesaři byli usazeni ve vsích vzdálených 12–16 km, ačkoliv v bezprostředním sousedství Svaté Dobrotivé, obklopené ze všech stran brdskými lesy, máme rustikálními fasemi tereziánského katastru doloženy tesaře v hořovických vsích Chaloupky, Cheznovice nebo Komárov.¹²⁾ Odtud však na stavbě Klášterského mlýna nepracoval nikdo. A právě u tesařů ze zbirožského panství najdeme v účtu poznámku, že svou práci zčásti konali jako robotu. Rozbor účtu tedy jednoznačně ukazuje, že i ve vztahu ke kvalifikované pracovní síle tvořilo panství uzavřenou jednotku, jeho hranice tvořily sice nikoliv neproniknutelnou, ale nicméně obtížně překročitelnou mez, deformující svobodnou nabídku pracovní síly.

Nelze samozřejmě vyloučit, že v některých případech správa panství zadáváním zakázek řemeslníkům z řad vlastních poddaných sledovala i cíl zajistit jim určitý příjem. Vždyť na zbirožském panství byla ve druhé polovině 17. století řada řemesl-

¹²⁾ František RAJTORAL et alii (eds.), *Tereziánský katastr český, I, Rustikál*, Praha 1964, s. 31.

níků, kteří se tu nemohli uživit, a žádali proto o zhoštění. Nicméně není třeba pochybovat o tom, že šlo také o uplatnění vrchnostenského práva, pro poddané nevýhodného.¹³⁾ Ostatně ze druhé poloviny 17. století máme z podbrdských komorních panství doloženo, že např. při propouštění poddaných z točnických vsí do komorního města Žebráka, ležícího na témže panství, se řemeslníci museli zavazovat, že budou na požádání pracovat na vrchnostenských zakázkách. V menších městečkách a na vesnicích, které neměly takovou míru svobod jako Žebrák, byla tato povinnost samozřejmostí.¹⁴⁾ Náš účet tedy dokládá typickou situaci utuženého poddanství 17.–18. století, kdy se jednotlivá dominia uzavírala do sebe a přetvářela – nikoliv ovšem důsledně – v autarkní jednotky, v jejichž rámci byl pohyb pracovní síly podřizován zájmům velkostatku.

Použitím robot a možná i výplatou nižších mezd pro řemeslníky z řad vlastních poddaných se stavba vrchnostenských zařízení podstatně zlevňovala. Hrabě Přehořovský účtoval náklady, jež vynaložil na stavbu Klášterského mlýna, celkovou částkou 549 zl. 47 kr. Kdybychom ovšem připočetli neplacenou nádenickou a potažní práci robotníků, náklady by se zdvojnásobily. Tento výpočet nejlépe ukazuje, co znamenala pro ekonomické výsledky vrchnostenského podnikání robota, jak zvyšovala mj. i panské mlýny před poddanskými, jejichž majitelé museli nést pořizovací náklady v plné výši.

A konečně je tu ještě jeden důvod, pro který náš účet zaujme historika. Je to důvod jazykový. Dokument je totiž psán česky, navíc relativně dobrou češtinou, dokládající, že v úředním jednání nebyly na počátku 18. století pozice českého jazyka ještě zdaleka tak špatné, jak se soudívá. Cenné jsou zejména četné doklady terminologické. Právě mezi nimi ovšem najdeme velké množství germanismů: z *gruntu, falcovní, na špunt falcovaný, cimrovaný, štalc, štok, štaf, krancl, zrychtování, hamršmíd* ad. Není jich však mnoho a spíše než svědectvím germanizačních tendencí jsou dokladem německého původu části české řemeslnické terminologie. Pro některé z nich totiž tehdejší čeština vůbec neměla ekvivalenty. Názvy pro jednotlivé součástky mlýnského složení ovšem byly – až na jednu výjimku – čistě české. Ze všech důvodů uvedených výše považuji za účelné vydat účet jako cenný dobový dokument in extenso a doplnit jej několika tabulkami dokládajícími mzdy kvalifikovaných pracovníků a ceny stavebního materiálu. Ceny jednotlivých součástí vnitřního zařízení mlýna, jež je možno bez námahy vyčíst přímo z textu účtu, v tabulkách neuvádím.

¹³⁾ Blíže viz Eduard MAUR, *Český komorní velkostatek v 17. stol.*, Praha 1976, s. 113–117, kde jsou uvedeny příklady placení nižších mezd vlastním poddaným.

¹⁴⁾ Blíže viz Eduard MAUR, *K utužení feudálních vztahů na komorních statcích v době pobělohorské*, in: Zdeněk Fiala – Rostislav Nový (edd.), *Z českých dějin. Sborník prací in memoriam prof. dr. Václava Husy*, Praha 1966, s. 151–169.

PŘÍLOHY

1. EDICE
2. SLOVNÍČEK
3. TABULKY
4. MAPA

Příloha 1

EDICE

Účet je uložen v NA Praha, SM S 195/1, sv. 1, fol. 15^a-24^b. Písemnost je psána na papíře, česky, má 10 folií, z toho folia 23^b-24^b zůstala nepopsána.

Specifitaci nákladu na jeden s dvojím složením z gruntu novej mlejn prve nebývalý a při něm nádržku vody, za dvorem Klášterským na Jeho Milosti Císařské zástavním panství zbirovském, na místě starého, docela sešlého a zbořeného mlejna, přede dvorem prve bývalého, roku 1701 větším dílem vystavený a roku 1702 dostavený, z důchodu Jeho Výsosti Hraběci Excelence pana hraběte Přehořovského z Kvasejovic /titul/ vyšlého.

Pro kterýžto mlejn v jednom přívrší příhodném schválně místo obráno jest, takové jak pro lednici, tak strouhu a mlejniště zcela a z gruntu kopáno, kdež se velmi pevná a kamenitá zem nacházela, že nosatci a klíny železnými mnohý kámen rozdřiti se nedal, nýbrž ohněm pálen býti musel, též vyvezením odtud země a kamení rumovano býti muselo, takže mimo světnice a komory, též světlosti nad hranicí mlejnskou, vše v zemi se spatřuje. Přičemž i ta další, na budoucí léta užitečná a prospěšná obzvláštnost se nachází, že z toho nového mlejna Klášterského pořadem stále přichází voda zase na pec vysokou, též Klášterskou jmenovanou, tu pak druhý užitek působice. Naproti tomu ale z předešlého mlejna starého voda pryč ucházela a na pec jmenovanou přicházeti nemohla. Když pak se voda k peci obrátila, tehdy s mlejnem začastý množství téhodnův se státi a zaháleti muselo. Vyšlo tedy na tak důležité dílo platu, jak následuje.

DÍLO ZEDNICKÉ

Zedníkům Janovi a Jiřímu dvěma bratrům Rektorům z městys Cerhovic, poddacím panství točnického, spolu s jinými tovaryši a přidavači, kteří předně (maje skrze lidi robotní vše vykopané grunty) téhož mlejna dvě dýlky po 7 a vejšky od lednice 3 sáhy, tloušťky v gruntu 2 loket a v světle 1 ½ lokte mající a příčky 2 hlavní po 17 loktech dlouhé, z gruntu i v světle po 2 sázích vysoké a 1 ¼ lokte z tloušti, při komoře světničné zeď na dyl po jedné straně od vody na 10 loket, zvejši 2 sáhů a 1 ½ lokte z tloušti, dále pak vnitř mlejna pod podvaly palečnic kol zdi ve 2 příčkách a jedné dýlce na 7 sáhů a 1 lokte z tloušti vyhnali. Pod roubení světničné zdi gruntu 1 lokte tloušti a 1 lokte zvejši na 16 loket podezdili, před prskem a při peci chlebové zeď na dva sáhy zvejši a 2 zdýli vyhnána, na ně komíny dva, jeden od světničného topení a druhý ze mlejnice po 5 sázích vejšky mající, z cihel vyzděné a pro stavení kamen

podkamni na 2 sáhy široké a jednoho sáhu dlouhé, z tloušti na 1 loket způsobené a na ně podle kamen pec chlebová sklenuta, zdě pak vše vevnitř na vostro obvrhnuté a na tom práce dnův, totiž

			zl.	kr.	d.
tovaryši	Jan Rektor	37 dní po 24 kr.	14	48	-
	z Cerhovic				
	Jiří Rektor	36	14	24	-
	Samuel Marchal z Hořovic	18	7	12	-
	Tomáš Šlapák ze Zaječova	12 ½	5	-	-
přidavači	Jan Koutský z Kvaně	37 po 12 kr.	7	24	-
	Jan Zavěšik ze Zaječova	35 ½	7	6	-

Více zedníkům, jenž světnice a komory, též mlejnské roubení, od lepiče na cvok hlinou polepené, pískem a vápnem obvrhovali, načisto vypucovali a vybilili, pracujícím zapláceno

tovaryšům	Zikmundovi Lechtolnerovi	za 9 ½ dne po 24 kr.	3	48	-
	Pavlovi Matouškoví	6	2	24	-
	přidavači Matějovi Koldovi	za 6 dní po 12 kr.	1	12	-
	Summa		63	18	-

Od lámání kamene,

jsa týž skrze robotýře zbiraný, pro uspoření nákladu peněžitého není dáno od něho nic.

0

Tesařům

Tomáši Vyskočilovi, mistru tesaři ze vsi Kvaně, poddanému panství zbirovského, s pomocníky něco z roboty a něco z platu jemu přidanými, jenž důstatek dříví dubového a jedlového v lese porazili a otesali, z toho pak předně světnici 10 loket zdýli a 9 loket šíří a při ní komoru 7 loket z šíří a 10 loket zdýli (mimo 2 zděných příček) sroubili, při mlejně 2 dýlky po 7 sázích a 1 příčku 16 loket, zvejší pak 2 sáhů roubenou postavili, nad celým stavením trámů a na ně 17 krokví s hambalky svázaných a dole čepovaných s 2 svislemi zdvihli, polatovali a s 10 000 šindele nového zapobili, do dveří 4 futra a do oken 6 zasadili, v světnici půdu z prken štosovaných na polštáře a ve mlejnici na 12 polštářův dubových, z prken falcovních dolejší podlahu na zem štosovanou, navrch pak nad mlejnem na špunt falcovaný strop, též půdu nad hranicí neb strojmi mlejnskými, neměně nad světnicí a komorou strop klopený z prken načisto hoblovaných položili, při lednici z jedné strany na 7 sáhů zdýli, 3 zvejší a 2 příček po 3 sázích té vejšky z samo hlavního dubového, na kostku

tesaného dříví roubení způsobeno a nad tím 3 trámy a svrch podlaha krajinami krytá, neméně jedny dveře přitom do lednice způsobené, vantroky na 5 sáhů zdýli a 1 ½ lokte zšíří na hranici pod 4 sloupy položené a do nádržky trouba s čepem 7 sáhová osazena, zvenku pak při lednici strouha po 5 stěnách na 7 sáhů zdýli, po dvou stranách cimrovaná, neméně troje schody, dvoje do mlejnice a třetí na vrchní mlejnskou podlahu způsobené a vše náležitě upevněné, na tom pracovali:

mistr	Tomáš Vyskočil z Kvaně	170 dní po 21 kr.	59	30	-	
tovaryši	Martin Opatrnej	8 dní po 13 kr.	1	44	-	
	z Lišného					
	Mikuláš Opatrnej	25 ½	5	31	3	
	Tomáš Král ze Sebečic	28	6	4	-	
	Ondřej Pěnkava ze Lhoty	19	4	7	-	
	Jan Pěnkava z Těškova	19	4	7	-	
	Václav Kautskej z Jiviny	15 dní	3	15	-	
			Summa	84	18	3

Mlynářům

Šimonovi Svobodovi, mlynáři hředelskému, s tovaryši jeho od vytesání a položení 2 podvalů dubových a při nich 2 příček sáhových nových, při tom pak staré hranice mlejnské z předešlého spustlého mlejna do tohoto přivezené, moučnice k ní 7 sáhů dlouhé a 1 lokte široké nové způsobení, dvojích štalců neb hraniček pro zavěšení košů a při kameni mlejnském 2 obrub udělání, neméně dvojích mlejnských lehčidel s 2 příčkami mezi sloupy vázanými a pro břetena, v nichž pánvičky sedí, 2 kobylic a 1 víka k truhle moučný způsobení, dle denní práce sečtené přijali takto:

Šimon Svoboda	za 22 dní po 18 kr.	6	36	-
mlynář hředlský				
Jan Svoboda	22 dní po 15 kr.	5	30	-
mlynář klášterský				
Pavel Poss z Kvaně	za 14 dní po 15 kr.	3	30	-
Jan Poss odtud	11 dní po 12 kr	2	12	-

Týmž mlynářům od shotovení mlynářských strojův a potřeb platu dáno, totiž

od čtverých remlyků	po 20 kr.	1	20	-
čtverého zhlaví	35 kr.	2	20	-
dvouch hřidelův	2 zl. 20 kr.	4	40	-
dvouch kol vodních na 8 ½ lokte vysokých	po 4 zl. 40 kr.	9	20	-

dvouch kol palečních k vodním proportirovaných	po 3 zl. 30 kr.	7	-	-
dvouch kladnic	35 kr.	1	10	-
dvouch košů	po 2 zl	4	-	-
dvouch truhel šrotových	po 1 zl	2	-	-
dvouch truhel moučných	po 1 zl	2	-	-
dvouch čel při truhlách moučných	po 30 kr.	1	-	-
od jednoho víka, jsouce druhé z denního platu při vejš psané práci shotovené		-	35	-
od 1 stoupy, jsa štok ze starého mlejna vzatý		-	35	-
	Summa	53	48	-

Za kamení mlejnské

Janu Svobodovi, mlynáři nájemnému téhož mlejna, za 2 kameny nové, svrchní běhouny z hory žehrovské po 4 zl. 12 kr. a za 1 spodek (jsa druhý ze starého mlejna vzatý) 2 zl. 6 kr., činí

		10	30	-
Od vykroužení týchž 2 běhounů po 1 zl. 10. kr.		2	20	-
a 1 spodku		-	35	-
	Summa	13	25	-

Truhláři

Václavovi Lokajovi, truhláři žebráckému, od vyhotovení 4 prostých dveří klížených s řezanými svlaky z prken falcovních ke mlejnu, světnici, komoře a lednici po 36 kr. dáno

		2	24	-
Item od 6 okenic z prken tenkých	po 16 kr.	1	36	-
	Summa	11	47	-

Lepičům Jiřímu Smíškovi, lepiči z městys Zbirova, jenž při témž novým mlejně Klášterském světnici roubenou vnitř i zvenku a komoru jako i při mlejně roubení toliko zvenku na cvok hlinou polepil, vynášejíce všeho 86 sáhů, od každého sáhu po 7 kr. zaplaceno

		10	2	-
Item od položení lepenice na vrch podlahy světničné a nad komorou 21 sáhů po 5 kr. dáno		1	45	-
	Summa	11	47	-

Hrnčářům

Jakubovi Kurcovi, hrnčíři březovskému, za 1 kopu 30 prostých kachlů, kranclů a prutovníků po 1 kr. 3 d. - 2 zl. 15 kr. a od postavení z nich kamen do světnice mlejna tohoto 30 kr., obého zaplaceno

---

[Summa] 2 45 -

Sklenářům

Jiřímu Hykšovi, sklenáři z městys Zbirova, který při mlejně tomto 6 nových oken z koleček panských cviklových do svého vlastního taženého olova vyhotovil, podle způsobu obyčejného zaplaceno takto: Na shotovení 6 oken, totiž 3 do světnice, 1 do komory a 2 pro světlost do mlejna, vše stejně i s cvikly, do jednoho každého po 64 kolečkách, vyšlo dle sečení 384 koleček, od každého do olova zasazení po 4 ½ d.

4 48 -

Za 210 heftův k přitažení prutů železných a upevnění oken, každou kopu po 8 kr., počítaje, vynáší

- 28 -

Za shotovené 3 rámy chvojové s polovičním otevřením do světnice po 24 kr.

1 12 -

Za 3 rámy do komory a mlejna s 1 vyhlídkou po 18. kr.

- 54 -

Za 384 koleček cviklových, z počtu hospodářského daných, každou kopu po 12 kr. počítaje, zaplatiti přišlo

1 16 4¾

Summa 8 38 4¾

Zámečnickům

Janovi Svojkovskému, zámečnicku z města Žebráka, od okování sprostým objením 3 rámu s polovičním otevřením do světnice (jsouc druhá 3 okna v komoře a ve mlejně bez okování zasazená), od každého po 30 kr. zaplaceno

---

[Summa] 1 30 -

Kolářům

Janovi Matouškovi, koláři z městys Zbirova, za 4 nové korby s kotoučkami, k vyvážení rumu a dodávání kamení při témž stavení, mimo jiných něco sešlých od hospodářství daných, spotřebované, za každou po 24 kr. zapláceno

---

[Summa] 1 36 -

Kovářům

Janu Ryklovi, kováři ze vsi Zaječova, od vykonání při tom stavení díla kovářského zaplatiti přišlo takto:

od ocelování nosatců	53 krát po 1 kr.	-	53	-
od vosření nosatců	643 krát po 1 d.	1	47	1
od naložení nosatců	7 krát po 1 d.	-	21	-
od způsobení 6 kruhů na hřídele	po 5 kr.	-	30	-
od shotovení 6 hřebenářů do 3 oken	po 5 kr.	-	30	-
od vyhotovení a zrychtování 2 kypřic				
a 2 břeten mlejnských		1	-	-
od udělení kozlíku neb sloupku do krbu		-	6	-

Summa 5 7 1

Za ocel

Za 11½ libry ocele k ocelování nosatcův při kopání gruntu, kdežto hrubě tvrdá, místem pak i skalnatá půda se vynacházela, potřebovaných, music pro mlejn v vrchu celistvém hloubka vykopána a vyvezena býti, po 10 kr. zapláceno

---

[Summa] 1 55 -

Za železo

Za 8 vah 10 liber železa z počtu hospodářského daného, na nosatce, náročníky, kruhy, na hřídele, kování koleček korbičných a jiné důležitosti při tom stavení spotřebovaného po 1 zl. 15 kr., činí

10 25 -

Více za 17 vah štafův schválně kovaného železa na břetena a kypřice mlejnské, též hřebenáře do oken, po 1 zl. 15 kr. do hutí železných strašických zapláceno

21 15 -

Item hamršmídům od vykování těch 17 vah, maje při tom větší a těší [!] nežli s jinším ordinárním železem práci, obyčejného spropitného dáno

	2	-	-
Summa	33	40	-

Za hřeb prkenný a šindelní

Za 83 kop 30 kusů hřebu prkenného k všeliké potřebě zednické, na truhlíky, karby a lešení, též k dílu tesařskému na podlahy, pažení, latování krovů jako i pro dělání kol vodních, dveří, okenic, košů a truhel moučných vypotřebovaného po 9 kr., za vydání

12 31 3

Za 12 tisíc hřebu šindelního k pobití krovu mlejnského vyšlého, po 39 kr. [za 1 tisíc]

	7	48	-
Summa	20	19	3

Za šindel

Od vyhotovení 10 tisíc šindele pro krytí krovu celého stavení mlejnského po 1 zl. 10 kr. zaplaceno

[Summa] 11 40 -

Za fošny, prkna falcovní a tenké, též krajiny

Za 18 fošen dubových čtyřcoulních na kola paleční, do důchodu panství točnického

po 36 kr. dáno 10 48 -

Do důchodu panství zbirovského za 24 fošny chvojové dvoucoulní na kola vodní

po 8 kr. 3 12 -

Za 5 kop 6 prken falcovních na podlahy

po 6 kr. 30 36 -

Za 3 kopy 37 prken tenkých na bednění kol vodních, pažďení a jinou potřebu zednickou, tesařskou a mlynářskou

po 4 kr. 14 28 -

Za 1 kopu 30 krajín na krytí lednice potřebovaných po 4 ½ d.

	1	7	3
Summa	60	11	3

Za cihly zdící a skleповé

Za 6 300 cihel zdících ku potřebě a dílu zednickému při téměř stavení spotřebovaných, za každé sto po 24 kr. zaplaceno

	[Summa]	25	12	-

Za vápno

Za 300 strychů vápna při stavení tohoto mlejna nového k dílu zednickému vypořebovaného po 12 kr. za vydání odepsati ráčí

	[Summa]	60	-	-

Rybníkářům

Ondřejovi Fronkovi, mistru rybníkáři ze vsi Cekova, který přijednajíce sobě ze svého platu pomahače, pro způsobení nové nádržky mlejnské vody prve nebejvalé hráz příční v čele při vantrokách a troubě proti mlejnu 6 sáhů dýlky, 2 ½ vejšky, 5 tloušťky od spodku a na svrch 2 ½ sáhu šířky mající, dáleji pak dýlku ke dvoru hráze na 36 sáhů přes 4 ½ lokte zvejší a ku konci méněji dle potřeby novou, zemí dobře stloukanou a pěchovanou na dobrý, vybraný grunt vnově udělal, uvnitř tu hráz tarasem z kamene na mech kladeným a z venku od vody drnem naskrze dobře opatřil, troubu spodní, kterou se dočista nádržka spouštěti moci bude, jako vantrok, kterým se hořejší voda na kola počene, osadil a náležitě zadělal, neméně v týž nádržce rovnost vyvezením země do hráze způsobil a vše dílo náležitě postavil, od kterého oukolu smluveného a zasloužilého platu mu vydáno

	[Summa]	86	-	-

Rozličně

Za 6 kopáčů dřevěných k dílu zednickému potřebovaných po 3. kr. zaplaceno

	-	18	-

Za 1 pár postrankův 12 kr. a 4 halštriky po 1 ½ kr. činí 6 kr., při tažení trámův a zdvihání krovu od tesřův spotřebovaných, zaplaceno

	-	18	-

Summa	-	36	-

Summarum téhož nákladu samo- peněžitého na vystavení mlejna Klášterského (mimo svážení kamene, písku, cihel, vápna, dříví, prken, šindele, latí, hlíny a jiných materiálních věcí vykonaných 474 for robotních a dvorských denních po páru koní, též na rumování, dělání struh, kopání hlíny, kamene zbirání, též při díle tesařském pomáhání 1836 roboty pěší vzešlého vynáší

549 47 2³/₄

L. S. Jan Karl Čupík, purkrabí

L. S. Daniel V. Lhotský, důchodní

Příloha 2

SLOVNÍČEK

běhoun – svrchní, pohyblivý kámen v mlýnském složení

břeteno (vřeteno, železí) – svislá železná osa zajišťující pohyb běhounu

cimrovaný – vyložený dřevem, zpevněný dřevem

cihla zdíci – cihla pro zdění stěn

cihla skleповá – cihla pro zdění klenby; lišila se formátem od cihly zdíci

coul – palec (délková míra); český palec = 2,47 cm

cvikl – úhel

cviklová skla – zde asi šestihraná „kolečka“ zasazovaná do olova

cvok, na cvok – zde zřejmě pomocný kolíček z tvrdého dřeva (flok), zaráženy do roubení při nanášení lepenice

čepovat – spojovat čepem

čtyřcoulní – viz *coul*

důchod – pokladna panství

dýlka – delší obvodová zeď domu

falcovaný – opatřený drážkou a perem pro dokonalejší spojení

falcovní prkno – prkno opatřené drážkou a perem

fošna – tlusté prkno

futro – rám, zárubeň (dveří, oken)

grunty – základy

halštrik – nákrční řemen, součást koňského postroje

hambalek – vodorovná rozpěra mezi krovkami, součást krovu

hamršmíd – hamerský kovář

heft – spona, zápona

hranice mlejnská – trámová konstrukce nesoucí mlýnské složení s mlecími kameny

hranička – trámová konstrukce nesoucí násypný koš

hřebenář – ozubený plochý železný prut vsazený svisle do okenního otvoru, bránící vniknutí do budovy

chvojový – borovicový

karb – nádržka na hašení vápna

kladnice – ozubený válec (pastorek) na vřetenu, přenášející na ně pohyb palečního kola

klamr – skoba, „kramle“

klopný strop – záklopný strop, složený z příčných stropních trámů a přes ně kladených kratších prken (záklopnů), zpravidla na přesah

kobylice – hraněný trám nesoucí vřeteno s běhounem

korba s kotoučkami – kolečko (k vyvážení rumu)

- korbičný** – patřící ke korbě
- kostka** – „na kostku stesany“ = (trám) otesaný na všech čtyřech stranách
- krajina** – krajní část kmene odříznutá při výrobě řeziva
- krancel** – římsa u kachlových kamen
- krokev** – trám nesoucí střechu
- kypřice** – součástka zajišťující pevné spojení mezi běhounem a vřetenem
- latování, laťování** – přibíjení latí nesoucích krytinu na krov; též tyto lati
- lednice** – prostor kolem vodního kola, často krytý
- lehčidlo** – páka k regulaci vzdálenosti mezi mlýnskými kameny
- lepenice** – hliněná, resp. jílohliněná mazanice s příměsí slámy, případně plev nebo zvířecích chlupů, nanášená na stěny
- lepič** – řemeslník pokrývající stěny lepenicí
- libra** – váhová jednotka; česká libra = 0,514 kg
- loket** – délková míra; český loket = 59,27 cm
- lub** – obruba, dřevěný kryt mlýnských kamenů
- mlejnice, mlýnice** – místnost, kde se nacházelo mlýnské zařízení
- mlejniště** – místo, na němž stojí nebo stál mlýn
- moučnice** – skříň, kde se prosívala a hromadila mouka
- nárožník** – druh hřebu
- nosatec** – nosák, špičák, krumpáč, nástroj k rubání horniny
- obvrhnout** – nahodit
- ordinární** – řádný, obvyklý, obyčejný
- paleční kolo** – dřevěné ozubené kolo přenášeající pohyb vodního kola na mlýnské složení
- pánvička** – dolní ložisko vřetena, zasazené do kobylice
- paždění** – pažení, dřevěná příčka, též zábradlí nebo obložení stěny či dveří
- poddací** – poddaný
- podkamní** – zděný sokl pod kachlovými kamny
- podvaly** – zde: 2 horizontální trámy (pozední a podlažní neboli remlikový), nesoucí hranici
- polatovat** – pobít latěmi
- polštář** – trámec, na který se pokládá prkenná podlaha
- postraky, -ňky** – popruhy, jimiž kůň táhne vůz
- proportirovaný** – rozdělený v určitém poměru
- prsk** – otvor umožňující přístup k ohništi kamen nebo pece
- prutovník** – druh kachle
- příčka** – zde: příčná (kratší) stěna domu
- remlyky** – remlíky, dva trámce na podlažním podvalu, nesoucí zhlaví (viz)
- rumování** – odklizení rumu
- sáh** – délková míra; český sáh = 177,78 cm

složení – mlýnské složení, pracovní ústrojí mlýna, spojující násypný koš, mlýnské kameny, zařízení k prosívání mouky a převodové zařízení

specificací – specifikace, bližší určení

spodek – spodní, nepohyblivý mlýnský kámen

strych – dutá míra; český strych (korec) = 93,587 l

světlost – nadzemní část zahloubené místnosti

v světle – nad zemí, v nadzemní části

světničná – patřící ke světnici, nacházející se ve světnici

svisle – zde zřejmě svislá podpora hambalků a krokvi

svlak – příčná lištová nebo trámcová výztuž dřevěných dveří

špunt – čep (zde: u výpusti)

štaf – tyč (železná)

štalc, štálek – výstupek v nosném trámu, na němž spočíval rám nesoucí násypný koš

štok – spodní, nepohyblivá část stoupy

štosovat – klást (prkna na polštáře)

taras – kamenné obložení hráze rybníka na návodní straně

téhoden – týden

trouba – potrubí, výpuště

váha – váhová jednotka, užívaná zvl. v železářství; česká váha (kolem r. 1700) = 15,432 kg

vantroky – dřevěný žlab přivádějící vodu na mlýnské kolo

vypucovat – začistit

zhlaví – čtyřhranné špalky položené na remlíkách, ve kterých jsou zapuštěna lůžka čepů palečných kol

zrychtování – zde: seřízení

Zkratky: zl. – zlatý, kr. – krejcar, d. – denár

Příloha 3 – Tabulky

TAB. 1 - CENY STAVEBNÍCH POTŘEB

Výrobek	Množství	Cena		
		zl.	kr.	den.
Dveře „prosté“	1 kus	-	36	-
Okenice prkenná	1 kus	-	16	-
Okenní rám s polovičním otevřením	1 kus	-	24	-
Okenní rám s vyhlídkou	1 kus	-	18	-
Fošna dubová 4coulní	1 kus	-	36	-
Fošna borová 2coulní	1 kus	-	8	-
Prkno falcovní na podlahu	1 kus	-	6	-
Prkno tenké	1 kus	-	4	-
Krajinka	1 kus	-	-	4 ½
Kujné železo	1 váha	1	15	-
Ocel k ocelování nosatců	1 libra	-	10	-
Prkenné hřeby	1 kopa	-	9	-
Šindelní hřeby	1000 kusů	7	48	-
Kamna (bez postavení)	1 kus	2	15	-
Skleněná kolečka do oken	1 kopa	-	12	-
Cihla zdicí	100 kusů	-	24	-
Vápno	1 strych	-	12	-
Korba k vyvážení rumu	1 kus	-	24	-
Kopáč	1 kus	-	3	-

TAB. 2 - MZDY STAVEBNÍCH ŘEMESEL

Denní mzda	kr.
Zedník ¹	24
Přidavač ¹	12
Tesařský mistr	21
Tesařský tovaryš	13
Mlynář ²	18
Mlynářský tovaryš ²	12-15

Úkolová mzda	kr.	d.
Lepič - lepení stěn - 1 sáh	7	-
Lepič - lepení podlahy - 1 sáh	5	-
Sklenář - zasklení okna 64 kolečky	48	-
Zámečnick - okování okna	30	-
Kovář - ocelování nosatce	1	-
Kovář - ostření nosatce	-	1
Hrnčír - postavení kamen	30	-

Pozn.: 1 - zdění a nahazování, 2 - sekyrnické práce

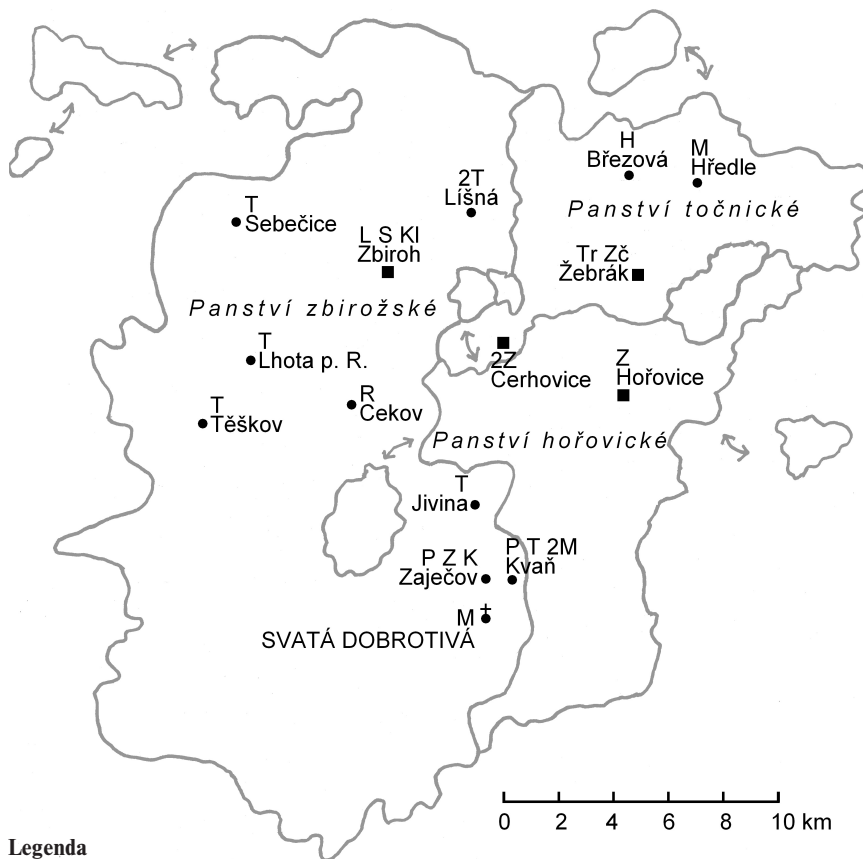
TAB. 3 - ROZPOČET STAVBY V HLAVNÍCH POLOŽKÁCH

Mzdy	zl.	kr.	d.		Materiál	zl.	kr.	d.
<i>Stavební práce</i>					<i>Stavební materiál</i>			
Zedníci	63	18	-		Železo	33	40	-
Tesaři	84	18	3		Hřebíky	20	19	3
Lepiči	11	47	-		Šindel	11	40	-
Kovář	3	1	1		Prkna	60	11	3
Celkem	162	24	4		Cihly	25	12	-
					Vápno	60	-	-
Rybníkář	86	-	-		Celkem	211	3	-
<i>Vybavení běžné</i>					<i>Stavební nářadí</i>			
Hrnčír	2	45	-		Ocel na nářadí	1	55	-
Sklenář	8	38	4 ¾		Kolářské výrobky	-	36	-
Zámečník	1	30	-		Různé	-	36	-
Kovář	-	36	-		Celkem	4	7	-
Celkem	17	29	4 ½					
<i>Vybavení speciální</i>								
Mlynáři	67	13	-					
Kovář	1	30	-					
Celkem	68	43	-					

Úhrnem	zl.	kr.	d.	%
Mzdy a vybavení	334	37	2 ¾	30,2
Materiál	215	10	-	19,4
Celkem vyplaceno	549	47	2 ¾	49,6
Hodnota robot	557	36	-	50,4
Výdaje po započtení robot	1107	23	2 ¾	100,0

Příloha 4

MAPA: PŮVOD ŘEMESLNÍKŮ PRACUJÍCÍCH
NA STAVBĚ KLÁŠTERSKÉHO MLÝNA**Legenda**

Bydliště řemeslníků

● vsi; ■ města a městečka

Řemesla

H - hrnčír; Kl - kolář; K - kovář; L - lepič; M - mlynář; P - přidavač; R - rybníkář;
S - sklenář; T - tesař; Tr - truhlář; Zč - zámečník; Z - zedník

Pozn.: Pokud bylo v jedné vsi více než jeden řemeslník téhož řemesla, je uveden jejich počet
Původ neurčen: 2 Z, 1P, 1R

Eduard Maur

**BUILDING OF KLÁŠTERSKÝ MILL
IN SVATÁ DOBROTIVÁ BETWEEN 1701 AND 1702.
Analysis and edition of a bill**

SUMMARY

František Karel Přebořovský of Kvasejovice, who held several estates in pledge in the early 18th century, arranged building of a new mill in Svatá Dobrotivá in 1701-1703. He sent the Bohemian chamber a bill, which provides detailed information on the construction and equipment of the mill and people who implemented the building. The following article brings its edition and analysis. It is completed with tables summarizing information on the wages and budget of the building with a cartogram illustrating the territorial origin of craftsmen working on the construction.

The mill in Svatá Dobrotivá represents a standard type of a village mill of that time. It was built partly of stone, partly of timber and plastered; the roof was covered with shingle. The sitting room was heated by a tiled stove, the mill room by a fireplace. The windows were glazed with glass discs. The stone for the construction was collected by serfs, usually from material excavated from the foundations; the beams for timbering and the rafters were made by carpenters (including logging suitable trees in the forest) from the manorial wood. Boards and iron also came from the estate's companies, only the millstones were transported from a longer distance. A small pond was built next to the mill. All non-qualified jobs and the transport were performed by serfs of the Zbiroh demesne in the form of corvée, qualified jobs were performed by qualified craftsmen (carpenters, millers, bricklayers, joiners, a locksmith, glazer, blacksmith or a pisciculturist), partly paid by time rates, partly by job wages. The wages and the craftsmen's work represented 30 % of the total costs, the material (excluding stone and timber whose value was not calculated) 20 % and work produced by the corvée a full 50 %. These numbers clearly document the meaning of corvée for economic prosperity of the manor farm estate. Qualified craftsmen came almost entirely from a close area (up to ca 17 km), but only from the Zbiroh and Točnik estates, although representatives of identical crafts lived in much nearer villages of the Hořovice estate, which, however, belonged to other nobles. It is likely that the nobles demanded lower wages from their own serfs; as we know, even the carpenters produced some of their work by corvée. The bill is also interesting from the linguistic aspect and the terminology is especially valuable. Some crafts and tools were under a strong German influence, but terms specifying individual components of the mill mechanism are almost entirely Czech.

Translated by Miroslav Košek

II

MATERIÁLŸ

Alena A. Fidlerová

RUKOPISNÁ KULTURA ČECH 17. A 18. STOLETÍ V ZRCADLE MUZEJNÍCH SBÍREK¹⁾

ABSTRACT

Manuscript Culture of Bohemia in 17th and 18th Centuries in the Mirror of Museum Collections

The article analyses early modern manuscript culture in Bohemia. It is based on the material from manuscript collections of regional museums of Bohemia, described in the *Inventory of the 17th and 18th century manuscripts from the museum collections in Bohemia I-II* (94 museums, 3298 manuscripts). It classifies the manuscripts according to the date of origin, the language or languages used and the genre or subject matter, describes main trends and tries to trace the causes of its findings. It shows that the great majority of the manuscripts comprised in the *Inventory* are of religious content and belong to the domain of popular culture (they were written by people from lower social classes or were designed for them or were adapted by them). Manuscripts designed for the educated elites are found here only exceptionally and they mostly come from the libraries of abolished monasteries. However, the ever increasing quantity of manuscripts written from the 2nd third of the 18th century onwards shows that manuscript publication was not of marginal importance and was not replaced by growing printed production. On the contrary, it served the dissemination of texts of specific purpose and use, namely those which were objects of religious veneration, belonged to the community rather than to an individual, possessed magic powers or served long-term educational or practical purposes.

1. Úvod

Dějiny knihy jakožto disciplína zabývající se obecnými vzorci knižní produkce a recepce v delších časových obdobích, zkoumající jejich sociální a kulturní fungo-

---

¹⁾ Příspěvek je přepracováním části autorčiny nepublikované disertační práce *Raněnovověké rukopisy v českých muzeích a možnosti jejich využití pro výzkum českého jazyka a literatury 17. a 18. století*,

vání, zaměřená zejména na nejrozšířenější typy knih určené širokým vrstvám čtenářů a zahrnující v sobě v poslední době i dějiny čtení a psaní, mají za sebou už poměrně dlouhou historii.²⁾ Tento směr, který se zpočátku rozvíjel v rámci školy *Annales* (jež mu dala do vínku mj. důraz na široce pojaté zkoumání sociálních pohybů založené na kvantitativních metodách), ale který brzy přesáhl hranice Francie a byl obohacen i z jiných zdrojů, jako německých recepčních studií nebo britské *printing history*, si postupně získal velkou popularitu a dnes se k němu hlásí mnoho autorů, metodologicky ne zcela jednotných. Od dějin tištěné knihy („histoire de l'imprimé“) se posouvá ke komplexní kulturněhistorické disciplíně („histoire d'une pratique culturelle.“),³⁾ zahrnující sociologicky pojaté dějiny četby, zkoumání fyzické stránky knihy jakožto předmětu, knižního obchodu, cenzury, otázek autorských práv, vztahů mezi rukopisem a jeho případným vydáním apod.⁴⁾ Tyto přístupy nejsou ani u nás už dávno neznámé.⁵⁾ Kromě přehledů zahraniční literatury a děl encyklopedických existují i na českém či střeoevropském materiálu vzniklé studie, které se k nim hlásí nebo jsou jim blízké – analýzy složení a významu knihoven,⁶⁾ studie cenzury a distribuce nedovolených knih,⁷⁾ knižního obchodu⁸⁾ apod. Vzhledem

---

obhájeno v roce 2008 na FF UK v Praze. Vznikl v rámci projektu GA ČR P406/11/0782 *Příprava a vydání Repertoria rukopisů 17. a 18. století z muzejních sbírek v Čechách III (P-Š)* a v rámci Programu rozvoje vědních oblastí na Univerzitě Karlově č. P12 *Histoire v interdisciplinární perspektivě, podprogram Společnost, kultura a komunikace v českých dějinách*.

- ²⁾ Pro stručné shrnutí jejich vývoje viz např. Frédéric BARBIER – István MONOK (edd.), *Cinquante ans d'histoire du livre de L'apparition du livre (1958) à 2008: Bilan et projets*, Budapest 2009.
- ³⁾ Roger CHARTIER, *Du livre au lire*, in: Roger Chartier (ed.), *Pratiques de la lecture*, Paris 2003, s. 82.
- ⁴⁾ Studie na tato témata jsou natolik početné, že snažit se je zde vyjmenovávat by nemělo smysl; jmenujme proto alespoň jako příklad dvě kolektivní práce snažící se o souhrnný pohled na danou problematiku: Roger CHARTIER – Henri-Jean MARTIN (edd.), *Histoire de l'édition française I-IV*, Paris 1989–1991, nebo John BARNARD – D. F. MCKENZIE – Maureen BELL (edd.), *The Cambridge history of the book in Britain IV, 1557-1695*, Cambridge 2002, a Michael F. SUAREZ SJ – Michael L. TURNER (edd.), *The Cambridge history of the book in Britain V, 1695-1830*, Cambridge 2009.
- ⁵⁾ Srov. Jaroslava KAŠPAROVÁ, *Lire pour vivre. French cultural history of reading and its reception in recent Czech historiography*, Acta Comeniana 20–21, 2007, s. 209–235. Zde také další odkazy jak k literatuře zahraniční, tak české.
- ⁶⁾ Z monografií srov. např. Lenka VESELÁ, *Knihy na dvoře Rožmberků*, Praha 2005, z kratších prací např. Jiří POKORNÝ, *Die Lektüre von Prager Bürger im 18. Jahrhundert (1700-1784)*, in: Ernst Bruckmüller et al. (edd.), *Bürgertum in der Habsburger Monarchie*, Wien, Köln 1990, s. 149–161, nebo Claire MÁDL, *Reconstruction des pratiques plurilingues d'un aristocrate der Lumières à partir de sa bibliothèque et de ses écrits*, Histoire et Civilisation du Livre V, 2009, s. 269–295.
- ⁷⁾ Např. Norbert BACHLEITNER, *Von Teufeln und Selbstmördern. Die Mariatheresianische Bücherzensur als Instrument der Psychohygiene und Sozialisziplinierung*, in: Johannes Frimmel – Michael

k původnímu propojení dějin knihy s dějinami knihtisku však není překvapivé, že až na výjimky převažuje tendence věnovat při zkoumání období po vynálezu knihtisku pozornost především knihám tištěným a procesům jejich vzniku a cirkulace.⁹⁾ Rukopisy až donedávna zůstávaly poněkud stranou zájmu, a to přesto, že v raném novověku fungují jako nedílná součást téhož procesu socializace textů, že i ony se velmi často stávají artefakty putujícími mezi soukromým a veřejným prostorem a že se svým vnějším fyzickým vzhledem (vazba) od tištěných knih často vůbec neliší. Bylo však jen otázkou času, kdy zejména výše zmíněný pohled na knihu jakožto hmotný předmět nezačne být uplatňován i na ně a nepřitáhne pozornost i k nim.¹⁰⁾

Podle novějších výzkumů však nelze v Evropě raného novověku hovořit o jednoznačném vítězství knihtisku nad rukopisnou kulturou.¹¹⁾ Naopak, obě média

---

Wögerbauer (edd.), *Kommunikation und Information im 18. Jahrhundert. Das Beispiel der Habsburgermonarchie*, Wiesbaden 2009, s. 201–216, nebo Michael WÖGERBAUER, *Geheime Wege nach Leipzig? Die Entstehung der Berufsschriftstellerei in den Böhmisches Ländern und die österreichische Zensur*, in: Christine Haug – Franziska Mayer – Winfried Schröder (edd.), *Geheimliteratur und Geheimbuchhandel in Europa im 18. Jahrhundert*, Wiesbaden 2011, s. 185–201.

⁸⁾ Velmi podnětným přístupem je mj. výzkum nakladatelských katalogů v kombinaci s rozбором významných knihoven; srov. např. Claire MÁDL, *L'aristocrate client, complice et concurrent des libraires. Quelques traits de l'approvisionnement des bibliothèques nobilitaires de Bohême dans la seconde moitié du XVIIIe siècle*, in: Johannes Frimmel – Michael Wögerbauer (edd.), *Kommunikation und Information im 18. Jahrhundert. Das Beispiel der Habsburgermonarchie*, s. 173–187, nebo TÁŽ, *De l'image de la Suisse à ses réseaux commerciaux: la réception des livres suisses en pays tchèques à la fin des Lumières*, *Histoire et Civilisation du Livre VII*, 2001, s. 233–247.

⁹⁾ Srov. např. již zmíněné základní souhrnné dílo o dějinách knihy ve Francii *Histoire de l'édition française*, jehož 1. díl (Roger CHARTIER – Henri-Jean MARTIN (edd.)), *Histoire de l'édition française. Le livre conquérant. Du Moyen Âge au milieu du XVIIe siècle*, Paris 1989) se sice věnuje i produkci, recepci a šíření rukopisných knih, pouze ale v době před vynálezem knihtisku. Podobně postupují např. i Simon ELIOT – Jonathan ROSE (edd.), *A companion to the history of the book*, London 2006, nebo David FINKELSTEIN – Alistair MCCLEERY, *An introduction to book history*, London 2005.

¹⁰⁾ Srov. např. Victoria BURKE, *Let's get physical. Bibliography, codicology, and seventeenth-century women's manuscripts*, *Literature Compass* 4, č. 6, 2007, s. 1667–1682, srovnání rukopisu a tisku viz např. Jörg JUNGMAJR, *Typographische Erkenntnissteuerung in Handschrift und Druck. Der illustrierte „Geistliche Rosengarten“ in einer spätmittelalterlicher Handschrift und einem Druck*, in: Karl A. E. Enenkel – Wolfgang Neuber (edd.), *Cognition and the book. Typologies of formal organisation of knowledge in the printed book of the early modern period*, Leiden-Boston 2005, s. 479–508.

¹¹⁾ Na rozdíl od starších pojetí, jež chápala knihtisk jako revoluční médium, které mělo zásadní vliv na další vývoj Evropy a odsoudilo všechna ostatní média k bezvýznamnosti; viz např. Elizabeth L. EISENSTEIN, *The printing press as an agent of change. Communications and cultural transformations in Early Modern Europe*, New York 1979.

fungovala vedle sebe, částečně si konkurovala a částečně se doplňovala,¹²⁾ a to nejen v prvních dekádách po vynálezu knihtisku,¹³⁾ ale i ve stoletích následujících: podle Walshamové a Crickové¹⁴⁾ zůstalo opisování textů kompetitivní technologií ve srovnání s knihtiskem i po roce 1700 a doznívá až v 19. století. Jakožto významné a autonomní médium, bližší oralitě než texty tištěné,¹⁵⁾ jsou tedy rukopisy nepominutelnou součástí raněnovověké kultury a jako takové si zaslouží stejnou pozornost jako tisky; jen na základě poznání všech informačních médií a způsobů, jimiž s nimi autoři i recipienti zacházeli, můžeme vyslovovat validní závěry o kulturním životě dané společnosti. V posledních letech se rukopisným textům opravdu stále větší pozornosti dostává,¹⁶⁾ do značné míry paralelně s tím, jak se dějiny knihy posouvají právě k sociologicky pojatým dějinám čtení (a psaní).¹⁷⁾

Předmětem zájmu dějin či sociologie četby a čtení jsou veškeré faktory, které měly vliv na recepci textů, chápanou jako dynamický a kreativní proces. Ptají se, co se v určité společnosti četlo, kdo četl, jak (jaké byly okolnosti čtení, zda se četlo potichu či nahlas, individuálně či ve skupině apod.) a proč (příležitostně, nepozorně a pro zábavu či kvůli úniku od skutečnosti, nebo opakovaně a soustředěně, ve snaze o sebevzdělání, získání praktického poučení či duchovní růst). Zajímá je, kdo vůbec uměl číst a kde se tomu naučil, nakolik bylo čtení předmětem společenské kontroly (jak ve smyslu doporučováním, tak zákazů), ať už ze strany církve, státu, či komunity, a také jak na tyto snahy reagovali čtenáři a čtenářky.

¹²⁾ Henry R. WOULDHUYSEN, *Sir Philip Sidney and the circulation of manuscripts 1558-1640*, Oxford 1996, s. 387, 391.

¹³⁾ Viz např. Gerd DICKE – Klaus GRUBMÜLLER (edd.), *Die Gleichzeitigkeit von Handschrift und Buchdruck*, Wiesbaden 2003.

¹⁴⁾ Alexandra WALSHAM – Julia C. CRICK, *Introduction: Script, print and history*, in: Julia C. Crick – Alexandra Walsham (edd.), *The uses of script and print, 1300-1700*, New York 2004, s. 9.

¹⁵⁾ Michael D. BRISTOL – Arthur F. MAROTTI, *Introduction*, in: Arthur F. Marotti – Michael D. Bristol (edd.), *Print, manuscript and performance. The changing relations of the media in early modern England*, Columbus 2000, s. 13.

¹⁶⁾ Srov. např. Julia C. CRICK – Alexandra WALSHAM, *The uses of script and print, 1300-1700*, New York 2004; Margaret J. EZELL, *Social authorship and the advent of print*, Baltimore 1999, nebo práce zmiňované v pozn. 19.

¹⁷⁾ Srov. např. Roger CHARTIER, *Lectures et lecteurs dans la France d'ancien régime*, Paris 1987; Roger CHARTIER et al., *Les usages de l'imprimé*, Paris 1987; Roger CHARTIER (ed.), *Pratiques de la lecture*, Paris 2003; Guglielmo CAVALLO – Roger CHARTIER, *Histoire de la lecture dans le monde occidental*, Paris 2001; Henri-Jean MARTIN, *The History and Power of Writing*, Chicago, London 1995; nebo Martyn LYONS, *A history of reading and writing in the western world*, New York 2010. Posledně jmenovaný autor výslovně zdůrazňuje potřebu neoddělovat dějiny čtení od dějin psaní, nýbrž zkoumat je současně ve vzájemných vztazích (*tamtéž*, s. 2).

To vše pak napomáhá zodpovězení centrální otázky, a to jakým způsobem byl v dané době textům přiřazován význam.¹⁸⁾ Dějiny psaní pak tento recepční přístup rozšiřují o stránku produkční, tedy o zkoumání užívání písma církevním i státním aparátem stejně jako příslušníky různých sociálních skupin. Ptají se, kdo a jak se mohl naučit psát a co to pro něj znamenalo, kdo, proč a za jakých okolností texty psal či opisoval, zda existovala nějaká kontrola či přímo represe apod. Specificky si všímají i způsobů veřejného sdílení rukopisných textů a jejich fungování jako samostatného média vedle knihtisku a hovoří v této souvislosti o „scribal publication“ či „manuscript publication“ (písařském či rukopisném vydávání, publikaci).¹⁹⁾

Rukopisná publikace, tedy záměrná a do určité míry formalizovaná užívání rukopisného média k šíření textů mimo privátní sféru autora, samozřejmě není vynálezem až 16. století, tím méně reakcí na kulturu tištěných textů. Existovala i v dobách dávno před vynálezem knihtisku,²⁰⁾ a to včetně momentu publikace („edere, emitere in lucem, in publicum“),²¹⁾ autorských či editorských korektur, uvedení do oběhu, existence pirátských a neautorizovaných verzí, komerční produkce na zakázku, obchodu s antikvárními knihami apod. Praktiky spojené s šířením tištěných textů v raném novověku na ni jednak v mnohém navazovaly a jednak jí zároveň konkurovaly a fungovaly paralelně s ní: objevení se první tištěné knihy nezničilo komerční výrobu rukopisných knih²²⁾ a obchod s nimi,²³⁾ klášterní skriptoria neukončila okamžitě svou činnost a tím méně ji ukončily písařské dílny sekulární, fungující ve

---

¹⁸⁾ Dějiny čtení lze tedy také nazývat „sociohistorickým studiem faktorů vytvářejících význam“ (tamtéž, s. 3).

¹⁹⁾ Srov. např. H. R. WOUNDHUYSEN, *Sir Philip Sidney*; Harold LOVE, *The culture and commerce of texts: Scribal publication in seventeenth-century England*, Amherst 1998; David D. HALL, *Ways of writing. The practice and politics of text-making in seventeenth-century New England*, Philadelphia 2008; Brian RICHARDSON, *Manuscript culture in Renaissance Italy*, Cambridge [u.a.] 2009.

²⁰⁾ Necháme-li stranou antiku, pak podrobněji k publikaci rukopisů ve středověku viz např. Pascal BOURGAIN, *L'édition des manuscrits*, in: Roger Chartier – Henri-Jean Martin (edd.), *Histoire de l'édition française. Le livre conquérant. Du Moyen Âge au milieu du XVIIe siècle*, Paris 1989, s. 53–94.

²¹⁾ Tamtéž, s. 57.

²²⁾ „Print did not make manuscript copying obsolete until over two centuries after the introduction of movable type to England: perhaps copying by hand could be said to have survived more or less until the invention of the typewriter, carbon paper, stencil machine, photostat, and word-processor.“ (H. R. WOUNDHUYSEN, *Sir Philip Sidney*, s. 387).

²³⁾ Frédéric BARBIER, *L'Europe de Gutenberg. Le livre et l'invention de la modernité occidentale (XIIIe–XVIe siècle)*, Paris 2006, s. 86.

městech.²⁴⁾ Nevznikaly jen prvotisky pořízené podle rukopisů, ale i rukopisné opisy prvotisků.²⁵⁾

V raném novověku rozumíme pod rukopisnou publikací takový způsob rozšiřování textů, který z různých důvodů vědomě rezignuje na užití tisku a místo toho využívá práce písařů: autorů, uživatelů nebo profesionálních opisovačů. Podobně jako ve středověku fungují rukopisné publikované texty 16. a 17. století poněkud jiným způsobem než rukopisné texty čistě soukromé, vzniklé a užívané výhradně pro potřeby autora-písaře. K rukopisné publikaci dochází ve chvíli, kdy se text a jeho šíření úmyslně dostávají mimo kontrolu autora – ať je již původcem tohoto aktu on sám, nebo někdo jiný.²⁶⁾ Podle toho, kdo je oním původcem, rozlišuje H. Love tři druhy rukopisné publikace: autorskou („author publication“), kdy je původcem sám autor, podnikatelskou („entrepreneurial publication“), kdy jde o výsledek činnosti profesionálního písaře nebo celé dílny, a uživatelskou („user publication“), kdy k šíření textu dochází díky osobě, jejímž záměrem není dosažení zisku, ale která chce text vlastnit.²⁷⁾ Charakteristickým rysem rukopisného média (v raném novověku stejně jako ve středověku) je tak neexistence ostré hranice mezi producentem a uživatelem. Spíše než přesnou imitací je navíc opisování vždy dobrodružstvím doplňování a přizpůsobování, pojmy jako autorství a originalita zde ztrácejí smysl.²⁸⁾ Na rozdíl od publikace tiskem také ne každý rukopisný publikační akt zahrnuje současný vznik většího počtu kopií – naopak, velmi často se jedná o kopii jedinou.²⁹⁾

²⁴⁾ Organizovaná, na výdělek pracující skriptoria s vydavateli, kteří opatrovali rukopisy k opsání a produkty nabízelí zákazníkům, existovala v Anglii přinejmenším po celé 16. a 17. století (srov. H. R. WOUNDHUUSEN, *Sir Philip Sidney*; H. LOVE, *The culture and commerce of texts*; Peter BEAL, *In praise of scribes. Manuscripts and their makers in seventeenth-century England*, Oxford 1998).

²⁵⁾ Srov. P. BOURGAIN, *L'édition des manuscrits*, s. 89–90, nebo Jürgen WOLF, *Von geschriebenen Drucken und gedruckten Handschriften*, in: Andreas Gardt – Mireille Schnyder – Jürgen Wolf – Susanne Schul (eds.), *Buchkultur und Wissenermittlung in Mittelalter und Früher Neuzeit*, Berlin – Boston – Göttingen 2011, s. 6.

²⁶⁾ Moment publikace je tedy zároveň přechod ze soukromé sféry kreativity do veřejné sféry spotřeby (H. LOVE, *The culture and commerce of texts*, s. 39, 36).

²⁷⁾ H. LOVE, *The culture and commerce of texts*, s. 46–47. V případě uživatelské publikace je často těžké rozlišit texty soukromé a veřejné. Důležité v této souvislosti je, že každé opsání cizího textu zahrnuje vždy nejméně dvě osoby, písaře a poskytovatele předlohy, a že i mnozí neprofesionální písaři, zejména pokud nashromáždili větší počet textů, je dále poskytovali k opisování (H. LOVE, *The culture and commerce of texts*, s. 79–80).

²⁸⁾ A. WALSHAM – J. C. CRICK, *Introduction: Script, print and history*, s. 9; Stephen G. NICHOLS, *Introduction: Philology in a manuscript culture*, *Speculum* 65, č. 1, 1990, s. 1–10.

²⁹⁾ „A further difference between scribal and print publication is that, while a printed text is published in a large number of copies on a single occasion, the manuscript text must usually be regarded as republished as often as it is copied. There is an exception to this in the ‚scribal editions‘ of multiple copies of a given exemplar which were sometimes commissioned by commer-

Každý následující opis určitého textu lze tak považovat za jeho další publikaci; text se multiplikuje do té doby, dokud zájem o něj neopadne a jeho šíření se nezastaví.³⁰⁾

V raném novověku tedy tištěné a rukopisné médium (doplňované dále orálním šířením textů) fungovaly vedle sebe, doplňovaly se a konkurovaly si.³¹⁾ Docházelo i k jisté distribuci sfér a účastníků, proměnlivé v různých obdobích: zatímco z počátku se zájemci o rukopisy rekrutovali zejména z řad elit, znalců či staromilců, jimž knihtisk z různých důvodů nevyhovoval, později, spolu s šířením gramotnosti, se rukopisná kultura rozšiřuje do nižších vrstev a začíná stále více sloužit jejich komunikačním potřebám. Naprostá většina studií věnovaných sociologii produkce a recepce rukopisů v raném novověku ve vztahu k jiným médiím byla ale dosud věnována spíše fázi první, tedy fungování rukopisné kultury ve sféře autorské či elitní v 16. nebo 17. století – jmenujme např. studie o spisech Johna Winthropa, které nebyly za jeho života v Nové Anglii 17. století tištěny, ale byly distribuovány v opisech,³²⁾ o rukopisném šíření poezie i prózy různých žánrů v renesanční Itálii³³⁾ či

---

cial dealers; but the mass of surviving manuscripts are the outcome of a discontinuous series of acts of publication in editions of one.“ (H. Love, *Scribal publication in seventeenth-century England*, s. 44-45).

³⁰⁾ Tamtéž, s. 45.

³¹⁾ Srov. např. A. F. MAROTTI – M. D. BRISTOL, *Print, manuscript and performance*, nebo D. F. MCKENZIE, *Speech - Manuscript - Print*, in: Peter D. McDonald – Michael F. Suarez SJ, D. F. McKenzie, *Making meaning*, Amherst, Boston 2002, s. 237–258.

³²⁾ „Winthrop may seem unusual for having published entirely in this manner. But once we seek out other texts that circulated in scribal copies or as authorial originals, his can be recognized as a common practice, so much so that in any history of text-making among colonists, scribal publication deserves a central place. [...] Winthrop and the many other colonists who employed this technology were not frustrated suitors of the trade in printed books. Like their English contemporaries, they recognized the quotidian utility of scribal publication and its advantage in particular situations. Not yet enclosed within modern-day assumptions about the „revolutionary“ significance of printing and its eclipse of the manuscript tradition, the colonists were familiar with „books“ that contained both printing and handwriting – for example, printed books ending in blank pages to be filled with handwritten information, or printed almanacs interleaved with blank pages so readers could make entries of their own devising, artifacts that in their materiality implied that printing was as extension of handwriting, not something radically different.“ (D. D. HALL, *Ways of writing*, s. 30-31).

³³⁾ „[M]anuscript culture is considered mainly in its own right as a context for the circulation of literature. However, in order to define its boundaries and its specificities, it also needs to be studied in relation to the two other modes of circulation that were available in the sixteenth century: to the oldest of all, oral performance, and to the newcomer, the printed word. These three forms of communication can be seen as standing in a triangular relationship. Texts were first created in handwritten or sometimes in vocal form, but could then move freely into another medium. Further, one form of transmission could be used simultaneously with another. Thus a

o dílech předních básníků renesanční Anglie, kteří psali výhradně či především pro vybrané dvorské šlechtické publikum, a vyhýbali se tedy tisku jakožto médiu nižších vrstev.³⁴⁾ Rukopisy pozdější a vytvářené a užívané v prostředí lidovém byly z tohoto hlediska zkoumány mnohem méně³⁵⁾ – práce o nich bývají dosud zaměřeny spíše etnologicky, religionisticky apod.

Cílem této studie je tedy přiblížit rukopisnou kulturu Čech 17. a 18. století jakožto autonomní složku dobového systému textové komunikace, fungující současně jak s komunikací pomocí tisku, tak pomocí mluveného či zpívaného slova, a vstupující s nimi do složitých vzájemných vztahů. Jako materiál budou sloužit (prozatímni) výsledky prací na soupisu rukopisů pro *Repertorium rukopisů 17. a 18. století z muzejních sbírek v Čechách*.³⁶⁾ Domníváme se, že je to materiál pro tento účel velice vhodný, a to z několika důvodů: Zprvč jde o sbírky, které byly v minulosti vytvářeny zejména proto, aby dokumentovaly historii daného regionu, nekladou si tedy za cíl vlastnit a prezentovat vzácné exponáty celoevropského významu a předměty jiného než regionálního původu se v nich tudíž vyskytují poměrně vzácně. Naopak, tyto fondy byly primárně budovány z materiálu sesbíraného v nejbližším okolí, a odrážejí tedy poměrně věrně produkci regionu a ve svém souhrnu pak celých Čech. Zvláště dobře pak reprezentují produkci lidovou, neboť v době, kdy se velká část muzejních sbírek v Čechách formovala (podrobněji viz v kapitole 5), na ni byla upřena pozornost badatelů, zcela nevyklučují ale ani produkci elitní, byť ji zachycují poněkud méně reprezentativně.³⁷⁾ Domníváme se, že jedinou podstatnější konku-

---

manuscript text might continue to be circulated in handwritten form alone, but it could be passed into print, sometimes immediately, sometimes after an interval. At that point, manuscript circulation might cease or at any rate diminish, but from a print a text sometimes found its way back into manuscript. Printed books, especially early ones, might be completed, corrected or decorated by hand. Manuscript and printed texts could be read aloud or, in the case of verse, sung. Equally, performed texts could be transcribed by the pen and perhaps subsequently printed.“ (B. RICHARDSON, *Manuscript culture in Renaissance Italy*, s. xi)

³⁴⁾ Srov. H. R. WOODHUYSEN, *Sir Philip Sidney*, nebo J. W. SAUNDERS, *From manuscript to print*, Proceedings of the Leeds Philosophical and Literary Society (Literary and historical section) VI (ii), Parts V–IX, 1948–1952, s. 507–528.

³⁵⁾ Srov. např. práce uvedené v pozn. 135.

³⁶⁾ Dosud publikovány Jaromír LINDA – Alexandr STICH – Alena FIDLEROVÁ – Martina ŠULCKOVÁ a kol., *Repertorium rukopisů 17. a 18. století z muzejních sbírek v Čechách I/1, 2 (A–J)*, Praha 2003; Alena FIDLEROVÁ – Martina BEKEŠOVÁ a kol., *Repertorium rukopisů 17. a 18. století z muzejních sbírek v Čechách II/1, 2 (K–O)*, Praha 2007. Vycházet budeme primárně z nich, příležitostně však budeme přihlížet i k rukopisům, které budou popsány v připravovaném III. dílu.

³⁷⁾ Nepopíráme samozřejmě, že i muzejní sbírky jsou svým způsobem výběrové a že způsob, kterým nejčastěji vznikaly, měl určitý vliv na jejich obsah a je třeba ho při interpretaci výsledků zohlednit. Věnujeme se tomu podrobněji v 5. kapitole této studie.

renci by jim v tomto ohledu mohly být sbírky archivní, ty však jednak obsahují i velké množství materiálů čistě úřední povahy, materiálů tištěných apod., a bylo by tedy nesnadné z nich při kvantitativním výzkumu vycházet, a jednak dosud nedisponují žádným souhrnným soupisem, který by umožnil takový výzkum v dostatečně krátkém čase provést.³⁸⁾ Takovýto soupis pro sbírky muzeí představuje právě *Repertorium*. Je pravda, že jeho dosud vydané díly nezahrnují sbírky všech muzeí v Čechách, přesto lze ale podle našeho názoru z nich už nyní vyvozovat dobře podložené závěry. V dosud publikovaných dílech je totiž zpracováno 94 muzeí a popsáno 3298 rukopisů, jde tedy ze statistického hlediska o vzorek dostatečně reprezentativní. Ten navíc nebyl vybrán podle geografického hlediska či například podle velikosti daného města, ale vlastně „náhodně“: jednotlivá muzea jsou totiž v *Repertoriu* řazena abecedně, dosud zpracovaná část (A–O) tedy pokrývá relativně rovnoměrně území celých Čech, zahrnuje muzea z královských i poddanských měst, z oblastí převážně českých i převážně německých, z krajů chudých i bohatých, z míst, kde se udržovaly komunity tajných nekatolíků, i z míst, o nichž takové zprávy nemáme apod.

Dříve než začneme, je nezbytné krátce popsat metodiku práce na *Repertoriu*, neboť má vliv na složení rukopisného souboru, který bude naším materiálem: soupis je vymezen a) regionálně (na muzea v historických Čechách, tj. nikoli na Moravě a ve Slezsku), b) časově (17.–18. století s určitými přesahy) a c) institucionálně (na sbírky muzeí, tj. nikoli např. archivů, církevních institucí, hradů a zámků apod.). Žádná další omezení nemá, zahrnuje tedy všechny rukopisy bez ohledu na jazyk, jímž byly sepsány, zemi, kde vznikly, a také bez ohledu na to, jde-li o díla považovaná obvykle za „literární“, či spíše o památky povahy archivní. Jako rukopisy *Repertorium* registruje nejen samostatné rukou psané památky, ale i rukopisné přírůžky a obsáhlejší poznámky a přípisky ve starých tiscích (kalendářích, městských právech, kronikách apod.), defektní staré tisky, které byly rukopisně doplněny a v nichž rukopisný text dosahuje alespoň 1/3 původního rozsahu nebo je jinak (např. jazykově) významný, a též rukopisné zlomky.³⁹⁾ Neregistrovány zůstaly jen některé rozsáhlé samostatné sbírky hudebnin nebo archiválií (buď svým rozsahem překračující možnosti *Repertoria*, nebo dočasně nepřístupné či objevené příliš pozdě).

³⁸⁾ Jsme si samozřejmě vědomi existence základního orientačního popisu archivních i dalších rukopisných sbírek, vydaného nejprve v čtyřech svazcích česky (Marie TOŠNEROVÁ a kol., *Průvodce po rukopisných fondech v České republice I–IV*, Praha 1995–2004) a poté v zestručněné podobě v jednom svazku anglicky (Marie TOŠNEROVÁ a kol., *Guide to Manuscript Collections in the Czech Republic*, Praha 2011), bohužel pro výzkum, o který jsme se pokusili v této práci, není tato příručka jako východisko vhodná, neboť jako základní jednotku neuvádí rukopis, ale sbírku rukopisů dané instituce, již popisuje primárně jako celek a samostatně vyjmenovává jen některé zde uložené rukopisy, považované autory za zvlášť zajímavé.

³⁹⁾ Navíc jsou v *Repertoriu* registrovány i některé novější rukopisy, např. pozdější opisy textů z daného období, těmi se však v této práci (až na výjimky) zabývat nebudeme.

Jde nám o první, orientační přiblížení zkoumané problematiky, rozhodli jsme se proto provést částečně i kvantitativní zhodnocení daného souboru rukopisů. Vzhledem k tomu, že jde o památky, u nichž do značné míry platí „co kus, to originál“, a je tedy těžké na ně aplikovat jakákoli předem daná kritéria, je třeba předeslat ještě několik metodických poznámek:

- Jako jeden rukopis hodnotíme texty psané různými písaři a často i v různé době, pokud byly původně zamýšleny a vnímány jako jeden celek (např. postupně doplňované seznamy členů bratrstev, cechovní knihy) nebo pokud se promyšleným zásahem pořadatele jedním celkem staly (např. štambuchy se zápisy různých osob, sbírky různých vyprávění, poučení a sentencí cíleně vybraných a seřazených pořadatelem, jako celek opatřené titulem). Jako zvláštní rukopisy hodnotíme naopak navzájem nesouvisející texty svázané do jednoho svazku nebo společně uložené pod tímž číslem.⁴⁰⁾ Je ale třeba upozornit, že je v mnoha případech těžké tyto případy od sebe rozlišit.
- Celkový počet rukopisů není při členění podle různých hledisek zcela totožný. Je to dáno tím, že ne všechny údaje se u všech rukopisů podařilo zjistit, příp. uvádění těchto údajů není vždy relevantní. Příčinou neúplnosti údajů je nejčastěji fakt, že *Repertorium* eviduje i rukopisy v současnosti neznámé či nepřístupné, jejichž popisy jsou založeny pouze na dostupných informacích z odborné literatury. Některé údaje pak u určitého procenta rukopisů nemají smysl – např. u rukopisů, které obsahují pouze obrázky či nákresy, nemá smysl mluvit o použitém jazyce.
- U rukopisů, které vznikaly v delším časovém období, jsme se rozhodli považovat za rozhodující dobu vzniku nejstarších zápisů.
- Značně složitá je situace u dělení rukopisů podle obsahu, protože nejsou výjimkou rukopisy psané sice v jedné době tímž písařem a zjevně zamýšlené jako jeden celek, skládající se však ze dvou či více žánrově a tematicky zcela rozdílných částí (např. modlitební kniha a historické a pamětní záznamy). V takovémto případě je pro účely žánrového rozboru registrujeme v obou (resp. všech) kategoriích.

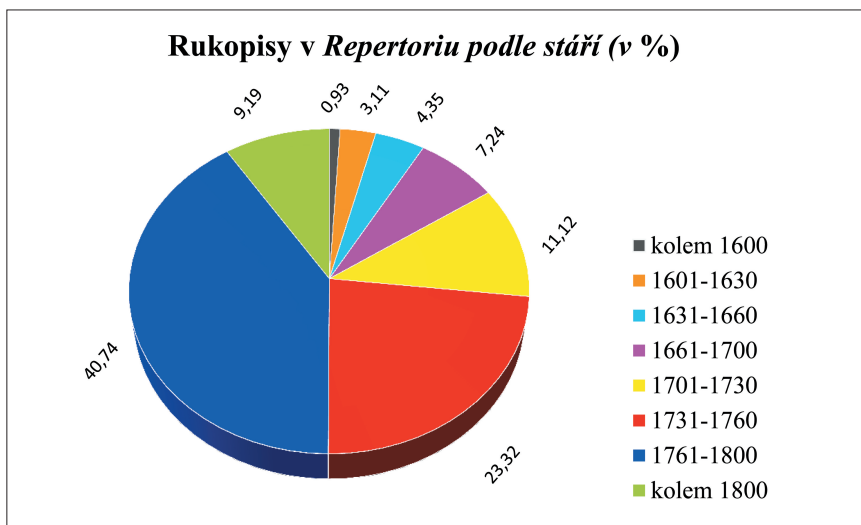
Klasifikaci rukopisů registrovaných *Repertoriumem* jsme provedli na základě tří kritérií: podle stáří rukopisu, podle použitého jazyka či jazyků a podle obsahu rukopisu. Tato hlediska ale není vhodné vnímat izolovaně, protože spolu mnohdy různým způsobem souvisejí (např. některé typy hudebních rukopisů byly psány pouze česky, u jiných typů rukopisů dochází v průběhu doby ke změně jazyka apod.). Proto budeme na jejich vztahy průběžně upozorňovat.

⁴⁰⁾ Označení *rukopis* zde tedy používáme ve smyslu *rukopisné dílo*, nikoli *rukopisný svazek*. Považujeme to za smysluplnější vzhledem k tomu, že spíše než o stránku kodikologickou nám v této studii jde o stránku obsahovou.

2. Rukopisy podle stáří

Zhodnocení skladby zkoumaného souboru rukopisů na základě doby vzniku jsme provedli zhruba s přesností na třetinu století. Je samozřejmé, že u rukopisů nedatovaných (kterých je v *Repertoriu* značný počet) jde pouze o kvalifikovaný odhad, nikoli o naprostou jistotu. Pro přesné určení doby vzniku těchto rukopisů bychom totiž potřebovali další, většinou nedostupné informace, jako např. věk pisáře v době psaní, kdy a kde se učil psát, příp. vzdělání a věk jeho učitele, dále kulturní úroveň prostředí, z něhož pocházel, zda se nesnažil cíleně napodobovat starší rukopis apod.

Graf 1

Získané výsledky převedené na procenta ukazuje Graf 1. Z údajů v něm je zřejmé, že počty dochovaných rukopisů s jejich snižujícím se stářím neustále stoupají a že k prudkému nárůstu dochází zejména během 18. století. Rukopisy 18. století představují téměř 85 % všech zaznamenaných rukopisů a plných 50 % všech rukopisů pochází až ze samotného závěru sledovaného období, tedy z poslední třetiny 18. století nebo z přelomu 18. a 19. století. Menší počet rukopisů v poslední skupině v tomto případě není relevantní, protože zahrnuje pouze nedatované rukopisy, u nichž nebylo možno s jistotou říci, zda pocházejí ještě z konce 18., či z počátku 19. století; kdybychom postupovali jako u ostatních skupin a zahrnuli sem i datované rukopisy vzniklé v první třetině 19. století, byl by stoupající trend zachován.

2.1 Rukopisy 17. a počátku 18. století

Dochovaná rukopisná produkce této doby je ve srovnání se zbytkem 18. století nejen rozsahem mnohem menší, ale odlišuje se i žánrově a tematicky – v této době byli písaři rukopisů většinou lidé relativně vzdělaní, tj. ti, kdo se nějakou formou duševní činnosti živili (kněží, řeholníci, městští písaři, lékaři apod.). Setkáváme se proto hlavně se spisy odbornými (např. opisy lékařských příruček) nebo s knihami určenými pro potřeby obce, nikoli pro potřebu privátní (sem patří jednak rukopisy povahy právní a administrativní, např. opisy Koldínových *Práv městských*⁴¹⁾ nebo *Obnoveného zřízení zemského*,⁴²⁾ jednak určené pro používání na kostelním kůru, tj. různé antifonáře, graduály apod.). Rukopisů jiného typu je poměrně málo (např. pamětní zápisy v kalendářích); jen sporadicky se setkáváme s typicky lidovou produkcí, o níž bude pojednáno v následující kapitole. Ostatně i z hlediska jazykového jsou rukopisy těchto dvou období poměrně odlišné: mezi památkami staršími na jednu stranu nacházíme větší podíl latiny a němčiny, na druhou stranu se v této době častěji než ve století následujícím setkáváme s česky psanými odbornými díly (lékařskými, právníckými, teologickými apod.), neboť během 18. století čeština v této sféře ustupuje latině, příp. němčině.⁴³⁾

2.2 Rukopisy druhé třetiny 18. století a mladší

Z Grafu 1 je zřejmé, že nárůst počtu dochovaných rukopisů začíná už v druhé třetině 18. století, masivní je pak ve třetině třetí. Je tedy třeba zamýšlet se nad tím, které faktory mohly mít na tuto skutečnost vliv. Prvním a nejzřejmějším z nich je prostý vývoj počtu obyvatel (a tedy i potenciálních písařů a čtenářů). Jestliže se u předbělohori-

⁴¹⁾ Pavel KRISTIÁN Z KOLDÍNA, *Práva městská Království českého, Práva městská Království českého v krátkou summu uvedená* nebo *Práva městská Království českého a Markrabství moravského*, Praha 1579–1755, *Knihopis* č. 4564–4574. Viz Zdeněk V. TOBOLKA – František HORÁK et al. (edd.), *Knihopis českých a slovenských tisků od doby nejstarší až do konce XVIII. století*, Praha 1925–1967; Zdeněk V. TOBOLKA – František HORÁK et al. (edd.), *Knihopis českých a slovenských tisků od doby nejstarší až do konce XVIII. století. Dodatky*, Praha 1994–2010; *Knihopis Digital* [online], dostupný z WWW: <<http://www.knihopis.org/>>.

⁴²⁾ *Cisaře římského, uherského a českého etc. krále etc. Jeho Milosti Ferdinanda Druhého etc. Obnovené právo a zřízení zemské dědičného Království českého*, Praha 1627 (*Knihopis* č. 2447).

⁴³⁾ Viz i dále. Proměnami užívání jazyků v jednotlivých oblastech písemnictví se v poslední době zabývají nejen lingvisté, ale i někteří badatelé orientovaní především kulturněhistoricky. Důvodem je, jak píše Peter BURKE, *Wörter machen Leute. Gesellschaft und Sprachen im Europa der frühen Neuzeit*, Berlin 2006, s. 7, 12, skutečnost, že jazyk je citlivým indikátorem kulturních a společenských změn, např. proto, že výběrem určitého jazyka nebo jeho variety dává mluvčí najevo svou identifikaci s určitou společenskou skupinou.

ských Čech počítá s příznivým populačním vývojem, který na počátku 17. století vrcholí počtem obyvatel asi 1,25–2 miliony, pak v první polovině 17. století dochází ke zlomu a postupnému výraznému vylidnění, způsobenému především třicetiletou válkou (pro Čechy se počítá se ztrátami na obyvatelstvu asi 30 %). Od roku 1650 však v českých zemích pozorujeme (i přes dočasnou demografickou krizi způsobenou hlavně epidemiemi a hladomory) trvalý, i když ne zcela rovnoměrný růst počtu obyvatel, jehož výsledkem je na konci 18. století asi 3,16 milionu obyvatel, tedy asi 1,5–2,5krát více než kolem roku 1600 a přibližně třikrát více než kolem roku 1650.⁴⁴⁾

Dále je pravděpodobné, že důležitou roli sehrál nárůst gramotnosti v nižších vrstvách. Podle Richarda van Dülmena vyšel rozhodující impuls pro prosazení gramotnosti v celospolečenském měřítku na konci 18. století především z řad měšťanstva, a teprve následně ho podpořily církve a stát. Schopnost číst a psát začala být totiž v této době považována za měřítko civilizovanosti a za humanizující hodnotu bez ohledu na praktickou použitelnost.⁴⁵⁾ Je otázkou, jaká byla relativní důležitost jednotlivých zúčastněných skupin u nás, obecně se však předpokládá, že tento proces byl podpořen zejména tereziánskými školskými reformami, které vyvrcholily zavedením povinné školní docházky od roku 1775. Tyto reformy měly výrazný pozitivní vliv na nižší školství (které je pro nás, vzhledem ke skladbě rukopisného materiálu dochovaného z této doby, rozhodující) v celé monarchii, ať už se jednalo o organizaci, počet, či úroveň škol.⁴⁶⁾ Údaje o procentu gramotnosti (či alespoň pologramotnosti, tj. schopnosti číst, ale ne psát) obyvatelstva Čech před těmito reformami či na jejich počátku sice bohužel chybějí, z pozdějších statistik⁴⁷⁾ lze však alespoň extrapolovat, že v první generaci, která byla zasažena povinnou školní docházkou, tj. v generaci narozené v 70. letech 18. století, byla míra gramotnosti 40–50 %, započítáme-li i pologramotné, pak 60–65 %, ⁴⁸⁾ což se příliš neliší od čísel uváděných

⁴⁴⁾ Ludmila FIALOVÁ a kol., *Dějiny obyvatelstva českých zemí*, Praha 1998, s. 100–142.

⁴⁵⁾ Proto také podle něj písemná kultura 18. století nepředstavuje produkt modernizace, ale proces, jenž jí předcházela (Richard VAN DÜLMEN, *Historická antropologie. Vývoj, problémy, úkoly*, Praha 2002, s. 70).

⁴⁶⁾ Srov. např. Michail Nikolajevič KUZMIN, *Vývoj školství a vzdělání v Československu*, Praha 1981, s. 54–56; Josef HANZAL, *Vzdělanost a lidová osvěta v počátcích národního obrození*, Sborník historický 18, Praha 1971, s. 42–45. Počet škol v Čechách v době provádění reformy se odhaduje na 1000–1250, za 15 let po reformě se zvýšil zhruba dvaapůlkrát (M. N. KUZMIN, *Vývoj školství*, s. 63–64; J. HANZAL, *Vzdělanost a lidová osvěta*, s. 41, 43–45; Josef HANZAL, *Nižší školy v Čechách v 17. a 18. století*, Muzejní a vlastivědná práce 10, 1972, s. 162–164).

⁴⁷⁾ První generace, pro niž jsou k dispozici statistické údaje, jsou lidé narození v letech 1800–1809, u kterých dosahovala míra gramotnosti asi 70 % a pologramotných bylo asi 10 %; míra gramotnosti se pak v zásadě lineárně zvyšuje až k více než 97 % v generaci narozené v letech 1870–1879 (M. N. KUZMIN, *Vývoj školství*, s. 71).

⁴⁸⁾ M. N. KUZMIN, *Vývoj školství*, s. 65–66.

pro soudobé západoevropské země.⁴⁹⁾ K rychlému růstu počtu rukopisů dochází však už v druhé třetině 18. století, je tedy pravděpodobné, že tereziánská školská reforma nebyla jediným a asi ani hlavním faktorem, který vedl k expanzi rukopisného média (škola ostatně v této době zdaleka nebyla jediným místem, kde se člověk mohl naučit číst a psát),⁵⁰⁾ a že „ještě před školní reformou [...] tedy v českých zemích musíme počítat s existencí poměrně rozsáhlého četbyschopného venkovského či maloměstského publika“.⁵¹⁾ Velký počet dochovaných rukopisných katolických modlitebních knih a další duchovní literatury dále nasvědčuje tomu, že úzký až osobní vztah ke knize nebyl charakteristický jen pro tajné nekatoliky, ale i pro české katolíky raného novověku.⁵²⁾ (I když u rukopisů nekatolické provenience nelze vyloučit negativní vliv náboženské netolerance na míru jejich dochování: jak píše Nešpor,⁵³⁾ jsou lidové nekatolické rukopisy dochovány hojněji z doby toleranční než z té předtoleranční, mnohé starší tedy mohly být zničeny.)

Prudký nárůst počtu rukopisů ke konci 18. století má obdobu v soudobém prudkém nárůstu počtu českých tisků:⁵⁴⁾ jak ukazuje Pokorný,⁵⁵⁾ rostla českojazyčná pro-

⁴⁹⁾ M. LYONS, *A history of reading and writing*, s. 90. Gramotnost žen byla podle nich obvykle výrazně nižší než u mužů.

⁵⁰⁾ M. LYONS, *A history of reading and writing*, s. 87 uvádí příklady mladých mužů, kteří se tomu naučili až po opuštění školy, např. od ovdčků.

⁵¹⁾ Zdeněk R. NEŠPOR, *Náboženství na prahu nové doby. Česká lidová zbožnost 18. a 19. století*, Ústí na Labem 2006, s. 114. Podle van Dülmena přispíval ke zlepšení poměrů ve vzdělání i sám raněnovověký katolicismus, neboť vzdělání a výchova pro něj představovaly základní prostředek k nápravě křesťanstva (Richard van DÜLMEN, *Kultura a každodenní život v raném novověku 16.-18. století. III. Náboženství, magie, osvěcenství*, Praha 2006, s. 120). Také M. LYONS, *A history of reading and writing*, s. 94–95, 97 se domnívá, že mezi všeobecně dostupným základním vzděláním a nárůstem gramotnosti v nižších vrstvách není přímá souvislost.

⁵²⁾ K obdobnému závěru docházejí na základě rozboru českých náboženských rukopisů *Repertoria I* i Horský a Nešpor: Jan HORSKÝ–Zdeněk R. NEŠPOR, *Typologie české víry raného novověku. Metody a možnosti studia lidové religiozity v 18. století*, Český časopis historický 103, 2005, s. 69. Na druhou stranu je však na konci 18. století mnohdy nemožné vést ostrou hranici mezi katolíky a tajnými evangelíky, protože často sami sebe definovali na základě toho, jaké knihy vlastní, a zároveň ve vlastnictví jediné osoby mohly být knihy pocházející z obou táborů (Marie-Elizabeth DUCREUX, *Knihna a kacířství, způsob četby a knižní politika v Čechách 18. století*, in: Česká literatura doby baroka. Sborník příspěvků k české literatuře 17. a 18. století, Literární archiv 27, 1994, s. 68; Marie-Elizabeth DUCREUX, *Livres d'hommes et de femmes, livres pour les hommes et pour les femmes. Réflexions sur la littérature de dévotion en Bohême au XVIIIe siècle*, in: Jaroslav Pánek – Miloslav Polivka – Noemi Rejchrtová (edd.), *Husitství – reformace – renesance*. Sborník k 60. narozeninám Františka Šmahela, Praha 1994, s. 919–925).

⁵³⁾ Zdeněk R. NEŠPOR, *Náboženství na prahu nové doby*, s. 396.

⁵⁴⁾ Cizojazyčná produkce vydaná v českých zemích bohužel dosud nebyla kvantitativně zhodnocena.

⁵⁵⁾ Jiří POKORNÝ, *Česká literární kultura*, in: *Počátky českého národního obrození. Společnost a kultura v 70. až 90. letech 18. století*, Praha 1990, s. 243.

dukce enormně zejména během 80. let 18. století. To na jednu stranu ukazuje na to, že v Čechách dochází ke „čtenářské revoluci“, charakterizované šířením obliby čtení zejména mezi nižší sociální vrstvy a ženy a spojené s postupným přechodem od intenzivního k extenzivnímu čtení, přibližně ve stejné době jako v západní Evropě,⁵⁶⁾ na druhou stranu bychom se ale mohli ptát: Jak to, že ani zvyšující se dostupnost relativně levných tisků tematicky často velmi podobných dochovaným rukopisům (modlitební knihy a další duchovní literatura určená lidu) s sebou nepřinesla utlumení rukopisné produkce? Čím je zapříčiněno, že tištěná a rukopisná kultura plní u nás v této době spíše role komplementární než konkurenční? Fakt, že dochází k jejich souběžnému kvantitativnímu rozvoji, nikoli k vytlačování jedné druhou, jasně ukazuje, že každé z těchto médií mělo svou vlastní sféru, v níž působilo, a umožňuje nám ptát se po motivaci pro rukopisné, spíše než tištěné tradování určitých typů textů.

Touto motivací mohla být finanční stránka, zejména pokud si knihu budoucí majitel opsal sám. To mohl být důvod rukopisného šíření různých učebních textů, na jejichž tištěnou podobu chudí učitelští pomocníci nebo mladí řemeslníci patrně neměli dost peněz.⁵⁷⁾ Zároveň je ale pravda, že z učebnic se opisovaly především starší texty rukopisné, nikoli nové školní učebnice relativně hojně vydávané tiskem v poslední čtvrtině 18. století;⁵⁸⁾ důvodem tedy mohla být i jejich prostá oblíbenost a „osvědčenost“, tedy větší setrvačnost rukopisného média ve srovnání s tištěným, daná tím, že bylo v této době do značné míry mimo dosah působnosti vzdělaných elit. Naproti tomu profesionálně vytvářené a zdobené rukopisy (např. modlitebních knih) byly dražší než obdobné knihy tištěné,⁵⁹⁾ motivace jejich pořizování tedy musela být jiná.

Určitou roli dále jistě sehrála i přetrvávající či dokonce zvětšující se nedostupnost některých tisků, především naučných,⁶⁰⁾ starších (např. Hájkovy kroniky),⁶¹⁾ nekato-

⁵⁶⁾ Srov. M. LYONS, *A history of reading and writing*, s. 119–136. Svou roli v rozvoji tištěné produkce zřejmě sehrálo i uvolnění cenzury za Josefa II. (i když některé barokní duchovní texty byly v této době naopak zakázány, viz pozn. 63).

⁵⁷⁾ Tento způsob šíření učebních textů nebyl na počátku 18. století neobvyklý ani v prostředí univerzitním či městském – např. téměř celých prvních 100 let existence Harvardovy univerzity (založena 1636) se zde mnohé učebnice netiskly, ale opisovaly, v Bostonu se knihy učebního typu začaly tisknout až ve 30. letech 18. století apod. (viz David D. HALL, *Ways of writing*, s. 45, 46).

⁵⁸⁾ Příklady viz HANZAL, *Vzdělanost a lidová osvěta*, s. 57. Příručky, především metodické, spojené s „novou školou“, se mezi rukopisy objevují až v prvních desetiletích 19. století, a tedy v *Repertoriu* soustavně zachyceny nejsou.

⁵⁹⁾ Markéta HOLUBOVÁ, „*Duchovní pokládek duše křesťanské*“ aneb *Co vyprávějí rukopisné modlitební knížky 18. a 19. století*, Kuděj 2, 2001, s. 33.

⁶⁰⁾ O tom, že české tisky naučného charakteru byly ještě v druhé polovině 18. století poměrně drahé a těžko dostupné, svědčí např. vlastnický zápis v učebnici Václava Josefa VESELÉHO *Grun-*

lických, vydávaných mimo hranice monarchie (Komenský aj.),⁶² nebo (v době osvícenské cenzury)⁶³ naopak oblíbených titulů barokních, a také fakt, že některé typy textů nebyly přinejmenším v českém jazyce příliš často vydávány, např. kuchařky nebo knihy hospodářských návodů.⁶⁴ Hospodářské rady a návody se sice okrajově vyskytovaly v některých kalendářích, ale jinak šlo až do poslední třetiny 18. století o literaturu nedostatkovou – a to nutilo i nepřilíš vzdělané lidi opisovat si z knih starších nebo si potřebné příručky sestavovat samostatně, na základě ústní a rukopisné tradice.⁶⁵ Totéž se týká i často opisovaných herbářů (nejčastěji částí či celku Mattioliho *Herbáře*⁶⁶), které měly také především praktické určení. Tato rukopisná produkce je

---

tovní počátek matematického umění, Praha 1734, (*Knihopis* č. 16514), který zní: „Nalezly Frantyskowsky Worlowy, Tato Knizka neny snadna k dostany, ges prahy, kosstuge mnie 10 fl. 51 k. protoge draha žiege Czeska, nemniely w praze gen dwie Takowy knizky kdisemgy kaupil, astaralsemse ony 12. let nezsemgy dostal Roku 1803 dne 1. Jauaris kaupena“ (Muzeum středního Pootaví Strakonice, sign. F 101).

⁶¹ Václav HÁJEK Z LIBOČAN, *Kronika česká*, Praha 1541 (*Knihopis* č. 2867). Nové vydání bylo pořízeno až v roce 1819.

⁶² Např. *Kšaft umírající matky jednoty bratrské* vydaný v Berlíně roku 1757 (*Knihopis* č. 4232). Opisy starších i novějších nekatolických tisků vznikaly i na počátku 19. století. Další příklady viz Zdeněk V. TOBOLKA, *Knihy. Jejich vznik, vývoj a rozbor*, Praha 1949, s. 78.

⁶³ Guberniální dekret z 23. 3. 1786 nařizoval prohlídku veškeré produkce za posledních pět let a zakazoval vydávání knih bez povolení pražské cenzury; terčem byla zejména tituly neodpovídající osvícenské racionální zbožnosti (H. KUCHAROVÁ, *Několik poznámek*, s. 272). Podle Nešpora: Zdeněk R. NEŠPOR, *Lidové modlitební knížky 18. a 19. století*, in: Růžová zahrádka. Rukopisné modlitební knížky 18. a 19. století. Sbirka Jana Poše, Řevnice – Olomouc 2009, s. 53 byl tisk barokních titulů obnoven až v druhé čtvrtině 19. století.

⁶⁴ Důvody jsou zatím nejasné; Miloš SLÁDEK, *Malý svět jest člověk*, Jinočany 1995, s. 119 dává část viny úpadku českých měst v 17. století. Tiskem nevycházely z pochopitelných důvodů ani spisy v dobovém pojetí pověrečné a nepravověrné, např. obsahující návody k magickým obřadům, zařikání apod.

⁶⁵ Až na výjimky začínají tyto příručky vycházet až v poslední třetině 18. století, např. knížka Jana Václava ROTHY, *Laciný prostředek, jak i ze špatných a suchopárných polí živná a dobytku přijemná píce v hojnosti dostat se může*, Praha 1787 (*Knihopis* č. 14901). Často se tak dělo přímo na příkaz nebo podnět úřadů (Miriam BOHATCOVÁ et al., *Česká kniha v proměnách staletí*, Praha 1990, s. 312). Podobné je to s příručkami zvěrolékařskými, srov. různé překlady příruček Johanna Gottlieba WOLSTEINA, např. *Připamatování strany neduhů dobytka v Rakousích*, Praha, 1783, přeložil Hynek Ruth (*Knihopis* č. 17011), nebo knihu autora s pseudonymem Erdmann Hilfreich *Naučení pro lid sedlský o nemocech dobytka konského, hovězího, ovčího a svinského* (2., v úplnosti dochované vydání Brno 1793 (*Knihopis* č. 2998)). Navzdory jim a industriální výchově zaváděné ve školách od konce 70. let 18. století i zařazování hospodářských rubrik do novin na konci 18. století (HANZAL, *Vzdělanost a lidová osvěta*, s. 48–50, 55) však byly staré rukopisné receptáře v lidových vrstvách stále oblíbeny.

⁶⁶ Objemný spis *Herbář jinak Bylinář* Pierandrey MATTIOLIHO Praha 1562, 1596 (*Knihopis* č. 5416–5417) byl jistě poměrně nedostupný jak z důvodů finančních, tak pro své velké stáří.

tedy obzvláště důležitá, neboť v některých případech (kuchařky, knihy receptů) je pro nás hlavním, ne-li jediným zdrojem poznání dobového vkusu.

A pak je tu ještě jedna poměrně důležitá pohnutka: v době, kdy tištěné knihy byly nanejvýš dvoubarevné (a to ještě jen ty dražší), to byla touha po knize krásné, bohatě barevně ilustrované (to je případ především modlitebních knih a kancionálů).⁶⁷⁾ Zejména u modlitebních knih pak přetrvával i požadavek na určitou personalizaci knihy, mj. proto, že bývala užívána i k magickým účelům.⁶⁸⁾ Ostatně, jak bude zmíněno dále a jak si povšimli i Poš a Nešpor,⁶⁹⁾ právě rukopisné modlitební knihy zažívaly období svého největšího rozkvětu na konci 18. a v první polovině 19. století, a přispěly tak nemalou měrou k enormnímu nárůstu počtu rukopisů v této době.

Na závěr je třeba se zmínit ještě o jednom faktu, který v této studii z pochopitelných důvodů kvantitativně zachycen není (resp. jen částečně – v podobě rukopisů přelomu 18. a 19. století), ale který byl při práci na *Repertoriu* zcela zjevný a mnohdy jeho pracovníkům znesnadňoval práci: lidová rukopisná produkce poslední třetiny 18. století přechází zcela plynule a bez jakékoli výrazné změny tematické, obsahové, výtvarné a do určité míry i pravopisné do první třetiny století 19. – zásadní zlom v lidové kultuře totiž přichází oproti „vysoké“ kultuře se zpožděním, až přibližně v polovině 19. století.⁷⁰⁾ Je pravda, že se skladba opisovaných textů do určité míry proměňuje už na přelomu 18. a 19. století (začínají se prosazovat např. i osvicenské modlitební knihy jako Eckartshausenova *Bůh jest nejčistší láska*),⁷¹⁾ přechod je však velmi plynulý a i na počátku 19. století si podržují oblíbenost tradiční texty předchozí epochy.

Opisován býval i jiný Mattioliho spis, *Apatéka domácí*, Praha 1595, 1602 (*Knihopis* č. 5414–5415).

⁶⁷⁾ Srov. k tomu H. KUCHAROVÁ, *Několik poznámek*, s. 285.

⁶⁸⁾ Viz např. Zdeněk R. NEŠPOR, „*Vzduch k Bohu dychtící*“. *Rozprava o (300) nepísňových lidových náboženských rukopisech z 18.–19. století*, Český lid 94, 2007, s. 236; M. HOLUBOVÁ, „*Duchovní pokládek duše křesťanské*“, s. 38–39; Jan KVAPIL, *Květinová zahrádka v knížkách našich praprababiček*, in: A. Šimková – O. Jakubec (edd.) *Růžová zahrádka*, s. 61.

⁶⁹⁾ Srov. Z. R. NEŠPOR, *Lidové modlitební knížky*, s. 52–53; Jan POŠ, *Růžová zahrádka. Psané a zdobené lidové modlitby z let 1750–1850*, in: Anežka Šimková – Ondřej Jakubec (edd.) *Růžová zahrádka*, s. 11–13. Poš tento fenomén připisuje vydání tolerančního patentu, obecnému rozkvětu lidového umění, hmotnému zájmu písařů nebo snaze učinit „oběť Bohu“, Nešpor pak na jedné straně nárůstu gramotnosti a individualizaci starosti o vlastní spásu, na druhé (a zejména) pak reakci na osvicenskou cenzuru nedovolující po určitou dobu vydávání oblíbených barokních titulů.

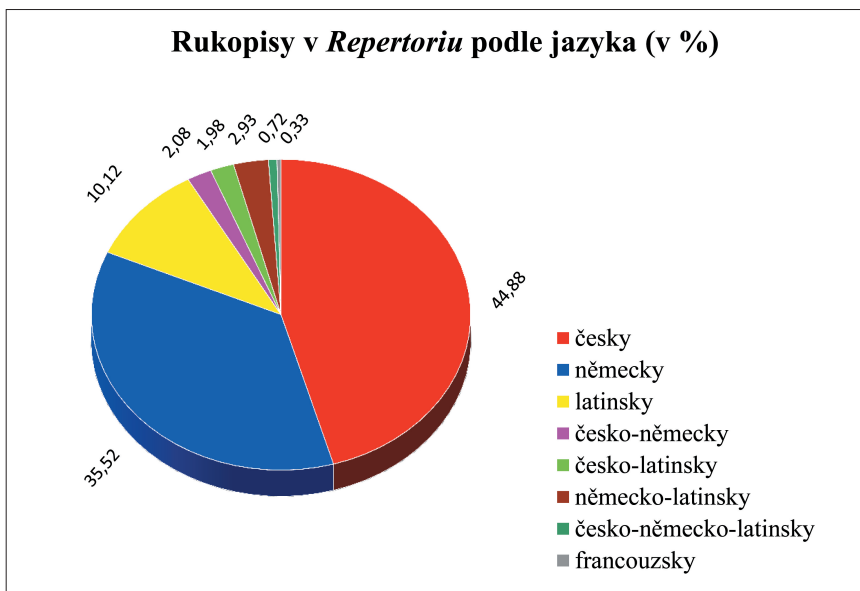
⁷⁰⁾ Obdobné závěry viz např. Z. R. NEŠPOR, „*Vzduch k Bohu dychtící*“.

⁷¹⁾ Česky poprvé v roce 1798 ve dvou různých překladech, v Kutné Hoře snad od F. J. Tomsy, v Praze od K. I. Tháma (srov. *Knihopis* č. 2208–2209).

3. Rukopisy podle jazyka (jazyků)

V následujícím grafu (Graf 2) a tabulce (Tabulka 1) jsme se pokusili rozdělit rukopisy v *Repertoriu* podle užitého jazyka. Do Grafu 2 jsme zahrnuli ty jazyky či jejich kombinace, které se vyskytly alespoň u desítky rukopisů; méně časté případy jsou popsány v Tabulce 1. Kombinací dvou či více jazyků je míněn prostý fakt, že jsou dané jazyky v nějaké míře v daném rukopisu zastoupeny, nepřihlíží se tedy k tomu, zda je jeden z nich dominantní, zda jsou používány střídavě, či sekvenčně, týměž písařem, či různými písaři apod.

Graf 2

Graf 2 ukazuje, že i když nejpočetnější skupinu tvoří rukopisy psané pouze česky, jejich počet nedosahuje ani poloviny z celkového počtu rukopisů (necelých 45 %) a rukopisy výhradně německé za nimi zaostávají pouze o 10 %. Pokud bychom porovnávali celkový počet rukopisů, v nichž se čeština objevuje (jako jediný jazyk textu nebo v kombinaci s jinými jazyky), s počtem rukopisů, v nichž se objevuje němčina, dostali bychom necelých 50 % versus přibližně 41 %.

Všimneme-li si vzájemného vztahu zastoupení českých a německých rukopisů v různých muzeích (a odhlédneme přitom od jazyků dalších), není nijak překvapivé, že v oblastech, které byly osídleny téměř výhradně německy mluvícím obyvatel-

Tabulka 1

Jazyk(y) rukopisu	Počet	%
hebrejsky	6	0,19
slovensky (slovakizovanou češtinou)	5	0,16
německo-francouzsky	4	0,13
církevněslovensky	3	0,09
italsky	3	0,09
německo-latinsko-řecky	3	0,09
latinsko-řecky	3	0,09
latinsko-francouzsky	2	0,07
latinsko-italsky	2	0,07
německo-latinsko-francouzsky	2	0,07
německo-hebrejsky	2	0,07

Jazyk(y) rukopisu	Počet	%
německo-italsky	1	0,03
česko-německo-latinsko-francouzsky	1	0,03
německo-francouzsko-anglicky	1	0,03
německo-latinsko-francouzsko-italsky	1	0,03
německo-latinsko-řecko-francouzsky	1	0,03
německo-latinsko-francouzsko-anglicky	1	0,03
německo-latinsko-francouzsko-italsko-hebrejsky	1	0,03
česko-německo-latinsko-polsky	1	0,03
česko-německo-latinsko-francouzsko-italsko-polsko-maďarsky	1	0,03

stvem, nacházíme pouze rukopisy jazykově německé – v Duchcově, Chebu či Chomutově bychom český rukopis hledali marně. Domníváme se však, že přinejmenším stojí za zmínku (byť to také není úplné překvapení), že obráceně to neplatí: v *Repertoriu* téměř není muzea (nepočítáme-li taková, která vlastní jen jeden či dva rukopisy), které by bylo jazykově výhradně české (tj. nemělo ve sbírkách kromě českých i německé rukopisy) – i v oblastech s převážně českým obyvatelstvem se tedy patrně našli písaři a čtenáři německých modlitebních knih či lékařských příruček, abychom jmenovali jen příklady, u nichž bychom nejspíše očekávali, že písař použije svůj rodný jazyk.⁷²⁾

⁷²⁾ Problematiku vztahu češtiny a němčiny (příp. latiny) v rukopisech by bylo možno samozřejmě sledovat také z hlediska vývojového, vzhledem k nesouměřitelnosti celkového počtu rukopisů různého stáří jsme zde od toho však upustili. Domníváme se, že je pro to vhodnější metoda sond: např. Tilman Berger se zabýval výzkumem, jakým způsobem a jak rychle proniká do úřed-

Třetím nejvíce zastoupeným jazykem v *Repertoriu* je s přibližně 16 % latina. Jako jazyk církve a vzdělanců samozřejmě dominuje rukopisům tematicky a žánrově poněkud odlišným, než jsou rukopisy psané ostatními jazyky, převahu pak má mezi rukopisy pocházejícími z bývalých klášterních knihoven.⁷³⁾ Pokud se objevuje např. v liturgických příručkách, zpěvnících, modlitebních knihách apod. v kombinaci s češtinou nebo němčinou (příp. francouzštinou), pak je hierarchie jazyků zřetelná: v liturgických příručkách jsou vernakulárním jazykům vyhrazeny pouze prováděcí pokyny a poznámky, v kancionálech se latinsky nejčastěji objevují zpěvy, které byly součástí liturgie. Kratší či delší latinské pasáže nacházíme také v různých návodech na léčení lidí i dobytka, kde mají vesměs funkci magickou – mocné zařikání, které používá kněz u oltáře, a které tudíž (podle lidových představ) musí fungovat i v jiných naléhavých případech. Latinské pasáže zde i v ostatních rukopisech lidové proveniencce bývají často psány foneticky (jen na základě poslechu a bez pochopení významu, včetně např. nesprávného kladení hranic mezi slovy), a tedy silně zkomoleny. Fonetický záznam však v tomto případě nelze hodnotit zcela negativně, protože plně vyhovuje účelu, pro který by pořízen: tedy zachytit zvukovou podobu „kouzelné formule“, jejíž obsahová a pravopisná stránka byla pro písaře naprosto irelevantní.

Jako čtvrtá následuje s velkým odstupem francouzština. Je to jazyk prestižní, jazyk vzdělaných, především šlechtických vrstev.⁷⁴⁾ Objevuje se nejen v šlechtických

---

ních písemností města Chrudimi němčina na úkor češtiny a kdy jsou písemnosti dvojjazyčné: Tilman BERGER, *Užívání češtiny jako úředního jazyka v druhé polovině 18. století na příkladě města Chrudimě*, in: Václav Petrbock – Radek Lunga – Jan Tydlitát (edd.), *Východočeská duchovní a slovesná kultura v 18. století*, Boskovice 1999, s. 43–78.

⁷³⁾ Klášterní knihovny měly různé osudy. Jen menšina z nich se dochovala alespoň v relativní úplnosti v jediné instituci (buď jako její majetek, nebo jako deponát). Původní složení mnohých z nich je dnes možno jen částečně rekonstruovat studiem dobových katalogů a vyhledáváním dochovaných knih v různých institucích – S. Petr se tak např. pokusil dohledat rukopisy z knihovny kláštera obutých augustiniánů-eremitů ve Vrchlabí: Stanislav PETR, *Rukopisy kláštera obutých augustiniánů-eremitů ve Vrchlabí*, in: V. Petrbock – R. Lunga – J. Tydlitát (edd.), *Východočeská duchovní a slovesná kultura*, s. 396–417.

⁷⁴⁾ Podle Mileny LENDEROVÉ, *Sociální a kulturní funkce francouzštiny ve společnosti českých zemí v období „mezi časy“*, in: Jaroslav Lorman – Daniela Tinková (edd.), *Post tenebras spero lucem. Duchovní tvář českého a moravského osvícenství*, Praha 2009, s. 236–248 plnila ve šlechtických kruzích francouzština v 18. století jednak funkci sjednocujícího evropského kulturního prvku a jednak funkci stratifikační, tj. byla vnímána jako distinktivní znak urozenosti. Ve většině českých šlechtických rodin byli v této době zaměstnáváni francouzští vychovatelé a děti se často učily francouzštině jako prvnímu či druhému jazyku, přičemž s výukou druhého jazyka se začínalo zpravidla poměrně brzy, asi v šesti letech. Také podle Claire MÁDL, *L'aristocrate client, complice et concurrent des libraires*, s. 174 němčina mezi mnohojazyčnou šlechtou 18. století jen postupně získávala pozice na úkor francouzštiny, z dalších jazyků pak italtština na oblibě ztrácela, angličtina naopak získávala.

štambuších, gratulačních rukopisech či sbírkách básní, ale i v modlitebních knihách, sbírkách rozjímání, meditačních příručkách apod., někdy v kombinaci s latinou nebo němčinou. Jako příklady mohou sloužit např. latinské mariánské nešpory s francouzskými nadpisy z konce 18. století, uložené v muzeu v Kutné Hoře a pocházející snad z tamního konventu voršilek (*Repertorium* 2012).⁷⁵⁾

Ostatní jazyky jsou v *Repertoriu* zastoupeny spíše výjimečně, několika kusy. Mnohé z těchto rukopisů navíc nepocházejí z území Čech, ale byly sem přivezeny, a to někdy až ve 20. století. To je případ třeba italských satir Bartolomea Dottiho z druhé poloviny 18. století, které přešly do sbírek muzea v Hronově z majetku sběratele, jenž je zakoupil přímo v Itálii (*Repertorium* 1071).⁷⁶⁾

V souvislosti s užitím různých jazyků v rukopisech *Repertoria* je dále možno upozornit ještě na jeden zajímavý fakt, který by mohl posloužit k dalšímu studiu možných rozdílů v kulturním životě česky a německy mluvících obyvatel českých zemí: ač se mnohé typy rukopisů (např. modlitební knihy, početnice, lékařské a zvěrolékařské receptáře apod.) objevují v zásadě stejně často česky i německy, neplatí to pro značnou část produkce spjaté s hudebním životem: české kancionály a sbírky duchovních písní výrazně převažují nad německými (v poměru přibližně 7:1), zpívané roráty, pašije a pohřební písně se pak objevují pouze české (případně s krátkými latinskými pasážemi). Je otázkou, zda za tímto rozdílem stojí výhradně jiná podoba hudební kultury česky a německy mluvících obyvatel, nebo zda některé z textů (např. pohřební písně) nevycházely v německé verzi častěji tiskem.

---

⁷⁵⁾ Mezi rukopisy pocházejícími s větší či menší pravděpodobností z tohoto konventu je užití francouzštiny jako jediného jazyka nebo v kombinaci s jinými jazyky poměrně časté, což svědčí jednak o tom, že sem vstupovaly dívky z vyšších vrstev, a jednak o styčích tohoto konventu s konventy voršilek ve Francii.

⁷⁶⁾ Podrobněji o rukopisech psaných románskými jazyky v *Repertoriu* Jan ANDRLE, *Románské raněnovověké rukopisy v českých muzejních sbírkách*, in: Alena Císařová Smitková – Andrea Jelinčková – Milada Svobodová (edd.), *Libri magistrí muti sunt*. Pocta Jaroslavě Kašparové, Praha 2013, s. 347–355. Podstatně větší počet rukopisů psaných v těchto jazycích, a to i takových, které se do Čech dostaly už v raném novověku, se ale pravděpodobně nachází ve sbírkách zámeckých knihoven než ve sbírkách muzejních – viz Marie TOŠNEROVÁ a kol., *Průvodce po rukopisných fondech v České republice I, Rukopisné fondy zámeckých, hradních a palácových knihoven*, Praha 1995, ze speciálních studií např. Václav ČERNÝ, *Máme v Čechách autograf Lopeho de Vega? Zpráva o objevu, identifikaci a edici dvou ztracených Calderónových dramát*, in: Václav Černý, *Až do předsíně nebes*, Praha 1996, s. 25–51.

4. Rukopisy podle obsahu

Mnohem méně snadné a jednoznačné než dělení, na němž jsou založeny předcházející kapitoly, bylo rozdělení rukopisů *Repertoria* podle žánru či tematiky – jednotlivé exempláře jsou natolik různorodé, že je těžké vměstnat je do jednoduše vymezených kolonek. Rozhodli jsme se zde proto kombinovat různá kritéria, abychom získali co nejvíce různých informací – i s vědomím rizika, že by následujícímu dělení mohla být vytýkána jistá nesouměřitelnost hledisek. Zároveň jsme si vědomi, že mnohé rukopisy by bylo možno podle různých hledisek zařadit do různých skupin, to však při tomto rámcovém přiblížení snad není příliš na závadu: pro základní orientaci tento přehled postačí, podrobné zhodnocení pak bude látkou pro případně podrobnější studie.

Provedeme-li nejprve nejhrubší dělení dochovaných rukopisů na rukopisy obsahu světského a náboženského, nedočkáme se žádného překvapení: podobně jako v tištěné produkci,⁷⁷⁾ i v produkci rukopisné naprosto převládají díla náboženského obsahu, a to zejména díky žánru nejoblíbenějšímu, modlitební knize (viz dále). Z hlediska intelektuální a sociální stratifikace společnosti pak, také nepřekvapivě, jednoznačně převládají rukopisy lidové nad těmi příslušejícími k vysoké kultuře.

Pro souhrnnou orientaci nejprve na tomto místě uvedeme tabulkový přehled rukopisů podle tematiky (Tabulka 2; ty typy rukopisů, kde jsme zjistili výrazné disproporce mezi výskytem jednotlivých jazyků, třídíme též podle užitého jazyka; vzhledem k tomu, že mnoho typů rukopisů je zastoupeno jen několika kusy, rezignovali jsme na výpočet procentuálního zastoupení). Poté se v následujícím textu k některým z nich vyjádříme podrobněji. Logicky nejvíce místa by si při tom zasloužil už zmíněný nejčastěji zastoupený rukopis – česká či německá modlitební kniha nejčastěji lidové proveniencie – přesto se o něm zmíníme jen velice stručně, protože se díky své oblibě a rozmanitosti zaslouží zvláštní studii.⁷⁸⁾ O něco zevrubněji se budeme věnovat žánrům, které jsou méně frekventované, ale přesto dosti časté. A nakonec se zmíníme o zjištění negativním – které typy rukopisů se v *Repertoriu* téměř nevyskytují, ač bychom je tam z nejrůznějších důvodů očekávali.

⁷⁷⁾ Např. podle statistiky J. Jirečka bylo z 1677 českých literárních děl vzniklých v 17. a 18. století plných 1255 (75 %) náboženského obsahu (citace a propočty viz Zdeněk R. NEŠPOR, *Náboženství na prahu nové doby*, s. 94–95). V západní Evropě dochází od druhé poloviny 18. století k prudkému poklesu podílu náboženské produkce mezi tisky (srov. M. LYONS, *A history of reading and writing*, s. 128–129), u nás byl, zdá se, tento proces poněkud složitější: na počátku 18. století tvořila 75 % českých nepišňových tisků, v druhé polovině 18. století to bylo jen 41 %, na přelomu 18. a 19. století však opět 71 % (J. POKORNÝ, *Česká literární kultura*, s. 241).

⁷⁸⁾ Srov. Alena A. FIDLEROVÁ, *Lidové rukopisné modlitební knihy raného novověku*, Český lid 100, 2013, v tisku.

Tabulka 2

pokračování

Typ rukopisu	Počet
modlitební knihy	1019
meditace, rozjímání, duchovní cvičení	89
modlitby spojené s magií a zaříkávadly	13
liturgické příručky	102
svatební a křestní proslovy	7
kázání, postily	33
exempla	4
popisy zázraků	4
životy svatých	4
výpisky z Bible, poznámky a doplňky k ní	12
Tóry	3
kancionály české	76
německé	12
česko-latinské	5
česko-německé	2
latinské	1
německo-latinské	1
graduály a antifonáře české	6
česko-latinské	5
latinské	26
pohřební písně české	19
česko-latinské	9
pašije české	23
roráty české	38
žaltáře	20

Typ rukopisu	Počet
světské písně	13
hudebniny – duchovní skladby	34
světské skladby	22
učebnice hudby	4
historie a kroniky	45
pamětní knihy a záznamy	49
církevní historie	14
rodokmeny	8
záznamy v kalendářích pamětní a historické	7
hospodářské	27
úřední	46
osobní a smíšené	9
kalendáře	2
proroctví	14
hry věštící budoucnost	3
šťastná čísla	1
filozofie a logika	18
teologie, katechismy	65
etika a morálka	7
fyzika a geometrie	10
astronomie (zejména spojená s návody na stavbu slunečních hodin)	13
astrologie	4
alchymie	13
kabala	3

Tabulka 2 – pokračování

Typ rukopisu	Počet
geografie	7
minerologie	1
mapy, plány, popisy území	16
matematické učebnice (většinou základní počty)	36
pranostiky	4
architektura	1
výtvarné umění	11
rétorika	7
gramatika a poetika	9
slovníky	8
knihovní katalogy	4
básně	32
divadelní hry a synopse	16
citáty a sentence	6
životopisy osobností	5
zábavná próza	7
morálně a nábožensky vzdělávací próza	9
cestopisy a cestovní deníky	10
gratulační sborníky a básně	31
památníky a štambuchy	11
soukromé dopisy	11
řádové regule	13
elogia a nekrologia	8
náboženská bratrstva (knihy členů apod.)	4

Typ rukopisu	Počet
literátská bratrstva – artikuly	2
svobodní zednáři	2
školní knihy a patenty	16
školní vysvědčení a diplomy	71
školní úlohy	2
metodické příručky	1
právní a politologické spisy	75
církevní právo	6
urbáře, gruntovní knihy	52
smlouvy, pozemkové dokumenty, odkazy pozemků	51
kvitance, potvrzení	54
úřední dopisy a žádosti	39
formuláře, vzorníky smluv	3
kontribuční knihy	8
pamětní knihy kostelů	2
pamětní a záznamní knihy měst	5
patenty, nařízení a další úřední písemnosti	50
propouštěcí listy	14
rodné a zachovací listy	17
svatební smlouvy	5
církevní privilegia, patenty, matriky apod.	50
účty a inventáře (církevní instituce, literáti)	33
účty (města, panství, soukromé osoby)	27
fundace	18

Tabulka 2 – pokračování

Typ rukopisu	Počet	Typ rukopisu	Počet
cechovní artikuly	47	pivovarníci	1
knihy mistrů, tovaryšů, učedníků	48	vinaři	1
účty	31	vojáci	9
výuční a mistrovské listy	85	numismatika	2
nařízení, potvrzení, povolení ap.	14	léčení lidí	66
příručky, návody, výuční listy apod.:		léčení zvířat	24
myslivci	9	léčení lidí a zvířat	10
kuchaři	3	hospodářské rady a návody	10
barvíři a malíři	17	léčení lidí a hospodářské rady	11
mlynáři	2	léčení zvířat a hospodářské rady	3
zahradníci	1	léčení lidí a zvířat a hospodářské rady	7
tkalci	3	herbáře (většinou lékařsky zaměřené)	17
skláři	2	kuchařky	25
horníci	2	kuchařky a lékařské recepty	2

4.1 Nejčastěji zastoupené rukopisy – modlitební knihy

Jak už bylo řečeno, suverénně nejčastěji se mezi rukopisy 17. a 18. století v muzejních sbírkách setkáváme s modlitebními knihami:⁷⁹⁾ tvoří zhruba třetinu všech rukopisů *Repertoria*. Jazykově jsou většinou české nebo německé a převážná větši-

⁷⁹⁾ Rukopisné modlitební knihy si určitou pozornost získaly zejména v době kolem konání Národopisné výstavy československé (1895), kdy byla popisována především jejich stránka výtvarná (články publikované nejčastěji v *Českém lidu*, příslušné odkazy viz např. Z. R. NEŠPOR, „Vzduch k Bohu dychtící“ nebo Zuzana ČEVELOVÁ, *Modlitební knihy jako pramen k obrazu zbožnosti a genderovým konstruktům 19. století*, *Theatrum historiae* 6, 2010, s. 49–78), pak zájem o ně opadl. Až v době nedávné přibývá příspěvků zabývajících se těmito památkami

na z nich pochází z druhé poloviny 18. století, přičemž typově v podstatě stejné rukopisy vznikaly ještě téměř do poloviny 19. století;⁸⁰⁾ u nedatované modlitební knihy z tohoto období je většinou velmi těžké, ba nemožné rozhodnout, zda vznikla např. v posledním desetiletí století osmnáctého, nebo třeba ve 20. letech století devatenáctého. Většinou pocházejí z lidového prostředí (což u některých z nich dokládají i písařské či vlastnické příписы udávající nejen jméno, ale i bydliště a zaměstnání písaře nebo majitele) a značná část z nich je výsledkem práce (polo)profesionálního písaře, prováděné na zakázku nebo i bez ní za účelem prodeje, lze na ně tedy nahlížet jako na případy výše zmíněné podnikatelské rukopisné publikace.

Tak vysoký podíl jediného typu rukopisu v celkové produkci by se na první pohled mohl zdát překvapivý. Je však třeba vzít v úvahu fakt, že řád života lidí raného novověku, a to i v době osvícenství, v zásadě určovalo náboženství.⁸¹⁾ Také by se snad mohlo zdát, že jde o pouhou nezajímavou, „spotřební“ produkci, která jen reprodukuje tištěné vzory a nepřináší nic nového. Vzhledem k oblíbenosti těchto knih (mnohdy to byla asi jediná kniha, která v chalupě byla, a – zejména u žen – často také jediná kniha, kterou v životě přečetly) a k množství jejich různých typů si však zaslouží pozornost.⁸²⁾ I jejich vztah k tiskům je poměrně složitý: ne vždy musí užití titulu často vydávané modlitební knihy znamenat i podobnost obsahu;⁸³⁾ naopak,

---

z pohledu různých humanitních věd (např. M.-E. DUCREUX, *Livres d'hommes et de femmes*; Jan KVAPIL, *Ze Zahrádky do Zahrady aneb Od Hortulu animae k Štěpné zahradě Martina z Kochemu*, Ústí nad Labem 2001; Z. R. NEŠPOR, „Vzduch k Bohu dychtící“; Lenka HORÁKOVÁ, *Rukou psaná katolická modlitební kniha v 18. a první polovině 19. století*, *Východočeské listy historické* 26, 2009, s. 179–187; H. KUCHAROVÁ, *Několik poznámek*; J. POŠ, *Růžová zahrádka*; Z. R. NEŠPOR, *Lidové modlitební knížky*; J. KVAPIL, *Květinová zahrádka*; Lenka HORÁKOVÁ, *Vývoj novověkých rukopisně tradovaných modlitebních knih na území jižní Moravy*, Brno 2010, nepublikovaná disertační práce, dostupné též z WWW: <http://is.muni.cz/th/102617/ff_d/>; Z. ČEVELOVÁ, *Modlitební knihy*; Hedvika KUCHAROVÁ – Zdeněk R. NEŠPOR, „Volkshandschriften“ in der Religionsgeschichte der böhmischen Länder im 18. und 19. Jahrhundert. *Barock und Aufklärung bei Katholiken und Nichtkatholiken*, *Historisches Jahrbuch* 132, 2012, s. 304–353.

⁸⁰⁾ Podle M. HOLUBOVÉ, „*Duchovní pokládek duše křesťanské*“, s. 33, lze za dobu největšího výskytu rukopisných modlitebních knih považovat období let 1750–1850.

⁸¹⁾ Viz R. VAN DÜLMEN, *Kultura a každodenní život*.

⁸²⁾ V intencích historické antropologie, která se snaží nezaměřovat se jen na zvláštní, „okrajové“ oblasti zbožnosti raného novověku, ale věnuje pozornost i „běžným“, každodenním náboženským praktikám většiny obyvatel a snaží se je analyzovat z perspektivy těch, kdo se na nich aktivně podíleli. Tato problematika byla dosud mimo hlavní okruh zájmu, mj. proto, že je mnohem obtížněji rekonstruovatelná než to, co bylo předmětem církevní kontroly a represe (srov. R. VAN DÜLMEN, *Historická antropologie*, s. 61).

⁸³⁾ Ke vztahům mezi rukopisnými a tištěnými modlitebními knihami srov. H. KUCHAROVÁ, *Několik poznámek*, nebo L. HORÁKOVÁ, *Vývoj novověkých rukopisně tradovaných modlitebních*

jak se zdá, existovaly i poměrně silné lokální rukopisné tradice (textové i výtvarné), které měly k tiskům vztah velice volný.⁸⁴⁾ Navíc je zajímavé, že i když převážná většina dochovaných rukopisných modlitebních knih je (nepřekvapivě) katolická, jsou i z doby, kdy byly české země považovány v zásadě za rekatolizované, dochovány také knížky evangelické,⁸⁵⁾ vycházející např. z knihy Filipa Kegelia *Dvanáctero přemýšlování duchovních*⁸⁶⁾ nebo z knihy Augusta Hermanna Frankeho *Svatá a bezpečná cesta víry evangelického křesťana*, Halle 1723.⁸⁷⁾

4.2 Další typy rukopisů

O nejtypičtějším rukopisu 17. a 18. století, modlitební knize, jsme se zmínili samostatně. Ostatní rukopisy jsou tematicky a žánrově natolik různorodé, že bylo nutno je seskupit do velice obecně charakterizovaných celků a v jejich rámci potom dále rozlišovat.

---

knih, která zmiňuje např. i rukopisnou modlitební knihu Studnice vod, vod živých z roku 1776, která se svým začátkem prezentuje jako opis soudobého katolického tisku, naprostá většina jejího textu s ním ale nemá vůbec nic společného a je pravděpodobně opisem nějakého tisku exulantského (rozpis obsahu obou knih viz tamtéž, s. 51–98, kde se ale na nekatoličnost rukopisu neupozorňuje).

⁸⁴⁾ Srov. například německé modlitební knihy z Králík a okolí, jejichž titul začíná „Auserlesenes und Trost=Reiches Maß=Büchlein [...]“ či velmi podobně (*Repertorium* 1778, 1780, 1782, 1788 a 1790).

⁸⁵⁾ K předpokládanému podílu nekatolických rukopisů na celkové produkci srov. NEŠPOR, „Vzduch k Bohu dychtící“, nebo J. HORSKÝ– Z. R. NEŠPOR, *Typologie české víry*, s. 69. O modlitebních knihách a dalších typech rukopisných pramenů ke studiu předtolerančního i tolerančního nekatolictví, zejména ze sbírek Polabského muzea v Poděbradech, viz Petr ŠORM, *Možnosti studia muzejních památek pro bádání o nekatolických doby předtoleranční a toleranční*, in: Z. R. Nešpor (ed.), *Čeští nekatolíci v 18. století. Mezi pronásledováním a náboženskou tolerancí*, Ústí nad Labem 2007, s. 26–31.

⁸⁶⁾ *Knihopis* č. 3896–3907.

⁸⁷⁾ *Repertorium* 3262; rukopis pochází z druhé poloviny 18. století a u jeho první části není zachován titul, druhá část je nadepsána „Swata a bezpečna Cesta Wjry Ewan gelytckeho křestana nekdy W Zpusobu Wyznany w nemeckem gazyku vkazana nyny pak Zlasky k prawde do Českého PřeLožena a PoPate sPrzedmluau Wjdana Leta Pane MDCCXXIII“. Oblíbenost Kegeiova *Dvanáctera přemýšlování* dokládají i výsledky osob podezřelých z kacířství: viz Vladimír KOBLÍŽEK, *Český venkov a kniha*, in: V. Petrbock – R. Lunga – J. Tydlitát (edd.), *Východočeská duchovní a slovesná kultura*, s. 93–102, (*Knihopis* č. 2581).

4.2.1 Ostatní rukopisy spojené s duchovním životem

Kromě modlitebních knih registruje *Repertorium* také značný počet knih určených k meditaci a rozjímání a také duchovních cvičení. Jde většinou o rukopisy pocházející z některého z klášterů; velké množství jich například patřilo konventu voršilek v Kutné Hoře, jehož duchovní život byl velmi silně ovlivněn ignaciánskou spiritualitou.⁸⁸⁾

Naopak lidového původu jsou různé jednotlivé ochranné modlitby a zařikání a knížky, v nichž se mísí modlitby proti různým pohromám s magickými formulami.⁸⁹⁾ Hranice mezi rukopisem označeným jako modlitební kniha a rukopisem magickým je tak někdy dosti nejasná – a nejasná patrně byla i lidovým uživatelům těchto knížek. Pokud jde o vzdělané elity, je pravděpodobné, že, jak píše Čornejová, vedly dělítko zhruba takto: „Vše, co posvětila svatá církev, bylo přípustné, vše, co stálo mimo tento okruh, bylo naopak nedovolené, škodlivé a trestuhodné.“⁹⁰⁾ Z hlediska obyčejných vesničanů, opisovačů a uživatelů oněch rukopisů byla však hranice mezi magií „povolenou“ a „nepovolenou“ patrně dosti nejasná; z jejich pohledu vše, co na sobě neslo odlesk „magických“ církevních obřadů (třeba tím, že to připomínalo latinu apod.), z nich mohlo načerpat a patrně načerpalo nějakou nadpřirozenou moc, a proto mohlo být úspěšně použito v nouzi k léčení lidí i dobytky, odvracení neštěstí apod. Žehnáni a zaklínadla⁹¹⁾ tak často obsahovala vyzývání jmen Božích, sv. Trojice, Panny Marie a svatých nebo formule odposlechnuté při liturgii, a tím znamenala pro duchovenstvo svým způsobem rouhání.⁹²⁾ Proto byly takovéto

⁸⁸⁾ Srov. např. *Repertorium* 1852, 1888, 1912 nebo 1947.

⁸⁹⁾ Sem patří např. knížka modliteb a magických formulí a diagramů z přelomu 18. a 19. století, v níž se mj. nacházejí „Modlytba Dwanacta Proti Mordyřum: a Zloděgum, autrhačum Dobrehu Jmena, a Czti“ nebo „Modlytba Patnacta Toto gest dobre Žehnaní před Pany giti a snima se Sauditi Ten Swau Při nestrati, a wysaudí“ (*Repertorium* 2825), nebo ochranný spisek „Nábozná Knjžka proti Ohni“, také z přelomu 18. a 19. století, jehož účel je jasně patrný ze slov „Consummatum est. Kdož tuto cedulku v geho Domě má, ten gest zbaweney od wsseho ohně. [...]“ (*Repertorium* 553).

⁹⁰⁾ Ivana ČORNEJOVÁ, *Tovaryšstvo Ježíšovo. Jezuité v Čechách*, Praha 2002, s. 194.

⁹¹⁾ Žehnáni a zaklínadla bývala hlasitě pronášena nebo psána např. na dveře nebo na kusy papíru či pergamenu a připevňována na tělo člověka nebo zvířete a měla sloužit především k ochraně lidí a zvířat před nemocemi, nehodami, špatným počasím a úrknutím. Příklady viz R. VAN DÜLMEN, *Kultura a každodenní život*, s. 83–86.

⁹²⁾ R. VAN DÜLMEN, *Kultura a každodenní život*, s. 83. Latinská slova užívá jako zařikávací formulí např. už zmíněný spisek „Nábozná Knjžka proti Ohni“: „[...] Ecce Cruce[m] Domini. + fugite partes adversae.“ (*Repertorium* 553). Zajímavé je, že takovéto texty mohly působit i „interkulturně“ – v Dalmácii si nechávali muslimové od křesťanských kněží zhotovit *zapis*, kousek papíru popsaný svatými jmény, který pak nosili jako talisman nebo připevňovali dobytku na rohy (Peter BURKE, *Lidová kultura v raně novověké Evropě*, Praha 2005, s. 76).

praktiky soudně stihány,⁹³⁾ faráři či misionáři se podobné písemnosti snažili zabavovat, o vydávání tiskem nemohla být ani řeč. V lidovém prostředí však byly velmi oblíbené⁹⁴⁾ – není tedy divu, že se šířily především ústním podáním (v Evropě raného novověku dosud existovali i „profesionální“ lidoví léčitelé a věštcí)⁹⁵⁾ nebo rukopisně.

Z „oficiálních“ rukopisů jsou poměrně hojně zastoupeny příručky používané při liturgii mše svaté, breviáře, hodinky apod. Naopak méně často, než bychom očekávali vzhledem k potridentské povinnosti farářů kázat pravidelně zejména o nedělích a svátcích,⁹⁶⁾ jsou zastoupena kázání (ať už samostatná, či celé postily). Důvodů je patrně více: mnozí, zejména venkovští faráři mohli vycházet při sestavování svých kázání z tištěných příruček,⁹⁷⁾ příp. hovořit jen podle poznámek, které nemusely být vždy uchovávané (nebo alespoň nemusely být jako „rukopisy malé estetické hodnoty“ odevzdány do muzeí, mohly zůstat na farářích⁹⁸⁾ apod.). Zejména kázání určená prostému lidu mohla být do značné míry improvizována,⁹⁹⁾ a možná proto se téměř

⁹³⁾ I. ČORNEJOVÁ, *Tovaryšstvo Ježíšovo*, s. 194–195.

⁹⁴⁾ O rozšíření těchto rukopisných magických příruček svědčí např. i fakt, že v roce 1724 zabil Antonín Koniáš během své misie v Prácheňském kraji 30 rukopisných magických knih (z celkového počtu 503 kacířských a pověřených knih; Martin SVATOŠ, *Kontrola četby a distribuce náboženských knih při lidových misiích a misijní knížky v 18. století*, in: Ivana Čornejová (ed.), *Úloha církevních řádů při pobělohorské rekatolizaci*, Praha 2003, s. 369). Podobně v letech 1709–1714 zabil Matěj Třebický na Královéhradecku kromě 404 kacířských knih také 12 spisů „magických“ (I. ČORNEJOVÁ, *Tovaryšstvo Ježíšovo*, s. 198). O pramenech našich znalostí o těchto příručkách a lidové magii vůbec (kromě lékařsko-magických knížek různého typu také různé úřední výnosy, procesní akta včetně protokolů čarodějnických procesů, protimagické osvicenské spisy apod.) informuje např. R. VAN DÜLMEN, *Kultura a každodenní život*, s. 82–83, a literatura zde citovaná.

⁹⁵⁾ P. BURKE, *Lidová kultura*, s. 123.

⁹⁶⁾ Rudolf ZUBER, *Osudy moravské církve v 18. století I*, Praha 1987, s. 207. Je však pravda, že se toto nařízení zejména v první polovině 18. století v mnoha oblastech nevykonávalo a na některých odlehklých místech Moravy se kázalo třeba i jen jednou ročně (*tamtéž*).

⁹⁷⁾ Alespoň se tak domnívá R. ZUBER, *Osudy moravské církve*, s. 210. Dovědčují to i soupisy knihoven jednotlivých farářů z této doby, v nichž se podobné příručky často objevují (srov. Marie RYANTOVÁ, *Jan Josef Božan, autor kancionálu Slaviček rájský*, in: V. Petrbock – R. Lunga – J. Tydlitát (edd.), *Východočeská duchovní a slovesná kultura*, s. 343–344; nebo Lydia BAŠTECKÁ, *Farní a kněžské knihovny koncem 18. století na Náchodsku na příkladu Hronova*, in: Václav Petrbock – Radek Lunga – Jan Tydlitát (edd.), *Východočeská duchovní a slovesná kultura v 18. století*, Boskovice 1999, s. 349, 353–354).

⁹⁸⁾ To ale také není příliš pravděpodobné, protože farní knihovny začaly být organizovaně zřizovány až od roku 1818, do té doby byly knihy osobním majetkem kněze (L. BAŠTECKÁ, *Farní a kněžské knihovny*, s. 346–347).

⁹⁹⁾ Např. Burke považuje mnichy, především františkány, za profesionální vypravěče používající improvizaci a jejich kázání za polodramatické formy bližící se lidovému dramatu, za druh lidového umění: P. BURKE, *Lidová kultura*, s. 89–90, 117–118, 138, 150, 160.

nezachovala.¹⁰⁰) Nejčastěji dochovanými rukopisnými kázáními jsou kázání řádové provenience (nejčastěji augustiniáni nebo cisterciáci) a členům řádu či jiných klášterních komunit také určená. Vyskytují se ale také kázání nekatolická, nejčastěji samozřejmě na samém začátku nebo naopak konci sledovaného období. Mezi nimi jsou zajímavým případem záznamy mluvené podoby kázání Jana Cyrilla, Matěje Cyra a Matouše z Boleslavic, které si na počátku druhého desetiletí 17. století zapísala podle poslechu osmnáctiletá dívka Anna Marie Častlarka z Krošvic.¹⁰¹)

4.2.2 Hudební rukopisy

Nemálo vznikalo v 17. a 18. století hudebních rukopisů či rukopisů zachycujících písňové texty.¹⁰²) Jsou to především kancionály s duchovními písněmi,¹⁰³) ojedinele i zápisy jednotlivých písní. Důvodem pro opisování kancionálů mohl být například fakt, že tištěné kancionály byly vesměs značně rozsáhlé, a proto i dosti drahé.¹⁰⁴) Některé písně, katolické i nekatolické, navíc nejspíš kvůli svému obsahu ani neměly šanci vyjít tiskem.¹⁰⁵) Kromě toho je pravděpodobné, že pisařům šlo (podobně jako u modlitebních knih) také o vytvoření knihy komponované podle individuálních potřeb (častěji ovšem spíše kůru či farnosti než jedince)¹⁰⁶)

¹⁰⁰) Jedním z mála rukopisů kázání určených výslovně pro lid je dvoudílný spis P. Štěpána Bricha, cisterciáka a faráře v Černčici, který v latinském titulu svých českých kázání uvádí, že jsou to „Conciones christiano=Catholicae breves, intellectu faciles, Sententiis S. Scripturae, et SS. Patrum Roboratae, [...] Rudi Plebeculae dictae, et humili stylo ac calamo a me P. Stephano Brich S. ord. Cis. M^{ri} B. V. M. de Sancta-Corona Professo Czernicij aliquot Annorum Spatio indigno Curato conscriptae A^o 1774. [...]“ (*Repertorium* 480 a 481).

¹⁰¹) „Kazany Nedielny Vrozené panny Anny Marie Častlarky z Krosswjc, kteráž w letech gsa osmnáctj tehďáz věku swého, pokudž ge, z Sleychánj Slowa Božjho, od Ctíhodných Mužu a Služebnjku Božjch, w Chrámě Paně Bethlehenském, pamatowati mohla; wlastnj swau rukau: (k njmž nazad Modlitba gegj od nj složená gest přjzložena) w tuto knjhu sepsala. [...]“ (*Repertorium* 969).

¹⁰²) Notový materiál zaznamenávající jednotlivé party duchovních i světských skladeb zde podrobně komentovat nebudeme, jednak proto, že jej *Repertorium* nezachycuje v úplnosti (viz výše) a jednak proto, že jeho rozbor přísluší spíše muzikologům.

¹⁰³) Základní výběr nenotovaných mešních a dalších duchovních písní byl navíc i součástí některých modlitebních knih, českých i německých (např. *Repertorium* 1967 nebo 1595).

¹⁰⁴) Podle R. ZUBERA, *Osudy moravské církve*, s. 256 se jejich cena pohybovala kolem 3–4 zlatých.

¹⁰⁵) Srov. např. hanlivou píseň proti nekatolíkům, pocházející patrně z toleranční doby (*Repertorium* 923, zde chybně řazeno do pol. 18. stol.) nebo různé verze písně o králi Marokánovi (viz dále pozn. 113).

¹⁰⁶) Některé z těchto rukopisů se výslovně odvolávají na tištěnou předlohu (např. *Repertorium* 1953), i u nich by však bylo zajímavé zjistit, nakolik jde o prostý výtah a nakolik o tvořivou

a výtvarně zdobené,¹⁰⁷⁾ v některých případech i zde tedy můžeme uvažovat o podnikatelské, jindy ale o autorské či uživatelské publikaci.

Zajímavá je už zmiňovaná skutečnost, že mezi kancionály uvedenými v *Reperitoriu* výrazně převažují rukopisy českojazyčné nad německojazyčnými. Svědčí to patrně o rozdílech v hudebním životě obou jazykových společenství, přesnější vysvětlení ale zatím nemáme, protože v tištěné produkci německé kancionály nescházely.¹⁰⁸⁾ Předpokládaný rozdíl v intenzitě hudebního života česky a německy mluvících obyvatel Čech ale dále dotvrzuje ještě mnohem výraznější disproporce u rorátů, zpívaných pašiji¹⁰⁹⁾ a pohřebních písní: všechny registrované exempláře jsou výhradně české (příp. u pohřebních písní s krátkými latinskými vložkami). Zdá se, že se hudební kultura česky mluvícího obyvatelstva v tomto ohledu od kultury německy mluvících obyvatel opravdu odlišovala.

Důvodem pro opisování antifonářů, graduálů a kancionálů určených pro zpěv většího počtu zpěváků na kůru byl prostý fakt, že se ani po vynalezení knihtisku netiskly knihy, které byly zapotřebí jen v jednom nebo několika málo kusech (tj. např. zpěvníky uzpůsobené pro potřeby konkrétního kostela). Jejich výrobou se původně zabývaly některé kláštery, potom i osoby světské, příp. celé řemeslné dílny. Takové zpěvníky i s notami, často bohatě zdobené, se vyráběly na náklad obce, štědrých a zbožných jednotlivců, případně literátských bratrstev.¹¹⁰⁾

---

adaptaci písaře. O vzájemných vztazích mezi tištěnou a rukopisnou hymnografickou tvorbou východních Čech v době baroka píše J. Malura a ukazuje, že pohyb písní nebyl jen jednosměrný, z tisků do rukopisů, ale že nebyla výjimečná ani opačná možnost: Jan MALURA, *Tištěná a rukopisná hymnografická tvorba východních Čech v období baroka*, in: V. Petrbock – R. Lunga – J. Tydlitát (edd.), *Východočeská duchovní a slovesná kultura*, s. 181–188).

¹⁰⁷⁾ Např. kancionál českotřebovského tkalce Jana Václava Gaudencia Fialy z let 1744–1747 je bohatě zdoben celostránkovými i menšími akvarely, kolorovanými mědirytinami i figurálními iniciálami (*Reperitorium* 382).

¹⁰⁸⁾ Srov. např. Eduard WINTER, *Tisíc let duchovního zápasu*, v Praze 1940, s. 169–170. Podrobné práce o německojazyčné hymnografii v českých zemích raného novověku ale dosud chybějí. Srov. Václav PETRBOCK, *Koniášova Lob-Klingende Harffe des Neuen Testaments – putování po matných stopách německé hymnografie v Čechách*, in: V. Petrbock – R. Lunga – J. Tydlitát (edd.), *Východočeská duchovní a slovesná kultura v 18. století*, Boskovice 1999, s. 191–192; Jan KVAPIL, *Die böhmischen Länder*, in: Dominik Fugger – Andreas Scheidgen (edd.), *Geschichte des katholischen Gesangbuchs*, Tübingen 2008, s. 221–251; k česko-německým slovesným vztahům v raném novověku obecně srov. Václav PETRBOCK, *Stýkáni, nebo potýkáni? Z dějin česko-německo-rakouských literárních vztahů od Bílé hory do napoleonských válek*, Praha 2012.

¹⁰⁹⁾ Jedná se vesměs o opisy nebo úpravy (např. vícehlasé) pašiji Václava Karla Holana Rovenského (srov. *Knihopis* č. 3107–3111, 4332).

¹¹⁰⁾ Z. V. TOBOLKA, *Knihy*, s. 78. Většina těchto rukopisů pochází samozřejmě ještě ze 16., příp. z přelomu 16. a 17. století.

V příkrém rozporu s počtem dochovaných rukopisů duchovní povahy je nepatrný počet zachovaných zápisů světských písní – pomineme-li možnost, že si je naši předkové nezpívali, zbývá několik možných vysvětlení, která se patrně všechna nějak podílejí na tomto stavu: buď prostí lidé raného novověku jejich zápis nepovažovali za potřebný a důležitý, protože je uměli z paměti (to ale patrně uměli i písně duchovní), nebo byly jejich písemné záznamy naopak tak často používány, že se časem rozpadly, nebo tyto zápisy jako „spotřební“ a pouze zběžné nebyly považovány za dostatečně důležité, aby byly odkazovány budoucím generacím, jako tomu bylo u rukopisů povahy duchovní, a při změně hudební módy byly zlikvidovány jako bezcenné, neboť neměly ani výtvarnou hodnotu.

4.2.3 Rukopisy s historickou a pamětní tematikou

I v oblasti rukopisné kultury se do určité míry projevuje často zmiňovaný historismus českého baroka.¹¹¹⁾ Podle Kalisty, který ale hovoří především o tištěné produkci určené vzdělaným čtenářům, a to zejména těsně po třicetileté válce, „historická sepsání nejen svou kvantitou, obsáhlostí i počtem svým, ale i kvalitativně, úrovní svou, převažují v literatuře pobělohorských Čech daleko nad jinou produkcí – vyjímaje snad spisy rázu náboženského a pak (vnitřně) některá odvětví naší lyriky“.¹¹²⁾ Tento zájem o dějiny a paměť vůbec se ve zkoumaném souboru manifestuje přítomností opisů kronik a historických knih, příp. různě rozsáhlými výpisky z nich, dále rukopisy sloužícími místní, rodinné či privátní paměti (pamětní knihy městské i jednotlivých osob, záznamy důležitých rodinných událostí, poznámky v kalendářích, památníky a štambuchy apod.), výjimečně i opisy nebo výpisky z dobového zpravodajství nebo opisy listin. Mnohé z těchto rukopisů nějakým způsobem doplňují či rozvádějí text tištěných knih.

K textům sloužícím paměti a zapojujícím člověka do řetězu předků a potomků (tělesných i duchovních) můžeme dále fadit životopisy významných osobností, nek-

¹¹¹⁾ Zdeněk KALISTA, *České baroko*, Praha 1941, s. 36–37 vidí příčiny tohoto zesíleného obratu k minulosti a hledání tradic v „ohrožení novými proudy a útvary životními“, které obklopovaly barokního člověka, a u jeho projevů upozorňuje na to, že i když autoři neustupují ze svých vyhraněných konfesních stanovisek, dovedou v zájmu zachování kontinuity v dějinách národa ocenit i osobnosti jiného vyznání. Z poněkud jiného úhlu na tento „národně-obranný“ historismus pohlíží Nešpor, podle něhož byl jedním z konstitutivních rysů české barokní religiozity a ve své podstatě „byl především aktualizacním sebepochopením proti odlišné víře“, ať už na straně katolíků, či protestantů. Přetrvával však i v době osvícenské, pouze se zvolna posouval od hagiografické tendence směrem k větší kritičnosti; Z. R. NEŠPOR, *Náboženství na prahu nové doby*, s. 91–92, 100–101.

¹¹²⁾ Z. KALISTA, *České baroko*, s. 37.

rologia, elogia nebo rodokmeny.¹¹³⁾ S určitou licencí je pak možno mezi spisy zabývající se historií počítat i poměrně oblíbené rukopisy, které se obracejí nikoli do minulosti, ale do budoucnosti: věštby a proroctví, ať už prozaická, nebo písňová.¹¹⁴⁾ V zásadě vážně byla v raném novověku brána i proroctví z dnešního pohledu „hravá“, „zábavná“ – sem patří např. veršovaná sibyla z Chrudimi, z níž se člověk pomocí házení dvěma kostkami může např. dozvědět, čím bude, kdy se ožení nebo vdá či má-li se vydat na cestu.¹¹⁵⁾

4.2.4 Filozofie, teologie, kulturní a přírodní vědy

Rukopisy s touto tematikou pocházejí vesměs z různých klášterů, příp. z pozůstalosti univerzitních studentů (záznamy přednášek),¹¹⁶⁾ jsou tedy v *Repertoriu* dosti ojedinělé.¹¹⁷⁾ Hojnější jsou pouze rukopisy teologického zaměření, pokud mezi ně ovšem započítáme i různé více či méně populární katechetické a pastorační příručky. Poměrně časté jsou také učebnice základních počtů, které patrně sloužily jak ke školní výuce,¹¹⁸⁾ tak k mimoškolnímu studiu např. řemeslnických učňů či tovaryšů a jejichž autoři měli někdy i výtvarné a literární ambice.¹¹⁹⁾

¹¹³⁾ Genealogii, která uchovává rodovou souvislost člověka, a tím ho propojuje s nekonečnem, absolutnem a Bohem, Kalista nazývá typickým útvarem doby baroka (Z. KALISTA, *České baroko*, s. 29).

¹¹⁴⁾ Záznamy o „závadných“ rukopisných proroctvích, „sibylách“, se poměrně často vyskytují v zápisech výsledků osob podezíraných z kacířství, pocházejících z let 1735–1780 (M.-E. DUCREUX, *Livres d'hommes et de femmes*, s. 919). *Repertorium* z podobných rukopisů dále registruje např. dobově velmi oblíbené tzv. Stoveršové marokánské písně (např. *Repertorium* 772 nebo 1106; srov. k nim Hana BOČKOVÁ, *K tak zvané Stoveršové marokánské písně*, in: V. Petrbock – R. Lunga – J. Tydlitát (edd.), *Východočeská duchovní a slovesná kultura*, s. 241–246; Petr JANEČEK, *Eschatologická a profetická motivika ve folkloru českých zemí v 2. polovině 18. a na počátku 19. století: písně o králi Marokánovi*, *Český lid* 93, 2006, s. 153–177).

¹¹⁵⁾ *Repertorium* 1305. Srov. k tomu P. BURKE, *Lidová kultura*, s. 246–247.

¹¹⁶⁾ Např. záznamy latinských přednášek z fyziky a metafyziky z pera benediktina Victorina Reinoldta z poslední třetiny 17. století (*Repertorium* 112, 113) nebo anonymní záznamy přednášek z geometrie, optiky a katoptriky z konce 17. století (*Repertorium* 125).

¹¹⁷⁾ Pro charakteristiku některých z nich viz Jan ANDRLE, *Přírodní filosofie a hermetismus v raněnovověkých rukopisech z českých muzejních sbírek*, in: Zuzana Adamaitis – Tereza Paličková (edd.), *Manu propria... Sborník příspěvků k životnímu jubileu PhDr. Aleny Richterové, CSc.*, Praha 2012, s. 57–65.

¹¹⁸⁾ Srov. např. učebnici nadepsanou „Kniha Početnj. Založena, a pro vpamatovánj, Vměnj Početnjho sepsána w Sskole Wellimské Reformirtske, od Jo[se]fa Bláhy, Dne 13.ho Marcy. 1794 Ro[ku]“ (*Repertorium* 1699).

¹¹⁹⁾ Např. česká početnice z konce 18. století, na konci jejichž některých kapitol jsou připojeny

4.2.5 Filologie, pedagogika, krásná literatura

Slovníků a gramatik registruje *Repertorium* poměrně málo, navíc to často nejsou samostatné rukopisy, ale rukopisně doplňované slovníky nebo gramatiky tištěné. Pokud se zachovaly plně rukopisné gramatiky (většinou velmi stručné), pak se nikdy nejedná o gramatiku češtiny (zastoupena je latina, italština, francouzština, hebrejščina).¹²⁰⁾ Také teoretická poučení o rétorice se vyskytují jen vzácně,¹²¹⁾ kromě nich je rétorika zastoupena ještě konvoluty latinských žakovských rétorických cvičení.¹²²⁾ Opět tedy nezbyvá než zopakovat, co už bylo řečeno výše: rukopisy předpokládající vzdělaného (či vzdělávajícího se) čtenáře nebyly v Čechách raného novověku časté.

O zábavné próze a básních se světskou tematikou se zmíníme níže, neboť se v *Repertoriu* vyskytují pouze sporadicky. Snad jen počet zaznamenaných básní se může zdát vyšší, musíme si ale uvědomit, že jde často o jednotlivé skladby vepsané např. na volná místa tisků nebo o opisy nové německé (příp. i české) produkce ze samého konce sledovaného období.¹²³⁾ Pokud jde o náročnější veršovanou tvorbu starší, nebývá psána česky, ale latinsky, francouzsky, italsky apod.¹²⁴⁾

Plné texty divadelních her jsou z této doby obecně relativně málo zachovány¹²⁵⁾ (snad až na některé texty, ale spíše synopse her řádového školního divadla, např. jezuitského nebo piaristického);¹²⁶⁾ výjimkou z tohoto stavu není ani *Repertorium*.¹²⁷⁾ V hojnější míře se v muzejních sbírkách začínají objevovat až záznamy tex-

---

jednoduché kolorované ornamenty s vepsanými veršovanými rčeními a příslovími (*Repertorium* 1701) nebo perokresebně zdobená a částečně veršovaná učebnice pokročilých počtů od Petra Řehoře (*Repertorium* 3218).

¹²⁰⁾ Srov. *Repertorium* 233, 1674, 1861, 2546.

¹²¹⁾ Výjimkou jsou učebnice pocházející z augustiniánského kláštera v České Lípě: výtah z blíže neoznačené latinské učebnice rétoriky „Explicatio Rhetoricae“ (*Repertorium* 264) nebo neúplná latinská učebnice rétoriky z počátku 18. století (*Repertorium* 279).

¹²²⁾ Např. sborník rétorických cvičení z konce 17. století téže provenience (*Repertorium* 343).

¹²³⁾ Např. *Repertorium* 271.

¹²⁴⁾ Např. *Repertorium* 1071, 1525 nebo 1669.

¹²⁵⁾ Srov. např. Vojtěch RON, *Rekognoskace pašijových a velikonočních her v sudetsko-karpatském prostoru*, in: V. Petrbock – R. Lunga – J. Tydlitát (edd.), *Východočeská duchovní a slovesná kultura*, s. 276–288.

¹²⁶⁾ Srov. např. Magdaléna JACKOVÁ, *Divadlo jako škola ctnosti a zbožnosti. Jezuitské školské drama v Praze v první polovině 18. století*, Praha 2011; Petr POLEHLA, *Jezuitské divadlo ve službě zbožnosti a vzdělanosti*, Červený Kostelec 2011.

¹²⁷⁾ Synopse a hry dochované v *Repertoriu* nejčastěji pocházejí buď z prostředí jezuitského (příp. jiných řádů, např. benediktinů – *Repertorium* 119), nebo, pokud jde o rukopisy lidového původu, jsou poměrně nové, až z přelomu 18. a 19. století. Jsou tedy počátkem obnoveného lidového, sousedského divadla: např. „Comedie O S. Gjři Mučedlnjku.“ od Jana Karla Killara

tů divadelních her z 19. století, především tehdy, pokud v daném městě působila aktivní divadelní společnost (ve větším počtu jsou např. zachovány rukopisy divadelních her z 19. a počátku 20. století z Kutné Hory¹²⁸⁾ či Semil, často i s vevázaným povolením cenzury). Zvláštní skupinu, kterou snad také můžeme řadit k beletrii, tvoří dále gratulační básně a sborníky, vzniklé sice jen pro určitou osobu a příležitost, ale zhotovené s velkou péčí a vynalézavostí.¹²⁹⁾

4.2.6 Rukopisy právní a úřední

Velkou, vnitřně diferencovanou skupinu tvoří rukopisy, které by se daly shrnout pod obecný pojem rukopisy z oblasti právnictví a politologie a rukopisy úřední povahy. Zvláštní postavení mezi nimi mají už zmiňované opisy *Práv městských a Obnoveného zřízení zemského*, často doplňované o různé novely, rejstříky, konkordance apod. Dále sem spadají latinské zápisy z přednášek z církevního i světského práva, příp. právnícké a politologické traktáty, pocházející opět většinou z klášterního prostředí.¹³⁰⁾

Hlavní skupinu však tvoří rukopisy vysloveně úřední povahy: urbáře, gruntovní knihy, kontribuční knihy, kupní a svatební smlouvy, pozemkové dokumenty, kvitanace, úřední dopisy a žádosti, formuláře a vzorníky smluv, propouštěcí, rodné a zachovací listy, účty, záznamy o fundacích. Pro veškerý tento materiál je společné jednak to, že reprezentuje jednu významnou oblast, která v raném novověku fungovala z převážné většiny na rukopisném základě, a jednak že v muzejních sbírkách se nachází jen jeho malá část (většina je uložena v archivech) – pro jeho relevantní zhodnocení je tedy třeba kombinovat oba tyto zdroje.

Z cechovních písemností se v muzejních sbírkách vyskytují různé typy artikulů, knihy mistrů, tovaryšů a učedníků, výuční a mistrovské listy, různá povolení, potvrzení apod. S výučními listy se navíc setkáváme i u dalších povolání, jejichž příslušníci byli v panských službách, a nebyli proto sdruženi do cechů (myslivci, kuchaři ap.). Zejména tyto výuční listy (spolu s některými písemnostmi cechovními) bývají

---

z Náchoda (*Repertorium* 944), kterou Ludmila SOCHOROVÁ, *Východočeský dramatik Jan Karel Killar, „poctivýho řemesla sladovnickýho“ (K tradicím divadelní kultury východních Čech v 18. století)*, in: V. Petrbock – R. Lunga – J. Tydlitát (edd.), *Východočeská duchovní a slovesná kultura*, s. 297 mylně pokládá za ztracenou.

¹²⁸⁾ Srov. úvodní informaci o sbírce muzea v Kutné Hoře, bod IV. e), viz A. FIDLEROVÁ – M. BEKEŠOVÁ a kol., *Repertorium II/1*, s. 173.

¹²⁹⁾ Bývaly věnovány jak řádovému představenému (*Repertorium* 115–117, 349), tak vrchnosti (*Repertorium* 1592) nebo třeba otci (*Repertorium* 942).

¹³⁰⁾ Srov. např. latinskou státovědnou disertaci jezuita Jana Jahody o starověkých říších a římské říši včetně seznamu rakouských panovníků a jejich potomků z roku 1658 (*Repertorium* 1649).

bohatě zdobeny perokresbami prostými i kolorovanými – to, spíše než jejich obsah, bylo patrně důvodem jejich zařazení do muzejních sbírek.¹³¹⁾ Ani cechovní písemnosti z muzejních sbírek však netvoří ucelenou skupinu; jejich naprostá většina je opět uložena v archivech, a musí proto být zkoumány společně s nimi. Je však dobré mít napaměti, že tyto písemnosti mohou být zajímavé i z hlediska literárního či výtvarného – vždyť cechy byly v raném novověku často organizátory kulturního dění, a to se může odrážet i v jejich písemnostech.¹³²⁾

4.2.7 Léčení lidí a zvířat, hospodářské rady a návody

Velká skupina rukopisů se týká problémů zdraví a nemoci. Poměrně hojně jsou zastoupeny knihy lékařské, a to jak opisy odborných lékařských spisů, tak různé sbírky lidových léčitelských rad a receptů, často včetně zařikávání (řadíme sem i nejrozdílnější herbáře, neboť, jak jejich obsah napovídá, jejich vznik nebyl povětšinou motivován teoretickým zájmem o botaniku, ale zřeteli čistě praktickými). Zastoupení různých typů se přitom v průběhu času mění: mezi nejstaršími rukopisy jednoznačně převládají spisy odborné,¹³³⁾ během 18. století pak přibývá lidových receptářů¹³⁴⁾ a s odbornými spisy se ve větší míře opět setkáváme až na samém počátku století devatenáctého¹³⁵⁾ (aniž by ovšem nahradily produkci lidovou).

Mezi relativně hojně zastoupené rukopisy patří i recepty a návody zvěrolékařské (k léčení koní a dobytka, ale i drůbeže apod.) nebo hospodářské (které, jak vyplývá z Tabulky 2, bývají s recepty lékařskými či zvěrolékařskými často promíšeny); všech-

¹³¹⁾ Srov. *Repertorium* 2090 nebo 2273; některé z nich byly v minulosti i zarámovány, aby mohly být použity jako obrazy na stěnu (*Repertorium* 3047 a 3048).

¹³²⁾ Srov. např. knihu přijatých mistrů soukenického cechu v Broumově z let 1761–1903, kterou zahajují citáty ze 126. žalmu a německá báseň o 3 dvojverších s incipitem „Gottes seegen machet reich. [...]“ a jejíž doplňky obsahují i záznam „Sitten und Gebräuche der Braunauer Tuchmacher=Zunft“ a notovanou píseň „Das Tuchmacher-lied.“ (*Repertorium* 120).

¹³³⁾ Např. *Repertorium* 170.

¹³⁴⁾ O lidovém léčitelství ve východních Čechách v 18. a 19. století píše Irena ŠTĚPÁNOVÁ, „Přícházím k tobě, človče, chci ti pomoci...“ (*Lidové léčitelství ve východních Čechách*), in: V. Petrbock – R. Lunga – J. Tydlitát (edd.), *Východočeská duchovní a slovesná kultura*, s. 260–268. Podle jejích poznatků se v tomto oboru poměrně často uplatňovaly ženy – u žádného z lidových receptářů obsažených v *Repertoriu* však nelze s jistotou říci, že by jeho písarkou byla žena (u některých je naopak uveden písař mužský – např. *Repertorium* 601 nebo 705). Některé z nich však ženám prokazatelně patřily (např. *Repertorium* 476; pravděpodobnost ženské majitelky nebo písarky je samozřejmě vyšší u receptářů, které lékařské rady kombinují s kuchařskými nebo s radami pro domácnost).

¹³⁵⁾ Srov. *Repertorium* 1655–1658.

ny tyto typy rukopisů pak velmi často obsahují i magické rady a zařikávání. Hospodářské příručky a návody jsou nejrůznějšího druhu, od odborného pojednání o chovu včel či stavbě mlýnů až po neuspořádané a po léta doplňované knížky nejrůznějších rad a návodů použitelných v zemědělství i při vedení domácnosti. S recepty lékařskými se pak v některých případech prolínají i recepty kuchařské,¹³⁶⁾ jindy je kuchařka samostatnou knihou.¹³⁷⁾

4.3 Rukopisy řídce zastoupené

V předcházejícím textu jsme věnovali pozornost zejména těm typům rukopisů, které jsou pro rukopisnou kulturu 17. a 18. století charakteristické. Velkou výpovědní hodnotu má však i fakt opačný: tedy to, jaké typy rukopisů bychom z nejrůznějších důvodů v muzejních sbírkách očekávali, ale přesto se zde vyskytují jen sporadicky nebo vůbec ne. Chceme proto na tomto místě shrnout, které to jsou.

Zprvč se dá obecně říci, že jsou to rukopisy spjaté s elitním, vzdělaným prostředím. Na českém venkově a v menších městech neměly takové rukopisy vhodné autory ani čtenáře (až na výjimky, např. řeholníky nebo některé faráře). Naprostou většinu rukopisů *Repertoria* tedy můžeme považovat za součást písemné produkce lidové.

Poměrně zřídka se v *Repertoriu* setkáme dále s prozaickými rukopisy beletrizujícími či beletristickými (legendy, zábavná próza...). V případě legend si to můžeme vysvětlovat snad jen tím, že prostí lidé byli zvyklí se s nimi setkávat hlavně formou poslechu při bohoslužbách, i tak jde však o fakt poměrně zarážející. Také absence zábavných příběhů je mezi rukopisy 17. a 18. století na první pohled překvapivá.¹³⁸⁾ Vždyť knížky lidového čtení byly spolu s modlitebními knihami, kancionály a posti-

---

¹³⁶⁾ *Repertorium* 1630 nebo 1662. Anglickým raněnovověkým knihám kuchařských receptů a návodů pro domácnost, nazíraným z hlediska komplexních vzájemných vztahů mezi produkcí a recepcí textů na jedné straně a fungováním domácnosti na straně druhé, se věnuje Wendy WALL, *Literacy and the domestic arts*, *The Huntington Library Quarterly* 73, č. 3, 2010, s. 383–412. Sbírkami lékařských receptů se zabývá Phyllis THOMPSON, *Uncovering the traces left behind. Manuscript recipes, middleclass readers, and reading practices*, in: Laura L. Runge – Pat Rogers, *Producing the eighteenth-century book. Writers and publishers in England, 1650–1800*, Newark 2009, s. 70–94, na domácí rukopisné knihy záznamů různého obsahu se zaměřila Margaret J. M. EZELL, *Invisible books*, tamtéž, s. 53–69.

¹³⁷⁾ Z obsahového hlediska by bylo zajímavé porovnat kuchařky pocházející z prostředí klášterního (např. *Repertorium* 1954) a měšťanského (např. *Repertorium* 1653).

¹³⁸⁾ Jednou z mála výjimek, která potvrzuje pravidlo, jsou české překlady vybraných příběhů Tisíce a jedné noci opsané (sepsané?) v druhé polovině 18. století Josefem Ceregettim v Chrudimi (*Repertorium* 1302).

lami v barokních Čechách nejčastější lidovou četbou.¹³⁹⁾ Je pravda, že i tištěné knížky lidového čtení, kterých muselo být mezi lidmi velké množství, protože vycházely opakovaně v mnoha vydáních, se v knihovných dochovaly jen zřídka: byly to levné tisky na nekvalitním papíru, který se při opakovaném čtení rozpadl.¹⁴⁰⁾ Můžeme ale předpokládat stejné důvody absence těchto textů v rukopisných sbírkách? Domníváme se, že nikoli, protože není důvod, proč by na jejich opisy měl být používán méně kvalitní papír než třeba na zvěrolékařské recepty, a kromě toho často používaných, ale přesto aspoň zlomkovitě dochovaných rukopisů je více (lékařské i zvěrolékařské recepty, kuchařky, modlitební knihy apod.). Musíte tedy hledat ještě důvody jiné. Čistě zábavná próza (tj. taková, která nebyla považována za nábožensky, morálně či jinak naučnou, jako třeba *Testamentové aneb kšaftové patriarchův dvanácti synův Jákobových*¹⁴¹⁾ nebo cestopisy Kryštofa Haranta z Polžic¹⁴²⁾ nebo Mandevillův¹⁴³⁾ zřejmě přes veškerou oblibu tištěných knížek lidového čtení neměla v očích českých prostých čtenářů raného novověku takovou hodnotu, aby stála za opsání a uchování. Pokud se tedy zábavné příběhy mezi rukopisy *Repertoria* vyskytují, pocházejí z velké většiny až ze samého závěru sledovaného období, z přelomu 18. a 19. století nebo z počátku 19. století,¹⁴⁴⁾ kdy se postoj ke krásné literatuře a hodnotový systém vůbec začíná měnit i mezi venkovským obyvatelstvem.¹⁴⁵⁾

Také světská veršovaná tvorba (báseň, světské písně) není příliš hojná. Neznámená to, že by tato tvorba nebyla v muzejních sbírkách zastoupena vůbec, nemalá část z ní však nemůže být považována za čistě beletristickou, neboť zřetel ke stránce obsahové v ní převažuje nad funkcí estetickou.¹⁴⁶⁾ O možných důvodech absence

¹³⁹⁾ Viz M. SLÁDEK, *Malý svět*, s. 151. O knížkách lidového čtení píše např. Jaroslav KOLÁR, *Česká zábavná próza 16. století a tzv. knížky lidového čtení*, Praha 1960 (Rozpravy Československé akademie věd 70, Řada společenských věd 11), v době obrozenecké pak např. J. JANÁČKOVÁ – L. KUSÁKOVÁ, in: Ondřej Hausenblas – Jaroslava Janáčková – Lenka Kusáková (edd.), *Václav Rodomil Kramerius, Knižky lidového čtení*, Praha 1988, s. 7–48.

¹⁴⁰⁾ Jaroslav KOLÁR, *Tři knížky lidového čtení: Meluzína, Magelona, Jenovefa*, Praha 2000, s. 257.

¹⁴¹⁾ Srov. *Knihopis* č. 16117–16122. Opisy např. *Repertorium* 1156, 1571 nebo 1623.

¹⁴²⁾ *Repertorium* 1332.

¹⁴³⁾ *Repertorium* 1280 a 1293.

¹⁴⁴⁾ Např. knížka české zábavné prózy rozdělená na části „Niemj Kuchař. a. neb. Welika, wsstiestj proměna Dyl. prwnj“ a „Wlkánn A, neb okolo Miesta Domažlic blaudicy Duch Dyl = druhy“, které jsou dále doplněny krátkými zábavnými příběhy (*Repertorium* 1667).

¹⁴⁵⁾ Srov. též Ludmila SOCHOROVÁ, *Stopy českého divadelnictví 17. a začátku 18. století*, in: Zuzana Pokorná – Martin Svatoš (edd.), Bohuslav Balbin a kultura jeho doby v Čechách, Praha, Köln, Weimar, Wien 1992, s. 241.

¹⁴⁶⁾ Např. už zmiňovaná částečně veršovaná učebnice počtů od Petra Řehoře (*Repertorium* 3218) nebo česko-latinská veršovaná historie Klatov sepsaná Danielem Erazimem Račinským roku 1642 (*Repertorium* 1620).

světských písní jsme se už zmiňovali; můžeme snad ještě doplnit, že svou roli mohli hrát i fakt, že kramářské tisky světských písní (stejně jako jiné jarmareční tisky) bylo možno koupit za několik krejcarů. Mohli si je tedy dovolit i ti nejmudší, ti, kteří třeba na modlitební knihu už neměli peníze, a proto ani oni nebyli nuceni si tyto písně vlastnoručně přepisovat. Kromě ojedinělých opisů jednotlivých kramářských písniček¹⁴⁷⁾ se proto setkáváme v *Repertoriu* hlavně se sbírkami těchto písní z pera pisarů, kteří sami podobné písně skládali; jsou to ale vesměs rukopisy až ze samého přelomu 19. století nebo opisy ještě pozdější.¹⁴⁸⁾

5. Skladba muzejních sbírek, její příčiny a důsledky

Na závěr bychom chtěli upozornit na limity, které vytváření hypotéz o rukopisné kultuře raného novověku na základě zkoumání muzejních sbírek má. Tento materiál totiž zcela jistě nepostihuje celou dobovou rukopisnou produkci, na jeho složení měly vliv i některé vnější faktory.

Domníváme se, že jedním z nejdůležitějších byla doba vzniku těchto institucí a okolností, za nichž vznikaly. První a nejpočetnější skupina českých muzeí byla zakládána různými místními vlastivědnými, muzejními, archeologickými apod. spolky přibližně od 70. let 19. století do začátku první světové války. Sem patří většina muzeí zastoupených v I. a II. dílu *Repertoria*: z celkového počtu 94 muzeí jich bylo mezi lety 1865 a 1913 založeno 64.¹⁴⁹⁾ Vznik mnohých z nich, zejména těch založených kolem přelomu století, byl v přímé souvislosti s konáním Národopisné výstavy československé v Praze v roce 1895.¹⁵⁰⁾ Právě pro tuto výstavu byly často mezi

¹⁴⁷⁾ Např. „Mrawny zpěw mladencum a pannam wydany. wytisseno w Hoře Kuttny, 1799.“ (*Repertorium* 1979).

¹⁴⁸⁾ Např. torzo českého zpěvníku Jana Tadeáše Plačka ze Sadské z první třetiny 19. století, v němž jsou kromě jeho vlastních písní zastoupeny i opisy písní starších a cizích, mj. Vavákových (*Repertorium* 2726).

¹⁴⁹⁾ Další vlna zakládání muzeí proběhla v době první republiky (u části muzeí, jimiž se zde zabýváme, by mohla být vymezena lety 1919 a 1937 a patřilo by sem 15 muzeí), třetí vlna pak těsně po druhé světové válce (mezi lety 1945 a 1952 vzniklo 7 muzeí). Později, v době komunistického režimu, byla už muzea zakládána jen ojediněle, naopak od konce 60. let do roku 1989 probíhala vlna rušení či slučování muzeí. Obnovována či nově zakládána jsou muzea znovu od počátku 90. let, existují však i taková, v nichž neutěšený stav, do něhož se dostala v druhé polovině 20. století, dosud trvá, jsou dlouhodobě uzavřena a v zásadě nefungují, příp. byla sloučena s nějakým větším muzeem.

¹⁵⁰⁾ Účast muzeí na Národopisné výstavě československé a dokonce i to, které exponáty zde byly vystaveny, lze poměrně dobře sledovat, protože (alespoň v případě rukopisů) jsou tyto předměty dosud označeny vlepeným štítkem s názvem výstavy, proveniencí exponátu a číslem, pod nímž byl prezentován. Předměty s takovýmto označením eviduje *Repertorium* v 31 muzeích.

místním obyvatelstvem sbírány různé předměty, mj. rukopisné knihy, a pokud se tato sbírka po skončení výstavy vrátila zpět do daného muzea (což bylo obvyklé), pak rukopisy už mnohdy nebyly vráceny původním majitelům a staly se základem vznikající rukopisné sbírky, která se pak dále rozrůstala nejčastěji z darů místních obyvatel a institucí a vlastním sběrem muzejních pracovníků.

To mělo značný dopad na skladbu památek, které se v těchto muzeích zachovaly. Právě tím můžeme částečně vysvětlit, proč zde tolik převažují často krásně výtvarně zdobené modlitební knihy a kancionály a vůbec rukopisy lidového původu (lékařské a zvěrolékařské recepty, magické příručky apod.),¹⁵¹⁾ příp. honosněji vvedené rukopisy (většinou knižní), které byly původně v majetku městských samospráv (*Práva městská, Obnovené zřízení zemské* apod.), proč se zde ale jen ojediněle setkáváme s rukopisy, jejichž původci byli např. kněží (kázání a koncepty k nim apod.). Tyto rukopisy buď nebyly zachovány vůbec, nebo byly (příp. snad dosud jsou) uchovávány na farách a do muzeí se dostávaly jen výjimečně, protože jejich výtvarná hodnota byla jen malá. Podobně rukopisy šlechtického původu jsou v muzejních sbírkách poměrně ojedinělé, protože obvykle zůstaly součástí zámeckých knihoven (pokud se zachovaly jako celky). Výjimku samozřejmě tvoří muzejní sbírky, do nichž přešly (nejčastěji po roce 1948) knihovny zrušených klášterů či jejich části – ty mají samozřejmě jazykově i tematicky zcela specifické složení.

Dalším faktorem, který mohl ovlivnit a v mnoha případech patrně ovlivnil složení muzejních rukopisných sbírek, je fakt, že po určité době po vzniku Národního muzea v Praze bývaly nejvýznačnější (tj. nejstarší nebo výtvarně nejhodnotnější) rukopisy z regionů posílány darem právě této instituci. Pokud by tedy měl být obraz rukopisné produkce jednotlivých regionů úplnější, bylo by třeba do něj zahrnout i tyto rukopisy, což by však bylo velmi obtížné a v úplnosti patrně nerealizovatelné (ne vždy bude dnes zřejmě možno dohledat, odkud daný rukopis přesně pochází). Naopak rukopisů, které se do muzejních sbírek dostaly v novější době (např. nákupy v antikvariátech či sběratelským dovozem) a které nemají žádný vztah k dějinám regionu, v němž jsou nyní uchovávány, je, pokud můžeme soudit, poměrně málo.

6. Závěr

V předložené studii jsme se pokusili na vzorku rukopisů zahrnutých v dosud vydaných svazcích *Repertoria* o základní zmapování rukopisné kultury Čech 17. a 18. století tak, jak je zachycena ve sbírkách regionálních muzeí. Zjistili jsme, že převážná většina zde dochovaných rukopisů je psána ve vernakulárních jazycích (nejčastěji v češtině

¹⁵¹⁾ Podle H. KUCHAROVÉ, *Několik poznámek*, s. 268 obsahují největší počet dochovaných lidových náboženských nepišňových rukopisů právě regionální muzejní sbírky.

a /nebo/ v němčině) a vznikla v druhé polovině 18. století či na jeho konci. Tyto rukopisy obvykle spadají do sféry lidové kultury: byly sepsány příslušníky nižších vrstev nebo jim byly určeny, případně jimi byly recipovány. Rukopisy určené vzdělané elitě pocházejí mnohdy už ze 17. století a v muzejních sbírkách jsou obsaženy spíše výjimečně, především tehdy, byly-li do nich inkorporovány knihovny zrušených klášterů.¹⁵²⁾ Přesto snad můžeme konstatovat, že se v Čechách užívání rukopisného média k zaznamenávání a tradování textů, v 17. století omezené spíše na elity,¹⁵³⁾ během 18. století postupně šíří mezi nižší vrstvy obyvatelstva. V lidových vrstvách má i na počátku 19. století rukopisné šíření textů značný význam, který se v této době spíše zvyšuje, než aby upadal. Není nepravděpodobné, že rukopisné knihy byly v obydlích lidových vrstev stejně početné nebo snad někdy i početnější než knihy tištěné – a že se těšily stejně, a některé z nich i větší úctě svých majitelů.

Shrneme-li výsledky obsahového zkoumání nalezených rukopisů (i těch očekávaných, ale nenalezených), zdá se, že nás opravňují k vyslovení následující, do určité míry možná překvapivé hypotézy: opisovány a uchovávané patrně nebyly v raném novověku primárně knihy či texty, které si chtěli lidé „jen číst“, texty sloužící především k zábavě, ukojení zvědavosti nebo ukrácení času. Mnohem spíše to byly texty, které plnily i další, z dobového hlediska podstatnější funkce: buď byly předmětem úcty (tj. nesly v sobě jistý rys posvátnosti, „oběti Bohu“, jak bylo už řečeno výše o modlitebních knihách, měly podle svých uživatelů magické schopnosti apod.), nebo byly majetkem (světské či náboženské) komunity spíše než majetkem soukromým a sloužily jejím dlouhodobým potřebám (při liturgii, pro uchovávání paměti, při řízení obce apod.), nebo fungovaly transgeneračně a byly opakovaně užívány k účelům výchovným, praktickým nebo náboženským – např. při (sebe)vzdělávání, při zpěvu duchovních písní, při modlitbách doma i v kostele, při léčení, v hospodářství apod. To vše zároveň ukazuje na to, že psaní i čtení rukopisných textů bylo v této době stále spíše záležitostí kolektivní, prožívanou v rámci společenství, nikoli individuální či soukromou, jak jsme zvyklí podobné aktivity chápat dnes. Domníváme se tedy, že by kulturněhistoricky orientovaný výzkum raného novověku, zejména ten zaměřený na lidové vrstvy, měl rukopisům (jakožto textům, ne např. jen jejich vý-

¹⁵²⁾ Jak již bylo uvedeno, rukopisy tohoto typu se do muzejních sbírek dostávaly jen v omezené míře a značná část z nich je dnes uchovávána ve fondech jiných institucí. Z toho tedy plyne, že elitní rukopisnou produkci raněnovověkých Čech, na rozdíl od produkce lidové, nelze na základě sbírek regionálních muzeí popsat v dostatečně širí a pro její komplexní zhodnocení bude třeba širšího výzkumu.

¹⁵³⁾ Exkluzivní, elitní záležitostí bylo do 17. století nejen vlastnictví rukopisů dobových, ale zároveň i některých starších, které byly v renesanci často předmětem šlechtického sběratelského zájmu, sloužícím i k vzájemnému obdarování (Lenka VESELÁ, *Knihy na dvoře Rožmberků*, s. 184).

tvárné podobě) věnovat mnohem větší pozornost, než se dosud dělo. Zdrucující převaha tisku jakožto média preferovaného ve 20. století pro šíření textů považovaných za důležité totiž v minulosti způsobovala, že někteří badatelé a priori přistupovali k textům rukopisným jakožto určitým způsobem méně hodnotným (viz oblíbený obrat „nikdy nevyšel, zůstal jen v rukopise“),¹⁵⁴⁾ odvozeným, existujícím jen v jednom exempláři, a tedy a s malým dosahem.¹⁵⁵⁾ Představené výsledky však naznačují něco jiného: tradování v rukopisném médiu, vyžadující od písaře větší osobní investici než pouhé koupení tisku (ať časovou při vlastnoručním opisování, nebo, v případě bohatě zdobených textů zhotovovaných na zakázku, pravděpodobně i finanční), bylo v raném novověku patrně charakteristické nikoli pro texty druhořadé, nedůležité a okrajové (protože takové buď mohly být koupeny v tištěné podobě, nebo, pokud by byly např. příliš drahé či špatně dostupné, se bez nich uživatelé prostě obešli), ale naopak pro ty, jimž společenství jejich uživatelů přikládalo zvláštní význam. A existence regionálních rukopisných tradic určitého typu rukopisu nebo většího počtu více či méně podobných rukopisů psaných týmž písařem na zakázku pak dokládají i na našem materiálu rozšířenost různých druhů rukopisné publikace v lidových vrstvách ještě na konci 18. století a naznačují, že v této době „rukopisný“ nemusí nutně znamenat totéž co „unikátní“, „jediný“, a tedy omezený svou působností na malou skupinku uživatelů. Naopak, je možné, že dosah určitých typů rukopisně šířených textů mohl být v lidovém prostředí díky jejich oblíbenosti a vážnosti, jež jim byla prokazována, větší, než dosah podobných textů tištěných.

¹⁵⁴⁾ A to mnohdy i u spisů, které ve své době k tisku určeny nebyly, jako byla např. *Rozprava krátká, ale pravdivá* Bohuslava Balbína nebo *Discursus Lypirona*, rozsáhlá milostná báseň (vlastně libreto ke zpěvohře) Václava Jana Rosy. Některé příklady raněnovověkých děl, která měla „záměrně zůstat v rukopise“ uvádí Milan KOPECKÝ, *Úvod do studia staročeských rukopisů a tisků*. Praha 1978, s. 95–98, ani v této pasáži se však zcela neubrání pohledu předpokládajícímu všeobecně vyšší hodnotu tisku a nedobrovolnost popisované situace („V rukopise uvázla i různá odborná pojednání...“ M. KOPECKÝ, *Úvod do studia staročeských rukopisů a tisků*, s. 97). O záměrném, okolnostmi nevynuceném rukopisném tradování jakožto samostatném médiu šíření textů tedy v zásadě neuvažuje.

¹⁵⁵⁾ M. KOPECKÝ, *Úvod do studia staročeských rukopisů a tisků*, s. 88–92 uvádí jako znaky odlišující rukopisy od tisků anonymnost, torzovitost, nepůvodnost, omezenost na malý okruh recipientů.

Alena A. Fidlerová

MANUSCRIPT CULTURE OF BOHEMIA IN 17TH AND 18TH CENTURIES IN THE MIRROR OF MUSEUM COLLECTIONS

SUMMARY

The aim of the article is to outline the manuscript culture in Bohemia of the 17th and 18th centuries as an autonomous constituent of the textual communication of the period, functioning simultaneously both with the communication by means of print and by means of spoken and sung word and entering complex mutual relations with them. It considers the production of manuscripts from the point of view of the concept of manuscript publication (see e. g. Harald LOVE, *The culture and commerce of texts: Scribal publication in seventeenth-century England*, Amherst 1998), opposing the thesis, that manuscripts due to their inability of multiplication in high numbers at a time are basically unique, and thus private artefacts, entering the public sphere only marginally.

As a source, (preliminary) results of the works on the catalogue of manuscripts from the collections of regional museums in Bohemia published as *Repertorium rukopisů 17. a 18. století z muzejních sbírek v Čechách (Inventory of the 17th and 18th century manuscripts from the museum collections in Bohemia*, two parts and four volumes of which have already been published: Jaromír LINDA – Alexandr STICH – Alena FIDLEROVÁ – Martina ŠULCKOVÁ et al., *Repertorium rukopisů 17. a 18. století z muzejních sbírek v Čechách I/1, 2 (A-J)*, Praha 2003; Alena FIDLEROVÁ – Martina BEKEŠOVÁ a kol., *Repertorium rukopisů 17. a 18. století z muzejních sbírek v Čechách II/1, 2 (K-O)*, Praha 2007) are used. Although the material published so far does not yet comprise all the funds of the regional museums in Bohemia and in this respect is not complete, it describes the collections of 94 museums containing 3298 manuscripts, and thus it represents a sample big enough to allow quantitative analyses.

This sample was assessed according to the date of origin, the language used and the contents and genre of the manuscripts. The research showed that the vast majority of the manuscripts preserved in regional museum collections was written in vernacular languages (mostly in Czech and / or German) and dates back to the 2nd half of the 18th century or to its end. These manuscripts belong usually to the sphere of popular culture: they were written by members of lower classes or were designed

for them or read by them. Dissimilarly, manuscripts designed for the educated elite often date back to the 17th century and enter the museum collections only occasionally, mostly in the cases, when a collection of a dissolved monastery has been incorporated there (it means that museum collections are not representative with regard to this exclusive production and more specimina of it are to be found in archive collections or chateau libraries). On the other hand, many popular manuscripts of the time show characteristic features of the product of so called entrepreneurial manuscript publication, having been manufactured by (semi)professional scribes for the purposes of sale. Finally, it can be said that the manuscript medium, originally used more often as an exclusive means of communication, spreads during the 18th century to the lower classes, among whom it is still of importance at the beginning of the 19th century and, what is even more important, its role seems to grow rather than to diminish.

The research of the content of manuscripts showed that copied and preserved during the Early Modern period were not primarily those types of books or texts, which their owners simply wanted to read, but predominantly those, which fulfilled also other roles: either they were subject of worship (they possessed certain aspects of sacredness, were regarded as a “sacrifice to God”, were endowed with magical powers etc.), or belonged to the property of the whole community rather than to the private property, or were utilized repeatedly, often for the time of several generations, for educational, practical or religious purposes – e. g. self-education, prayers both at home and in the church during the service, healing both of people and domestic animals, housekeeping etc. On this basis, the hypothesis has been formulated that among the popular public of the 18th century, manuscript circulation was not characteristic for second-rate, non-important texts, but on the contrary for texts to which the community attributed special importance.

English by the author

III

HISTORIKOVÉ RANÉHO NOVOVĚKU

Jubilující Anna Fechtnerová

Podílet se na aktivitách našeho oboru lze různými způsoby. Vedle pedagogické a vědecké práce v akademické sféře máme široké pole působnosti v oblasti muzejnictví, ale náš obor se neobejde ani bez řady pilných rukou působících v archivech či vědeckých knihovnách, neboť pouze vzájemná spolupráce a součinnost všech těchto složek přispívá k popularizaci oboru a spoluvytváří obraz naší disciplíny u široké veřejnosti. V této souvislosti nelze nezpomenout na paní Annu Fechtnerovou, významnou odbornici v oblasti studia dějin jezuitského řádu a dlouholetou pracovníci oddělení rukopisů a starých tisků Národní knihovny v Praze, která v dubnu letošního roku v plné svěžesti oslavila neuvěřitelné 95. narozeniny.

Život Anny Fechtnerové¹⁾ se plně nese v duchu *stabilitas loci*, hesla, jehož naplňuje hned v trojím smyslu; zaprvé místem svého bydliště (narodila se 28. dubna 1918 v Praze-Vršovicích a také celý dosavadní život prožila ve svém rodném městě), za druhé svým zaměstnáním (v oddělení rukopisů a starých tisků Národní knihovny České republiky v Praze působila více jak 23 let, od roku 1969 až do roku 1992) a za třetí svým oborovým zaměřením (vytváření biografii členů české jezuitské provincie zůstala věrná i v období, které se od jezuitské problematiky z ideologických důvodů odklánělo). Pražská rodačka vystudovala v hlavním městě reálné gymnázium a v roce 1939 zahájila studia na Filozofické fakultě Univerzity Karlovy v Praze, obor čeština a dějepis. Po uzavření vysokých škol v době nacistické okupace působila v letech 1939–1941 jako pomocná vědecká síla v Archivu hlavního města Prahy a zároveň vystudovala dvouletou Vyšší lidovou školu Ústředního osvětového sboru hlavního města Prahy, kde se také seznámila s panem Karlem Chybou, s nímž ji pojilo celoživotní přátelství. Po zatčení otce a jeho deportaci do Osvětimi musela archiv opustit. Na základě doporučení prof. V. Vojtíška pracovala v letech 1941–1944 jako knihovnice v Ústředí obcí, měst a okresů. Po roce 1945 již nepokračova-

¹⁾ Základní biografické údaje byly převzaty ze sborníku *Miscellanea* oddělení rukopisů a starých tisků 15, 1998, s. 4–5.

la ve studiu na Karlově univerzitě (umožnila studium manželovi) a v roce 1947 se vrátila do Archivu hlavního města Prahy, odkud však po několika měsících z rodinných důvodů odešla. Zlomový moment v její kariéře představoval rok 1969, kdy na doporučení Karla Chyby, pracovníka oddělení rukopisů a vzácných tisků tehdejší Státní knihovny ČSR v Praze (nyní oddělení rukopisů a starých tisků Národní knihovny České republiky v Praze) nastoupila do téhož oddělení, kde se zaměřila na excerpční a bibliografické práce na tzv. *Bibliotheca Nationalis*. Nad rámec jejich pracovních povinností tu započal i její celoživotní zájem o biografie členů české jezuitské provincie.

Osobnost a dílo Anny Fechtnerové, jak už bylo výše naznačeno, jsou úzce spjaty s dějinami České jezuitské provincie. Jezuitský řád představuje velmi významný fenomén náboženských i kulturních dějin českých zemí raného novověku, zejména doby pobělohorské. Vzdělávací, misijní i katechetická činnost řádu, stejně jako mimořádná stavební i další umělecká aktivita s Tovaryštvem Ježíšovým spojená, vyvolávala vždy nejen potřebu zkoumání z pohledu jejich výsledků a dopadů, ale také zájem o poznání aktérů těchto procesů a podchycení jejich životních osudů. K rekonstruování řádových kariér nebo alespoň zjišťování základních životních dat jezuitů lákala vždy také dobová propracovaná evidence členů řádu, zpracovávaná na několika úrovních míry podrobnosti. Na druhé straně však množství těchto pramenů a také velikost české provincie, která v 18. století patřila k jedné z největších v Evropě, činila a činí z komplexního zpracování byť stručných biografii českých jezuitů celoživotní úkol. Naše historiografie měla to štěstí, že se jej ujala Anna Fechtnerová, která mu zasvětila desítky let pilné práce.²⁾ Díky jejímu úsilí můžeme získat informace o rektorech kolejí české provincie, klementinských knihovnicích, řádových varhanářích či o českých jezuitských misionářích působících v Rusku. Ve spolupráci s Oldřichem Kašparem vydala řadu studií věnovaných působení českých jezuitů v zámořských misiích, s Miroslavou Hejnovou publikovala stať o posledních profesorech akademického gymnázia v Praze, s Ivanou Čornejovou pak připravila biografický slovník filozofické a teologické fakulty Univerzity Karlovy. Avšak nebránila se ani spolupráci s kolegy a kolegyněmi i o několik generací mladšími. Tak pro náročnou prosopografickou práci získala i další badatelku Markétu Holubovou, když společně vydaly katalogy jezuitů působících v rezidencích v Golčově Jeníkově a na Svaté Hoře u Příbrami. Avšak největší přínos Anny Fechtnerové zejména pro budoucí generace badatelů spočívá v tom, že se jí podařilo sestavit rukopisnou kar-

²⁾ Dá se říci, že v podstatě každý, kdo se do roku 1989 zabýval jezuitskou problematikou, kontaktoval paní Annu Fechtnerovou v souvislosti s vyhledáním nebo ověřením si biografických údajů jezuitů, neboť vycestování do centrálního jezuitského archivu v Římě bylo do sametové revoluce prakticky nemyslitelné.

totéku různě obsáhlých biografii takřka 10 000 jezuitů, kteří působili v letech 1556–1773 v České provincii Tovaryšstva Ježíšova.³⁾

A na závěr mi dovoluť několik osobních postřehů. S paní Annou Fechtnerovou jsem se poprvé setkala na počátku 90. let 20. století ještě jako studentka oboru historie a etnologie na Filozofické fakultě Univerzity Karlovy v Praze, když jsem nastoupila na poloviční úvazek do oddělení rukopisů a starých tisků Národní knihovny v Praze. Ač jsem ji do té doby vůbec neznala, záhy jsem pochopila, že se pohybuji v blízkosti mimořádně kultivované dámy s obrovským smyslem pro humor, s níž vedená konverzace znamenala jednoznačnou pohodu a duchovní obohacení. S ohledem na současnost, kdy se stává takřka módní záležitostí odsuzovat způsoby a výsledky práce našich předchůdců, zůstává pro mě Anna Fechtnerová nedostížitelným vzorem díky své neskutečné pili a pečlivosti, pokoře, skromnosti i oddanosti práci. Svým milým a mladickým přístupem dokázala předávat střípky svých dlouholetých zkušeností nejen nejmladší generaci domácích badatelů. Je proto paradoxem doby, že právě jí nebylo dopřáno splnění badatelského snu, jímž nebylo nic jiného než možnost navštívit *Archivum Romanum Societatis Iesu* v Římě.

S úctou ji přeji zdraví, aby ještě dlouho mohla inspirovat své okolí.

Markéta Holubová

---

³⁾ V roce 2012 předala paní Anna Fechtnerová své celoživotní dílo do Archivu Univerzity Karlovy v Praze, kde je uloženo pod názvem *Databáze a kartotéka jezuitů České provincie Tovaryšstva Ježíšova 1556–1773*. Za poskytnutou informaci děkuji doc. PhDr. Ivaně Čornejové, CSc.

BIBLIOGRAFIE ANNY FECHTNEROVÉ

Předkládaný soupis díla Anny Fechtnerové vychází z její bibliografie otištěné v patnáctém svazku Miscellaneí oddělení rukopisů a starých tisku NK vydaném v roce 2000. Doplnjuje některé starší vynechané tituly a práce z posledních 15 let. Bibliografie je rozdělena do dvou oddílů, kdy první zahrnuje jak její slovníková a soupisová díla, tak studie a drobnější články. Druhý oddíl eviduje zprávy o životě a díle A. Fechtnerové. Sestavily Kateřina Bobková-Valentová a Václava Horčáková.

A. PUBLIKACE

I. Samostatné publikace a soupisy

1. *Katalog grafických listů univerzitních tezí uložených ve Státní knihovně ČSR v Praze*. Praha, Státní knihovna ČSR, 1984. 4 sv. (Edice Sektoru služeb a speciálních oddělení).
2. *Životopisný slovník pražské univerzity. Filozofická a teologická fakulta 1654–1773*. Praha, Univerzita Karlova 1986. 597 s. (spoluautorka Ivana Čornejová).
3. *Mikrofilmy rukopisů uložené v oddělení rukopisů a vzácných tisků Státní knihovny ČSR*. Praha, Státní knihovna ČSR 1987. 104 s. (Katalog mikrofilmů a mikrofiší Sektoru služeb a speciálních oddělení Státní knihovny ČSR, řada A, Oddělení rukopisů a vzácných tisků, sv. 1).
4. *Mikrofilmy časopisů a novin uložené v oddělení rukopisů a vzácných tisků Státní knihovny ČSR*. Praha, Státní knihovna ČSR 1987. 36 s. (Katalog mikrofilmů a mikrofiší Sektoru služeb a speciálních oddělení Státní knihovny ČSR, řada A, Oddělení rukopisů a vzácných tisků, sv. 2).
5. *Mikrofilmy starých tisků, bibliofilii a politické literatury uložené v oddělení rukopisů a vzácných tisků Státní knihovny ČSR*. Praha, Státní knihovna ČSR 1989. 169 s. (Katalog mikrofilmů a mikrofiší Sektoru služeb a speciálních oddělení Státní knihovny ČSR, řada A, Oddělení rukopisů a vzácných tisků, sv. 5).
6. *Fotokopie rukopisů uložené v oddělení rukopisů a vzácných tisků Státní knihovny ČSR*. Praha, Státní knihovna ČSR 1989. 26 s. (Katalog mikrofilmů a mikrofiší Sektoru služeb a speciálních oddělení Státní knihovny ČSR, řada A, Oddělení rukopisů a vzácných tisků, sv. 6).
7. *Rectores collegiorum Societatis lesu in Bohemia, Moravia ac Silesia usque ad annum MDCCLXXIII iacentes*. Pars 1–2. Praha, Národní knihovna v Praze 1993. 632 s., obr. příl. (Monographia Miscellanea sv. 4).
8. *Catalogus personarum et officiorum residentii ad S. Montem (1647–1773). Biografický slovník členů Tovaryšstva Ježíšova působících na Svaté Hoře u Příbrami v le-*

tech 1647-1773. Příbram – Praha, Státní oblastní archiv v Praze, Státní okresní archiv Příbram, Hornické muzeum Příbram, Etnologický ústav AV ČR 2006. 158 s., il. (Podbrdsko. Fontes sv. 4), (spoluautorka Markéta Holubová).

II. Studie a články

1. Jiří Ferus a Jiří Plachý. In: *Pocta dr. Emmě Urbánkové. Spolupracovníci a přátelé k 70. narozeninám*. Uspořádal P. R. Pokorný. Praha, Státní knihovna ČSR 1979, s. 427–457.
2. Prostějovský rodák Jindřich Václav Richter a Latinská Amerika 17. století. *Zpravodaj Muzea Prostějovska v Prostějově* 1983, č. 2, s. 18–21.
3. Vztahy pražské univerzity k Vratislavi v 17. a 18. století. *Acta Universitatis Carolinae Pragensis*, 23/1, 1983, s. 65–76 (spoluautor Zdeněk Hojda).
4. Vilém Obstčírer a jeho zpráva z Indie z roku 1752. *Práce Muzea v Kolíně* 3, 1984, s. 145–154 (spoluautor Oldřich Kašpar).
5. Klementinští knihovníci od roku 1609 do roku 1773. *Miscellanea oddělení rukopisů a vzácných tisků* 2, 1985, s. 77–153.
6. Životopis Jiřího Pelty. In: *Ročenka Státní knihovny ČSR* 1981. Praha, Státní knihovna ČSR 1985, s. 263–265.
7. Nombres de checos y Moravos en un manuscrito habanero de fines del siglo XVIII. *Santiago Revista de la Universidad de Oriente*, 59, 1985, s. 9–18 (spoluautor Oldřich Kašpar).
8. Rektoři jezuitské koleje na Starém městě pražském od roku 1556 do roku 1773. *Miscellanea oddělení rukopisů a vzácných tisků* 3, 1986, s. 77–152.
9. Sdělení ke dvěma španělským matematickým tiskům bohemikálního původu. *Dějiny vědy a techniky* 19/4, 1986, s. 246–248 (spoluautor Oldřich Kašpar).
10. Představení české jezuitské provincie od roku 1623 do zrušení řádu roku 1773. *Miscellanea oddělení rukopisů a vzácných tisků* 4/2, 1987, s. 418–478.
11. Checos, Moravos y Silesios en el Nuevo Mundo en los siglos XVII a XVIII. Registro bio-bibliográfico. *Annals of the Náprstek museum* 15, 1988, s. 165–204 (spoluautor Oldřich Kašpar).
12. Documentos iconográficos del interés por el Nuevo Mundo en los países Bohémicos de los siglos XVI-XVIII. *Ibero-Americana Pragensia* 19, 1985 [vyd. 1988], s. 193–208 (spoluautor Oldřich Kašpar).
13. Čeští jezuitští misionáři v Rusku. *Miscellanea oddělení rukopisů a vzácných tisků* 5, 1988 [vyd. 1989], s. 209–228.
14. Česká hra o kněžně Ludmile na Mělnice roku 1722. *Česká literatura* 37/5, 1989, s. 451–470 (spoluautorka Ludmila Sochorová).

15. Humanistický konvolut pražské Státní knihovny ČSR (Sd 864) a jeho původní majitelé. *Strahovská knihovna* 20–21, 1985–1986 [vyd. 1990], s. 111–131 (spoluautor Josef Hejnic).
16. Češi, Moravané a Slezané v Novém světě v 17. a 18. století. (Bio-bibliografický přehled). *Folia Historica Bohemica* 13, 1990, s. 289–326 (spoluautor Oldřich Kašpar).
17. Představení profesního domu Praha Malá Strana od roku 1623 do zrušení řádu 1773. *Miscellanea oddělení rukopisů a vzácných tisků* 6/2, 1990 [vyd. 1991], s. 215–241.
18. Rektoři koleje Praha Nové Město od roku 1634 do roku 1773. *Miscellanea oddělení rukopisů a vzácných tisků* 6/2, 1990 [rec. 1989, vyd. 1991], s. 242–269.
19. Rezidence T. J. v Golčově Jeníkově. *Miscellanea oddělení rukopisů a starých tisků* 7/1, 1990 [vyd. 1991], s. 273–293.
20. Poslední exjezuitští profesori akademického gymnázia v Praze. *Miscellanea oddělení rukopisů a vzácných tisků* 6/2, 1990 [rec. 1989, vyd. 1991], s. 273–293 (spoluautorka Miroslava Hejnová).
21. Mensajeros de la plaz y Amistad los misioneros jesuitas de la provincia de Bohemia trabajando en el Perú y Paraguay. *Ibero-Americana Pragensia* 26, 1992, s. 233–238.
22. Nad katalogy noviců. *Miscellanea oddělení rukopisů a starých tisků* 8, 1991 [vyd. 1992], s. 273–293.
23. O jednom objevu. *Informační bulletin Národní knihovny v Praze* 1992, č. 3, s. 12.
24. Příspěvek k dějinám jezuitské univerzity v Olomouci 1708. *Miscellanea oddělení rukopisů a starých tisků* 9, 1992, s. 78–82.
25. Prameny k dějinám cest českých, moravských a slezských misionářů T. J. do Nového světa v 17. a 18. století uložené v Archivo General de Indias v Seville. *Miscellanea oddělení rukopisů a starých tisků* 8, 1991 [vyd. 1992], s. 127–139 (spoluautor Oldřich Kašpar).
26. Ke dvěma zajímavým „jezuitikům“ bývalé pražské lobkovické knihovny dochovaným ve fondu Národní knihovny v Praze. *Miscellanea oddělení rukopisů a starých tisků* 10/2, 1993 [vyd. 1994], s. 409–418.
27. P. Matthaeus Zill. *Hudební věda* 32/4, 1995, s. 375–379.
28. [Přehled biografických dat a bibliografie prací] In: *Morava a Brno na sklonku třicetileté války*, red. Jan Skutil, Brno, Societas 1995, s. 159–162 (Příloha článku Josefa Hejnice Stredonius poeta).
29. Rektoři jezuitské koleje v Brně. In: *Morava a Brno na sklonku třicetileté války*, red. Jan Skutil, Brno, Societas 1995, s. 278–282.
30. Ze starých rukopisů. (Materiály k dějinám jezuitské klementinské koleje). *Miscellanea oddělení rukopisů a starých tisků* 11, 1994 [vyd. 1995], s. 62–68.

31. Karel Chyba - „byl, jaký byl“. *Miscellanea oddělení rukopisů a starých tisků* 12, 1995 [vyd. 1996], s. 7–10.
32. Příspěvek k dějinám koleje Tovaryšstva Ježíšova v Olomouci, *Ročenka Státního okresního archivu v Olomouci*, 23, 1995, č. 4, [vyd. 1996], s. 117–120.
33. Petr Canisius S. J. „maximus collegii Pragensis promothor et author“. *Miscellanea oddělení rukopisů a starých tisků* 13, 1996 [vyd. 1997], s. 78–82.
34. Co víme o hudebnících staré České provincie Tovaryšstva Ježíšova? *Miscellanea oddělení rukopisů a starých tisků* 14, 1997 [vyd. 1999], s. 113–117.
35. Jezuitika v Národní knihovně ČR. *Miscellanea oddělení rukopisů a starých tisků* 15, 1998 [vyd. 2000], s. 480–484.
36. Sběrka grafických listů univerzitních tezí. In: *Rukověť tištěných knihovních fondů Národní knihovny České republiky. Od prvotisků do konce 19. století*, ed. Vlasta Faltysová, Praha, Národní knihovna České republiky s. 181.
37. Rhetorica et Poesis nationalis. In: *Rukověť tištěných knihovních fondů Národní knihovny České republiky. Od prvotisků do konce 19. století*, ed. Vlasta Faltysová, Praha, Národní knihovna České republiky 2006, s. 129–130 (spoluautor Pavel Pohlei).
38. Co víme o hudebnících staré české provincie Tovaryšstva Ježíšova? *Hudební věda* 37/3–4, 2000, s. 211–214.
39. Jezuitští varhanáři. *Miscellanea oddělení rukopisů a starých tisků* 16, 1999–2000 [vyd. 2002], s. 306–311.
40. Biografický slovník jezuitské rezidence v Golčově Jeníkově (1657–1773). *Miscellanea oddělení rukopisů a starých tisků* 18, 2003–2004 [vyd. 2005], s. 219–256 (spoluautorka Markéta Holubová).
41. Tři jména - tři oběti moru z roku 1713. *Miscellanea oddělení rukopisů a starých tisků* 19, 2005–2006 [vyd. 2006], s. 186–190.
42. Fridrich Bridelius v záznamech jezuitských katalogů. In: *Omnibus fiebat omnia. Kontexty života a díla Fridricha Bridela SJ (1619–1680)*, ed. Marie Škarpová et al. Praha, Státní oblastní archiv v Praze et al. 2010. (*Antiqua Cuthna* 4, 2008), s. 11–17 (doplnila a k vydání připravily Kateřina Valentová a Hedvika Kuchařová).

B. BIBLIOGRAFIE, MEDAILONY, ROZHOVORY A. FECHTNEROVÉ

1. Petr Kanisius a Praha, zapsal-top-. *Jezuité* 7/1, 1998, s. 15–17 (v rubrice Z historie).
2. Anna Fechtnerová - medailónek. *Miscellanea oddělení rukopisů a starých tisků* 15, 1998 [vyd. 2000], s. 4–6.
3. Bibliografie prací Anny Fechtnerové. *Miscellanea oddělení rukopisů a starých tisků* 15, 1998 [vyd. 2000], s. 7–10.

4. Ivana Čornejová, Generační problém? Odmitám! *Miscellanea oddělení rukopisů a starých tisků* 15, 1998 [vyd. 2000], s. 11–12 [Vzpomínky na spolupráci s Annou Fechtnerovou].
5. Jindřich Marek, K dějinám knihoven a knihovnictví. Historické fondy Národní knihovny ČR. Stručné dějiny jejich zpracování. *Národní knihovna* 18, 2007, č. 2, s. 99–118 [k Anně Fechtnerové s. 110].

IV

LITERATURA

Marie MŽYKOVÁ, I král byl dítětem. Svět dětí na šlechtických sídlech, Národní památkový ústav – územní pracoviště v Liberci, Liberec 2012, 302 s.

Objemná publikace, o které budou pojednávat následující řádky, zaujme již svým přebalem, na němž sedí malý král Ludvík XV. po boku své vychovatelky vévodkyně de Ventadour. Obraz, dnes uchovávaný na zámku v západočeském Kynžvartu, uvádí dlouhou řadu nejrůznějších ikonografických pramenů, které se zachovaly na českých a moravských zámcích a které odkazují na problematiku narození, výchovy a vzdělávání urozených dětí ve šlechtickém a panovnickém prostředí. Jedná se o první výstup ze široce koncipovaného projektu „Každodenní život a kulturní vliv aristokracie v Českých zemích a ve střední Evropě v kontextu veřejně přístupných historických sídel ve správě NPÚ – instalace, prezentace, aplikace“, jenž byl zahájen roku 2011 v rámci programu NAKI. Nutno vytknout před závorku, že publikované dílo docentky Marie Mžkové splňuje základní zadání, tj. evidenci uměleckých děl včetně předmětů hmotné kultury, které se vyskytují na českých a moravských zámcích a zapadají do daného tematického okruhu. Je přitom logické, že hlavními zdroji jsou obrazy, koncentrované většinou na svozových zámcích, přičemž autorka přináší i spolehlivé informace o jejich původním umístění. Tato podrobná evidence doprovázená kvalitními reprodukcemi popisovaných děl patří mezi hlavní přínosy recenzované knihy.

Hlavním nedostatkem rozsáhlého díla je jeho neujasněný žánr: stojí mezi katalogem a monografií na téma dětství a jeho reprezentace v raném novověku. Vnitřní zmatek, který doprovází text knihy, je výsledkem napětí mezi těmito dvěma póly. Zvláštní je už samo rozdělení do kapitol bez ostrých hran, přičemž není divu, že se jednotlivá témata překrývají a jednotlivé části na sebe nenavazují (po podkapitole o úmrtí dítěte následuje odstavec o slavení Vánoc). Když pomíneme množství překlepů i pravopisných chyb, které by jistě odstranil zrak pozornějšího redaktora, zaráží důsledné lpění na německé podobě šlechtických predikátů (Czernin de Chudenitz), nepřesností (Chotkové z Vojína, vícekrát, např. s. 171) či svévolné zacházení se jmény šlechticů (majitel Žlutic nebyl Ferdinand hrabě Hroznata z Kokořova, ale Ferdinand Hroznata hrabě Kokořovec z Kokořova). Zatímco neznalost soudobých i starších debat o vnímání dětství v raném novověku lze do jisté míry omluvit, přejímání některých klíše působí ve vědecké publikaci vyložené nepatříčně (rozvíjející se citovost jako důsledek Rousseauovy filozofie, necitelnost aristokratických matek odvozovaná z jejich pohledu na obraze apod.). Neméně závažná je také řada vyložených chyb, a to i během výkladu, který není k pochopení předloženého ikonogra-

fického materiálu nutný. K tomu lze snad jen podotknout, že poručíkem malého Ladislava Pohrobka nebyl císař Fridrich IV., František toho jména První se nestal rakouským císařem až roku 1806 (s. 149) a Josef II. nebyl jeho otcem (s. 48). Podivné jsou také některé časové nesrovnalosti: model ponorky z americké občanské války není možné datovat první třetinou 19. století (s. 235) stejně jako mohla mít jen těžko Rousseauova pedagogika vliv na ikonografický motiv výuky Panny Marie svatou Annou (s. 266). Stejně tak ani Vilém Lamormaine nemohl být zpovědníkem Ferdinanda z Ditrichštejna (s. 241). Některé omyly přitom působí až komicky (pastorační poezie místo pastorální). Jiné soudy by zasluhovaly upřesnění či bližší rozvedení, za všechny podíl dvorských šašků na výchově šlechticů (s. 118), nabytí jména díky pážecí službě (s. 120), odvození označení „král Slunce“ z blondaté alonžové paruky (s. 94), tvrzení, že mladé šlechtice lákala spíše vojenská než úřední či dvorská kariéra (s. 224) či postoupení postu císařského vyslance ve Španělsku Ferdinandem Bonaventurou z Harrachu jeho synu Aloisi Tomáši Raimundovi (s. 129). Přehlednosti by rovněž prospělo, kdyby byla tatáž osoba označována stejným jménem – Antonín Florián z Lichtenštejna vystupuje jako Anton i Anton Florián, někdy dokonce na stejné straně (s. 230), z textu na straně 269 zase není patrné, která Eleonora Schwarzenbergová byla vášnivou čtenářkou Hájka a Paprockého.

Sled navzájem často nesouvisejících příběhů dělá z recenzovaného díla sbírku anekdot umístěných do historického bezčasí, kdy vedle sebe stojí příběh z Francie doby regentství Filipa Orleánského, životopisný příběh Karla II. Španělského a poručnictví na skotském trůnu v polovině 11. století. Jinde zase přistihne čtenář autorku, jak se snaží pojednat o raném novověku, a přitom má před očima 19. století (například podkapitola 9.2. „o tělesné výchově princů“). Přeskakování od různých, často velmi vzdálených témat, je takřka pravidlem: jedním dechem vypráví příběh Angela Solimana (jehož nejnovější zpracování z pera Eduarda Maura nezná) a vyplacení pážete z vězení hrabětem Trauttmansdorffem roku 1702 (s. 122), vedle úvah o zobrazování mladých šlechticů v kyrysu nacházíme rozbor Maxmiliána Oldřicha z Kounic v negližé (s. 231). Neznámý je také důvod, proč dochází k několikerému a téměř totožnému výkladu příčin války o španělské dědictví (např. s. 49 a 99).

Nejen závěrečný seznam použité literatury, ale i výše zmíněné omyly a klíše prozrazují, že se autorce nepodařilo reflektovat až na výjimky moderní i starší historiografickou produkci. Upozornil bych především na dlouhou tradici výzkumů, kterou založili historičti demografové v čele s Pavlou Horskou a Eduardem Maurem včetně studií o dětské natalitě a mortalitě u šlechty či dobovém vnímání dětství například u Jana Amose Komenského. Poněkud stranou zůstávají i českobudějovičtí historici jako Pavel Král či Rostislav Smíšek, relevantní svými studiemi o vnímání smrti v raném novověku, respektive o prostředí Questenberků, Ditrichštejnů a Schwarzenberků. Zcela opomenuta pak byla díla Martina Holého a Ivo Cermana, přičemž oba se meritorně zabývají vzděláním a výchovou mladých aristokratů v 16. a 18. století.

Zatímco k některým problémům skutečně nejsou moderní studie (například dvorská či pážecí služba v raném novověku), v jiných oblastech se autorka recenzované knihy mohla opřít o detailní práce. Vedle tématu šlechtických preceptorů (M. Holý) či kavalerijských cest (J. Kubeš, Z. Hojda), kdy se opět soustředí jen na prostý výčet vybraných jednotlivin, se jedná například o rozsáhlou problematiku řádového vzdělávání šlechticů (K. Valentová) či vzdělávání francouzských králů, na které naráží v souvislosti s popisem obrazů z rohánského Sychrova. Autorka bohužel nepodává ani precizní uměleckohistorický výklad, jenž by měl zahrnovat mimo jiné podrobný ikonografický rozbor, zhodnocení techniky malby či umístění díla. Stranou by nemělo zůstat ani sociální pozadí jeho vzniku, postava objednavatele, inspirace tvůrce a společenský či politický dopad obrazu (zejména u panovnických portrétů). K podobným závěrům by bylo pochopitelně nutné zohlednit i archivní prameny, především šlechtickou korespondenci, účty a také dochované zámecké inventáře. To vše zůstává čtenáři skryto či spíše překryto často velmi podrobným výkladem o kariéře zobrazeného šlechtice či o jeho genealogických vazbách na jiné rody. Přitom uměleckohistorických děl vhodně kombinujících obrazovou analýzu a archivní zdroje je značné množství (v Rakousku Friedrich Polleross, v Čechách Štěpán Vácha, na Moravě Tomáš Knoz). Stačí se jen inspirovat...

Na závěr několik dobře míněných rad: i když se jedná o text primárně umělecko-historický, neměli by jej posuzovat pouze historici umění, ale také minimálně jeden historik, který by (snad) zamezil většině faktografických chyb, kterých bohužel není v recenzované práci málo. Měl by se také změnit „formát“ podobného výstupu, který by odstranil nelogické řazení kapitol. V tomto případě doporučuji klasický katalog s jednou úvodní studií a následným popisem „exponátů“. Věřím, že další výstupy z uvedeného projektu NAKI budou zdařilejší, neboť potenciál daného tématu i rozsah zámeckých sbírek je obrovský a rozhodně má smysl jej představovat široké veřejnosti.

Jiří Hrbek

Tereza SIGLOVÁ, Soudové zisku nenesou. Spory obyvatel městeček pardubického panství v 16. a 17. století, Brno, Matice moravská 2011 (= Knížnice Matice moravské, sv. 32), 385 s.

Každá společnost je svým způsobem konfliktní, a společenské konflikty proto byly vždy předmětem zájmu historické vědy. Dnešní badání se však svým kladením otázek podstatně liší od prací starších historiků, kteří se soustřeďovali jen na určité typy konfliktů a často je nazírali velmi zjednodušeným způsobem. V české historiografii raného novověku byla systematická pozornost věnována zejména dvěma typům

konfliktů: střetání stavovských zájmů s panovnickými snahami o upevnění a centralizaci státní moci a konfliktům mezi šlechtickými nebo církevními vrchnostmi a jejich poddanými (včetně obyvatel poddanských měst a městeček). Pojednání o obou typech konfliktů přitom byla velmi výrazně ideologicky zatížena, a to stejně tak v marxistické historiografii, snažící se jednotlivé konflikty ve společnosti redukovat na projevy třídního boje, jako v liberálně a nacionálně profilované historiografii 19. století. V současné sociologii a v návaznosti na ni i v historiografii je konflikt nazírán mnohem komplexněji, a to jak ve své dezintegrativní funkci (např. jako zápas o moc), tak i ve své roli pozitivní (podpora udržování a adaptace daných sociálních struktur), přičemž ve středu zájmu autorů je nejen motivace a průběh konfliktů, ale i jejich vnímání v dobové společnosti nebo existence a podoba mechanismů sloužících k regulaci konfliktů a k překonávání konfliktních situací.

Pokud jde o vnitřní konflikty ve městech, dostalo se ve starší české historiografii systematické pozornosti jen sociálním konfliktům uvnitř královských měst na přelomu středověku a novověku. Stranou hlubšího zájmu však zůstaly konflikty mezi jednotlivými obyvateli měst navzájem i jejich střetnutí s dalšími subjekty, které se jeví jako malichernosti či nanejvýš jako zajímavosti, ne-li kuriozity nehodné vážného zájmu historiků. Přitom ale právě ony tvořily významnou složku každodennosti městského života a jejich regulace si vynutila nejrůznější mocenské prostředky, které tvořily důležitou součást struktury každého města. Lze tedy jen uvítat, že Tereza Siglová se pokusila na příkladu souboru městeček pardubického panství připsat k zaplnění zmíněné mezery.

Autorka se ve své práci věnovala hlavně typologii konfliktů a dále mechanismům jejich vzniku a jejich řešení. Pro sledování vytčeného tématu získala dobré metodologické východisko jednak úspěšným proniknutím do obecné problematiky konfliktu a jejího řešení v současné sociologii, jednak pečlivým zvládnutím dosavadní české odborné literatury i širokého spektra prací zahraničních, hlavně německojazyčných a anglosaských, zaměřených zejména na otázky cti, násilí, sociální kontroly a sociální disciplinace, udržování sociálního řádu ve společnosti a sousedství jako sociologickému fenoménu. Teritoriálně a chronologicky je její zájem vymezen územím pardubického panství v 16. a 17. stol. s nevelkými přesahy do století osmnáctého. Jde jí především o spory v poddanských městečkách (Bohdaneč, Dašice, Holice, Sezemice, Týnec nad Labem a Přelouč), práce ale přihlíží i k vesnicím a k městu Pardubice. (Obyvatel jmenovaných městeček se týká 642 sporů, jiných subjektů asi 200.)

Pro realizaci vytčeného záměru se autorce nabízela velmi bohatá pramenná základna. Opřela se nejen o písemnosti městských archivů, ale i o písemnosti archivu pardubického velkostatku a ústředních úřadů, a to jednak o materiály apelačního soudu, jednak o písemnosti vzniklé z činnosti české komory, nadřízené od roku 1560 správě pardubického panství. Hlavním pramenem, ze kterého čerpá, jsou městské pamětní knihy a radní manuály (pokud se dochovaly), méně specializova-

né soudní knihy, které se v malých městečkách v dané době nevedly. Po metodické stránce představuje její kniha kombinaci kvantitativní analýzy a detailního kvalitativního postupu, který se blíží antropologické či etnografické metodě. Všechny zkoumané otázky, systematicky sledované po jednotlivých bodech, autorka analyzuje na základě konkrétních případů, často s citáty z pramenů, jejichž použití však rozhodně nepřekračuje únosnou míru, jak jsme tomu dnes někdy svědky.

Autorka v pojednávané práci sleduje fungování soudního systému na různých úrovních správy, od nejnižších článků (rychtáři) přes městské soudy až k soudu hejtmanskému a apelačnímu, přičemž pokud jde o obyvatele městeček, leží těžiště jejího výzkumu v analýze činnosti městských soudů. Podrobně a systematicky pojednává o jednotlivých typech sporů, jejich příčinách a způsobu jejich urovnání. Pokud jde o příčiny, zjišťuje, že spory se nejčastěji vedly o majetek (44,5 %), a o čest (36,3 %), méně početné byly spory spojené s použitím násilí (8,7 %) a urážkami autorit (5,8 %), ostatní typy byly početně zanedbatelné. Z civilněprávních případů se dokonce naprostá většina (93 %) týkala majetkových pří. Byly to hlavně spory o dědictví, užívací právo k majetku a dluhy, méně o škody na majetku. Nejvíce majetkových sporů přitom bylo podle zjištění Terezy Siglové vedeno za ekonomické prosperity charakterizující poslední čtvrtinu 16. stol., zatímco v období 1601–1625 byl zachyceno nejvíce „malicherných“ sporů o čest a násilných činů.

Důvody násilných činů byly, jak zjišťuje autorka, pomsta, obrana cti, sebeobrana, pomoc druhé osobě, ochrana majetku nebo rodiny, často v různých kombinacích. Násilí také bylo často spojeno s opilstvím. Postoj společnosti k násilným činům přitom byl diferencovaný. K některým důvodům (např. sebeobrana) byla dobová společnost dosti tolerantní, za nepřijatelné zato bylo považováno zákeřné násilí za účelem obohacení. Objevuje se i násilí proti úředním osobám, avšak jen v případě rychtářů jako reakce na jejich zákroky na udržení pořádku a při robotě.

Autorita konšelů, rychtářů a vrchnostenských úředníků byla zpochybňována zejména urážkami na cti. Různé činy klasifikované jako nařčení na cti autorka popisuje velmi podrobně. Jejich vysoký počet dobře dokládá dobový význam kategorie cti, který začíná být v naší historiografii plně doceňován teprve v poslední době. Z přibližně 850 zkoumaných sporů zaujímaly spory o čest přibližně jednu třetinu, přičemž v rámci trestněprávních sporů to byly dokonce asi dvě třetiny. Lze přitom předpokládat, že další spory o čest byly řešeny mimosoudně. Podobně jako v jiných zkoumaných lokalitách převažovali v těchto sporech muži, pokud v nich vystupovaly ženy, pak zpravidla jako žalobkyně. Zdá se tedy, že své spory o čest řešily spíše mimo soud. Pokud jde o násilí mezi manžely, městské soudy se jím zabývaly jen ojediněle, protože otázky manželství byly záležitostí církevního práva.

Z hlediska fungování celého soudního systému jako nástroje zachování stability společnosti poddanského městečka i celého panství jsou cenná autorčina zjištění o podílu jednotlivých subjektů (vrchnostenského a městského soudu a sousedského

společenství) na řešení konfliktních situací ve městech a na disciplinaci jejich obyvatelstva, stejně jako různé strategie, které jednotlivé články soudního systému i sami účastníci sporů v této souvislosti zaujíмали. Autorka například zjišťuje, že ve případech týkajících se sporů o čest, násilných činů nebo krádeží chtěli žalující v první řadě dosáhnout finanční či symbolické satisfakce a zřejmě v mnohem menší míře jim šlo o potrestání obviněného. Ke smíru přitom docházelo častěji mezi příslušníky téže komunity než při sporech s „přespolními“, což autorka vysvětluje jako výsledek tlaku místních struktur a obecněji jako výsledek úsilí o udržení stability v městské komunitě. Městské rady přitom zřetelně sledovaly cíl nahradit tresty vyrovnáním v rámci rozhodčího řízení, zatímco hejtmanský soud sahal po trestech relativně častěji. Městské rady projevovaly „nechut“ nadužívat trestů rovněž tím, že protahovaly řízení týkající se krádeží (ale málo u jiných trestněprávních titulů), pokud se nedařilo strany okamžitě smířit. Rovněž u civilních sporů byl preferován smír, jak to ostatně vyžadoval i Koldín. Uzavřením „přátelské smlouvy“ vycházely obě strany ze sporu s čistým štítem, dokonce mohly svou čest ještě upevnit, protože ukázaly, že jsou schopny se dohodnout, ovládat vášně a projevit křesťanskou lásku k bližnímu. Smír vyhovoval poddaným, městským radám i vrchnosti a státu. Rozhodčí řízení tak bylo podle autorky velmi účinným mechanismem urovnávání konfliktů, které umožňovalo, aby právo fungovalo jako nástroj zmírnění napětí, zajištění pořádku a prosazování sebekázně.

Pokud městský soud přistoupil k trestání sporných stran, udílel většinou mírné tresty (krátkodobé vězení), často za urážky lokálních autorit. Při sporech o urážku na cti málokdy, většinou v případech sporu jednotlivce s městskou radou či jinou úřední osobou. Totéž platí pro násilí v rodině, spory o čest, jež proběhly na tzv. výsadním místě, např. v kostele, a zbytečně prodlužované spory, zatěžující soud. Vrchnostenský soud, jak zjišťuje autorka, trestal obviněné osoby častěji než tak činily soudy městské, zřejmě mu tolik nezáleželo na zachování míru v komunitě jako městské radě. Velmi efektivním nástrojem disciplinace bylo zabavení části majetku ze strany vrchnosti stejně jako znevýhodňování dědiců ze strany otce z důvodů mravně závažného chování (neposlušnost), neboť v těchto případech měli vrchnost i hospodáři stejný zájem.

O tom, zda budou těžší trestněprávní případy (krádeže, ublížení na zdraví) souzeny v akuzčním řízení před městskou radou nebo v inkvizičním řízení před vrchnostenským hrdelním soudem, rozhodovala i vinikova pověst. Městské rady přitom postupovaly poměrně benevolentně, na základě přímluv byl viník často propuštěn pro dobrou pověst, což mu umožňovalo začlenit se do původního prostředí. Lidé z pochybného prostředí ovšem zpravidla byli vystaveni trestům, často velmi tvrdým. Jejich funkcí bylo odrazovat od opakování stíhaného jednání nebo varovat před jeho napodobováním jinými. Zároveň napomáhaly upevnění sociální hierarchie a jasnému vymezení sociálních rolí. Vrchnosti k nim přitom přistupovaly v daleko větší míře než městské úřady.

Nižší soudy včetně městských rad byly podle autorky nejen prostředkem ke zvládnutí konfliktů uvnitř obyvatelstva, ale z menší části sloužily i jako kontrolní nástroj v rukou vrchnosti. Městské rady a rychtáři představovali mezičlánek vrchnostenské správy, na něž vrchnost přesouvala část svých pravomocí. Mohla tak vystupovat v roli nestranného soudce nad chováním poddaných i místních autorit, čímž se nenávisť členů místních komunit obracela hlavně proti nim. Na hejtman-
ský soud jako nezávislou autoritu se obraceli jak samotní sousedé se stížnostmi na městskou radu, tak i sami konšelé požadující zákrok proti „neposlušným“ poddaným, přičemž vrchnostenští úředníci se podle potřeby (zejména podle ekonomických zájmů panství) stavěli na tu či onu stranu. Tím, že vrchnost zasahovala proti excesům z obou stran, přispívala k udržení stability v lokálním společenství.

Tolik ve stručnosti hlavní zjištění, k nimž došla Tereza Siglová ve své práci. Ta se ale neomezuje jen na problematiku soudnictví jako takovou, ale přináší jaksí mimochodem, na základě projednávání jednotlivých případů, i cenné poznatky pomáhající osvětlit dobové společenské a kulturní poměry. Například v souvislosti s projednáváním sporů o dluhy se daří autorce odhalit okruh věřitelů zabývajících se finančními obchody ve jmenovaných městečkách, zajímavé jsou i její poznatky o manželství, například ty, jež dokládají relativní nestabilitu manželských svazků, které byly v 16. stol. běžně rozváděny nebo prostě zanikaly opuštěním partnera. Těžiště práce ovšem leží v problematice vymezené jejím názvem. Pokus T. Siglové proniknout do ní hlouběji teritoriálně vymezeno sondou, se nepochybně zdařil, výklad je fundovaný, dobře strukturovaný, argumentace přesvědčivá, formulace dobře promyšlené. Bohužel v české historiografii dosud máme jen málo srovnávacího materiálu, který by dovolil komparaci, na jejímž základě by bylo možno jednoznačně rozhodnout, co ze zjištěných fakt má obecný charakter a co je lokální či regionální zvláštností. Věřme, že zdařilá práce T. Siglové dá podnět k dalším obdobným pracím, které by takovouto komparaci umožnily.

Eduard Maur

Václav BOK – Anna KUBÍKOVÁ (Hg.), Bericht über die Reise Johann Christians und Johann Seyfrieds von Eggenberg durch die Länder Mittel-, West- und Südeuropas in den Jahren 1660–1663. Eine kommentierte Edition, České Budějovice, Jihočeská univerzita, Historický ústav Filozofické fakulty 2012, 531 s.

V sérii „Prameny k českým dějinám 16. – 18. století“, která je společným projektem Historického ústavu AV ČR a Historického ústavu JU, vyšel jako třetí svazek v řadě pramenů soukromé proveniencie (tj. pramenů osobní povahy či též ego-dokumentů) cestovní deník ze studijní a kavalírské cesty dvou bratří z rodu štyrských a ovšem

také krumlovských Eggenbergů. Jedná se o pozoruhodný ediční počín už proto, že je poprvé u nás vydáván v plném znění cestovní deník z období největšího rozmachu kavalírských cest. K jeho realizaci spojili své síly dva velmi zkušené editoři: českokrumlovská archivářka Anna Kubiková, jež spravuje mimo jiné rodinný archiv Eggenbergů, v němž se pramen nachází, a vynikající germanista Václav Bok, jehož úkolem bylo nejen edičně připravit německý text deníku, ale také přeložit všechny úvodní a doprovodné texty a poznámky.

Jan Kristián a Jan Seyfríd Eggenbergové se vydali na svou cestu po předchozím studiu u jezuitů ve Štýrském Hradci ve věku 18 a 15 let. Na cestě je doprovázel hofmistr Arnold Goddin, původem z Mechelenu v brabantském vévodství, vystřídaný zhruba v polovině kavalírské cesty Lotrinčanem Franzem Bocquetem. Další složení cestující skupiny ani přesný počet osob tvořících personál mladých pánů prameny nedovolují určit. Trvání ani zvolený itinerář nijak významně nevybočují ze zaběhnutých zvyklostí. Bratři nejprve zamířili do Lovaně, kde jeden rok studovali. Odtamtud se pak vydali na vlastní kavalírskou cestu, během níž navštívili severní Nizozemí, pak pokračovali přes Francii a Švýcarsko do Itálie, odkud se vraceli zpět domů do Štýrska. Celá cesta trvala tři roky, deník však nepokrývá posledních zhruba pět měsíců (pobyt v Římě, trasu z Říma přes severní Itálii, Kraňsko a Korutany), končí popisem Neapole.

K edici cestovního deníku lze přistoupit několika způsoby¹⁾ a žádná obecně závazná pravidla pochopitelně neexistují. Od minimalistického pojetí „jen“ kritického vydání s nezbytným edičním aparátem sahá rejstřík možností až k edicím doprovázeným studii na související témata z dějin cestování, vzdělanosti apod. Autoři předkládané edice šli v tomto ohledu střední cestou. V úvodních textech se drží striktně „svého“ pramene a jeho aktérů, aniž by se pouštěli do komparací s příbuznými prameny nebo se snažili zasadit eggenberskou kavalírskou cestu do širších souvislostí. I tak se tu ale objeví celá řada zajímavých poznatků, přistoupíme-li ovšem k prameni ze srovnávacího hlediska, jež teprve umožňuje určit, čím je která cesta (tedy i tato eggenberská) standardní a čím naopak výjimečná. Například bylo vcelku obvyklé kombinovat roční nebo víceletý studijní pobyt na počátku cesty s následnou kavalírskou cestou, během níž se už nepočítalo s delšími studijními

¹⁾ Pomineme-li překlady, lze z českého 17. století zmínit např. edici Antonína GRUNDA, *Cestopis Bedřicha z Donína*, Praha 1940, zde zvláště „Loretánská pouť“, s. 81nn.; z recentních edic zejména Jiří KUBEŠ (ed.), *Kryštof Václav z Nostic, Deník z cesty do Nizozemí v roce 1705*, Praha 2004. Ani v jednom z obou případů se však nejedná o kavalírskou cestu. Formu volného převyprávění (německého) deníku z kavalírské cesty zvolil František HRUBÝ, *Lev Vilém z Kounic, barokní kavalír*, Brno 1987 (vydala Libuše Urbánková-Hrubá). Možnost srovnání editorského přístupu skýtá Marek KUNICKI-GOLDFINGER (ed.), *Teodor Billewicz, Diariusz podróży po Europie w latach 1677-1678*, Warszawa 2004 (kvalitní edice polského textu s latinskými vsuvkami, ale poměrně skrovný poznámkový aparát).

zastávkami.²⁾ Naopak neobvyklé je střídání hofmistra v průběhu cesty,³⁾ zejména šlo-li o tak zkušeného odborníka, jakým nepochybně hofmistr Godín musel být.⁴⁾

Hlavnímu prameni, tedy (nedokončenému) rukopisu cestovního deníku je věnována přiměřená, a pokud jde o jazykovou stránku dokonce vysoce nadprůměrná pozornost (projevuje se tu samozřejmě, že jedním z editorů je germanista, například zařazením glosáře historických a neobvyklých pojmů). Z editorského hlediska tedy nelze nic vytknout, zvláště k rekonstrukci pravděpodobné geneze vydávaného textu přistoupili editoři s neobyčejnou akribií. Předmětem edice je opis⁵⁾ vzniklý po návratu z cesty, zřejmě do jisté míry (kterou nelze přesně určit) zredigovaný. Nesouhlasím ovšem s názorem, že hlavním smyslem vedení deníku bylo pořídit důkaz o tom, že za matčiny peníze „vše správně proběhlo“ (s. 353). Důvody takových zápisů byly vždy mnohem rozmanitější, od memoriálních po reprezentační (třeba s myšlenkou jakého „vzoru“ pro další generace), editorka uvažuje jen o čtenářích z řad příbuzných. Nejistou zůstává otázka autorství: deník je psán ve *wir*-formě; Kubiková předpokládá jako pisatele buď staršího z obou chlapců, nebo Franze Melchiora von Gans, nižšího šlechtice, který byl pravděpodobně po celou dobu členem cestující společnosti.⁶⁾ To nelze bohužel potvrdit ani vyvrátit, nepřeceňoval bych ale vzdělanost autora deníku takovými důkazy, jako jsou odkazy na antické realie při cestě do Neapole (s. 356), běžné ve všech dobových průvodcích. Poměrně zevrubná pozornost je věnována vyjadřovacím prostředkům, postupům (či klišé), hodnocení spatřeného (s občasnými, byť nepříliš častými poznámkami o možné „inspiraci“ např. v tištěných průvodcích) a celkovému vzdělanostnímu a politickému horizontu pisatele deníku. To jsou zajisté důležité analýzy, nedostatek srovnávacího materiálu (v podobě dalších deníků a korespondencí) se tu ovšem projeví některými rychlými soudy a také v podkapitole o „významu“ deníku, kde význam je hodnocen hlavně z hlediska chápání deníku jako zdroje informací.

²⁾ S tímto modelem se setkáme např. u cesty bratří Šternberků podniknuté v l. 1662–1664, srov. KNM, sign. VIII G 18. Eggenbergové (respektive jejich hofmistr) však ještě do programu své cesty zařadili poměrně dlouhé, několikaměsíční studijní pobyty v Orléansu a v Sieně!

³⁾ Jiný případ představuje Ferdinand August Leopold z Lobkovic, jenž svou kavalírskou cestu přerušil a druhou cestu pak nastoupil s jiným hofmistrem: srov. Tomáš FOLTÝN, *Druhá kavalírská cesta a zejména římský pobyt Ferdinanda Augusta z Lobkovic (1675–1676)*, in: Jiří Kubeš (ed.), *Šlechtic na cestách v 16. – 18. století*, Pardubice 2007, s. 99–127.

⁴⁾ Godín byl předtím v dietrichštejských službách (a odtud byl Anně Marii z Eggenebergu doporučen), již v r. 1644 měl ale podle žádosti Johany Emilie z Valdštejna vycestovat jako hofmistr s jejím synem Karlem Ferdinandem (NA Praha, fond SM, sign. P 264/1, 20. 4. 1644, žádost o pas).

⁵⁾ Po jeho autorovi zřejmě editoři mezi eggenberskými úředníky nepátrali.

⁶⁾ Protože neexistuje originál deníku, zůstává autorství jen v rovině hypotézy. Zpravidla byl ovšem autorem deníku buď hofmistr, nebo sám mladý kavalír, pověření konkrétní osoby, v tomto případě Ganse (zřejmě zastával funkci komorníka mladých pánů) speciálně psaním deníku by bylo dost neobvyklé, jakkoli není vyloučené.

Transkribovanou edici deníku (ovšem v pojetí, jež se blíží spíše transliteraci, tedy s minimálními úpravami textu) doplnili editoři několika užitečnými přílohami. Standardem bývá itinerář (identifikace míst jsou spolehlivé) a mapa (resp. mapové schéma). Klíčovou roli hraje však zpravidla zahrnutí dalších pramenů s cestou souvisejících.⁷⁾ V tomto případě jsou to registry korespondence matky obou chlapců Anny Marie, jež cestu organizovala (korespondence se ovšem zachovala pouze jednostranně, tedy dopisy matky synům a hofmistroví, výjimečně i dalším osobám), jednak některé zajímavější jednotliviny, například císařův pas vystavený před odjezdem obou mladíků do ciziny, nebo cestovní plán hofmistra Goddina pro první část kavalerské cesty do Nizozemí a Francie. Jen sumárně (nikoli v editované ukázce) byly v úvodní studii použity dochované cestovní účty, což je možná škoda. Poměrně skrovné jsou i obrazové přílohy.

Celkově vzato, udržuje edice cestovního deníku mladých Eggenbergů vysoký standard nasazený českobudějovickou pramennou sérií. Současně nasazuje laťku pro vydávání pramenů k dějinám cestování přiměřeně vysoko a může se tak stát i vodítkem a vzorem pro zpřístupňování textů tohoto typu.⁸⁾

Zdeněk Hojda

Mária JAGNEŠÁKOVÁ – Zbyšek ONDŘEKA (edd.), Kurucké vojny a ich odkaz v histórii, kultúre a umení – Kurucké války a jejich odkaz v historii, kultuře a umění, Dolný Kubín – Český Těšín, Oravské múzeum P. O. Hviezdoslava – Muzeum Těšínska, s. a. [2012], 176 s.

Sborník vydaný ve spolupráci Oravského múzea P. O. Hviezdoslava a Muzea Těšínska je tištěným výstupem konference, která se (pod názvem shodným s titulem publikace) uskutečnila 7. září 2011 v prostorách Oravského hradu. Vedle stručného úvodu z pera Márie Jagnešákové a Zbyška Ondřečky přináší celkem jedenáct statí, věnovaných různým aspektům kuruckých válek. Pokud jde o významově nejednoznačné (a také etymologicky problematické) adjektivum „kurucký“, to je v recenzovaném sborníku vztahováno k účastníkům protihabsburských povstání v Uhrách v poslední třetině 17. a na počátku 18. století. Chronologický a tematický záběr publikace je ale širší. Nalezeme v ní také pojednání týkající se dobového hodnocení situace na uherském bojišti na přelomu 16. a 17. věku, stejně jako příspěvek pojed-

⁷⁾ František Hrubý například do svého převyprávění cestovního deníku Lva Viléma z Kounic zahrnul i poznatky z dochovaných dílčích účtů nebo z inventářů věcí zasilaných z cesty domů na Moravu.

⁸⁾ S tou výhradou ovšem, že tyto bývají velmi často jazykově rozmanitější.

návající o reflexi válek v Uhrách ve slovenských lidových písních, písemně zaznamenaných až od sklonku 18. století. Z našeho pohledu je však důležitý především teritoriální přesah sborníku. Svě místo zde totiž našly i studie, v nichž přicházejí ke slovu dopady kuruckých válek na české země.

Do širšího kontextu uherských vojenských dějin v raném novověku uvádějí čtenáře příspěvky Jiřího Hofmana a Tomáše Kluberta. V prvním případě jde o kritické zhodnocení chmurného obrazu křesťanských vojsk v dílech známého vojenského teoretika Jana Jakuba z Wallhausenu (asi 1580–1627), ve druhém případě o přehledný nástin struktury a organizačního zázemí habsburské armády na prahu 18. století. V následující stati se Peter Kónya z pohledu politických a náboženských dějin zabývá dopady kuruckého povstání roku 1672 na hornouherská svobodná královská města. Zuzana Lopatková pak shrnuje základní faktografii týkající se povstání Františka II. Rákócziho (1676–1735) v letech 1703–1711. Pojednání Jana Al Saheba se s využitím fondů Moravského zemského archivu v Brně, Zemského archivu v Opavě a dalších komplementárních pramenů zabývá otázkou zabezpečení Moravy a Slezska před kuruckými vpády v době povstání Imricha Thökölyho (1657–1705) v letech 1678–1688. Al Sahebova zjištění doplňuje Martin Krůl pojednáním o opevnění slezsko-uherské (respektive těšínsko-uherské) hranice, kde se v 17. a na prahu 18. století těšil zvláštní pozornosti Jablůnkovský průsmyk, který se také dočkal mimořádného fortifikačního zajištění. Zatímco Martin Chmelík sleduje truchlivý odraz kuruckých válek v uherském příhraničním regionu Oravy formou syntetizující zkratky, do téhož prostoru situovaná studie Ivety Florekové přináší materiálovou sondu do poddanského hospodaření. To bylo na Oravě kolem roku 1700 poznamenáno jak bezprostředními důsledky vleklých bojů, tak kumulací daňových a dalších břemen. Vpádem uherských povstalců na severovýchodní Moravu v roce 1680 se na příkladu měst a městeček hukvaldského panství (Brušperku, Frenštátu, Příbora, Místku a Moravské Ostravy) zabývá Lenka Vašutová. David Pindur rozebírá reflexi kuruckého vpádu do Bílska (Bielska) na Těšínsku roku 1682 v historiografii, počínaje raně novověkými kronikářskými a analistickými pracemi. Pojednání Eleny Beňušové je pak věnováno folklórním ozvukům nejenom kuruckých, ale také tureckých válek v písňových textech.

Recenzovaný sborník obsahuje vedle příspěvků založených na studiu původních pramenů také stati, které „pouze“ shrnují poznatky dosavadní literatury. I texty druhého z uvedených typů si však zasluhují pozornost, jelikož ucelené moderní shrnutí problematiky kuruckých válek prozatím není k dispozici. Recenzovaná publikace, která je výsledkem spojeného úsilí slovenských a českých badatelů, tudíž kýženou syntézu prozatímně supluje. Především ale naznačuje perspektivy soustředěných výzkumů jak samotného dramatického dění v Uhrách na přelomu 17. a 18. století, tak jeho nímaní v okolních zemích, a to zejména v jiných částech habsburské monarchie.

Tomáš Sterneck

Jakob WÜHRER - Martin SCHEUTZ (Hg.), *Zu Diensten Ihrer Majestät. Hofordnungen und Instruktionsbücher am frühneuzeitlichen Wiener Hof (= Quelleneditionen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung 6), München - Oldenbourg 2011, 1256 s.*

Monumentální svazek o 1256 stránkách zpřístupňuje texty dochovaných řádů a instrukcí vídeňského panovnického dvora z období raného novověku. Rozsáhlý úvod k vlastní edici z pera Jakoba Wührera (s. 13–313) se nejprve stručně zaměřuje na vývoj fungování a proměny složení vídeňského dvora a na přehled dosavadního bádání o jeho podobě v raném novověku. Poté autor podrobně analyzuje jednotlivé dvorské řady z 16. až 18. století a přináší i přehled instrukcí udělených konkrétním úřadům či jejich případným aktuálním představitelům. Podán je především detailní diplomatický a paleografický rozbor čtyř knih instrukcí pocházejících z 16. až počátku 19. století. Třetinu úvodní části (s. 207–313) pak tvoří „edičně technické úvahy“, v nichž editoři zdůvodňují použité zásady při vydání textů a osvětlují strukturu kritického aparátu. Ty jsou znovu, tentokrát již výrazně stručněji představeny v následujících edičních pravidlech (s. 317–322). Vlastní edici pak předchází přehled vydaných písemností uspořádaných chronologicky a velice užitečná tabulka instrukcí udělených jednotlivým úřadům. Za ně byly zařazeny plány s vyznačením budov či vnitřních prostor zmiňovaných v edicích, které tak mj. umožňují snazší zorientování se v uspořádání vídeňského dvora.

Nejrozsáhlejší část knihy (s. 345–1129) představuje vlastní edice dvorních řádů a instrukcí. Nejprve jde o řady vydané Ferdinandem I. v prvních desetiletích jeho vlády pro jeho vlastní dvůr (1527, 1537) i dvorské úředníky jeho dětí (1529, 1538). Po nich následují texty obsažené ve čtyřech knihách instrukcí z druhé poloviny 17. až počátku 19. století. U každé obsahové jednotky je zařazeno záhlaví přinášející odborný diplomaticko-textový rozbor i informace o místu uložení a případném předchozím edičním zpřístupnění (to se ovšem týká pouze textů z 20. a 30. let 16. století, jež byly vydány v rámci řady „*Die Österreichische Zentralverwaltung*“). Poznámky pod čarou informují jednak o prepisech a přípisech v předloze, dále obsahují doplnění jmen některých osob v textu přímo neuvedených (manželky panovníků apod.), přinášejí vysvětlivky k neobvyklým pojmům a výrazům a případné převody dat. Po přehledu pramenů a literatury, užitých zkratk a seznamu vyobrazení i tabulek následuje velice pečlivě sestavený osobní rejstřík (s. 1177–1192), v němž uživatel nalezne i životní data a funkci osob. Konečně věcný rejstřík (s. 1193–1255) pak mimo jiné umožňuje snadné dohledání konkrétních úřadů a funkcí.

Závěrem je možné shrnout, že se jedná o velice pečlivě připravenou publikaci využitelnou při zkoumání různých aspektů fungování vídeňského dvora. Ediční část spolu s rejstříky a některými nákrasy je navíc v úplnosti dostupná on-line na adrese <<http://www.univie.ac.at/hoforganisation/index.php/onlineedition>> (pouze jsou zde místo odkazů na stránky anotované knihy uvedena folia).

OBSAH

I. STUDIE

- Mlada Holá – Martin Holý
K rozmnožení cti a chvály Boží a ku prospěchu vlasti. Mikuláš
Walter z Waltersperku († 1578) a jeho studijní nadace
For Spread of God's Honour and Praise and the Nation's Benefit.
Nicolaus Walter of Waltersperk († 1578) and His Educational
Foundation 5–27
- Josefína Matyášová
Normy a konflikty. Předbělohorskí hudebníci ve světle právních
pramenů
The Norms and the Conflicts. Pre-White Mountain Musicians in the
Light of Legal Sources 29–57
- Jiří Hrbek
Rezidenční síť členů valdštejnského rodu v 17. a 18. století
Residential Network of the Waldstein Family in the 17th and
18th century 59–103
- Jiří Kubeš
Zápas o funkci nejvyššího štolmistra na dvoře císařovny vdovy
Eleonory Gonzagové. Edice důvěrné korespondence bratří Dit-
richštejnů z roku 1683
Struggle for the Stallmeister's Position on the Court of the Empress
Dowager Eleonora Gonzaga. Edition of Private Correspondence
between the Dietrichstein Brothers dated 1683 105–150
- Eduard Maur
Stavba Klášterského mlýna ve Svaté Dobrotivé v letech
1701–1702. Rozbor a edice účtu
Building of Klášterský Mill in Svatá Dobrotivá between 1701
and 1702. Analysis and Edition of a Bill 151–177

II. MATERIÁLY

Alena A. Fidlerová

Rukopisná kultura Čech 17. a 18. století v zrcadle muzejních sbírek

Manuscript Culture of Bohemia in 17th and 18th Centuries in the

Mirror of Museum Collections 181–224

III. HISTORIKOVÉ RANÉHO NOVOVĚKU

Jubilující Anna Fechtnerová

Markéta Holubová 227–234

IV. LITERATURA

Marie MŽYKOVÁ, I král byl dítětem. Svět dětí na šlechtických sídlech
(Liberec 2012)

Jiří Hrbek 237–239

Tereza SIGLOVÁ, Soudové zisku nenesou. Spory obyvatel městeček pardubického panství v 16. a 17. století (Brno 2011)

Eduard Maur 239–243

Václav BOK – Anna KUBÍKOVÁ (Hg.), Bericht über die Reise Johann
Christians und Johann Seyfrieds von Eggenberg durch die Län-
der Mittel-, West- und Südeuropas in den Jahren 1660–1663 (Čes-
ké Budějovice 2012)

Zdeněk Hojda 243–246

Mária JAGNEŠÁKOVÁ – Zbyšek ONDŘEKA (edd.), Kurucké vojny
a ich odkaz v histórii, kultúre a umení – Kurucké války a jejich
odkaz v historii, kultúre a umění (Dolný Kubín – Český Těšín
2012)

Tomáš Sterneck 246–247

Jakob WÜHRER – Martin SCHEUTZ (edd.), Zu Diensten Ihrer Maje-
stät. Hofordnungen und Instruktionsbücher am frühneuzeitli-
chen Wiener Hof (München – Oldenbourg 2011)

Mlada Holá 248

SEZNAM AUTORŮ:

Mgr. Alena A. Fidlerová, Ph.D., Ústav českého jazyka a teorie komunikace, Filozofická fakulta Univerzity Karlovy v Praze, Náměstí Jana Palacha 2, 116 38 Praha 1

Mgr. Mlada Holá, Ph.D., Katedra pomocných věd historických a archivního studia, Filozofická fakulta Univerzity Karlovy v Praze, Náměstí Jana Palacha 2, 116 38 Praha 1

Doc. PhDr. Martin Holý, Ph.D., Historický ústav AV ČR, v. v. i., Prosecká 76, 190 00 Praha 9

PhDr. Markéta Holubová, Ph.D., Etnologický ústav AV ČR, v. v. i., Na Florenci 3, 110 00 Praha 1

PhDr. Jiří Hrbek, Ph.D., Ústav českých dějin, Filozofická fakulta Univerzity Karlovy v Praze, Náměstí Jana Palacha 2, 116 38 Praha 1

Doc. Mgr. Jiří Kubeš, Ph.D., Ústav historických věd, Filozofická fakulta Univerzity Pardubice, Studentská 95, 532 10 Pardubice

Bc. Josefína Matyášová, Ústav českých dějin, Filozofická fakulta Univerzity Karlovy v Praze, Náměstí Jana Palacha 2, 116 38 Praha 1

Prof. PhDr. Eduard Maur, CSc., Ústav historických věd, Filozofická fakulta Univerzity Pardubice, Studentská 84, 532 10 Pardubice

Kontakt na redakci:

Folia Historica Bohemica, Historický ústav AV ČR, v. v. i., Prosecká 76, 190 00 Praha 9

Folia Historica Bohemica / Vedoucí redaktor Jiří Mikulec. Zástupce vedoucího redaktora Martin Holý. Výkonný redaktor Pavel Kůrka. Technický redaktor Petr Čížek. Praha: Historický ústav, 2013 - 252 s. [1-252]. (Folia Historica Bohemica, ISSN 0231-7494; sv. 28/1)

Časopis Folia Historica Bohemica vychází dvakrát ročně.

Articles appearing in this journal are abstracted and indexed in Central European Journal of Social Sciences and Humanities.